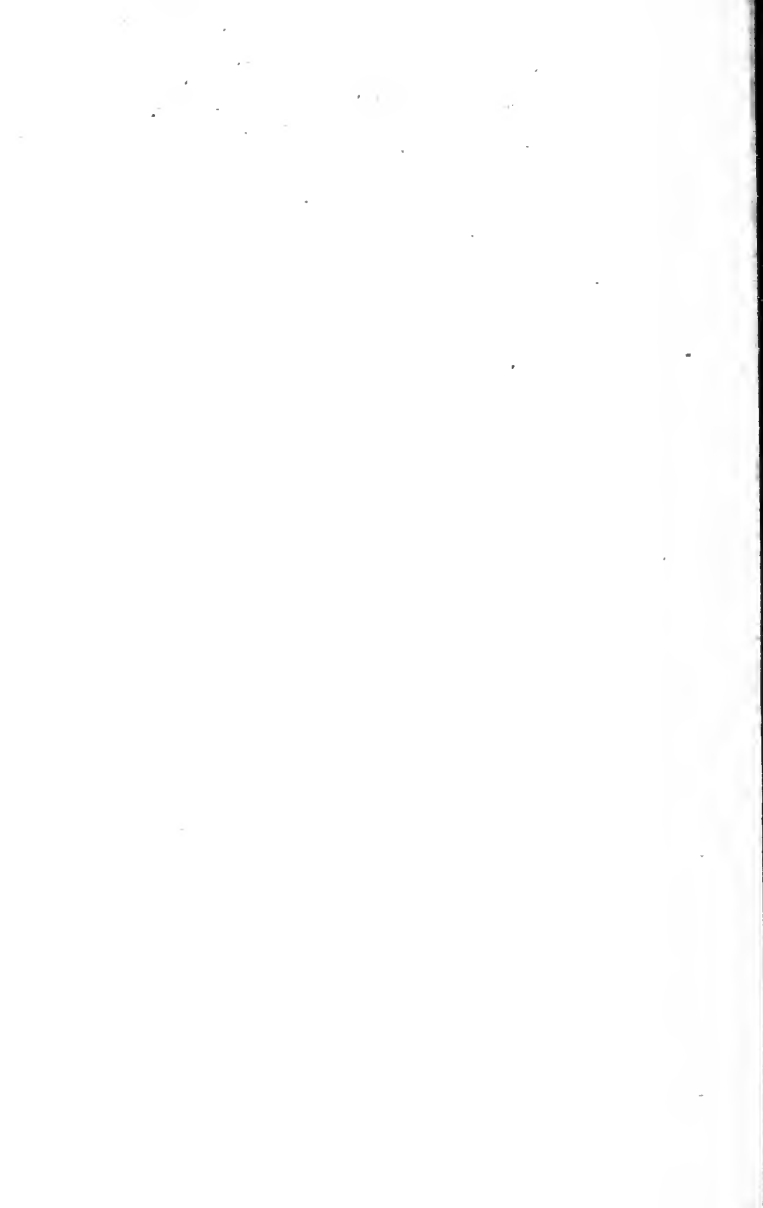
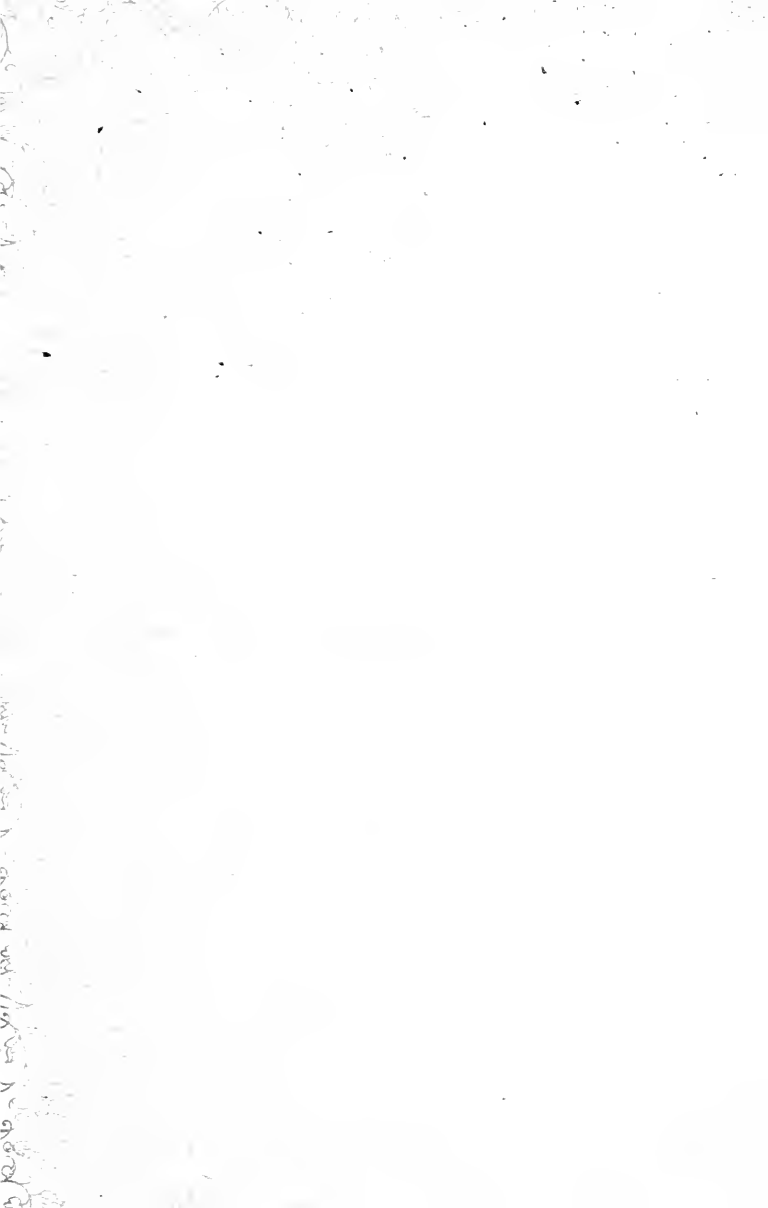

UNIVERSITY
OF
TORONTO
LIBRARY

M. TULLII CICERONIS

SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER.

PARS I

OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. II.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCI.

M. TULLII CICERONIS
OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. II

CONTINENS

DE ORATORE LIBROS,
BRUTUM, ORATOREM, DE OPTIMO GENERE ORATORUM,
PARTITIONES ORATORIAS, TOPICA.

50781
11/9/01

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCI.

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEUBNERI.

ADNOTATIO CRITICA.

Ad universum hoc volumen perficiendum nobis usui erant editiones, quas Koberger Norimbergi an. 1497 (N), Aldus Venetiis 1546/69, Lambinus Parisiis 1566, Gruterus Hamburgi 1618, Proust Parisiis 1687, Ernesti Halis Saxonum 1776, Schuetz Lipsiae 1805/8, Orelli-Baiter Turici 1845, Kayser Lipsiae 1860, Klotz Lipsiae 1874 emiserunt. Singulorum librorum editiones suo loco nominabuntur.

De oratore codicum genera sunt duo: mutili et integri. Mutili partim IX/X saec. (M) partim XIII/XV (m) scripti sunt. Vetustiorum, qui omnes ad unum et eundem archetypum referuntur, plurimas partes et eadem manu scriptas servavit Harleianus 2736 (H). Hunc ex altero quodam libro optimo alter homo aequalis vel paulo inferioris aetatis correxit, tertius deinde non tam correxit quam variavit, ubi prima manus nimis prisca retinuisse ei videbatur. Correctoris tamen ex ipsius ingenio nihil profectum est. Mirum sane, ni facilia emendasset is, qui locis aliquot difficillimis solus lumen attulerat. Codex exhibet haec: I 1—128 *paene summo*, 157 *citatione* — 194 *civili*, II 13 *temptans* — 90 *exprimat*, 92 *quid enim* — III 17 *inclinatio iam in*, 110 *non ut iure* etc. Eiusdem bonitatis, non amplitudinis est Abrincensis 238 (A), quem altera manus non multum recentior et correxit et supplevit — est ea, cui Oratoris reliquiae debentur —, deinde tertia saec. XIII in. manus passim correxit. Ab priore manu haec profecta sunt: II 19—50 *cohortatio*, 60 *serunt* — 90 *exprimat*, 92 *quid enim* — 233, 288 — III 17 *admo*, 110 *non ut iure* — 148, 171 *quid ergo* etc.; ab altera haec: II 234—245 *cadere possunt*, III 149—171 *rhetorico te rustus eis*. Et aetate et bonitate inferior est Erlangensis 848 (E). Continet haec: I 1—123 *has causas*, II 19—90 *exprimat*, 92 *quid enim* — 233, 288 — III 17 *admo*, 110 *nec genera* — 148, 171 *quid ergo* etc. Quae defecerunt manus recens (ε) ex integro quodam libro explevit. De his tribus libris vid. Eduardi Stroebel de Ciceronis de Oratore libr. cod. mut. antiquioribus dissert. Erlangae 1883 (act. philol. Erlang. vol. III). Accedit denique Vat. Regin. 1762 (R), in quo Hadoardus presbyter multos locos ex lib. I et II electos in epitomen *de*

Oratore inscriptam coegit. Cfr. Philol. Gotting. suppl. V 3 (a. 1886). Atque hi quattuor fontes antiquissimi et verissimae lectionis sunt. Nam mutilos, quos recentes appellant, non nimis curare debemus. Confidebant olim iis homines docti, quod meliores libros aut non habebant aut ignorabant. Erfurtensem enim ex H correcto transcriptum et Erlangensem alterum 303 (e) ad A revocandum esse multa indicia sunt (Stroebel l. c. p. 54 etc.). Deinde cum cod. A charta I *Tum Catulus* — (30) *arte*, charta II *mediocris* — (39) *quidem*, charta III *eloquentem* — (50) *cohortatio*, charta IV *scrunt voluerunt* — (69) *tradantur* contineant, charta V verbis *sed qui primarum* incipiat: quid luce clarius est quam omnes eos codices, qui has singulas singulis chartis comprehensas partes alio atque perturbato ordine continent (vid. Ellendt. ed. p. 133, 190, 211, 217; Detlefsen in act. conv. philol. Kiliens. 1869 p. 95) ex ipso A, quo tempore plenior ille quidem erat sed dissolutus, aut certe ex huius eiusdem ita affecti codicis quibusdam exemplaribus transcriptos esse? In hoc numero sunt Lag. 2, 4, 13, 32; Gud. 2 (γ); Ambr. E 14 et 127; Bodl. Canon. 252; Ottob. 1259 (o), Pal. 1476 et 1531 (Gruteri II), Vat. 1706 et 1707 et 1697. Nec ex alio fonte Lag. 36 videtur fluxisse, cum et aliis locis saepissime cum hoc codice faciat et vitio eodem, cuius origo ex A solo satis illustretur, ille etiam affectus sit (p. 110, 35). Eiusdem generis Leid. 127 B (l), Pal. 1473 (Gruteri I), Regin. 1516 sunt. Abrincensem igitur parentem magnae esse familiae videmus. Sed si quaeritur unde tres illae libr. II partes fluxerint, 13—18, 50—60, 245—287, quarum tertiam lg. 2, illas duas Pal. I et Regin. 1516, omnes l e lg. 36 Ambr. E 127 tuentur, ceteri cum A omittunt: ut libri I reliquias alia quaedam exemplaria ita has easdem alterum quoddam ex A servasse verisimile est, antequam hic unam ante fol. I alteram ante fol. IV duas ante fol. XXIV chartas dimittens priorem iacturam faceret, et inde illos codices deductos aut, quod libentius puto, suppletos esse. Nam in e et Ambr. E 127 extremo libro III adfixae sunt et in l quamquam eadem manus infixit, tamen compages dilucide dinoscuntur, quibus altera manus bis verba *textus nuper repertus* adscripsit. Illud exemplar autem nobis hodie ignotum Florentiae, id quod notae ad *consolatio* (II 50) *mediocris* (30) — hae partes se excipiunt — adscriptae in Vat. 1706 et 1707 docent, circiter saec. XIV in. in lucem videtur prodisse. De reliquis mutilis, quae ante Ellendtī tempora editores adhibebant, aut adeo pauca comperimus, ut iudicare difficile sit, aut talia, ut prorsus iis supersedere possimus. Neque cum Hieronymum Lagomarsini minus diligenter exarasse suos ex cod. 32 ea collatione, quam *Σπυριδών Βασιῆς* (Vassiss) nuper in off. libr. *Ἀνδρέου Καραμύλα* Athenis 1884 et

ann. *AΘHNA* 1889 p. 433 etc. edidit, vidissemus, ex illius schedis saepius quidquam notavimus. Satis erat, ubicunque aliquid ab *M* aversum idque commemoratione dignum nescio unde per saccla exceperunt, hos quinque nominare: lg. 32, quem melius nunc novimus, l et o, quos ipsi excussimus, γ, quem Gustavus Sorof dedit, e, cuius collatio altera Thomae Stangl altera Eduardo Stroebel debetur. Hi idem Erlangensis prioris, Ernestus de Leutsch et Ferdinandus Heerdegen Abrincensis, Augustus Luchs et Franciscus Ruehl Harleiani collationis suae quisque benignissime potestatem fecerunt, quos optimos libros inprimis sequor. — Integrorum omnium fons et origo dicitur fuisse codex ille fabulosus, quem Laude Pompeia Gerardus Landrianus episcopus anno 1422 invenerat et Mediolanum ad Gasparinum Barzizam miserat, ut librum difficillimum lectu excuteret. Hic ipse vix renatus paulo post, nescimus quo casu aut qua culpa, periit. Ex Mediolanensium autem schola usque ab illo tempore Laudensis exemplaria per omnem Italiam fluxerunt, quorum quae adfinitas huiusce ipsius libri vetustissimi sit hodie in tenebris latet et opinor semper latebit. Nam et de ista industria Mediolanensium Ioannes Lamola aequalis illius aetatis severissime indicavit eosque ipsos condemnavit (*Remigio Sabbadini Rivist. di Filol.* XIV 425; *Wochenschr. f. klass. Phil.* 1886, 749) neque nos hanc turbam perlustrantes eodem pari aspectu similitudinis fruimur, quod mutilorum signum commune est, ut unus hic Laudensis, summae quidem venerationis et antiquitatis, ut ait Lamola, non vulgaris effigies, parens legitimus istorum esse vix possit. Viginti duos ex Ellendtio novimus totidemque ipsi in bibliotheca Vaticana inspeximus, quorum tamen et Palatinum 1469 (P) et Ottonianum 2057 (O), cum vehementer laudarentur, denuo excussimus atque lectionum maximam partem hic L litt. notavimus, non quod ad Laudensem ipsum veram effigiem expriment, sed ne nimis magnam struem acervemus, si integrorum omnium, qui noti sint, varietas notetur, deinde ut omnibus tandem quales illi sint perspicere liceat. Quanti ipse aestimem *Fleck.* ann. 135 p. 75 etc. exposui. Aliquotiens O vet', rarius O al' nominantur. Significant lectiones, quarum permagnum numerum, sub illo signo meliores fere omnes e mutilis tres homines, sub hoc signo alii tres pluresve e libris quibuslibet aliis in Ottoniani marginibus adscripserunt. Leidensis supplementa 2, si qua vulgata lectio placuit ω litt. notata sunt. — Editiones adhibuimus Audomari Talaei (Paris. 1553) et Richardianam (Paris. 1558), deinde quas Thom. Cockman (Oxon. 1706), Pearce (Lond. 1746), Harless (Erlang. 1816), O M Mueller (Lips. 1819), Henrichsen (Hauniae 1830) paraverunt. Tum Ellendti grande opus e manibus nunquam dimisimus. Huius aetatis interpretes

praesto erant Bake, Piderit (Adler, Harnecker), Sorof, Wilkins, Cima, Stoelzle. Neque Madvigi adversaria critica (Haun. 1873 et 1884) negleximus aut quae cum alii aliis locis, quantum novimus, tum Thomas Stangl inprimis Bl. f. d. bayer. Gymn. XVIII, 269 etc. aut Henricus Muther Fleck. ann. 129, 553 etc. et prgm. Coburg. 1885 disputaverunt. Mea defendi prgm. Molhusis Thur. 1885, Fleck. 111, 861; 117, 855; 135, 73; Wochenschr f. kl. Phil. 1888, 686 etc.

M. TULLI (TULLII E) CICERONIS DE ORATORE et inser. et subscr. M — 5. sine . . . otio om. M — 6. quod M qui vel quidem m tempus illud eum L — 7. adque H¹ — 10. decursu L cursu M (Cat. m. 60, ad fam. III 11, 2) sc. secundo honorum, quibus tamen ut illi perbeati (*florerent*) se perfruiturum esse Cic. olim speraverat. Viri spectati ad honores assequendos nec illo labore nec occupatione indigent. — 11. et iam Orell. I — 15. molles O om. MP — P. 2. 1. his L om. M — 3. his L — 5. cause L — 10. sane om. M — 14. quae C quaedam Lamb. om. cod. Lincoln. — 15. nobis ex L — 16. vix sunt Sorof vix videntur Klotz — hac sint Schuetz — digna sunt Piderit. Frustra grammaticorum cura ad suam regulam dirigendi quae simplex iudicium aurium ab exciderunt dependere facit, quod existumatores bis audire potuerunt. Neglegentia sane loquentium. — 21. prudent. M (81, 33) — 27. artibus L — 30. quocumque M — P. 3. 1. possent L — 4. quis m — 5. quā H¹ qua E¹ m¹ aliqua H² E² quamquam C — 8. qui conu. γ — 10. floruerunt E m — quamquam E¹ quam tñ γ quamque C quam ω — multis H¹ 32a — sic ML sint E² m — 11. et semper M semper E e semperque L (ex 8, 15) — 15. enim. L; vid. 101, 11; 334, 20; pr. Dei. 12, de nat. 3, 81. — 23. inscien. H¹ scien. M ei scien. L — 28. scientiae cogitatione M — 31. cgreg. C et oratorum Hense Kr. Bl. 69 — 37. e om. M — P. 4. 2. ore Mueller, cfr. Fleckeis. ann. 85, 624 — 6. est M, vid. Madvig de fin. exc. I, IX. — 9. spe liberiore M, an: specie liberiore? Cfr. 28, 5; Tusc. II 52; de off. I 141 — 11. eloquentia M (H¹?) vid. 25, 15 — 14. nulla u. v. quam om. M — 17. nemo . . . putavit om. M — 20. uiam L — 23. eor. l. adh. om. M — 24. discen. ap. Lamb. docti quidam — 26. ac uar. L — 27. consee. HE²L — 37. enim M nimirum L — P. 5. 4. causarum om. M — 19. ius legum M — 24. clab. L — 25. ignorat L (5; 4, 34; 8, 35; 9, 22) — 28. cogitatis C cogitis H¹ cognititis ex β Pearce — 37. sit R se id L om. M (in H eras. vid.) — P. 6. 4. flor. M et flor. P efflor. O — 5. sit M res sit Vict. (Halm Rh. L. 374, 11) subest res L (13, 16) — 17. iam om. L (70, 22) — fec. vid. om. M — 20. ac delib. l¹ γ — P. 7. 4. fuerit M — 10. tum om. M — tr. pl. petebatur M — 15. in serm. L — 21. in omni re Eussner Philol. 44, 697 — 22. io-

cando L — 25. *et om.* L — *esse* L — *dicebat* del. O² — 32. *sed* L — 34. *illa om.* M — P. 8. 1. *suis* M *his* L *iis* o² — 2. *dic.* del. Ottob. Vat. 1989 — 12. *coetus om.* M (non l o) — 14. *maximeque* L — 19. *perpaucis* H E² L (225, 17) — 28. *integros* M *improbos* L *integer* Vassis — 34. *in dicendo* M an: *nos dicendo?* — P. 9. 3. *ad* M² L *in m om.* M¹ — 5. *discr.* H¹ R *descr.* C, cfr. de off. I 15 ed. CFW Mueller — 9. *et plurim.* M, unde hoc a librario quodam additum esse suspicor. Cur enim non *omnium* vel *singulorum*? — *re* H¹; item 12; 15, 17; 36, 31; 100, 6; 125, 10; 191, 23. — 13. *possit* malim — 17. *aut* M¹ *haud* M² m — *possum* m — 18. *et ab init* L — 20. *omni om.* M — 23. *non om.* M¹ m — *prud.* om. M — 24. *delin.* H² E l γ — 25. *atq:* H at E m *aut* L — 28. *et ornate* L — 30. *conubia* P *cōnubia* O, cfr. Tusc. V 5, de fin. V 65, de rep. II 13, Liv. I 13 — 32. *Quid enim* H¹ *Quid enim in* M — 36. *lingua, non mente* Weber progr. Vimar. 1871, 14. Cfr. Br. 53 — P. 10. 9. *atquis* H (*t in ras.*) *adquis* E¹ *atqui* E² l e *atq;* *ui* o¹ *atque* γ *atque is* C — 10. *nuda* M *nudū* H¹ γ — 18. *mosque* L — 26. *et om.* C — *Crasse om.* M — 28. *uost* H *nostra* C, sed cfr. 91, 34; 187, 16; 260, 35. — 33. *a tuo* H E γ 32 — 34. *praciēm* E¹ *pracessem* C — 35. *manu* M — P. 11. 1. *in suo C suo iure* Lamb. *sua in iure* Orell. *in iure sua* Pid. Fleck. 75, 840 — 2. *orn. hom.* om. M — *in s. l.* H² — *et del.* H E — *orn. . . graves* abesse malim — 11. *necaret* M — 12. *cogeret om.* M — 15. *putasses ad.* M — 16. *ab se* L — 21. *concingitur* H O¹ *contingitur* C corr. m² — *quā* M *que* E¹ *quae ergo* M² *quare e quam ob rem* L m² — 23. *esse* H E² — *magnum arbitror* E³ — *potest* M — 25. *ut in sent.* L — 28. *poterit* M — P. 12. 1. *feribat* M *ferebatur* m *ferebant* L — 5. *paene una* H¹ (et H³) 32a — 13. *in hoc* M P O² *hoc* m O¹ (148, 29) — 14. *in om.* H E γ¹ 32a — 18. *et in* H¹ — 22. *moris* P O vet¹ — 23. *his* E² m L *hiis* l γ — 28. *copioseque loqui* H² E² *copiose eloqui* L — 30. *concedis* H² E — *et qui* M *ei qui* L — *et* H 32 *et ea* M *ea* L — 31. *de quibus* L — *sint* E² R¹ e — 34. *physicae* M — *oratorum* M — 37. *iisdem* H¹ *isdem* M *idem* m — P. 13. 3. *hee* m — 9. *in hac* M *hanc* L — *ex arte* L — *alicnam* m L an: *aliquam?* Halm — 10. *nominaui* |||| H *nomina* E¹ an: *nominavimus?* — 11. *in dic. ubert.* E m — 13. *afferant* L — *propria* H¹ *propriam* M — 20. *nec scientia om.* o, cfr. Rhet. L; 443, 34; Gellius I 15, 7 — 21. *id orator* L — 26. *tanquam forens.* H² E² — 27. *iis* H E¹ *hiis* γ *his* M *illis* L — 28. *iis* H E¹ *hiis* γ *his* M om. L — 29. *isti* L — 30. *maximam* γ (?) — 31. *aut ad odium* L; fort. *et ad odium* — 32. *aut ad dol.* L — 37. *atqui* ω — *hic totus* Stamm Fleck. 137, 179 — P. 14. 4. *ullā* H¹ E¹ *ulla* E² *illa* C, *illa est* scripsi — *scientiam* M corr. H² E² — 5. *nullā* M *nulla est* L. (Sed *quae est tractatio orationis et sine illa* refertur

ad cognitionem rerum.) — enim om. M — 6. dixerat M¹ dixeram M²m — 11. quae L — iis HE¹ his C — horum M oratorum L haec oratorum scripsi — 16. civium hominum gentium Vict. gentium Pid. hominum Sorof — 21. iis H his C — 24. et exigui M¹ exigui m¹ et exiguo M²L et exanguis o². Capp. Vat. 16 *ersanguique* ω — 26. tum om. M — 31. tuendis M instituendis L conventis Sorof inventis malim. Cfr. de off. II 42, de leg. II 11. — 32. soc. uectig. M de soc. de uect. L; fortasse delendum — 33. descr. C discr. Pid. — uel ut H²E² — si om. M — 34. aut Sol. L — 37. nstrō ex nostrō H nostros C nostri Manut. — P. 15. 1. perscripserunt M²m (o) scripserint L — 2. in om. M — 4. artes quasdam L — 6. depos. M — 12. et assum. L — 14. usu om. M — 15. sententia M — 26. ipsa quae paulo ante et mathematica et cet. C ex cod. Baliol. et Harl. 2 corr. Pearce — 28. illustrare L. Qui ipse illustrare non poterit quod Philo aut Asclepiades, ei ut illustretur ad Antonios fugiendum est. — 33. quam or. om. M — P. 16. 1. tum M γ cum m tum cum L — tum . . . medicos incl. Sorof — 12. quacūq de re H² mrg. quacūque de re E² s. l. — res om. M — incidērūt H¹ lo γ² — 13. sint H lo γ — copiose HE² mrg. (33, 15; 44, 9) — 16. prop. L — 18. aut st. L — 20. sint E¹R m — aut in usu L — iis HE¹L his C — 21. cognouerit m — 23. cae ER L — 28. te M Non. teque L atque Kays. — 30. aliqua res H²E² — 36. quoque L — P. 17. 1. distr. H²E² — 3. id que larg. L — 9. dilecta H¹E¹ — 10. homines M — 23. namque HE γ L nam m Num quod Tosanus — quare C quasi iure scripsi — 26. mercule H¹E meercule H² (113, 30; 301, 14) — 30. volebam Ern. — P. 18. 3. oratoribus C corr. ω — 4. propriae R. Ald. — 11. et om. M — uelim M — 14. illo summo Em (29, 33; 247, 32) — 20. ministros H¹E γ ministrus C ministratrices Non. — 22. facultates M — 30. uersetur L — 32. tribuas L — P. 19. 21. sed pal. L — 26. et cum Madv. adv. cr. II 185 — 28. cumque hoc L — 30. quisque H¹E γ 32a quisque ut R 32b ut quisque H² que quisque o, l (?) quisque eorum quantum quisque L — et ration. P de ration. L — 32. hoc M (m) — P. 20. 3. ab M o a C — 18. ab C et Bake atque Pid. — homine abundanti C omni abundans Bake — 25. moderatae HE² morantae E¹ (n lin. del.) vid. 448, 36 — 21. querebatur M — 32. de om. M — 33. in eor. libr. nulla L — 37. arbitr. esse Em — P. 21. 1. ipse iis Madv. — ipse esse optaret E lo ipse optar. esse 32 esse opt. ex Ell. m Madv. Cfr. 110, 23; 259, 10; 444, 8; off. II 51. — 5. uelit M — 6. cognosceret Em cognoscet 32 P — 17. nosse M ñ e scire L; fort. del. — negasse M — 23. omnimodis M — 25. et M om. L; eis Sorof — suppliciter L — his a L om. M — 28. id om. M — et ad L (γ l ?) — 31. et intell. C intell. scripsi — atque M et L — P. 22. 1. scire L —

6. *alterum ego illi* H *ego alterum illi* M *ego illi alterum* L —
 11. *continetur* M — 16. *persuadere* L — 18. *ab* E 32 —
 20. *quibus dicere* M *in quibus* ω (ex v. 2) om. L *quibus adicere*
 Hotomanus *quibus subicere* Pearce — 21. *ammirans* L — 22. *te*
sibi Bake — *perpugnantem* M *perpugnantem* E (ce in ras.);
 149, 1; 253, 31; Quint. IV 3, 2; IX 4, 125; Tacit. dial. 31 —
 25. *excitabit* M *exiuit* H² *exiit* H³ (2, 16; 49, 11) — 34. *dicen.*
 M (E?) — 37. *nec* H¹ E¹ *non* C — P. 23. 9. *aliquid huic* L —
 10. *mihi inquit* L — 13. *iucund. satis* L — 18. *peruen.* L —
 22. *memet* l γ — 24. *ut uere* H² — 37. *fateor* om. C — *semper*
 om. M — P. 24. 1. an: *totum?* (199, 30) — 2. *ut* om. H E 32a L
 — *tute* om. l o γ — 4. *neque quod H nequod* E 32a *nec quod* l o
neque quo L — 9. *inscitia* L Non. — *id* om. M — 10. *his m* L
 — 16. *se* C *te* Purgold — 20. *Sulpicius* om. M — 22. *nunc*
uos L — 36. *possint* H² γ *possent* M *possunt* L — P 25. 4. *iam*
huic L — 5. *hominem* L — *cupidissimum* L — 10. *alicuius* om. M
 — 17. *patuit eum* M¹ m — 19. *te* om. L — *denique* M (H² *dece*
nec s. l.) *dece* neque L — 21. *excellentis ingenii* L — 28. *uerbi* L
 — *positam* E² L — 29. *ista* M — *deposuit* M *exp.* L *posuit*
 lg. 20 (16, 16) — 35. *obseruantur* l — *tractione* E *ratione* l o 32
 — 36. *omnibus* M — 37. *designata* L *designata* O vet' — P. 26. 1.
id om. H¹ L — 4. *est* om. H E¹ — 5. *quidem ... alia* om. M
 — 6. *quaedam* | || H *tañ* constat suprasc. H² — 8. *assentiri* L
 — 12. *iis* H E *hiis* γ *his esse* L — 17. *nec ut* M — 18. *ex oratorum*
 M — 19. *ut uidear* H² — 20. *aliquid a me* L — *promp-*
sisse P — 21. *magistratus* L — 31. *Crasse inq.* L — 33. *inq.*
igitur L — *Crassus sent.* l γ — P. 27. 4. *putet* L — 5. *se res* L
 — *habet* l — 6. *possunt* E¹ γ — 7. *possunt omnia. Sunt* H R
 — 8. *dicet* L — 9. *laterum* Pearce. Cfr. Cat. m. § 28 —
aures M — 10. *enim* om. L — 11. *aliquid* L — 13. *non opti-*
ma L; cfr. 289, 24; de off. III 13, Kuehner gr. Lat. II 149, 3, 3;
 Draeger synt. hist. I § 84; Krueger gr. Graec. 67, 10 adn 2. —
 20. *electi* M *ficti* L *dati scripsi* (a in ce mut. ut 17, 9). Cfr.
 8, 18; 48, 4; 164, 12; p. Arch. 18, de har. resp. 6, de imp. Cn.
 P. 41 et 49, de leg. I 25; Cat. m. 40. — 24. *nemo fere* 32 L
 — *qui non* H² l o γ *qui* O¹ — 28. *uideat* H E², fort. rectius
 (5, 25) — 30. *coelio* H (illud o s. l.). E o *celio* m L, cfr. 79, 35;
 134, 5; 201, 22; 248, 36; 264, 33; 294, 27; 302, 19; 379, 10. —
omnino M *homini nouo* L — 32. *aequalem meum* H E l 32 γ —
 34. *habet* L — 37. *cumulandus* M (t sup. d E) — P. 28. 3.
hoc L — 6. *indilig.* L — 10. *ut illis* L — 11. *uti* H *uti*
eis E *uti his* R l o *uti is* 32 *uti hiis* γ *ut his ipsis* L — 15.
quoque optime M (*qui* sup. *que* H²) *quique opt.* o² (156, 37;
 251, 31) *qui quam opt.* Schuetz — *qui me in facillime* M *quiq:*
cum fac. H² — 17. *exord.* l. (23, 29; 395, 29; 396, 5) — 25.
enim (12 litt. sp.) *sed non* H¹ *enim* (sign. corr.) *sed non* E *enim*

sed non R enim faciendo sed non m enim faciendo solum quod decet sed non H² enim pudendo sed non L (pudendo tamen cunctanter et serius interposuit O). Cfr. 144, 11; de off. I 147. — 26. crimen Ruhnkenius — 29. animadu. M animadu. l o L. Illud ubicunque M testatur recepi. — ut et H E R ut C — 32. omni. art. L — contremisc. H² l 32 L — 37. significarunt o — se L — P. 29. 3. modo non om. M (55, 3) — 5. oratores sum. γ 32 a L — 8. cur M cur cum H² cur ut L — quoquo l o γ quocunque P — 9. causas. E deficit. — 14. possit M ε — ne illo ipso M ne tum L tum ne ε — tempore add. γ²; cfr. 288, 9; de off. II 7 — 16. de cetera M q̄ ceteri H² ceterarum L quod ceterarum ε (199, 21) — 17. fecerant H fecerint l o γ O — 19. putentur L — 23. quia ante H quā te m quare l ε — 27. qui autem M cuius autem ε cuius L — 28. aliquid L — reprehensum L ε — 31. aut natura H, an: ab natura? — nisi hab. a n. ε nisi a n. hab. L — P. 39. 1. cē enim H γ ei esse e — 2. percipiendis L incl. Ell. — 3. qui ω — 8. sententia C sententiae P² scientia e, cod. Lincoln. U (cfr. 15, 15; 40, 5). Hoc necessarium esse docent §§ 9, 20, 54, 93, II 6, III 109, 143. — prudentium M prope L — 10. summo(rum). M deficit — 14. sunt in or. sum. ε — 15. possunt P² (in ras.) O vet' ε λ — 16. opera quam C et opera quam N Ald. perquam Lamb. tacite — 27. perfectum ε λ — 30. in eo Lamb. — P. 31. 15. ab L — tamen qui L λ — 36. quicquam C quisquam Huldricus (cfr. Madv. adv. cr. III 86) — P. 32. 1. adhort. L λ exh. ε — 17. expiscari Siesbyeus — 24. illud C id ex ω Ell. — 30. aut temp. L λ a' temp. ε an: ad temporum? — P. 33. 1. scriptum L scriptura O vet' λ ε — dissideat Ald. (ad. Her. II 13) — 8. qui C quae ex ω Ell. — 17. et ven. C ac uen. Ern., unde Ell. opinor, non e cod. sumpsit. — 26. in arte trad. Muther — qua C quo in notis Schuetz (60, 31; 87, 31; 128, 33; 152, 8) — P. 34. 5. id egisse C collegisse Nizolius. Cfr. Fraenkel progr. Dorpat. 1855, 25 — 11. ad studium C in stadium ex cod. longe optimo, ut ait, Lambinus. Ipse delere malim (333, 21). — 13. prodisc. L λ perd. ε — 34. Stilus est, stilus Victor. (Rh. L. 444, 2) — P. 35. 2. atque L — 3. inquir. Victor. — 6. maximeque L — 11. nisi qui O Lamb. — 23. concitationibus L λ condicionibus ε cum corrupt. signo — 28. ad quem Muther — 35. propos. ω — P. 36. 15. (exer)citatione M (non E) redit — etiam om. ε — 21. usus C uisus Victor. om. H — hominum lg. 2, 86 Madv. — 24. eligendi H legendi m et legen. L λ et perlegen. ε (194, 14) — 26. refellendi om. M; ex 64, 12 fluxit. — 28. eliciendum L — 29. dicendum om. L — descendum L — 31. re H¹ — 32. pact. caus. imp. om. M — 33. est om. M — etiam om. m (suprascr. γ) L ε — omni etiam L — P. 37. 6. uenit quid H o γ L Non. — 10. uesti uiderim H non uid. L — 12. explicauisti neque M (sup. sti ∪ H)

— 13. *iis* H (22) *his* C — 15. *modo* om. m — 16. *integim.* H¹² (p. red. in sen. 16) *integum.* C (157, 5) — 17. *prospexi* 32b — 20. *atque inuidisse* M *ac uidisse* L *atque id uidisse* scripsi (28, 15; 70, 30; 347, 6) — 22. *uillam* M *uel uillam* H² *uel in uillam* 32b e *ullam* l L (in sp. relicto O add.) ε *illam* ω *uillamve* ed. Waldarferi, om. lg. 69 — 23. *tuque* H L — *non* C num Bake — 25. *esses* o L ε — *petis* M *pete* Non. — 26. *quam* om. M — 27. *in uno* H — *quas* ante *quasi* in mrg. H²; ex illo *quā* fecit H³ — 34. *hanc nobis ueniam* M *h. n. da ueniam* H² *h. n. uen. da* o² *hoc nobis da* L ε. Fortasse tamen: *sed da hanc nobis ueniam* (23, 29) — *et* om. m — P. 38. 2. *eius* om. M — 4. *etiam* C *te iam* Kiessling M. Rhen. 30, 477. Ut quoque ad *mea* ita *etiam* ad *rogo* spectat (9) — 6. *graueris* m — *id* om. M — 7. *meliozem grauioremque* H *maiorem meliozemque* L ε — 10. *ego neque* L — *ita* om. L ε — *uti* M *ut hi* L *ut hii* ε — 12. *an tu* M — 14. *putes* H — 16. *de mor. . . hominum* om. M — 19. *de* om. H γ 32 — *ciuile* H¹, cfr. Ell. II 190 — 24. *et ut ad* O *ut ad* in mrg. P² om. P — *ipsum* om. P — *ciuile ius tuum* ε — 27. P. H om. C — 28. *pluribus* H ε — 33. *inquit istos* H — 34. *non puto memini* M ε *oratores non puto. Memini* N — 35. *ne foro quidem* M *foro L foro quidem* ε — *rix* om. l — 36. *putari* M (l) *putarem* L *putare* ε. Audias Heraeum in Fleck. 135, 713—720 et cfr. M. Rh. 43, 420 adn. 1. — P. 39. 1. *prudencia* L — 2. *tum* H¹ *quantum* M *quam quantum* L ε — 4. *esset* γ L ε — 7. *in his* l o γ ε — 8. *urbis* H l *urb.* o VRR γ *urb'* ε — 10. *usitata* om. M — 13. *esset coeptā* H¹ *excoeptā* H² — 14. *debere* (t ha sup. sc. 2) H — *ne* om. M — 15. *ante* l γ e 32 *antca non* L *ante non* ε — 16. *hoc* om. H — 22. *quom* H¹ *cum* M *et* L — 23. *tum* o² om. M *et* L ε — 24. *ferend.* C (p. Arch. 21) *effereud.* lg. 84, 93 (146, 8) — 25. *est* om. M — 31. M. om. M — *quanta* M — 32. *ec ferre* H¹ *et ferre* H² *ferre* m ε *efferre* L (90, 13) — 33. *maxime* M — 34. *iam* om. L — P. 40. 6. *se* om. M — *facile* om. L ε — 7. *causas tueri* e — 14. *usus cap.* L ε (430, 12) — 16. *flum.* m — 19. *denum* m — 22. *se* om. M — *autem aut* H γ 32a L *aut* l o ε (69, 17; 84, 22; 444, 23) — 28. *euertit* H e — 29. *nauem* C *nauim* H (439, 16) — *quod* H — 30. *in* om. M — 37. *res* om. M — *delata res* e — P. 41. 3. *nempe* om. M — 6. *quaque* m *qui* γ — 9. *dic. red.* γ ε — 12. *cum Romam* Ell. — 20. *in iure uersata* om. M — 25. *buceleius* H (et 32) — 27. *in re* om. L — 30. *autem* H *enim* l o ε *licet* γ 32 *lucius* e — *aedific.* C *exaedific.* H (38, 6; 82, 5). Aedificium enim noua exstrukcione altius educebatur. — P. 42. 4. *eloq. i. per.* del. Schuetz — 7. *uenisset* L — *non posse* L ε -- 9. *autem* C *licet* m — *tum* om. ε — 11. *qui . . . ueniret* om. M — *suam* om. ε λ N — 18. *uirum cons.* L — 19. *cum eum* ω *quem* ma-

luit Ell. — 20. *dedisset* C corr. O² — 24. *memoriae* L — 25. *dedidisset* P *dedisset* C — 28. *quam de ordinanda ciuitate e* — 29. *praesertim* om. L; *distinxi cum* N — 30. *in* om. L ε — *possit* M — 31. *consisterent* L ε — 32. *inferiori* H e *inferioreque* ε an: *inferiore in?* — P. 43. 1. *quaeretur* m — 2. *continuone an* om. L -- *ubi lustrix conditum γ tribus lustris conditum* l ε *ter lustris conditis o ubi iam ter lustrum conditum e si non sit conditum lustrum* L — *liber* H *liber sit* m ε *sit ne liber* L — 5. *romae* H *romaeque* C — 8. *controuersiam* L ε — 9. *pueri* L — 11. *non* om. o γ e 32 — 12. *locum* l o 32 — 21. *seguitiā* H o 32 *seguīū γ seguitiem* l L ε, ex Non. corr. Ell. — 25. *ille* H — 26. *art. s. fac.* H *art. fac. s. m ε s. art. fac.* L — 27. *alter* H o γ — *nominatur* M — 32. *artificiosa* H¹ — *digeste* (i ex e) H — *generatam* H¹ om. m et *generatu* L — 35. *habeat* Cratand. Ell. — 36. *non sit* H — P. 44. 5. *caeli astr.* M — 6. *motus* om. H, cfr. de div. I 128. — 9. *disponere ornare malim* (sed vid. M. Rh. 18, 501 adn. 23) — 10. *quodam* H¹ *quondam* C *quodam modo* conl. Harnecker (231, 19). — *omnibus* om. H — *et* om. m — 11. *adhibitast ex habitast* H — *quaedam* om. M — 12. *et extr.* H o e — *ex* om. M. *Locus vix sanus* — 18. *est id* ε — 19. *sui* om. M — 21. *eman.* L ε — 26. *breuis et C breuis* H o *breuius* 32, fort. hoc rectius (Quint. VII 3, 2) — 30. *dū* om. M — 31. *occuparet* m — 33. *genera* H om. L — 36. *atque obse.* m — 37. *cogantur* Ern. — P. 45. 2. *repleri* L — *istam* M ε *ista* L *iusta ω* — *scientia* L — 3. *acutissimo* γ o e L ε (42, 2) — 7. *enim sunt* ε — 11. *a* om. M — 16. *haec* om. M — *aliena* C *Adiana* Madv. — 17. *et* om. M — *et* H *et in* C — 21. *quis* M ε *quem γ quod* L -- *ciuili* ||| *scientia* H 32 *ciuilem scientiam* C — 23. *omn. ciuit.* om. M — 25. *praep. ista* ε — 26. *delectat* om. H — 27. *ciuili* M deficit — 29. *uerus et iustus* C *virtus* Wesenberg *vera virtus* scripsi — P. 46. 25. *cogn. esse* ω — 35. *auctore dignitatem* L λ *auctorem dign. ε auctoritatem* Manut. *auctorum dignitatem* Muther *auctoritatis dignitatem* malim (pr. Mur. 15, in Pis. 64). — 36. *repperissent* C *reper.* P, corr. Aug. Matthiae progr. Altenburg 1807. — P. 47. 8. *ista* C *ita* Madv. (cfr. 63, 30) — 11. *dicat* C *dicit* Sorof incl. Pid. — 15. *suarum summarum* L λ ε — *mea ope* C corr. G. Hermann — 16. *pro inc.* Ribbeck trag. Lat. 55. — 34. *debet λ debent* C — 35. *proclam.* C corr. Ell. — P. 48. 3. *esse* C *inuenisse* Madvig *dedisse* Klotz *adfuisse* Pid. *effecisse* Harnecker et Cima. Ante tamen Tittler *auctor* Muther *inventor*, quorum uterque cum Ernesto *putabatur* scribit, Sorof nunc *largitus*, quod post tamen in ed. scripserat, interponunt. Mihi mens loci non tam dandi aut inueniendi verbum quam conformandi, excolendi, locupletandi, auxiliandi videtur postulare; itaque simile aliquid atque *opitulatus* (de inv. II 7) nescio an

post *deus* evanuerit. Cfr. pr. Arch. 15; Hor. od. I 10, 3; Πάβλου πρὸς Κορινθ. I 3, 6. — *ut et* L λ ε *et ut* || P¹ *ut id* lg. 23 — 19. *rei* Bake — 20. *haurietis* L λ ε — P. 49. 14. *sentias intelligemus* Manut. — *inq. Cr. ε* — 22. *me nunc ε* — 34. *inquit* in cod. et ed. antiq. varie collocatum inclusi — P. 50. 5. *esse* C *etiam* Klotz, del. Schuetz — *quo de ω* — *intelligent* Ern. — 7. *qui ε* — 9. *quidam λ ε quidem* P² om. L — 29. *et ug.* L λ — P. 51. 31. *aliqua ε illam* Manut. *reliquam* Gesner *alienam* Wytttenbach *eam ipsam* Klotz *aliam* Stroebel *civilem aliquam* Muther — *scientia* L λ ε — *copiam* L λ ε — P. 52. 2. et del. Lamb. — *si sit* C — 8. *quisque ut* C *ut quisque* Naegelsbach — 14. *et C ei* Bake — 17. *sic. prop.* incl. Ell. — P. 53. 2. *quo* L λ *quoque ε* om. ω — 7. *de motibus animorum* Ern. — 8. *auribus* Madv. adv. cr. III 88. — 12. *doloris* incl. Kraffert progr. Aurich 1883, 110. Cfr. Tusc. IV 21, 44 — 25. *uti qui* P λ ε *uti* | *qui* O *ut ii qui* Pid. — 25. *et Graec.* Pearce — 28. *animos hominum* L λ ε N — *hominum* om. N — P. 54. 8. *nec si* lg. 23, 67 Heeren — 12. *ab civ.* L — 15. *et princ.* Bake — 18. *nisi nostro* Doederlein — 20. *quoiquam* lg. 65. — *quibus* poss. ε. Ita ad Her. IV 5 optimi cod. — 26. *causas* L ε — 32. *debet* lg. 20 — P. 55. 3. *modo* om. C — 20. *iisque* L *isque* λ *hiis ε hisce* Heusinger — 29. *vult* O — 30. *uberius* Bake — *oratio* L λ — P. 56. 8. *quoiquam* lg. 5 — 21. *et apti ε* — 28. *ex* L λ ε *et ω haec* Lamb. *ea* Orell. — 29. *quasi aest.* incl. Bake — 34. *haberetur* C corr. Ern. — P. 57. 12. *atque (et Non.) incomitatam et incomptam* L λ ε N Non. corr. Pearce — 21. *et L λ ε etiam ω* — 31. *et C est* Ern. — P. 58. 9. *ertū ceu* in spat. vac., *al' certū sciri* mrg. P² *ertū* | | *iri* O¹ *hercitū* | | | *iri* O² *ertum-ciri* λ *heretum cieri* ε corr. Victorius — 16. *ut in P et ut in* O λ ε — *titi Lucilii* L *t. Lucili* λ *C. Lucilii* ε — 26. *despopon.* L — P. 59. 10. *Ac P At C* — 17. *in contr.* C *sine contr.* Klotz — 21. *oratoriis* Nizolius — 25. *nonne* C non Bake — P. 60. 13. *et orat.* ω — 20. *coegisset* L λ *coegissent ε coegisses* lg. 35 — 20. *nuncupasset* C corr. Manut. — 24. *quae* Ell. auct. incl. Kays. — 31. *in qua* C *in quo* ex Gu. 2 Ern. — 37. *ipsa* L λ ε — P. 61. 15. *non* L *nec λ ε*, unde *non esse* conieci — 16. *non* C *nunc* Schuetz, del. Bake — 22. *si qui* Bake — 23. *est* Madv. — 34. *non* del. Ern. — P. 62. 14. *et om.* ω — 21. *munionem* L λ ε *Nomionem* Talaeus *nomum* ap. Lamb. *quidam hymnum* Ritschl M. Rh. 26, 394 — *recitarimus* Ritschl — 30. *aliunde* ω (149, 11) — 34. *perit.* C *imperit.* Lamb. — *et C ei* Sorof (46, 30) — P. 63. 2. *in om.* C add. Manut. — 3. *pragmaticon* λ¹ — 9. *acceleret* Madv. adv. cr. III 89 — 16. *et quod C quod* Lamb. *id quod* Heusinger — 20. *probabatur* O λ ε — 33. *iter et C notitiam et Ell. memoriam et Koch. iterum et Madv. (c. l.).* Sed *antiquitatis exempl.* cohaerere docent §§ 18, 201; Br. 214; or

120, 169; p. Caec. 80, p. Arch. 14, de dom. 4. Verba illa ex sequenti erit orta cum deleveris, singula comprehensionis membra pedetentim, quod Cicero amat, accrescent. — 35. *Longo Lλ Conge & Congo* Grucchius — P. 64. 6. *prope non* Matthias Fleck. 135, 479 — 19. *pr ... prava om.* Lλ — *prava sunt & (?)* — 23. *irraucuerit P irraucuerit O irracuerit λ &* — 26. *eloquentia Lλ¹ &* — P. 65. 9. *quin N* — 11. *is C id* Manut. —

Lib. II. P. 66. 17. *non om.* Lλ — 18. *dicen. &* — 22. *esset &* — P. 67. 3. *doctrina L & doctrinaque λ et doctr. ω* — 7. *modi C domi* Gulielmius (366, 18) — 15. *dedisset &*; cfr. 176, 34; de off. I 71 — 20. *rei om. &* — P. 68. 2. *septum* Lamb. — 7. *multos et ingeniis et magna laude C.* Sententiam imperfectam ex I 5, II 119, 232, III 79, Br. 303 ita suppleo: *multos et ingeniis et exercitationibus oratores extitisse et magna laude* etc. Cfr. p. Arch. 15. — 9. *fuit &* — 10. *in tantam Lλ &* — P. 69. 3. *potest C potest esse N*; cfr. 132, 2; Verr. I 149, III 226, Sex. Rosc. 64, Phil. I 10; Seyffert-Mueller Lael. p. 372 — *ornatius P¹ O λ lg. 23* Vict. N *ornatius esse C* — 4. *quoniam C quamquam* Ern. om. & — *soleo* Pearce (42, 3) — 32. *inquit* del. Schuetz — 33. *inq.* del. Ern. — 36. *temptans: M* (i. e. H1e, ap. Ell. 36) *redit* — P. 70. 7. *si tu L &* — 11. *causa nos L* — 13. *causa M ea Gu. 2 om. L* — 15. *sentio H L sentiam m &* — 16. *magisque* Lamb. *cui magis* Muther — 18. *oblitus sum m &* — 22. *artibus M* — 23. *inq.* om. L & — *et om.* L &; particula pendens est. Pergere voluit: neque ita sum ineptus ut te urgeam; quod cum aliud quidpiam interposuerit mutatis verbis sequitur. — 24. *te om. L* — 25. *minus mihi O minus m* Lamb. — *uel ut hoc H1 (73, 23) uel e uel hoc L &*; cfr. Zumpt in Verr. II 17 — 27. *illud om. M* — *et ne* H e — 28. *uidear H1 uideatur e uideantur L &*. Illud melius, quo quali familiaritate uterque Crassi usus sit subtilius significatur (23, 20; 274, 31) — 30. *id M & in O vet' om. L* — *licebit M* (sc. pudore) *libebit L &* — 31. *ne tu L* — P. 71. 5. *esse om. L* — *comulata H¹ commaculata* Doederlein (p. Cael. 16) — 6. *quod* del. H² om. m — 7. *non videntes H om. Ie; an: non vident, eo?* Nam *Itaque quod est Et ita quod* — 10. *scio L* — *ulla C nulla &* — 11. *quosque C quoscumque &* — 15. *Tum: A* incipit, *E* cum reliquis mutilis *redit* — 19. *nec tam L* — 24. *ubi inamb. L* — 25. *et C ad P²* — *graecarum E² (?) L* — *disputationem M* — 27. *num om. L* — 30. *iis M hiis H² γ his m L*; aliter 72, 35. — 33. *et del. om. M* — 34. *non disp. om. M* — 38. *timeant M* — P. 72. 7. *cont. non an. M non cont. an. L.* Illud retro legimus (101, 9; 129, 10). — 9. *meum M* — 11. *repuerascere L*; ut nos Cat. m. § 83 optimi codices — 13. *narrari M* — *sscaeuola H¹ sca sceuola H²* an: *narrari a Scaeuola?* — 16. *se se res L* — *ut* del. Lamb. — 18. *constituere m* — 21. *for. neg. L* — *gestiunt et cupiunt C*

gestiant et cupiant Par. 7704 et 7753. Cfr. de off. III 45. —
 23. *quod ego* O *quod* P — 34. *eos esse* 1 γ *eos* 32 *esse* e — 36.
lucius M — 37. *homo et* M *homo doctus et* L *homo et doctus et*
scripsi (17, 30) — P. 73. 1. *ca q. ser.* om. M — *se* om. L —
 3. *alteri* om. M γ — *plus* L *alium* 132 *aliter* o *aliud* e om. M γ
 — *de se quo* L — *scripsi* M — 5. *non ignoramus* E — 12.
leuasse m (32) — 13. *disputationis* om. M — 16. *iundudum*
 H¹A (105, 7), O (fere semper), de rep. II 67 Osann — *et* om. L
 — 18. *expectant* L — *Crasse* H¹ — *ommut.* A — 19. *impe-*
trabo M — 34. *Scd tamen quoniam* L — 37. *id* om. L e —
quid . . . sentiam incl. Harnecker — P. 74. 1. *dicendi* om. M (21)
 — 3. *sequontur* HA *secuntur* E; hoc vel *sequuntur* m — 5. *et*
 om. M — 6. *et . . . nese.* om. M — 7. *non* A E¹ γ *nos* C —
 11. *alius* M — 13. *sciencia* HE² *scientiam* M *in scientia* H²
ad scientiam L — 14. *saepe* del. H² — *perueniat* C *pertineat*
 Harnecker. *Verba quae . . . perueniat* incl. Ell. — 19. *es* om. L
 — 20. *magis ut tu putas a ueritate* HL *ut tu putas magis a*
ueritate malim — *a* om. M — *quadam* P O¹ — 24. *explendas* M
 — 28. *propter ex. aut* om. M — 31. *non arte* M — 33. *aut* M
 — *utiq;* nam M *utinam* H¹ L — 34. *uidere uideor* L — 35.
ita L — *possunt* M — 36. *exponere* L — 37. *hoc ego* 1 o γ —
 P. 75. 6. *moderate orationis pronuntiatione* L — 7. *confusione* M
 — 8. *in im.* L — *in suse.* L — 10. *quod* A, E (?) *quid* autem L
 — 12. *rer. gen.* L — *neque enim* L — 13. *est res* L — *ornata*
 M *orata* E¹ corr. H² E² — 14. *debeat* L e — 15. *explicita* M
explicata o L; cfr. 2, 11; 37, 12; 88, 3; 159, 3; 227, 15; 264, 22;
 343, 24; 346, 1; 425, 7; 431, 2; 440, 13; 447, 28; de fat. 44
(explicita sent. AB); Gellius I 7, 20 — 16. *et effr. mod.* om. M
 — 17. *et* om. L — 21. *qui* H A E — 25. *immortalitate* M —
 26. *aut fac.* om. M — *dilig.* L *dilig.* P¹ — 27. *dicit* C (32?)
 corr. P² — 30. *arte* M *arte una* P — 32. *descr.* C — 33. *alig.*
ar. al. H *alig. al. ar.* O *illa alig. ar.* P — 34. *communes.* Et M — *ea*
 om. M — *oratio* m — P. 76. 4. *enim* om. I — 5. *medici* C corr. ω
 — *si* om. L — 6. *dic. aut ser.* L — 8. *eo multi* L *eo multum*
 Muther — 9. *aliqui* Muther — 10. an: *homines conseq. ?* —
 11. *quidque* M *quid quaeque* L — 12. *doceant* L *doceat* l² om. M
 — *nihil esse* L — 14. *suum obt.* L — 20. *non enim* C *noenum*
 Ritschl (N. Pl. Exc. 1, 112) — 21. *exclamen* A, *euge, euge* ex
 Plaut. Trin. 705 add. Muther — *mih ium* L — 30. *expoliit* M
 — 34. *M. Ant.* M — 35. *ante* A E¹, H mrg. 32 *a te* C *ab te*
scripsi — P. 77. 1. *uobis* M — 2. *loquitur* M — *in* om. M —
 8. *primum* M — 10. *uidetur* L — 13. *in* om. M — 14. *in*
defin. M (*infinita primum scripturus correxit.*) — 16. *ornanda*
 M *oranda* l *ordinanda* L (87, 11; 147, 36) — 18. *tractatum* M
tacitum L corr. ω — *ille* om. M — 20. *tamen est minus* L —
 24. *abs* L — 28. *iis* H¹ A E *his* C — *fontibus τόποις* (96, 10;

193, 32) — *ad* (et E) *omniu ornamenta* M *omnia ornate* L; inclusi — 29. *sumentur* L — 31. *sint* L — 32. *possit* M (ex *posse* A) *posit* E — *in* M *his* L — 37. *uinci non posse* L — P. 78. 4. *ceterarumque* L — *rerum* om. M — 5. *rebus* om. L — 7. *quidem* M (in *quem* E) *quem* L an: *quem quidem?* Halm — 8. *quid magn. q. pie* om. M — 12. *laud. quempiam* L — *et qui* M et L — 14. *inest* L — *rationem* H¹A γ e *ratione* C; cfr. 117, 31; in Caec. 66, in Verr. II 67, V 98; Gellius I 7, 16 — 15. *est* om. M — 19. *etiam* om. L — 21. *testimonio* L inclusi — 29. *uiris* H E² L om. C — 32. *huius* lo L — 34. *fac. ex c. rebus* om. M — 37. *diserta* M — P. 79. 5. *cohortatio*: A cum suis deficit (non H E l e 36) — 6. *est* om. H (in spat. parv.), E — 11. *sicut* M — 12. *sicut* E¹ *sunt* l — 14. *quoque* om. L — *ipsi* om. M — 20. *referebatque* Lamb., quod ex Liv. I 32, 2 ed. defendunt. Hic tamen *in album elata* codices optimi. Pont. max. enim memoratu digna per singulos dies notabat eaque quotannis e suis litteris in tabulam dealbatam per scribam efferenda curabat, quae in atrio domus publice proponebatur. Cfr. Serv. in Verg. Aen. I 373. — 22. *iig*: H¹ *hiig*: H² *Iiqui* E¹ *Iique* E² *hiqui* l *ii qui* L *hique* e N — *maxime* M — 25. *gestarum* M *rerum gest. e gestarumque rerum* L — 28. *ornatur* L — 29. *huic* M (45, 6; sc. Crasso) *huc* L — 31. *paulo* l e *paululum* L — *hist. mai.* L — 32. *rocis* del. Schuetz — 35. *cclius* lo *Caelius* 36 P (27, 30) — 36. *locorum* C τόπων; frustra *colorum* Iacobs — 37. *aequali* M (82, 17; 123, 2; 187, 7; 207, 14; 340, 28; 346, 18; 369, 30) — P. 80. 5. *in* om. M — 6. *in* E L *ut* H l² om. m — 8. *scr. hist.* L — 9. *max.* om. M — 14. *fac.* om. e — 15. *uincit* H (n eras.), l mrg. — 36. *ineat* l e — 16. *prope* om. l e — *prope numero* M — 17. *est* om. L — 20. *dictitarent* m *dictitarint* L — 21. *ipsos* om. L — 23. *esset* M — 25. *totum* M — 26. *suum tempus e* — *scribendi* M — 27. *sicut* L — 28. *quasi ex clar.* L — *rhetorum* Mueller — *ex cl. q. rh. off.* del. Ruhnken — 31. *ad philosophiam* E — 34. *hic* L — 35. *leuiore* M — 35. *imp. ill.* E — P. 81. 3. *et ... abund.* om. M — 4. *incompositus* M *impolitus* L. Illud *ipsa compositione* quasi revocatur. De vocabulis Ciceroni aut raro aut semel dictis vid. Ell. expl. II 94 et Stroebel. progr. Zweibrücken 1886, 42. Verbum omnino nunquam rarum fuisse ex Quint. I 5, 65 apparet, apud quem ipsum IX 4, 6, 32 et X 1, 66 legitur. — 6. *nullum ad u. f. malim* (47, 5) — 7. *Catulo* H¹E l 36 P *Catullo* O *Catulle* e corr. H² — 11. *admirari* M *mirari* L — 16. *Quid ergo est* H¹L *Quid est ergo* m *Quid ergo* H². Hoc loco distinguunt L N Ald. — 17. *fateor* E¹ Lamb. — 18. *ob aliud* m (ex *aliquid* l) *ob aliam causam* l² — *tamen nat.* m — 20. *legerim* L — 21. *cantu* m — *sentio orationem meam illorum* L — *quasi colorari* om. P *cantu quasi colorari* add. P mrg. et sub s. al² O mrg.

— 23. (*scrip*)serunt: A cum suis redit (A tamen plagulae IV verba in e desunt). — 25. quos A quos H¹ E quod sunt L — 28. longis M concisis L — 30. cogor M — iis H¹ his C — 31. aut qui L — 33. prudent. M (2, 21) — 34. sit mun. L — oris M horis H¹ E¹ an: haec oratoris? — hau || A hau E¹ haut E²; Hand Turs. III 14, Fleckeisen 50 Art. — 36. umq. A E unq. M (32) — 37. ita C corr. L — P. 82. 2. vere L — neque C ne qua O — 3. neque C — similitates L — 7. quod tamen M quoniam L quom Ell. — 8. memoriaque dignis L — post L — 9. expectantur L — 14. fama non solum ac M — 15. de del. Pearce — 17. leuit. M — equabili L — 18. forensium L — 20. ulla o L corr. O vet' — 23. praec. consolationis M consolationes praec. L — 25. illis L — 27. oratores M — 30. quis m L — 31. laudationis M. Haud raro, ubi grammatici es volunt, et acc. et nom. in illam syllabam cadentes facit. Ita 82, 33; 101, 23; 102, 2; 104, 2; 136, 1; 154, 29; 211, 22; 105, 23; (nom.) 109, 1; 154, 32; 155, 24; 192, 7; 195, 35; 202, 12; 218, 28; 13, 35; 21, 6; 87, 32; 106, 36; 219, 3; (adi.) 106, 1 (ter); 90, 31; 194, 30; 209, 37; (nom. pl. omnis) 28, 37; 108, 37; 114, 3; 144, 22; 162, 3; 213, 19, 28; 217, 18; 219, 3. — 36. sed de M — dicere om. M 32 — et M ei L — 37. plenitudo M, cfr. de inv. I 8, de nat. II 95, 102; an: amplitudo? — P. 83. 1. quid M — genere M — 4. notae C corr. Manut. — 8. adiungimus M adiungere L adiungi scripsi — 10. an inut. M (m) — 11. de iust. de virt. L — 13. de f. de off. L — 14. putamus M — 23. iis H¹ E ||| iis A hiis H² his C — 24. at P aut O om. M — 25. qui iura linea perducta A — 27. ulla ... sine om. M — 30. putentur M — 32. sunt cuiusque artis M sunt P sint O — 33. hominis L — 34. cuius || uis E l — uel om. H E² — 35. et (8 litt. sp. vac.) non H et non A 32 etiam non E etsi non m etiam si non L — 36. eneidem A 32 aeneidem E non idem l ne eidem P — 37. mulis aliisue malim — P. 84. 3. ceterarum M — reliqua non incommode lg. 2, 4, 36 (?) reliqua ptore l¹ reliqua per se non incommode Manut. — 4. persequantur H E perse || || | tur A per | tur o γ persequentur 32 persequuntur l L per se adsequuntur Pid. an: per se cōsequuntur? — 9. hunc L — 21. uideo E¹ γ P¹ uide m P² — in om. M — 22. autem om. L — 23. ne in L — 29. an: Omnis? — 30. in exercitatione M — nec om. M — 31. expertio M — 33. hausciā A (81, 34) — 36. sit effer. M — P. 85. 6. qui ut M qui (ex aut? Vassis) 32 qui L aut Heusinger — 8. tum ad laet. om. M — 14. ut in Ern. — 15. eidem M Idem ille L — idem artifex incl. Pid. progr. Hanau 1858. Cfr. parad. proem. 5. — 17. quibusdam M — 19. quod non P¹ quo non L — quoddam gen. L — 25. studium M — 27. dicat et L — 28. ullum om. L — 29. annibal H¹, item 37 (E¹); 86, 13; Cat. m. 10 P Non. — carthagini M o

— 33. *is* om. L — 35. *imperatoris* L (155, 35), cfr. ad Qu. Fr. I 1, 17, p. Planc. 24, de prov. 20, de off. I 155, p. Mil. 100 — *de omni re* L — 37. *ille ipse* L — P. 86. 3. *delectaret* M *delilaret* P — 6. *annos* L — 7. *munq. host.* om. M — 14. *aut* om. L — 17. *nostrum* H¹ — 23. *hannibal is* (12 litt. sp. v.) *et eo* H *hannibal is* & (in A E sup. hoc ζ ser. et q A mrg. add.) *eo* M; an: *Hannibal iste, et eo?* nisi forte plura verba intercederunt. — 26. *quaestiones* M — 27. *rerum* L — 28. *controversiam* L — *in* om. M — 29. *infinitam diuisionis dub.* M — 30. *est* om. L — 31. *qua* H A (ζ s. l.). E — *membra* A¹ — 35. *uideret* L — P. 87. 1. *ea* H — 2. *sexne* H O vet' *sex* M — *partis* H¹ *partes* H² L om. M — 3. *omnibus* L — 6. *et* om. L — 7. *et breuis* M (132, 23; 146, 22) ad Her. I 14 — 10. *ali* A (192, 34; 198, 4, 5, 7; 222, 1; F 263, 19; 269, 13, 14; 275, 22) — 11. *orandi* M — *agendi* C (H² o O²) — 12. *digr.* H² L (147, 29; 149, 17) — 14. *ab hom.* l e — 15. *peri* ζ (7 litt. sp. v.) H *peri* ζ A corr. A³ o *peri* ζ E *peri* l γ corr. l *peti* o e — 17. *et ego* m (32) — 18. *quom sum* om. l e — *corsu* H¹ — 19. *audita* H — 21. *crebro* L — 27. *omnino.* Cum L — 32. *praeremittatur* L — *gen. par.* L — 37. *doctores* C corr. Lamb. — *sentio* om. H — P. 88. 3. *conseq.* H¹ — 5. *abd. neque* om. M — 8. *at* H E² m — 11. *non diff. a. con.* del. Ell. II 498. — 13. *potero* H¹ m (o) — *quiequid* m — *sic* M (l 32) — 14. *legeret* M corr. H² — 19. *mih i bonus* L — *esse* om. L — 20. *excellenti* L — *uiro bono* L — 22. *summa* L (143, 31; 144, 13; 295, 32) — 22. *ad* M et L — *orator* H E L — 23. *se* (ζ s. l.) H A *se* m *si se e csse* E L — 25. *ad* om. m P¹ — 33. *stult . . . testes* om. M — 34. *domesticos* M — *praec. dom.* L — 36. *sit* om. M — P. 89. 4. *paruola* A E¹ *paruola* C — *adulescentem* H — 6. *aptum e* — 7. *ingenii sed* M *ingeniis et* L — 10. *faeund.* M *faeund.* E — *sicut faeilus* γ — 11. *sese* l o om. H γ — *prodiderunt* M *profuderunt* L (Cat. m. 52, de leg. I 25). Sed vide ne rectius cum H γ et *prodierunt* scripseris. Cfr. Plin. n. h. 25, 7, 37; Colum. 11, 3; Varr. R. R. 1, 45. — 13. *Item* M *ita* L — 14. *esse sueus* l γ — 15. *conecut.* H¹ *execut* H² E *exsecut.* A; de nat. II 50. — 16. *indocilem* M — 17. *cohortatus* M *cohortatus* E *coh. sum e sum coh.* L — 18. *ad die.* C *ad disc.* P² O vet', delere voluit Schuetz — 20. *se* L — 21. *addidi* M — 29. *ineidisset* C corr. ω — 32. *atque . . . persequatur* del. Schuetz — *excellant* L — 35. *atque ita* L — *ita ut* L *non ut* ω ; haec etc. usque ad *Quid enim* om. M — 37. *consectantur* Manut. — P. 90. 2. *uitiose* C corr. Manut. *paene vitiosi* Muther — 3. *in eo uitiosum* C *in eo vitio totum* Mueller *in ipsum vitiosum* Ell. *in eo ambitiosum* Lachmann (Lucr. II 30) *in eo vitio similem* Adler *in eo vitio suum* Polster (progr. Ostrowo 1879, 13). — 11. *probarerit* N *probat* Lach-

mann *probarit* Sorof — 13. *tulerint* Sorof — 21. *que* om. L —
 22. *potuisse* M — 26. *audiuimus* E¹ L — 28. *exortus est* L Non.
 — *magister historicorum et oratorum omnium* Ruhnken primum;
 deinde cum Lambino delere maluit. — 29. *qui eius* Pearce —
 30. *innumeri* M in sp. vac. cunctanter O add. om. P¹ *meri* P²
 mrg. O vet' ex Nonio — 31. *Itaque* L *Atqui* Ell. — 32. *Philiscus*
 Goeller, cfr. Ell. — 34. *mag* M *et mag.* L — 36. *quam plur.*
 H e 32 *conplur.* A — *non* om. H — 37. *sunt* om. L — P. 91. 1.
cuius coni. Kays. — 3. *his* O *iis* P² om. P¹ — 6. *Demosthenis* L
 — 7. *potentissimus* M — 10. *etiam* M *hodie* L *hodie etiam* Ell.
 (57, 21; 214, 17; ex con. opinor). Mediolanenses quam acerbe
 iudicaret Antonius cum *etiam* diceret non intellexerunt: Ala-
 badensium enim concinnitatem (Br. 325, or. 231) repndiabat
 Antonii vis. — 11. *imitatur* ω Lamb. — 16. *hic* m (γ) om. L
 (54, 13) — 17. *psidio* H E² l 32 e *psidia* A E¹ o γ — 21. *nec te*
 H E² O *recte* A E¹ m *te recte* e *ne te* o P — 23. *non inclusi*
 (92, 30) — *ea* om. H — 24. *desunt* L — 25. *etiam in hoc* M
 — 26. *id* om. M — *quid* l L *quidem* 32a (76, 10) — 31. *quidem*
nostris L — P. 92. 1. *pot. iud.* L — 3. *cosiis* M — 6. *ad sas*
 H¹ A¹ (∪ uterque addit; in illo 13 litt. sp. vac. seq.) *ad*
causas C — 7. *instit.* Lamb. — 8. *aliqui* H A 32a *aliquid* γ —
 11. *ei* O *enim* C — 12. *acturus* L — 15. *escen.* H A *ascen.* C
 — *escen.* H¹ A O vet' *ascen.* C — 16. *huiusm.* L — 18. *fere*
form. H E¹ L — *haec ... fere* incl. Bake — 23. *multae* Pluygers
 — 26. *causasciunt* H¹ A¹ *causas sciunt* M — 28. *perfidia* M —
 32. *quam* om. H A¹ — 35. *assit* l γ P O vet' — 36. *quicquid*
 E m O — P. 93. 1. *animi* C *eum* e 32a — 3. *esse iud* L —
 4. *boni esse* l o — 5. *abdicō* l o — 6. *gitem* A *que* γ 32
queram e l *quero* o — 11. *ambigui* L — 14. *sive ex laudatione,*
ut personae Kiessling M, Rh. 28, 497 om. M — 17. *qui* Pid. —
 21. *de om.* M — 22. *ac benign.* om. M — *ab larg.* O a *larg.* P
 — 23. *et de sic.* Pluygers — 25. *ex* om. L — *factis ex delib.* M
 — 26. *raro est o e raro etiam* L — 27. *etiam* M *autem* L —
 33. *respondeat* M *respondebat* e 32, Lamb. vol. — 36. *iam*
cum M *iam tum* e; fort. *Tum* scr. — *qui* Pid. — P. 94. 1.
fuert L — 5. *apeia* M *apuleia* L — 7. *breuiterque* M (44, 26)
lucide breuiterque o (Quint. VII 3, 2) l (?) — *uterque* om. M
aliter dillucide praep. O² mrg. — 8. *aelia* c s et H *aylia* est et
 A (∪ s. l. H A) *aelia* se et E *alia* est et m (l γ) an: *aliena* est?
 — 10. *medef.* H *medif.* A *me diff.* E (*me* del. A³, ē corr. E²)
est def. (*est* pr. del.) Stangl — 11. *quid sit ars* om. H E² L
 add. O² mrg. — *quid sit lex* om. L add. O² mrg. — 12. *atque*
 l L — 13. *sic* om. A γ e — 14. *neque sup.* om. M — 16. *omnia*
 A E¹ m (l) — 18. *primo* H — 19. *abdito* A E m *apposito* o —
 21. *quom et* H A *cum et* E e o *tum et* l *cum* 32 *tum* γ (?) L —
 22. *praelab.* A E¹ m (32) — 25. *incerta* (6 litt. sp. v.) *tione* H

incertatione M (∪ s. l. E) — 27. *cum* L — 31. *et* M *ex* l 32
Et ex L — *contrariis* E²L — *non* H P² om. C — 32. *sed* om. M
— 34. *ut de* M — 35. *defendimus* l L — P. 95. 10. *tantum* L
— *qua* M (et 5 litt. sp. v. H) *quale* m L — 11. *a* om. M (o)
— 12. *itaque* H¹ — 14. *aut* om. L — *quale sit* aut om. M —
45. *iis* H E² *his* H² *ii* A¹E¹ *id* A³m *hii* γ *et hoc o illud* L —
quidem om. L — 17. *quod quale sit quaerimus* L — 19. *accepto*
causae C corr. Bake — *genere cognitam* M *gen. cognito* L *et*
gen. cogn. Bake — 20. *quid s. ill.* om. M — 21. *quod* M —
26. *rat. om.* L — 28. *ea quae* L — 29. *nobis eos* L — *an ut* M
(∪ s. l. H A) *aut ut* H²E² — 35. *iudicata* M — *s̄ reliquae*
M *et rel.* e 32 — 36. *ab or. pariuntur* L (ex 96, 29) — 37. *a re*
M *arte* H² *a reis* l L — P. 96. 1. *atque* H — *in* s. l. H om. e 32
— 6. *copias* H E² *copia* A E¹ γ *copiam* C (76, 16) — *si* H L
om. M — 8. *sit causa* L — *habent* M — 10. *riuolos* A *riuos* o
— 12. *accers.* l o L — 16. *et* om. M (e 32) — 17. *et* om. H¹ —
22. *atq. med.* om. M — 24. *orat.* C *rat.* e — 25. *testes* om. M
— 26. *aut m autem uel* L — 28. *ceteris* C corr. ω — P. 97. 6.
ducat M γ — 7. *et moueantur* om. E¹P¹ — s. e. tr. *inclusi* —
trita Muther — *uero* M *nec m nō γ nūo e* *Ea uero* L —
9. *primus* L (179, 37; 363, 7); cfr. Stamm Fleck. 137, 773 —
10. *hausit* M O — 11. *suspitionem* m P — 14. *sepe tulerim* M
saepe audierim Ig. 93 — *audierimus* L — 16. *eius ingenii* M
(ἐν οἷς τὴ γίνετα sc. iudicium) *his ingeniiis* L — 17. *nil* M
mihī l o e L — 18. *orator* om. e — 15. *mea mem.* L — *Atque* L
— 20. *ii* M (m) *hii* H² γ — *quantusquisque* L — 22. *sunt* P —
26. *crebro adiunero* M — *confirmabo* M *confirmauero* e — 27. *et*
om. L — *instituendum* P¹ — 29. *enim* om. M — 30. *procrearit*
et eduxerit L — 35. *dias* H A (∪ s. l.), *E digitis* o — *dilo-*
dicari M *disloricare* e 32 *diloricari* o P *diloricare* O Non. —
36. *eidem* M *idem* L; cfr. 85, 15; 99, 29; 124, 32. — *ante* M
accusante L — 37. *curios.* M — P. 98. 3. *possit* L — 4. *etiam*
reip. M *etiam R. p.* E *etiam r. p. utiles* e; fort. *cā* intercidit,
ut etiam reipublicae causa *rectius* scriberetur (100, 6) — 5. *exacti*
cum L — 6. *esset const.* L — 7. *coepionis* A E — *mis.* M; cfr.
ad Her. I 24. — 11. *dicendi* om. L — *Manilii Mallii* L (illud
del. et *Mallii* corr. P) — 13. *hoc maxime non m (o) non ma-*
xime hoc L — 15. *vis, quae* Bake — 18. *in* om. L — 24. *dis-*
seris H A E¹ — 28. *sint* O P² — *quae* om. M — *abs te* L
ex te P¹ — 33. *inq. Antonius* L — *quod* M (l o) corr. H —
34. *peta* A *petam* E m — 35. *orat.* m (γ) L (143, 1) — 36. *modo*
om. H — 37. *rationes* C *res scripsi* (95, 26; 97, 5; 147, 16) —
P. 99. 4. *est* L — 5. *inclinatiois* L — 6. *ab* H A E *aut* corr.
H E *aut ab γ ut* 32 — 7. *in* om. M — 11. *uis . . . uiam* H
uisuam A E (∪ s. l. M) — *et an. q. not.* om. M — *hab. not.* L
— *uideantur* L — 12. *monente L. Crasso* M — 15. *ea cap.* L

— *omn. caus.* L — 22. *explicandum* M γ — 24. *rebus* L — *den. aet.* L — *affert* l γ P² *afferat* P¹ — 26. *praecurrit* m L — 29. *idem* L — 33. *sed novato* om. M — *novato et* om. l, tuetur Non. — 37. *late ...* H *late* (t s. l.) A *late* $\cup$ E *lateat* L — P. 100. 2. *his* H²mL — *subactionibus* M — 3. *quid ...* *Gracchum* om. M — 6. *re* H¹ — 8. *id* om. M — 9. *negant* M — *s'ecui*; ... H *sed ecuius* A E² *sed hec huius* E¹ — 12. *et* om. l γ L — 13. *a* om. M — *quod in* M O *quod ad* P O *vet'* — 14. *spectanti* M *spec tanc ca* P *spectant ca* O — *debeant* L — 18. *quam sit* L — 19. *imperitum* Muther — 21. *appellandi* M — 22. *et temp.* 32 — *de ... temporibus* om. o γ e 32 — 25. *nilhil pertinet* L (Draeger synt. hist. II § 408 § 546) — 26. *optimi personas* M — *decii* ($\cup$ s. l.) H A — *nilhil Decii inclusi*, nam illa ipsa causa de Opimii persona acta est, non Decii, qui accusabat (9). Huius autem praecepta eadem sunt quae defensoris (13; 94, 16) — 27. *ipso enim* C *ipso uero* H *ipso* scripsi (102, 10) — 29. *interfecerit* L — 32. *disputatione* L — 34. P. om. M — *argumento* M (le) — *et* om. M — *criminiis* H¹ — 35. *et ad* L — *ad* om. M (l γ e) — 36. *luxuria* e L — P. 101. 1. *ad* A — 2. *eo* M — 6. *uidentur* M — 7. *quod e facto* M — 8. *est m.* L — 9. *non defensorum aut* M *non defensionum aut* L *et defensionum non* Pearce *aut def. non* Pid. — 11. *qualis* M γ — 15. *nascitur* L — 16. *uideantur* M (e 32) — 17. *ne* M si e L — 20. *aut indign.* om. M (3 litt. sp. v. H, lacunae sign. E) — 21. *oratione* M — 22. *ad u. g. disp.* om. M — 23. *hominis* H¹ A E¹ — 24. *hi qui m* — 35. *descr.* C *discr.* Cima — *et temp.* γ L — 26. *posita* M γ — 29. *nunc* s. l. H om. γ — 36. *artis* M (e 32) corr. H² E² — 37. *quod* H¹ A — P. 102. 1. *sint* M (γ e) corr. H — *uniuersa* M (H E²) — *quaestionis* M corr. H² E² *quaestioncs si* lo — 2. *referuntur* le L — 4. *dicam* om. L — 5. *extimatis* H¹ A γ — .m. M — *Curii nomine* conl. Lamb. — 6. *multum* L — *Pomponii* L — 8. *oportet* M γ — 9. *naturae* M (le) — *copii* M *Pomponii* L — 10. *ei* M om. γ — 11. *interponere* M — *quaestio* H (et 4 litt. sp. v.), A *quaestionis* E *quaestione* o γ *quaestio est* 32 — 12. *genitor* M *genitus* lo *gignitur* e (de inv. II 122) — 13. *tum ut* C *tum l* — 14. *sit ut* M — *is* om. M — 15. *heres sit* om. M — 16. *sed* om. C hab. e — 17. *fortis* M (lo) *formas* e — 21. *responderint* L — 22. *consulta rationis* M (le'32) — 23. *inum. sint* M *essent inum.* L — 25. *a iure* C *in iure* Schuetz *numero* Bake *tanto numero* Sorof *munere* Stangl — *a iure cognoscendo* incl. Pid. *ctiam in re cognoscenda* scr. Harnecker — 27. *descr.* C *discr.* Pid. (item 34; 103, 23) — *est etenim* M (l) — 28. *se ius* L — 29. *est* L — 30. *et a. a. f. redact.* om. M — 33. *affert* L — 34. *quae* ($\cup$ s. l.) H A — *sunt* e L — *apte* M (186, 1; 199, 24) *acute* L *aperte* malim (151, 18) — 35. *inq. ista* H *ista inq.* C

(26, 31; 33; 81, 7; 130, 12; 135, 14; 222, 30; 246, 2; 274, 33)
 — 36. *a turb.* L — 37. *ut cog.* om. M — *solitudinemque* o e L
 — P. 103. 1. *cum id* P O¹ — 2. *incertum* H¹ E² *certum* C iam
certum scripsi — 3. *enim ipse* L — 4. *viris* om. L — 5. *aeq. id* L
 — 6. *sese* L — 9. *pristino* M corr. E² add. *instituto* M — et
 om. L — *istatim* M *statim* o γ *istam* L *istam tuam* H² (85, 24;
 113, 33; 389, 6) — 10. *et dorm.* om. M — 11. *leuiter* M (e);
 cfr. de fin. I 26, de rep. VI 12 — 12. *pretexte* M (hoc t del. c
 supra scr. A) *pretere* m — 13. *Me* om. M — 16. *intellegitur* L
 — 17. *in* om. M γ — *in* om. M — 24. *ui ut* L — 25. *rapiant* L
 — 28. *videtur* Stangl — 29. *et C vel* scripsi — 30. *in forum*
 om. M — P. 104. 2. *sive consuet.* om. M — *uenire* M (et 8 litt.
 sp. v. H, corr. sign. E) — 3. *quo quaeres* AE *quoque res* H m —
eum M O vet' *enim* L — 4. (5 litt. sp. v.) *saps.* H *saps.* AE
 corr. H²E² — *usum* M — 6. *si M L sic* m — *uen.* L — 7. *sunt* M
 — 10. *ex tarditate* incl. Sorof, add. *ad acumen* Muther —
 11. *quae* om. l L — 12. (2 litt. eras.) *plur.* H — 13. *uobis* M (m)
 — 16. *attenti* L — 17. *excip.* L — 18. *sensum* L — 19. *id*
tamen . . . est del. Schuetz — 21. *in* om. M — *peruolu.* L —
 25. *uiris* M *uires.* *Haec magna sunt* L — *diligentia est* add.
 Ern. — *inter* (6 litt. sp. v.) H (corr. sign.) E — *det* M (m) —
 26. *relicuum* A *relicum* E *relictum* P¹O — *ars* om. M —
 28. *reliq. uero* L — 29. *et cog.* L — *vigil.* om. L¹ — *com-*
plector M — 30. *sumus* M (et 3 litt. sp. v. H) *usi sumus* l o e
sum usus L *sumus usi* lg. 4, 81. — 31. *uirtute omn.* om. M —
 35. *positast* H 32 — P. 105. 3. *max. ego* l γ — *prop.* L — 4. *ar-*
gumenti M *argumenti ratio* γ Lamb. *argumentatio* L *argumenti*
uia e 32 *argumentandi ratio* 2 cod. Lamb. (de inv. II 50) —
 6. *disputationem qua* L — 10. *magis inurbane dictum* inclusi —
 12. *putaram* H L *putaremus* E (a sup. e) m (γ) — 19. *seseque* L
 — 20. *uidendi* M (γ e 32) O — *hom. dat.* L — 21. *si ipsa iam* M
 — *audires* M — 22. *audires* M — 23. *uocis* H¹A (i sup. e) E o —
 24. *pararent* L — 25. *istarum* H — *greca* M — 31. *illa* om. L
 add. O² — 32. *illum reg.* L — 33. *perm. ante* L — P. 106. 1.
clarioris H¹A γ — *grauioris* M (H²E e l) — *politioris* M (H²E e)
 — 4. *hoc* om. m (e 32) L — *istis* L — 7. *max. reb.* L — 9. *esse*
tum L — *essent* om. L — 10. *tum* M — 11. *auctores* om. M —
 16. *quam omnino* H E² — 21. *huc* om. e P — 23. *eum* om. L
 add. O² — 27. *tantum* L — 28. *et* Ern. auct. del. Schuetz —
id om. L — 29. *id aut non* L — 30. *ne* om. M — 32. *alteri* M
 — *iudicent* L — 33. *uniusque* H A *unicu'que* E — P. 107. 2.
eidem H — 3. *neget* L — 5. *atque* A e — 8. *et ad* L — 9. *et*
imp. L — 10. *qu. pop.* L — 11. *dimittemus* m (γ) *dimittamus* L
 — 12. *multa* M — 13. *simul cum* L — 14. *puto* om. M —
 17. *hunc int.* L — 23. *uiderat asp.* M — *adspexitque* E (*quae*
 corr.) — 24. *celebrabant* E¹ *colendum ducebant* L — 30. *oppu-*

quarit M — 31. *ut ab* L — 33. *pl. rud.* L — 37. *mansa* om. L — *ut aiunt* L — P. 108. 1. *quidde* (∪ s. l. H A, d prius s. l. H) M *qui de* l o *qui e* 32 *qui et* L — *mihi* om. M (76, 21) — 3. *illum* M — 4. *unde* om. L — 5. *tanquam* L — 8. *aut cōprob.* E² mrg. *prob.* l o e *aut ad prob.* L om. M *aut prob.* scripsi (75, 26) — *aut ad* L — 12. (s litt. sp. v.) *extrin.* H — 13. *inh.* L (427, 1; 442, 11) — 15. *uis* om. M — 17. *non qui . . . tradidit* om. o 32 P¹ — 18. *Sed in partitione* M — 23. *Sin* L — *caruos ei* M (ū A E eī A ∪ H A E) *carbo.* Si L — 24. *Sin* om. M (H) — 25. *attingat* L — 28. *sequentia* M (427, 25) — 30. *invest.* l γ — *ex* om. m (e) — *sunt* L — 34. *pot. p. r. esse* L — P. 109. 1. *vobis* M (e 32) — 6. *si* om. L — 7. *in semp.* L — 16. *tam* M (γ) — 11. *si. t.* H *si, t.* A E *sit γ si. T.* m *si ti* 32. Ex quo *si quis C. Gracchus* (93, 29) *restituere velit, idem rectius L. Opimius* (100, 6) *scribet.* — *nef. pr. Op.* om. M — 13. *ei* M *cuius e* 32 *et* L — *quom* A — *comprehensus* (∪ s. l.) A — *es in* L — 14. *est* om. L — 15. *tunc* M *tute* Stangl — 16. *et* om. L — 17. *et* om. M (l γ 32) — *expugn.* M (*re sup. p* A) *ex repugn.* m *pugn.* 32 *repugn.* L — *olim* om. M — 19. *aliud quid* L — 22. (6 litt. sp. v.) *quidem* H *quidem* A E (corr. sign.) *quod m quod eam* L — 23. *a* om. L — *dissensisti* L — 28. *paria* (8 litt. sp. v.) *mus* (13 litt. sp. v.) H *paria. mus* A (∪ s. l.) E *paria* RL *paria comparabimus* A corr. m O² *paria queremus* H² E² — 29. *tan- toperē* H H² m L — 35. *es* M (et 2/3 litt. sp. v. H, ∪ et E² supra scr.) *est* R² l e L — *et alt.* om. L — *contra re* R¹ *contraherem* R² — *publicam* om. M — 36. *et larg.* C *larg. ω.* Sententia *vix sana.* — P. 110. 4. *recito* C *recitato e recitat'o* 32 *recita* Sorof — 6. *quo id* M γ *quod id* m — 7. *quomm.* H — 9. *ille sibi ipse* L — 11. *noui* M L *uolui* l o *erui e* — *quae quer. e quae illa mihi quaer.* L — *demonstrant* M (l o) L — 14. *sed* M *et* L (hoc laudant Heusinger Schuetz Stangl; cfr. Seiff.-Mueller Lael. p. 192, Mueller de off. I 22) — 15. *enim* om. H — 17. *nostris* M (l e) — *amm.* L — 21. *foro sensibus* L (O²) — 22. *assequitur* L — 23. *se* om. M — 27. *tradere* L *tractare* O² — 28. *deb. esse* L — *cognoscatur item qui* M — 30. *et* M *id* L — 31. *et ex* L — *al. rel.* L — 32. *alioqui* M *alioquin* l o *alioisum γ e* — 33. *def.* L — *quidquid* H A e *quicquid* E o γ — 34. *si quidquid* M — *priusquam e* — *dicus* om. L — 35. *interpuncta* C, sed in A *inter* madore prorsus evanuit, unde *puncta* m (spatio pari interiecto o) — 36. *ocultes* M *ut ocellas* L *occulas* Non. — *distinguat* M (l e γ) — *uerbisne* M *uerbis nec, m* — *uideatur* M (e γ) — P. 111. 1. *ut et* C (et s. l. E) *ut e* — *semidoctos* m (γ e) L — 4. *ut que e* L — 11. *nobis* M γ — 13. *Paululum* L — *num* M (e) — 14. *istis* L — 18. *sum* M — 19. *in isto gen. inq.* L — 28. *et re* A E¹ m — 29. *compr.* L — 30. *clocatio* (*ne rerum* in sp. v. 2) H *conlatio* A *collatione* E m P *colloca-*

tionem 132 O 146, 31) — 31. *aliqua* M — *posita* H A m (29) —
 34. *dicendum* M — 35. *et om.* L — *et f. et v. om.* M — *et eor.* L
 — 36. *etiam imp.* M — 37. *agitur* L — P. 112. 1. *beneu.* H¹ A
hic (128, 6) — *tum erg.* m (e 32) L — 3. *omnis* M (m) — *ro-*
bus *exist.* M — 5. *adiuuant* m (32) L — 6. *puđ. sign.* inclusi
 — 7. *comitas* inclusi — *cons.* A — 8. *liber* M (e) — 10. *proferri* L
 — 13. *concinnant* M (le) *concinant* m — 14. *non sunt.* L —
 16. *excellet* L — 17. *incitatione enim semper fortis oratio*
 (12 litt. sp. v. H) *Non* M (m) — 19. *summ̄is alienisque m.* M (e)
 — *os* M (et 34 litt. sp. v. H) om. 32. *reos e* L — 23. *per-*
ferendis M (lo) *prof.* 32 *perferendarum e* — 24. *et uel hoc uel*
 M (le) — 25. *narran* (d̄ in litura maiore) a H — *peroranda* L
 — 30. *facilitateque significandi* L — 32. *uideantur* C sc. mores,
videamur Manut. — 33. *ad ali* H (9 litt. sp. v.) A *ad alio* E
 (s. l.) γ 32 — *gen. qu.* L — 34. *ut od.* M (32) — 36. *sper-*
nant M — *aut ut* M (le 32) — P. 113. 1. *deducant* M (*did.* A E¹)
deducentur L corr. P² — *et propinqui his* L — 2. *animis* A E¹ H²
 m (lo. Verba incl. Kays. — 4. *anim.* om. H — *adf.* om. M —
 5. *afferant ad quod e* — *accommodata* M (e) *accommodent* lo
 — 7. *commoueri* M (e) — 8. *sicuti* L — 9. *morbi* L — 10. *cui*
m. v. om. M — 12. *in* om. L — *ancipitem causam et grauem* L
 — 13. *omnia* M γ 32 — 16. *orationes* M (le) — 17. *ita ut* L —
incu (s. l.) H (78 litt. sp. v.) A *incuent* E¹ *incitent* E² *in-*
currunt o uitii le 32 *incii* γ *incumbunt* lg. 2 Ell. om. l — 18. *prop-*
pellunt M *propellant* E³ — 23. *flexatque animama* (sp. v.) H
flexatque animina A *flexa atque a minima* E *flexa atque ab*
animi natura H² *flexaq;* *ab animi natura* E³; inde varii erro-
 res m — 24. *erigere* L — 25. *auers.* H — 26. *bon. ac f.* L —
 28. *tractare* M (H E² e 32) — C. M. *Marci* L corr. Lamb. —
 29. *c. que* H C. M — 30. *mercule* H¹ A — 37. *ardere* om. M
 — P. 114. 2. *adjeetet* H A *aff. m ad fletus* E — 3. *ducatur* L
 — *omnis* M 32 — *hi* L — 5. *aliquis* E m P — 7. *esse* M γ 32
 — 12. *ap. iud.* om. L — *aut* om. M — 13. *erc. dic.* L —
 15. *enim f. est* L — 19. *tu* C *et tu* O — *ei* om. L — 24. *ora-*
toris C orationis scripsi (ex 32); cfr. 113, 34; 116, 25; 194, 6;
 208, 28; 348, 5; de div. l 80; Tusc. lV 34. — 25. *infl. ipse* L
 — 26. *accesserit. S. M accesseris* H² l γ *accesserit* m L — *f. h.* L
 — 28. *dol. tot.* om. L — *an. mot.* e L — 30. *locorum* om. e 32
 — *quos* L — 31. *ut nihil* L — 37. *igitur* M — P. 115. 10. *Spon-*
dalia illa L *spondaulia illa* Salmasius *e sponda illa* G. Her-
 mannus Opusc. l 304 — 12. *ullo* M — *Salaminem* L — 16.
utilem M *utilem* E *at idem* ω — 18. *quem* L — 19. *extinxisti*
 M (e) L — 21. *nec* O P² *et* P¹ — *eius* om. H E² — *crati* M
 (s. H A) — *tutelast* H A *tutela est* M *tutelum est* L — 24. *recte*
 del. Ern. — 32. *uellem* L — *neque adum.* H E² — 33. *sim* l²
essem L — P. 116. 3. *adelictum* M (s. H A) *aderelictum* m —

7. *magno op.* A γ O vet' — 11. *maerore* M (l) — 14. *et cum ipsum* H — 17. *magno* om. A E¹ m — *sine rati* M (⊙ H A) γ 32, in sp. v. one add. H², suprascr. E² *sine ratione* m — *que* om. H² E² e 32 — 18. *imploratio* (17 litt. sp. v.) H, corr. sign. add. E — 20. *af.* H *aff.* A E l *abf.* C (161, 7) — 25. *sodali et quaestore* L — 26. *multo etiam* L — 28. *tum* L — 29. *fuca* H¹ *fuca* A E (⊙ M) corr. H² *furta* m — 31. *uocab. princ. sen. e* — 32. *lapidum* M *lepidum* H E² l e — 35. *accid.* M (e) — P. 117. 5. *legatus* M *quaestor* L *sodalis* Non. — *quid ego* L — 8. *seditionum* om. M — 10. *uarietate aetate* P *uaria etate* O — *repetii* L — 11. *semp. mol.* e L — 15. *plebis sc.* H *plebise*. C — 16. *prouocatione* M γ — 17. *populi Romani* A E m p. r. H e P — 19. *qui* L — 20. *fac. pop.* L — *in nef. cr.* om. M (24 litt. sp. v. H, sign. corr. E) — 21. *quo si* M γ *si* l — 24. *causam* L — 25. *conuorti* L; *recepissem, si* M *assensus esset.* — 27. *Sic ceterorum* L (*Si* O vet') — 29. *atque* M *at. q* A — 30. *a* om. M (112, 13; 146, 11; 187, 19) — 30. *reuocabant* E (*uoca* del. *noua* suprascr. 2) — 31. *atq. reuoc.* om. M — *possessione* L — 33. *ius* om. M — 34. *coniunctio* (9 litt. sp. v.) H *coriunctio* M (*n s. r* E²) *coriunctione* o *coni.* l L — *def. et iud.* om. M — P. 118. 4. *loco* L (78, 14) — 5. *prope* om. e — 11. *concederent* om. M (e), post *uiderent* pos. L — *si pio* om. M (20 litt. sp. v. H) — 13. *a me* L corr. O² — 16. *apuleia* M L (94, 5) — 18. *orationis* M (et 12 litt. sp. v. H) *orationibus* E² m *partibus orationis* L *orat. part.* Reg. 1516 corr. fort. recte — 21. *est tum l enim tum* e 32 *est a me* L — 26. *hercule* l L — 29. *ipsa* om. L — *causa* om. M — *dixi* M — 31. *dii* H (*i eras.*), m L — 32. *qu. h.* om. M — *Tu* M *Tum* l e *ut tu γ (?) ut tuo* L — 35. *dicere* om. M (e) — 36. *te* om. M — 37. *arbitrabar* L — P. 119. 2. *tum* M — 4. *sed illam* L — 6. *abs* L — 9. *tu testim.* L — 11. *commemorantur* M — 13. *istam enim ipsam* L — *dem ... comm.* om. M — 14. *esse d.* L — 15. *inquit Antonius ω om. M.* Quis loquatur *abs te* docet. Cfr. 212, 7; 228, 33; 253, 36; 256, 31; 266, 15; 274, 35; 277, 17 — 17. *nos iam* L — 20. *et quidem pr. lo et pr. qu.* e 32 — *postulcentne* M — 21. *causam* M (32) *cause* e — *Nam* om. M — 24. *possemus* M (e) — 26. *possunt* o e 32 — *Nam* C *Iam* Madvig — 31. *id in re* M *id iure* lg. 36 N *id uelle* e 32 *id* L — *uideamus* M *uideamur* e 32 *uideare* L — *agas* C *agamus* scripsi — 32. *si aut C aut si* Bake — 33. *bonis* M (A³e) — 34. *defensi* M — 35. *ponitur* E (*i in e*) *proponitur* L — 36. *benefici* R — P. 120. 1. *inesse* L — 2. *maiores* M (l o e) — 5. *eorum* om. R — *cete* H (12 litt. sp. v.), A *eccō* E (*acō* 2) *certe* m — *modandi* M — 8. *ex h. l. et od. i. al.* L — 10. *dim.* e — *tract. sunt* L — 16. *inuidia* L — 18. *est ille pr. sed* om. M (31 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — *hic* in ras. A — 19. *perducen* (8 litt. sp. v.) H

perducen. A *perducens* E — 21. *acerrime* L — *non gessit* M (m)
t longe sit s. l. A³ — 23. *in om.* L — 24. *cum ... superioribus*
om. M — 25. *invidentur* M (γ e) — 27. *communis om.* L —
 30. *parata* M O¹; de leg. II 60 — 31. *tanta e — illa* ω —
 32. *fas* M (26 litt. sp. v. H) — 33. *ad sed.* om. M — *magnis-*
que L — 35. *quae suam* M ($\bar{q}$: H que A) *seseque si quam* L
quae si quam Baiter — 36. *uideatur* M (l o e) L — *in qua*
 o 32 O *aequa e* P² — P. 121. 1. *perficiendumque* M (q : ex q || H)
 — 2. *est hoc* L — 3. *peruagatum* L — 6. *esse om.* M — *a M*
ad e iam L at Lamb. — 9. *aut C ut* ω — 10. *ita cum* L —
singula E¹ R — *casus* (9 litt. sp. v.) H (corr. sign.) E — *hum.*
M rerum hum. e human. miseriarum L — 12. *et om.* M —
 13. *commendationis* M — 15. Si E¹ R γ 32 — 17. *Sedes* M (R l o)
 — 18. *iis* H — *alt. line om.* M — 20. *et om.* E L — 21. *que*
 M (e) — 22. *et om.* M — 23. *inflāmandū M influendum* L *in-*
flandum Gulielmus — 24. *oratio om.* M — 25. *contentiones*
 M 32 — *orationis* M (e γ) — 26. *et om.* M — 27. *contentio* E¹ R
contentionis e — In om. M — 28. *ille* M (l e) — 29. *mortem* M
morem e — sunt del. Pearce — *tamen* A m L om. H E R
item Lamb. *etiam* Madv. — 31. *ad silendum* M — *ill. gen.* L
 — 33. *ipsum illum* L — *et M est* L — 34. *audiri* M (e 32) —
nam M — 35. *dicendum* M — 37. *ita* L — P. 122. 1. *aut ir.*
om. M — 2. *rationis M enim ratio* L an: *ratio enim?* — *quae*
C atque Kays. — 3. *emissa* C corr. Wyttenb. — 5. *Quae* L
quam e om. M — 6. *et simili oratione* M — *contentione ac-*
tionis C contentionis actione scripsi — 8. *mouere* L — 10. *suppedi-*
tare L — 14. *neque* L — 15. *contraria parte* M (l 32) — 16.
aut om. L — 18. *effe.* M *infer.* L *aufer.* lg. 20 — 19. *ut alt.*
om. L — 21. *ut M et e* L — *locus* M (l o); *vulgaris error.* —
 22. *alio* M (l o e) — 25. *excellēs* L — *aut* L — 26. *nulla* M e γ
aut nullam L — *arte* M (l o) — *satis* M (l) — *tu nos pot. do-*
cebis L — 28. *facilius puto posse* L *inepte; num ars sit quae-*
stio est (26). *Quae quia non est* (37), *difficile erat de facetiis*
disputare. — 29. *ipsius M his ipsis e ipsis* l o L. *Illud primum*
verum est, nam est 'hominis non inurbani', cuius provincia
facetiae sunt. Cfr. 36, 33; 125, 20; de fin. II 103; p. Cael. 6;
 de dom. 92 — *disputare* H γ — 30. *perridiculis M de ridiculis* L
περὶ γελοίου ex Quint. VI 3, 22 scripsi; *cuius rei* (35) *rationem*
quam quaesivit non invenit; ridicula invenit, quae non quae-
sivit. Aliter supra in § 61 res est, ubi de rebus notis et illu-
 stribus argumenta ut de virtute etc., non tituli enumerantur.
 — 31. *ex his aliquid m aliquid ex istis* L — 35. *artem ... ex-*
titerunt om. M ($\cup$ sup. sp. v. H) — P. 123. 2. *sint gen.* R L
 Lamb. — 6. *totum om.* M (14 15 litt. sp. v. H, corr. sign. E)
 — *rei summouere* M (*regi* E¹ R) — 8. *illo* A E¹ γ 32 *in illo*
 H E² L *illo in m* — 10. *et narratores om.* M — 11. *facetur* M

(et 4 litt. sp. v. H) *facietiarum* m — *et uultu adiuuante* L — 13. *qm̄* M l o — 17. *ratione* L — 19. *pro id* (med. om.) M (circiter 20 litt. sp. interiecto H) — 22. *praeter* om. M — *et om.* M (121, 28) — 23. *qui C quod e* — *qui C quod m* — 24. *contra* E² L *in l o e* om. M — 26. *quadam . . . brevia* om. M — 27. *ipso seruabat* L — 28. *est in* M (l o) — 30. *occurrant* C (*a in ras.* A) *occurrunt* ω — *possint* L — 32. *enim aiunt* (36 litt. sp. v.) *piēti* H *enim aut piēti* A *enim aut piēte* (hoc *e in i* 1, *aiunt* s. l. 2) E, unde varii errores m (med. om. M) — 36. *scaeuolam* l e L — *conticuit* M (o) — 37. *atque illo* L — P. 124. 3. *pugnabat* L — 6. *minimum* P¹ *mirum inquit* add. L — 7. *enim* om. L — *modo enim* O² mrg. Huius loci sal omnis interpolando obtusus erat. Antiquissimam lectionem ita interpretor. *Minime enim* dicit Crassus, ut simul 'cum causa sudas' audiatur. Confirmat igitur reum *sine causa* sudare. Cur autem fiat ambigue idque salsissime dicit, cum *modo existi de balneis* addit, quod intelligi potest: 'te igitur refrigeratum esse oportuit' et 'tu enim qui balnea perdidisti, cavere ne sudares debuisti'. Ac tamen haec germana ironia est. Adfirmare quod videtur id negat. Tu sudas, inquit, et causa est: ego atque Planci causa te luculente calefecimus. — *huiusce modi fuer.* L — 8. *illa iucunda* L — 9. *duos* m P O² — *altero* H — 11. *contra* M — 12. *capita* om. M — *contulissent* M (32?) — *hic noster e* — *partis* H A *partes* E m (γ e) — 15. *ego et M. filius* inserui sec. or. p. Cluent. § 141 — 20. *nih. hab.* om. M — *esset* M — 23. *tiburte* L — 24. *ii* H *hii* γ — 25. *bruti* M o — 28. *si* M (l 32) *sic e* — *locum* M *locutum* L *lotum* ω — 32. *idem* m L (97, 36) — *ferretur* M *cum finire ferretur* L — 33. *proh* o e L — *dii* m (γ 32) L — 34. *iectis* M — 35. *et* M om. L *ei* Pid. — 37. *nunt. uis t. patri* L — P. 125. 1. *uid. duc.* L — *quid* om. L Schuetz. Mediolanenses quam bellam partitionem tollerent ignorabant. Nam illorum omnium imagines gentis, maiorum familiae sunt. Cfr. Plin. n. h. XXXV 2, Polyb. VI 33. — 3. *quid facere* L — 7. *iure* M γ 32 *in iure* L — 8. *dices* m — *rupiis* M — 9. *reliquisse* M *recepisse* L — 10. *re* H¹ — *militaris* M *militari* o L *militari?* *Is scripsi* (118, 7) — 11. *neque* M *nulla* L *neque ulla* Klotz — 12. *quidquid* A o e γ P — 15. *tu in foro* om. M, add. *tu in urbe* O P². Alii Vatic. cod. integri haec duo membra post *conspectu*, alii ante *tibi* inserta habent, unde quae origo sit apparet. — 13. *sed ne coniungendis* M *sed ne collocandis quidem* L. Plene et iucunde verba illa quidem 'imitandis conlocandis' desinunt, sed gradatio ipsa est nulla neque pariter ad unam vocem 'loci' se accommodant. Hoc loco altero *intuendis* legere malim. p. Arch. 14. — 20. *aut ex* M *ex* L *vel ex* Ell. — *contentione* M (l γ) — 21. *maior contio* M (l) *contio maior* L *contentio*

maior ω *maior contentione malim* — 27. *et illud* L — 29. *ut cet.* om. M — 31. *paululum* L — *quemuis* e L — 33. *quod* M cum L — *sis* L — 35. *contingit* e O — *id* om. M — 36. *qm̄* M — *ipse* om. L — *attamen* o e P — 37. *ullam* M *Iuli* L — P. 126. 1. *uidetur* lo γ *esse uidetur* e — 5. *praetermittendum* C corr. ed. Lott. — *quod his* L — 10. *probabilioragunt* M (l o), s. l. ∘ H A E — *nouam* M *quam* e 32 L — 13. *Videremur* L — 16. *in Dom. tanta* L — 18. *eleu.* L (128, 10) — *contione* lo 32 L — 20. *patiemurne inquit* H¹ lg. 4 *patiemurne inquit* M *inq. pat.* L — 21. *M.* om. L — 22. *labor.* C corr. O² L² — 23. *nobis* om. L — *hoc ioc. quale* om. M (2 vers. sp. v. interp. H idem fere sp. A corr. sign. E) *quid* lo (56 litt. sp. v.) *quale* e *unde* γ mrg. — 24. *deduc.* L — 25. *fateamur* L — 26. *esse* om. L — 29. *tam* L — *nulla* L — 30. *est* om. M (e) — 31. *possit* M — 32. *non uel* L — 34. *iis* H (sc. earum rerum 30) *his* C — 35. *quid* L — *artemur* L — *ducamus* A lo γ *deducamur* E² om. L — 37. *damus aut prava* om. M (13 H 9 A litt. sp. v.; in E *confisi* scr.) — P. 127. 2. *a te hoc* L — 4. *uoluisti* M *uoluistir* A¹ — 8. *tibi* om. e — *tibi rec. dem* M *dem rec.* L — 10. *spect.* L — 11. *se* L — 13. *suis* M (e) *si uis* m *usus* O vet' — 14. *quem* M *quam* o *quia* e γ *cum* L (in ras. P) — *fenum* om. M (circ. 25 litt. sp. v. H A) — 15. *se* H E *es* (s. l.) *se* A — Post *oportere* A E deficiunt. *illum* altera manus supplevit. — 17. *ut ad* L — 18. *redeamus* L — *quidem mihi* γ (?) L — 20. *meae* om. ε — 21. *deuors.* H (*i* s. e) A (*o* ex e) *diuers.* l e ε *deuers.* m L (Cat. m. 84) — 23. *perpaululum* L — 28. *uelle risum* H L *risum uelle* M ε; *velle* inclusi; fort. tamen ex *plane* (128, 5) corruptum est. — 32. *teneamus et* M — 33. *uult. oc.* L — 34. *sermo hic* M — 35. *si pertinet* L — 36. *ipsi illi qu.* M *ipsi qu. illi* L — P. 128. 1. *et* (5 litt. sp. v.) *formit.* H — 3 *design.* L (330, 15; 394, 14) — 6. *bcneu.* H¹ — 10. *deleuat* M (e) *leuat* L — 12. *maximeque* L — 13. *et* L — 15. *sunt* L — 16. *id quod* L — 19. *facinerosi* H e; *facinor.* H² m L (de leg. I 40; vol. II 3 p. 36, 12) — *enim* om. M, nisi forte in illa i litt., quam H e servant, latet. — 20. *mis. ill. nol.* om. M — 21. *autem est max.* A ε *enim max. est* m *licet m. e. γ est autem max.* O, qua in varietate coll. *est* inclusi. — 24. *facill. . . magno neque* om. M — 25. *maxime* e — *sunt* (4 litt. sp. v.) H — 26. *his m istis* L — 28. *ac* H A o — 29. *ca quae* e 32 — *bella* m (e 32) P¹ — *agitata ridentur* L; haec et *caque belle* om. O add. O vet' — 30. *Est* om. M — 33. *modo* ε om. C — 34. *quis* P¹ om. M — 36. *cuiusque* L — 37. *ueniemus* l L — P. 129. 3. *aliqua fabella narratur* L — 4. *largi* L — 6. *tota* om. M — 8. *inscripta* H — *duo* M *duas* m *tria. l. l. l. duo. m. m.* L. *LLLMM.* Schuetz, a quo cum aetati nostrae satis factum esse videretur, recedere nolui. Propius ad veritatem

inscripta fuisse tria L duo M vel inscriptas fuisse litteras, tria L duo M accedere puto. — quereremus M — 9. oppidanum om. M (8 litt. sp. v. HA) — 10. memmius mordax largii A m transp. A² — 12. siue A uere L om. M — 13. tandem HA — mendacimiculis H mendacimiculis A γ mendaculis L — 14. finger (20 litt. sp. v.) H fingere M — haec huius e — 18. depriuata A m (1e) om. H — 22. et om. M (233, 30) — bracchio H¹ P² (132, 27; 148, 33; 221, 6) brachio C. Lachmann Lucr. comm. p. 371 — paululum L — 23. addi (20 litt. sp. v.) Ex HA addidit aut addidisti. Ex m (med. om.) — 25. inquit A γ — Atqui Fleckeisen — 26. toto M — huius m (e) — 27. minorum H m (e) P — et om. L — 28. aestimatio M o extim. m — 29. audit L audiat O vet' (hoc a in e man. rec.) — 31. turpitudinem M (e 32) — obscenitatem o — 32. Vitanda ergo A l o L — 35. sint 32 (?) — 36. breui periniecta A m — 37. at A — irrid. vit. om. M (circ. 26 H 16 A litt. sp. v.) — periantur M — dictio (ne 2) H — P. 130. 3. uitandae et M uitanda et le uitanda est L vit. est et N — et om. L — 4. oratoris M — 7. Vargulam m (o) L — 8. quid M (per d sup. lineam dux. H) — enim item Sorof — 11. processit om. M — 12. questor M O¹ — 14. Rogabo A l o om. in 17 litt. sp. v. H — laurifex l o L corr. O vet' — 15. etiam quam ipse testis L (quem P¹) — 16. est totum est M (hoc est del. H²) — 17. ridiculum M iudicium L — Post possunt A cum suis deficit. Pergunt H le (2, 36) — 19. me hercules est Appius L ε — 22. esse om. L — 23. est om. M — quod H quidem le et quod L quidem et quod ε quod et Lamb. — 24. ui (s. l. ∘) dixit H idixit l induxit e dixit L ε uni dixit scripsi — omnis e L — 25. quia H (4 litt. sp. v.) l (8 litt. sp. v.) e (maior lac.) — meditata H l minime dilata e — 28. distinguet L ε inepte: non singulae, sed cunctae (155, 29). — 31. Vargula m O ε — 33. suo fratre L ε — 34. esset M est L ε est ex scripsi — P. 131. 5. uerlo (4 litt. sp. v.) que H — 7. uocantur M, fort. recte — hisd. l L eisd. ε — 8. dici M — 9. seuerē C seuerisque scripsi — 11. possumus ε — 15. hec m ε — etiam om. m ε — autem om. m — omnia M nascuntur omnia ε (142, 31) — 16. graviter om. H — cauillanti M — 19. prodim: ut quot. H prodimus quot. m prodis mi Spuri ut quot. L ε prodi, mi Spuri, quot. scripsi (p. Mil. 79) — 20. facias L ε — tua H (8 litt. sp. v.) l tua gloria e — 21. est (3 litt. sp.) H — 22. Glaucia om. M — glaucicanti H l — 23. clodiat H¹ — at h. clod. om. M — 25. Navio Fleckeisen — ignauus M (∘ s. l. H) — 26. (3/4 litt. sp.) at H — 27. cumueniri H cōueniri le — at om. le — 28. et in litt. M — et immut. le² mut. e¹ — 30. in alt. om. M — uersatur H e — 31. maiori L — 32. qm̄ ea H om. le — 33. militari H militare le — sed le — 34. et om. L — 35. caluus L ε — 37. quod M — P. 132. 1. est om. L — 2. esse

om. C (4 litt. sp. H) Non. (69, 3) — 3. *motibus* Non. — *imit. mor.* del. Bake — 4. *ip. corp. rid.* l e ε — 5. *ut* om. M — 6. *hoc* om. M — 7. *uel* om. M — 10. *in* add. Madvig (adv. cr. II 186) — 12. *cursimiliter* M *cursum.* *Alterum* L (*cursim* O) — *et* M *enim* ω om. L — 13. *digna* om. M — *quarta* M — 14. *non solum* L — 16. *ioco* M — 20. *lep. om.* L ε — 22. *magnum* om. M — *ri(sum)* om. H — 23. *et litt.* L ε (87, 7; 122, 19; 146, 22) — 25. *eum cur ε cum* L — 26. *uenissent* l¹ *uenisse* L — 27. *eum* om. m — *fregisset* M — *die. u. i. Africani* om. H (25 litt. sp. v.) *die. u. i. Africani* om. e — 28. *Africani* in sp. v. l² — 28. *lucium* m — 29. *spaediū* M — *nuculan* (4 litt. sp. H) *conficere* (in sp. v. l e) *inquit* M — 31. *sertū* (sp. v.) *tis* H — 33. *risus* L ε — *maiores* L ε — P. 133. 1. *mouent* H (*n del.*) L ε — 2. *quoque* om. m ε — 3. *sed dicitis* M *Ac scitis* Adler — 6. *quo* L — *et adm.* m — *est etiam* L *etiam* ε — *sit* M — 7. *Naeuium* L ε — *ille qui iud.* om. M (33 litt. sp. H) — 8. *uidens* lg. 93 N Ell. — *pereunctatus* Fr. Gronov. — *ita* om. M — *adductust* H *est adductu* m *addictus* L ε — 10. *esse* M ε — 11. *Nil* Turnebus — 12. *add. inclusi* — *ambiguo* *alt. amb.* *alt. H* *alt. amb.* L ε — *amb.* incl. Kays. — *alt. gen. rid.* del. Schuetz — 13. *tamen* m *totum* L — *uenustissimum* L ε — 19. *quō* H¹ *quibus est* l e *quibus* ε — *sint* L ε — *Et* L ε — 20. *cau. est* L — 21. *acuta* M ε — 22. *parum* M — *imitat.* M *mutat.* ε — 23. *παρον.* om. C hab. lg. 81 — *mobil.* om. M — 24. *autem* M ε — *ut idem* L *iudicium* ex *iudicum* ε om. M — *quidem* m *cuidam* ω; cfr. Reisig Vorl. § 125 — 25. *qui* M (*idem* quod *cui*) *quid* L ε. Sermonis acumen retuderunt Mediolanenses. — *de* (7 litt. sp.) H l *deambulatū* e — 26. *inquit* om. M ε — *quicquid* M — 27. *sponsio* M — *et aduersus* om. ε — *et aduersus* om. M — 28. *est* M — *et tū* m ε — 34. *immutatius* H *imitatius* m — 35. *satius* C *Statius* ε *Statii* a Bake — *stomachante* Bake — 36. *nate* L *nam te* ε — P. 134. 1. *si* L *sed* P² ε om. M — *facete* H *face* l *facere* e — *qui* H — *nec* om. L ε — 2. *pater nec* (*ne* H¹) *mater* M (transp. H l) add. *sit* L ε — 3. *confid. estis* C corr. Schuetz — *aufert* C *auferte* ε — *in* M *istāc* L ε — *enim* om. M ε — 4. *superbia* H — 5. *celio* l O *Caelio* e P¹ ε — *tum illum* L — 7. *abeunte* H *abeuntem* l¹ — 7. *etate* M om. L ε *elate* scripsi — 9. *sentiri* M — *minis* ē M — 10. *etiam* om. L ε — 11. *se* om. L ε — 14. *possunt* L — *ea in re* H mrg. *in ea re* M *in re* L ε — 15. *dicuntur* M — *Est* om. M — 19. *a* om. M — *gen. hu.* L ε — 25. *negaras* L — 26. *est* om. M — *aiunt* in sp. v. l² *datum est in e* — M. Scip. L ε — 29. *que* om. M — 30. *esse* om. M — *etiam ill.* L ε (141, 4) — L. *porcium* M L. *portius* L ε L. Ell. auct. scripsi — 31. *quā tui ex ille* m (*illa* e) — *tu* om. e P — 32. *habeas* m — *animi mei* e ε — 33. *autem fr.* m — 36. *exsp. hic* H — *rei rid.* M —

P. 135. 2. *transl.* M² L ε semper — 3. *aut ex* H *aut m* — 9. *tū malis erat* m — 11. *perpennam* C (e) — 12. *gratidano* M — *heluius* C *eliumus* e — *lania* M *lana* e — 15. *ing.* M *mihī ing.* P ε *ing. mihī* O — 20. *materiam* C *rationem* Schuetz — *al. esse* L — *generum* C *seuerum* ε *grauium* ω — 21. *rationem* C *mat.* Schuetz — 22. *contrarei* H e *contra* l — 24. *Galba* om. M — 25. *ei* M *et* L — L om. L — 28. *quod* om. L ε — 29. *tiburte* L ε — *cortem* ω — 30. *quam* H l — 34. *et* om. H¹ P¹ — 36. *sane i. q. an* om. M (32 litt. sp. H; idem fere l e) — 37. *te posui* H *ite p. l ita p. e* — *crasse* M ε — *de Memmio* om. m — P. 136. 1. *narrationis* M (corr. H² l²) — 2. *sextius* M — *Titius* om. M — 4. *oileios* m — 6. *collationem* ω *conlationis* ē scripsi (206, 32) — *gallus* L ε — 7. *fauiō* M — 13. *sim. esse* om. L ε add. O² — 14. *uenal. u. quisque* om. M (1 vers. sp. H) — 16. *imagines* del. Bake — 17. *dicuntur* M (l ?) Bake — 18. *helmium* L ε — *iam* om. M (cod. Mon. Quint. VI 3, 38); est ex Bergomatis studiis Quintil. — 19. *ostendo* H l — 20. *maria noscito* M — 21. *nobis* M *nodis* L ε corr. l² — 23. *tertio pauario* M *testio penario* L *cescio p. ε* corr. Ursinus — *incidendo* M — 24. *tum* om. M — 28. *in* om. M — 29. *discedens* L *discendens* ε — *Fabii* L *Fabi* ε — *dim.* l L ε — 34. *est et. sign.* m — *res et* H e *res ut* l — *res* om. M — 36. *existimatur* L ε — P. 137. 1. *homo* om. M — 6. *aurum* L *thaurum* ε — 7. *Tanta etc.* incl. Ern. — 8. *alesium* M — 13. *septimueo* H *septum(uleio 2)* l *septio eo* e — 16. *est mult. cū.* L ε — 18. *te p. ann.* L ε — 19. *In hoc* L ε — 20. *chuisse* Iacobs *multum fuisse* Ell. *floruissc* Bake *fuisse egregium* Pid. *fuisse facetum* Sorof — *et* om. M — 21. *uerbo* (8 litt. sp.) *na sed* H *uerbo sed* l e (med. om.) — *ironiam* L *irona* ε — *ei* om. L ε — 25. *oratoris* H (59, 21) *oratoribus* m — *dictionibus* L ε — 29. *sunt* M *sicut* e (??) Bake conl. om. L ε — 30. *complura* M *compusena* (l s. us 2) e *multa* L ε *nonnulla* Orelli; glandem pro fruge dedit. — 31. *per* om. M — *esse* om. L ε (48, 27; 221, 17) — 32. *Marum* M *Nummium* ε — *quiduis* C (c s. l. H) *qui e cuius* ε corr. Lamb. — *temporis* H *temporibus* l *turpis e temporis* L ε — P. 138. 2. *custodem* ε — *causa* om. L ε add. L² — 6. *Tarente* L corr. P² — 7. *illius* M *liuius Iulius* L ε *ille eius* scripsi — 8. *annos* L ε — 9. *tum Sal.* L ε — 11. *cepissem* M (Cat. m. 11) — 13. *non solum* L ε (132, 14) — 16. *mortuus* C corr. Turnebus (item in v. 19) — 17. *et Quid* Lamb. — 19. *et quamdiu* ω — 21. *ioci* P ε — 22. *quasis* H — *stulte* om. M — *dicata quid* H l *conditum Quid* e — 23. *minima* M — 25. *haec* (14 litt. sp.) *tur et* H l *hoc et* e — 26. *dissim.* L ε — *per sim.* inclusi — 27. *non int.* incl. Ern. — 29. *portionis* m — 30. *in* om. m — 33. *aesquil.* H *exquil.* m P — P. 139. 2. *et* om. m — *ad eum ianuam* m *eum a ianua* L ε

inepte: ianua operta erat. — 3. *Nasica* (18 litt. sp. H) respondit idem quod ancilla *domi non esse* (138, 36). Mediolanenses *se domi non esse* (Lε) hominem prudentem respondisse voluerunt, quod non modo insulsum fuisset sed etiam a sermone cotidiano abhorruisse (de inv. I 28) videtur. Id senserat is qui Ottob. 1449 confecit; scripsit *domi non adest*. — 4. *inquit M quid L ei: Quid scripsi* (3, 23) — *uocem inquit L inq. voc. ω* (2, 36 ??) Ell. (49, 34) — 9. *quod C quo Manut.* — 10. *male audisse ε om. l* — 11. *ecilio H aecilio m — uidetur H e — esse om. L ε* (137, 31) — 12. *ecilicia H ecilia l cilicia e; Aegilia et Aegilio*, quod Panofka voluit, N — 13. *tuo M — colu L ε Non. — pol. om. M; cfr. Gellii N. A. XI 6* — 17. *illud Sic. L ε* — 20. *ea M ista L ε illa Quint. VI 3, 88* — 22. *se mou. L ε* — 23. *abscondit m* — 25. *neminem enim puto L ε* — 26. *miseranda uisa L* — 27. *Me quidem L ε — mercule H* — 28. *non cum L ε — dicuntur L ε; du Mesnil de lég. II 14.* — 29. *enim C eius scripsi* (427, 8) — *salse M — 32. mirum om. M* — 34. *et (s. l. ac) H — lenti L ε; aliter 141, 31; 146, 19.* — 35. *arcam om. M* (8 H circ. 17 litt. sp. l e) — *postea om. L ε* (Diog. Laert. VI εἴτα εἰπόντα) — 36. *nun quid H nam quid m — nisi M praeter L ε Hand. Turs. IV 254 — et M om. L ε est lg. 93 N — P. 140. 1. stultitia M* (et sp. parv. H) — 5. *Risum movent Muther*, sed cfr. 214, 1; 398, 24 — *ill. et. L ε* — 7. *accusaretur ut illum M* — 9. *tulisset om. M* — 10. *ad p̄torē eique M* — 15. *Ridentur L ε*, sed cfr. 448, 25; de off. I 111, de fin. III 41 — *et m — hinc M hic L huic e ε Quint. VI 3, 84* — 16. *reprehensio H* (non supra) — 17. *albuicium H e albuicium l Albius L ε Albium V St.* — 18. *quo M quod L ε — ex iis H ex his l e eius L ε — ab om. M — 19. et om. M P¹* — 20. *tuas M — iudic. esse M* (transp. H l) — 21. *etiam sim. est m* — 23. *obtulisset m (e)* — 31. *C. om. M ε* — 32. *potest H e* — 33. *iis H¹* — 35. *uel C ut l — ap̄ii m ε — cum in senatu L corr. P²* — 36. *premeretur L ε* — 37. *Luculus O Lucilius ε* (hoc nomen ter uterque) — *pasci m — P. 141. 3. lubet L ε* — 4. *etiam m. ill L ε* — 5. *pertulit M — Crassus M* — 6. *uero H e (l?) euiro P O² mrg. eiuro O* — 7. *ah P O² mrg.* — 8. *mihī om. P¹ ε — illum om. M — eiuro H eiuro m* — 9. *crasse H e* — 11. *ille M — quē M* (ex uñ ortum) *unde L ε* — 12. *dices l ε O P² — sillus M* (ita 10. H² m) — 14. *feri om. M* — 17. *testimonium risus obrucrit M — et plenius M est plenus L ε Sorof* — 18. *est locus est L et locus est ε cuius iocus est Sorof* — 21. *de malo m — decet H¹* — 22. *moribus M ε* — 24. *quod ci C quo die lg. 93* — 26. *quaesi* (4 litt. sp.) *H l que sit* (12 litt. sp.) *e* — 28. *ei M fieri L ε* — 29. *se om. L ε — in h. ipse L in h. ε* — 32. *nolent P¹ nollent L ε — Lepidus om. M* (12 litt. sp. H) — 33. *M. om. M — amicie L ε*

(138, 8; 139, 35) — 35. *diceret* om. M — 36. *quom* om L ε — P. 142. 1. A vetus cum suis et E redeunt. — *exercitat.* L — 2. *adm. min.* om. M — *Sed et* L — *ni(mis) evanuit* A, unde om. m — 3. *multa in* L — 4. *uerbis* L — *continet* A E 32 — 7. *in ipsa* L — 8. *naturas* M 32 — 9. *inriden* (55 H 20 A 10 E litt. sp.) *le* M (med. om.) — *indicandis* om. e; cfr. Quint. VI 3, 23 — *sed* M — 10. *turpiore* M — 11. *risu* L — *movetur malim* (132, 33) — 12. *vult* L — *matura* M (l o) — 16. *sessiora* M — 17. *quid* M *qui* L *qui in* Schuetz (127, 21) — *diuors.* H E *diuers.* m *deuers.* O — 18. *tui* C *mei* ω — 19. *Pontinum* M P¹ *prompt.* O¹ — *diuer.* m — *ad am.* m (32) *admodum* γ — 20. *ad sal.* m (e 32) — 22. *accep* (1 vers. i. e. circ. 22 H, 18 A 10 E litt. sp. v.) *quom* M — 23. *iam* M *sum* L — 27. *uolulistis* L — 29. *iam dicta* L — 30. *ad* om. L — *sum* om. M — 32. *et arg.* M *ad arg.* L — 33. *concitantur* M — 35. *quaeq. caus.* L — 36. *res pot.* L — 37. *utr. s. q. habeat* om. M — P. 143. 1. *in dic. h. esse* L — 2. *habeat* L — 3. *commorem* M (H² m) — 5. *id* om. M P¹ — *fugere* (s. l. *id* 2) e — 8. *tuor* A E R 32 — *quo* E R *aliquando* L — 10. *commou.* l γ e O² mrg. — 14. *conf. tela* L — *sin* ω — *fac. prob.* L — 16. *traducere* L — 17. *duo* om. L — 18. *possū* (4 litt. sp.) *mi* (10 H 6 A E) *pro meo iure sumo* (2 litt.) *nū* (2 litt.) *ut molesto* M (similiter m) — 21. *senserit* M — *id* om. M — 23. *si qua* e — 24. *conced.* L — 28. *eo* M (o) — 29. *access.* M — 30. *or. max.* L — 31. *me* om. L — 33. *quid* M (o) — 36. *sint* E — *contemnimus* M (e) — P. 144. 1. *lub.* L — 4. *esse in* L — 5. *lect.* M — 6. *unq* H *unquam* A (uterque in extr. pag.) *unquam a te* E *unquam m a te unquam* 32 L — 7. *quod* M — 8. *hoc ipso* L — *esset de te* L — 13. *illud* L — 14. *esset hom.* M (γ e 32) — 16. *quis* L — 21. *inquit* om. M (5 litt. sp. H) — *intell. sed* om. M (sp. parv. H) — 22. *omnis* M o 32 — *de* om. M (l o) — 28. *et obsesset ei* L — 32. *prope* H, A (s. p sc. b vel i), e L *proprie* E m — *lingua* M *prudencia* L *vi nunc* ex 18 et 29 restitui — *dispu* (extr. pag.) *tata* (s. l. ∪) H *disputata* A *disputa ta* E *disputo.* *Ut L disputo.* *Ita* Schuetz — 37. *tunc* L — *pollicitum* C corr. ω — P. 145. 1. *se* om. M — 3. *et* om. M — *ei* om. e — 7. *qui* (7 litt. M ∪ A) *itarit ut intellegere pos* (13. H A 3. E) *animo* M (intervalla etiam l o 32 not.) — 8. *efficere* M γ *effugere* m — 10. *nolit* M — 12. *operanda* M (l o) — 15. *uter* M (l γ e) — 18. *ali* M *alit* E *aut* l o *aliquis* e P — 20. *aut male* M (H e) P¹ — 22. *nullam* M l o — 27. *in* om. M (32) — *in* om. M (H A² E³) — 28. *pondus in* om. M — *post uita* 10. H 8. A E 12. l o litt. sp. — 29. *multi* ||||| H — *saepe* n̄ H — 30. *uid. turp.* L — *quod* M *cum* L — 31. *rogatu* M (e?) — P. 146. 3. *aut* om. L — 4. *sannari* L — 11. *abs* L — *alien.* H (112, 13; 117, 30; 187, 19) —

12. *qua* M — 13. *in* del. Steph. — 14. *mediocrene* Kays. — 15. *ei* M *si* L — 17. *lub.* L (bis) — 18. *quia ego* L — 20. *me oratorem* e — 21. *si qui* L — 22. *ut* M (32) *aut* L (87, 7; 122, 19; 132, 23; 175, 35) — 26. *ac ... multa* om. M — 27. *saepius* om. M — 29. *sin* ω Rh. Lat. 444, 28 — *non illud* M (et 6 A 32 litt. sp. 1) *ne quid mali* L — 37. *ut ita per.* L — P. 147. 1. *genus nat.* L — 2. *deprobandi* M fort. *et probandi* — *et om.* L — *docendi persuadendi* L — 3. *componatur* ER — 9. *ut quam* M *quam ut* R — 10. *sunt ut.* L — 16. *quod* H 32 L *quom* A *cum* M *ut* e — *omnes* C *homines* lg. 35, 65 — 23. *magnop.* ERm (γ 32) L — 24. *agetur* L — 25. *permouere* M *permanere* P¹ *permanare* L *pertinere* Sorof — *possent* M (ARe) — 27. *profic.* Ie 32 L — 29. *digr.* R γ e 32 L (O vet') — *quo* M (1e) — 31. *uel narratione exp.* L — 32. *digr.* ER²e 32 P — 33. *nostris* e (?) om. C — *uel contr. ref. conf.* M γ, (*conf. ref.*) 32 — 34. *loco* om. L — *causam dignitatis atque causam* M — 36. *ag.* C *aug.* cod. Lamb. — *orand.* M — P. 148. 1. *digr.* C — 2. *audiunt* m (1o) L — 3. *reprehendendo* El — 7. *uti* M *ut in* L — 10. *occurr.* L — 11. *sit* om. L — *lab. sit* L — 14. *est sic et* L — 16. *quae* L — 17. *atque in* M — 18. *coiciuntur* M (e 32) *coicentur* P *coiicientur* O — 23. *atq. com.* A E γ L — 24. *tum* m (32) O — 26. *primast* A — 27. *Quae cont.* L — 29. *quo* o e 32 *qua* C — *mir.* L — 32. *ad d. surg.* L — 33. *bacchum* M *brachium* O — 34. *concalef.* m (γ) L — 35. *dicat* M (e) — *illas pr.* L — 36. *ita* om. L — *leuiter* M (γ) — *quam* H¹ *uel* C — 37. *Neque* L — P. 149. 2. *illo ipso* L — 3. *quod* L — 5. *expect.* M *expect. est* L *est spect.* Wytttenb. — 6. *quam* M *sed* L — 8. *an: se repente?* — *uoluat* m *euolat* e *euolet* L — 10. *protexuit* H *contexuit* R *reteruit* Prisc. I 507 Krehl — 11. *aliunde* ER²e — 12. *ipsius* L — 13. *inspecta* H — 16. *sunt* L — *uelut* M (e 32) — 17. *quas causas* L — *digr.* Rm(o)L — 19. *deprompta* M — 21. *petitus* M m) — *ea* om. L — 21. *queritur* M *quae tum agatur* L *quaecumque agitur* scripsi (11, 24) — 25. *ud cōmutationē* M (*ad cō* ex *ad cū* i. e. *ad causam*, quod antecedit, ortum est) *muitionem* L — 28. *frequen.* E γ *in frequen.* O — 32. *agetur* ω — *dici* AE — *decebit* L — 33. *uir. bon. liber.* L — 36. *aduersariorum* C (e 32) — 37. *rei* M γ¹ — *infan.* L — P. 150. 4. *efficietur* ER — 7. *giguntur* L — *et* om. M — 9. *prompta* M γ — 11. *et* om. M — 12. *in* add. Pid. — *p. e. initiis* L — *initiis* incl. Ell., sed cfr. 395, 18; Quint. IV 1, 5. — 13. *in* om. P O¹ — 15. *maxima autem copia* M (γ 32 e) L — 16. *aut inc.* om. M — 17. *trahitur* L — 18. *in pr. explicari* L (110, 30; 272, 11) — 19. *pr. iud.* L — 22. *affictum* L (209, 7) — 23. *membrorum* M (e 32?) — 25. *sibi fieri* E (sed transp.), 1 γ — *uelle* C *nolle* e O² mrg. *velle non scripsi* — 26. *propulsio* L¹ — 27. *hastam* A E — 30. *possunt*

M (e 32) — 32. *est app.* L — 33. *sin M si ReL* — 34. *est uerb.* L — P. 151. 1. *occupata M (32) accom.* L (51, 9; acad. l 32) — *pollit M poluit e polit γ tolli O* — 2. *uident ML uideant e 32 O² mrg.* *uidelicet o uideatur scripsi* — *illam e 32 P O² mrg.* — 3. *ipsast H¹A ipsa est M corr.* E (1?) — *quam M postquam E² o L;* cfr. de inv. I 27 (33) — *epheos HA E¹* — 4. *adul. ... mors om.* M add. in mrg. l — 8. *sepulchrum AE o* — 9. *in ignem imposita est M (inp. A, pos. γ e;* post est 36 H 32 A 20 E litt. sp.) O² mrg. om. L *in igni positast Pid.* (M. Rh. 24, 138) — 10. *in his fere decem L* — 11. *efferrimus M — imus om.* M — 13. *inp. E γ pos. e* — 16. *et est et AE et est C* (etiam HR) — 18. *est om.* L — *si sic L* — 20. *rationem M (l o e) — ceteras C (R) — Et L* — 21. *in hac L — est om.* M (H γ e) — 22. *aut om.* L — 23. *argumentando Lamb. arguendo Bake* (105, 4; 398, 15; 429, 30) — *aut in purg.* L del. Lamb. — *aut in peror.* ω inclusi, quod peroratio omnino semper est quasi naturalis et non explanata oratio (401, 33). — 24. *ctiam m (γ ¹ 32a)* et M om. L — *ridiculo M (32)* — 25. *ceterae L* — 26. *quod M (l 32 R)* — *id om.* M — 31. *serrato Bake* (344, 26) — 33. *nec si dubium sit L* — 34. *narrari L* (150, 18) — 35. *si om.* M — P. 152. 1. *ne M (l o?) O videndum ne Lamb.* — 2. *persequemur 32 Kays.* — 3. *poterit L — detrahemus lg. 3, 6 Kays.* — 4. *causae M caus. ut e ut caus. L* — 6. *demonstraris* (4 litt. sp.) H *demonstrares M — si quod M si quidem l* — 8. *sequatur M* — 11. *tuis alienis M tuis argumentis e* (corr. 32) — (*con* in lit. mai.) *firm.* H — 14. *quaeret M* — 15. *tuea M* — 17. *contract.* H — 19. *inflammandos AER γ 32 — iudices m — omnia quae ERm(e)* — 20. *extr. ... max. om.* M add. mrg. l — 26. *aliqui aut dis. om.* L add. O² — 27. *uid. esse pers. L — uidentur M* — 30. *possit L* — 33. *ac linquendi M — uitandae AE γ uitanda est e uitandum l o — ingeniis M (H) — ostentionisque L* — 37. *putant L putat ω* — P. 153. 2. *tam om.* M — *expectan.* M 32 — 6. *aut C autem E aut est Klotz* — *illo est L — quid M cum id L* — 7. *conueniat M* — 8. *saepe inter se L* — 9. *aequitatem M γ 32* — 10. *potentiae pecuniae L* — 11. *util.* del. Manut. — 12. *metiamur H metimus H mrg. A γ 32* — 13. *impellet L* — 17. *aut n. p. om.* M — 19. *iam om.* M — 21. *et M ei L* — 22. *uidet M (32)* — 24. *quia om.* M γ — 30. *maxime que L* — 32. *spe H in spe AE — in om.* M (l e) — *metu HE* — 34. *a om.* M — *eritate M (32) ueritate e* — 36. *oratori L — uidetur contio esse Kays.* — 37. *excitetur L* — P. 154. 2. *nisi mult. L* — 6. *quom HA cum Em quo P¹ quoquo L* — 7. *aliquid M (l e γ) — uideatur m (32) L* — 8. *aut est e — est om.* M — 10. *hisque L* — 14. *infimum L — autem om.* L — 15. *plus om.* M — *ad M et 32(?) L ac scripsi* — 17. *ab H ad AE 32 a mL — ab om.* e L — 18. *ac br. L* — 20. *expect. HL* — 21. *quaeque P quaque O*

— 22. *laudationis* E e 32 — 23. *et* om. P — 24. *essent* Pearce — *et grau.* om. L — *maiores* L — 25. *preceperat* e O² mrg. — 29. *laudationis* M (l e) — 32. *alii qui* M (H e) — *laudationis* M (e) — 37. *vel ut* cfr. CFW Mueller prgm. Koenigsberg 1860, 8 — *p. M publico* L Q. Verburg — P. 155. 3. *etiam hic* L — 5. *ceteraque quae* L — 6. *dat* ω (οἷά τε ἡ τύχη ἐν δοίῃ) — *corpore* M (e) — 7. *deberi* M *dederit* L — *uni laus* L — 11. *se* om. M — 14. *ac mod.* l γ e L — 15. *materiem* L — 17. *audiri* M 32 γ — 18. *alia* add. Manut. — 19. *et* om. M — 20. *et* L corr. O vet^r — *beneficio* M — *in* add. O² om. C — 23. *iudicanda est* M (*dast* H A) — 24. *uirtutis* M (m) — *tam ipsis* L — *que ea est* M (l e) — 26. *humane geruntur* L — 27. *prope* M — 28. *habent* Kays., at per se quaeque hanc laudem habet itaque num. sing. ut 23; aliter 130, 28 — 29. *uidemur γ uidetur* 32 L, sed intellige: haec genera virtutum — 30. *quam ... laud.* om. M — 31. *in* om. M — P. 156. 2. *gerit* M *geserit* e — 7. *et γ* L — 11. *ipsi autem γ* e 32 — 12. *illa* om. γ P — 23. *uiribus* M (e) — *comprobatio* M (o e) — 24. *ostenderem* L — 29. *posset* Sorof — 34. *his* m L — 37. *inueniendisque* M l o (251, 31) — P. 157. 3. *ni* M (e 32), dein in H 2 litt. eras. — *quibus rebus* L — 5. *aliquandoque* C (et 2 litt. eras. H) *iam aliquando* e — *cuolatum* M (*a ex u* E) *eleuatum* e — *integum.* e L — 6. *nudatum de persp.* M (l) *ac nud. p. e nudatum persp.* 32 *nudatum te p. o γ* — 7. *quod* om. M — 8. *istud* L — 13. *ut* om. M (e) — 14. *memoriae L recordationis* e om. M — 15. *Chio C Cio Victorius* de deor. n. I 118 — 16. *granone* L — 25. *duos* m L — 26. *illum ipsum* L — 28. *earum ipsum* M — *cum cogn.* om. L — 29. *cum suis* L — 32. *demonstratorem* L — 36. *exercent* L — 37. *uelint* L — P. 158. 2. *effigie* M — 7. *descriptum* L (303, 19) — 8. *uelle* M — 9. *uel illi* M γ *uelut illi* e — 12. *cui* L — 18. *est et sim.* L — 19. *in* om. C add. ω — 20. *sit* om. M — *pariet* M *pareat* e — 24. *aut hominum aut* M *aut o* L *omnium aut* Stangl — 27. *quisquis* Benedict prgm. Torgau 1809, 12. — 28. *effingi* C *effugi* 32 *affigi* ω — 31. *si* om. L — 32. *si etiam* L — *commene* M (s. l. ∘ H A) *cum mente* corr. E *conuītōe* e — *oc. comm.* L — 33. *ab L a* e om. M (315, 12; de inv. I 164) — *aspectu* M — *indicio* Madvig (adv. cr. II 186) — *res caecas et aspectu remotas* lego — 37. *omnibus rebus* L — *ueniunt* C (et 3 litt. sp. H A) add. *memoria nostra admouetur atque excitatur* e L² (*admonetur*) — *sed* M *sedes* L *sed locis* e L² *sede* ω — P. 159. 5. *celeriter quae* L — 7. *et* add. ω om. C — *conserua* O *conseruata* P O mrg. — 9. *infirm.* L (O²) — 10. *pect.* M (l) — *summa* M — 12. *maiorum* M — 15. *eorum nulla possunt* M — 16. *nobis sunt* L — 18. *possumus* L — 21. *natura ipsa* L *ipsa nat. ipsa* P¹ — 22. *ego enim* L — 24. *sceptium* M *sceptum* L — 25. *tanquam in* M (e) — *alebat* M (e) — 26. *habere* M (e)

— 31. *inprud.* M (e) — 35. *nunc* H non M γ , (post *ad*) l om. C — P. 160. 1. *spondeo* M — 3. *humanitate fac.* M — 8. *illa* om. H — 10. *partem* (item 11) M (e); non 33, 4; 90, 30; 147, 6; 189, 27. — 16. *id* om. M P — 20. *uoluitis* A E² o γ 32 — 22. *paulo ante sciebam* M *paulo sciebam* L an: *paulo ante sentiebam?* Kays. — 25. *esse* om. C — 27. *Triennio* Manut. (263, 28) — 28. *subcivi* M (32) — 31. *de* M (s. l. $\cup$ HA) γ 32 *te m me* L — *audierit* L — *tam sui* om. M (*tam hab. e*) — 32. *disp.* L — *qui m* (32 γ ¹) L — *desper.* L — 34. *quin* M — 35. *ii* H¹ — 37. *ista* om. M — P. 161. 1. *ualde* M *longe* L — *tu* om. M — 2. *cuiquam m* (γ) L (133, 24) — *pos. et* L — 4. *ego* om. M — 5. *quique* M *qui puer* L — 6. *neque* L — 7. *afuer.* H¹ A (ita corr. 32 P) *abfuer.* lo *affuer.* C — 9. *Sceptium* M — 10. *iis* H¹ *his* C — *quisq. mihi* L — 12. *esse* om. L — 13. *praeterm. ab Ant.* L — 14. *ac* L — 15. *ut in* M *uti* L — 19. *exornatum* M (e 32) — 20. *mei* M *mihi* γ *meas* e 32 *ut et* L — *facere* M — *et ... sumeret* om. M — 21. *si recte ego* P s. e. r O — 22. *diligenter* Ruhnken — 23. *dicere. Ille* om. M (2 litt. sp. H) *loqui* (ante *est*). *Non ita est* e — *vero non* l om. e — 24. *nam orn.* e — 25. *suum* M *ipsum* L *ipsa suum* Schuetz — 26. *ille* H — 27. *quid* M (1e) — *id* om. M — 30. *hic* om. M — 31. *esse* om. H l — 32. *tuam* om. L — 34. *uides* L — 35. *opus hoc* L — *uide* L — 36. *sit* H L om. C — *homini turpe* L — *ensorio* C (et 12 H 14 A litt. sp.) add. *inquit* l *conueniat* e. Sed cum H *sit* testetur, ita verum vix repertum est. Nisi plura, *aptum* (§ 17) aut simile aliquid intercidisse arbitror. — *ille inquit* L — P. 162. 3. *me in* L — *omnis* M corr. H² (e) — 4. *post* M *post* 32 *post meridiem* e L *postmeridie* O² vet' —

Lib. III. 11. *subuta* A E *subito* e — 12. *eum diem qui bis* scr. H A *eum qui eum diem qui* E — *est* M γ 32 *et m* L — 13. *continetur* et 16 H 6 A litt. sp. — 14. *scaen. lud.* L — *ea or.* L — 17. *al. esse* L — 18. *septembris* C (ex *septem libris* E) *septembr. e Septembribus* ω *Septembr. is* (sc. Crassus) scripsi — 21. *retulit* E m (e 32) P¹ — *in eum ordinem* om. L add. O² — 22. *tum* L — 23. *huc* M 32 *hunc* m — 25. *contigisse* M e — 26. *esset* M 32 *esse* m *esse tum* L — P. 163. 1. *sese* L — 7. *rep.* M *in r. p.* e 32 *a re pu.* L del. Heusinger — 8. *uenti* H — 10. *allatis* C (32?) corr. ω — 11. *in ipso* M *ipso* H *ipso in* γ L — 12. *effereb.* C *esse fereb.* Lamb. — 15. *propugnare* lo L — *putares* L — 16. *concideres* L — *meis* M L *me iis* H³ *me his* lo e — 17. *pigneribus existimas posse* L — 18. *L.* om. L — 19. *excid.* L — 26. *neque* l 32 O — *dicta* M *dictam* l e O² om. L — 27. *praescr.* l 32 — 30. *ipse* M *ille* L om. Vict. — 32. *dum* M (l) — *eius* m (e) — *dicenti* om. M — *doluisset* M — 35. *est* om. M — *consumptus est* e — 37. *in medio* L — P. 164. 3. *destr.* L — 4. *fructum* M γ 32 — 6. *ei annus* L — 10. *hi m* L

— *r. p.* P — 11. *diis* m L — 13. *bell. It.* L — *non* om. M — 14. *nefari* A — 19. *gloria* om. M — 20. *Sed* L — 23. *coepimus* P cep. O — 24. *qua* A E γ — 25. *tum* om. m (γ 32) — *cum* om. M γ 32 — 27. *Q. Cat.* om. M — 29. *exilium* L — 33. *manub.* om. L¹ — 34. *civium* om. M — P. 165. 5. *vidit* om. M — *quo maerore* M — 7. *nef. fuis.* L — *nefariam* M (H 1 e) — 8. *adulescentis* M (H e 32) — 9. *C.* om. M — 14. *vixerat* om. M (e) — 16. *efflor.* Ern. — 19. *ortum* L — 22. *quae* L — 33. *animi* H *nimia* Stangl om. C — 37. *possunt* l γ 32 — P. 166. 2. *ii* H A .N. (i. e. *enim*) E, unde *hi, hii, huic* m ea P ei O — *et si* L — 3. *ac* M — 6. *omnibus* om. L — *non* om. M — 7. *nunquam* L (O²) — *illa* om. M — *sunt* ser. L — 8. *suspiciantur* L — 9. *summa omnia* L — 11. *et maius* P ut *maius* O — 12. *a nobis* om. M — 13. *sermonem* A E *sermo* 32 — 15. *quo uti genere* Richter Fleck. 117, 857 — 19. *a nobis* om. M — *esset* M — 20. *uudierint et possint* ω, cfr. Stangl Philol. 45, 676 — 22. *atque ing.* L — 25. *Ut* om. M — *paulumque* req. om. M — 30. *cogitandum* L — 33. *lect. pos.* L — *in cog. def. esse* L — 34. *esse* om. m — 36. *in* H L *die l o sole e* om. M; hic deficit H. — *prom.* A E *perm. l o postm.* C (357, 1) — 37. *die* om. M — *diuen.* A *deuen.* Em (e) — *Crasse* om. L — P. 167. 1. *et ne* M *et si* L — *admo (nitum)* M deficit — 4. *putem me* Lamb. — *deberi* Ascens. — *quidnam* C corr. Manut. — 8. *inoport.* O — 9. *adueniendi* P λ O vet' — 10. *conseditur* L — 14. *de his* C incl. Kays. — 18. *atque ex* L — 24. *una* om. C — 29. *quam* om. L λ — P. 168. 1. *suscipere* L corr. O vet' — 23. *partitis* C *partis* nescio quis ap. Lamb. — 31. *nos omnia* Sorof — 37. *Atque* Lamb. — P. 169. 6. *que* om. ε — 14. *cernere* Bake — 15. *sunt* Bake — 19. *tribuitur* Bake — 20. *quid . . . naturas* incl. Bake — 24. *quis* om. C — 28. *conquiro* Bake — 33. *adsit* C *assit* P O vet' — P. 170. 2. *trag. p. comice* del. vol. Schuetz — 11. *argumentis* incl. Bake — 26. *non in una* Bake *in summa* Scheibe Fleck. 97, 488 *in sua* Adler — 36. *his* L λ *hiis* ε — 37. *et in sententiis eligendis quam* L λ, (*quamquam eum*) ε *eligendis quam in sententiis* P² mrg. *quam in quem* corr. O vet', add. *Antonium* N; locum restit. Schuetz — P. 171. 3. *ads.* C ass. P O vet' — 3. *sunt, tam* Bake — 5. *distinguuntur* ε — 14. *in una* C *una* ω — 28. *confirm.* C *conform.* ω — 30. *proponentur* λ — 32. *uostrium* O — P. 172. 4. *lucidique* L corr. O vet' — 6. *speramus* Lamb. — 23. *his* L λ *hiis* ε — 25. *ut uidend.* λ O vet' — 31. *examinata* L λ¹ *animata* Ern. — 35. *qui* C corr. ω — P. 173. 14. *tantum* C *etiam nunc* Binsfeld adv. cr. prgm. Coblenz 1882 — 19. *latine* L λ — P. 174. 1. *leniter* L — 4. *uideris* C corr. ω — 12. *tum quod* L λ *tñ quod* ε *tu vero quod* Schuetz — 18. *mea* C *ea* Kays. — 20. *his* L λ *hiis* ε — P. 175. 13. *operosiora* Purgold — 14. *cum* C *quam* Manut. —

in uitium L λ — *audiamus* om. C add. ω — *quam t. i. aud.* del. Bake — 15. *adducti* ε — *possimus* ω — 16. *te aud.* del. Bake — 20. *percurri* P ε — 25. *est* del. Bake — 34. *id est* s. l. ο λ — *quot* λ — 35. *quidem* L λ — 37. *nomine* L λ *nominem* O² — P. 176. 3. *dein ridete* L λ — 5. *oratoriam* Bake — 7. *Verum* L λ; Quintil. II 21, 6 — 13. *specie tamen est alia* Schuetz — 21. *quam* C *inquam* ω — 25. *tamen* C *tam* L² — 36. *doct. . . affluentes* del. Bake — P. 177. 6. *illum* om. ε — 9. *tempestate* L λ — 19. *hique* C *iique* P² — 22. *quiuis* P¹ *quivis qui minus* C *quis qui minus* ε — 23. *ut* om. ω — 26. *ingenio* Bake — 33. *is* L λ *hiis* ε — P. 178. 11. *disiuncte* O¹ *deiuuncte* λ — 17. *dein* O λ — 20. *defenderant* C *defenderunt* ω *defendebant* scripsi — 26. *Eraricorum* ε *Eretriacorum* Lamb. — *erillorum* ε, sine aspiratione etiam acad. II 129, Tusc. V 85, de off. I 6, de fin. II 35, 43 — 32. *atque elog.* del. Bake — 35. *non cupiet* Augustus Matthiae — 36. *ortulis* L ε — P. 179. 1. *ac* C *hac* Lamb. — *a re* C *re* Lamb. — 6. *que* del. Bake — *si sit* Bake — 13. *ab his* L λ *ab hiis* ε — 15. *utcumque est, est* Ell. *utique est* Klotz *nimirum est* Sorof. Nihil mutandum: nam *utrumque* est id quod *virtutem* et id quod *sapientiam* esse dicunt. — 16. *vel*, cfr. 439, 21; Ell. expl. p. 387. — 17. *latrones* Pearce. auct. inclusi, cfr. acad. II 144. — 20. *adsint* O ε λ² — 23. *abhorrens* sc. *genus verborum* — 25. *ac tandem* Lamb. *ac totum* Ern. *aut tamen* Olshausen frustra coniecerunt. *Ac* quamquam acutum est, *tamen* eius modi i. e. generis rerum optime C — 26. *possis* Manut. — 32. *Chrysippus* L λ — 35. *magnop.* L λ — *dissentserunt* Lamb. *dissentiunt* Bake — P. 180. 2. *certi* del. Bake — 8. *putare* L λ — 16. *Appen.* L λ — 17. *sapientium* C *sapientiae* Non — 26. *vel iniur.* Kays. — 27. *aut in eo* C — 32. *si istis* P — *his* C *hiis* ε — 33. *oratore* L λ — 35. *periclen* P — P. 181. 1. *pulehr.* λ ε — 4. *Isocr.* L λ — 8. *des.* L λ — *dis. a d.* Muell. auct. incl. Kays. — 12. *promiscue* O² ε — 22. *me non* Sorof — 26. *ipse* Ern. auct. del. Schuetz — 33. *paulum* ω — P. 182. 12. *morem* Schuetz — 13. *describat* C *discribat* scripsi (9, 5) — *omniaque ad* O ε (13, 21) — 20. *Qui* P — *Gallus* C C. ω — 27. *homines* lg. 69 (?) Asc. — *Stoice* Heusinger — *hom. St.* incl. Bake — 32. *iudicabitur* Pluygers — 35. *Hic hic* P O² λ *Hinc hic* Pearce. — 36. *est* L — *ac tamen* P O vet' λ — P. 183. 1. *nostros* C *philosophos* Pid. *doctos* Sorof *magistros* Adler, Ern. auct. del. Schuetz — *cont. despicique* λ ε — 4. *partem sententiam* λ ε *sententiam* L *partem* ω — 7. *rationem exercitatio-nemque* C corr. ω — 8. *rhet.* Schuetz. auct. incl. Orell. — *moremque* del. Lamb. — 9. *erit* Bake — 12. *istum veterem* ap. Pearce. familiaris quidam — 13. *excudere* Stangl Philol. 45, 669 — 14. *et mol.* P ε — 20. *oratorum* C *rhetorum* Pearce., illud incl. Henrichsen — 35. *tantis tuis* ω — *ac* C *an* ω — 36. *Hinc* L

luic O vet' λ ε — P. 184. 12. *existimari* ω — 14. *neque* ω — 15. *At* C *Ac* Sorof — 30. *earum* ε — 33. *atque* L λ *ateaque* ε *at* Q. Vict. — P. 185. 5. *fuit* om. C; *est* mallet, si quid opus esset. — 6. *dies* et L λ *dies et noctes*. *gasp.* s. s. *al'* O mrg. *atdices!* P² mrg. *quotidie enim* ε — 7. *uerum* P¹ O λ — 8. *philosopho C philosophiae* malim — 15. *agitatione rerum* C *agitatio rerum* Mueller; separanda separavi — 16. *si usus* Schuetz. auct. Mueller — 24. *eam* λ ε — 37. *dicit* L λ — P. 186. 1. *ornate post.* ε — *ornate* om. L λ — 4. *acre tractatum* L λ *acrectractum* ε — 7. *multo* Manut. — 9. *et coll.* L — 22. *qui cuiusmodi* C *qui cuimodi* λ¹ *cuicuiumodi* Manut. — 24. *humanitate dignam scientiam* Lamb. — 32. *perpoliri posse* Pearce — P. 187. 4. *dolores* C *doloris* Bake — 5. *an: spectentur?* — 14. *inobsoleta* L λ *obsoleta* ε — 15. *magis* C corr. ω — 19. *celeberrime* C corr. O² mrg. — 26. *rectae* Gu. 1. — 31. *cacram* P *ceram* O ε *teram* λ *terram* ω Plin. n. h. 13, 3, 4 et 17, 5, 3 — *olere* C *sapere* Plin. Pid. prgm. Hanau 1858, 13 — 37. *quam* C — P. 188. 23. *proximos* C corr. Gruter. — 24. *Et quid* C *ecquid* ω *Set quid* Ribbeck — *sedes* C *sedis* tacite Ell. — 26. *insistat* Rubner Phil. Anz. 10, 100 — 27. *praesidii* C — P. 189. 5. *vel vit.* Sorof — 7. *ae sent.* del. Schuetz — 18. *est* om. Cant. — *et* del. Peare. — P. 190. 4. *animos* C *omnino* Manut. *copiose* Koch. M. Rhen. 16. 484 (cfr. Fleck. 97, 489) *etiam nos* Sorof — 11. *illi qui nunc quidem* Schuetz — 17. *aut definitae controversiae* ex mrg. δ Pearce — 18. *reis C rebus* O² mrg., sup. quod *prim'* scr. O vet' — 20. *quaerentis, ut* Matthias Fleck. 135, 480 — 26. *hactenus* incl. Kays. — *loquamur* ε *loquantur* ω incl. Ell. Kays. — *Hac etiam* Ell. — *in* add. Ern. — 27. *Post ita* M *redit* — *ut* C *vi* Madvig — 28. *ut ex* L λ ε — *iure civili* incl. Ell. — 32. *maxime vigere* Manut. prim. scr. — 37. *ac tantum* L λ *attractatum* P² mrg. *ac tractatum* *gasp.* O mrg. — P. 191. 3. *Omnis ... disceptatur* om. E — *eadem* H (s. l. ∘). A — *habent* H A γ — 6. *in* om. m — *uorsentur* H A *uersentur* E m *uersantur* L λ — 7. *non ad* M — 10. *fructus* L λ — *aliquod* M (m) *aliquos* L λ — 11. *exquiretur* M (e) — 12. *cognitiones* M corr. E³ — *sunt* additi — 13. *conplectuntur* M add. *coniectura* o, *coniectura* L λ — 19. *mente in* M (s. l. ∘ H A, sup. e alt. i ser. H), *cum* signo ∘ *mentiri* A² *margo*, unde *mentiri* in γ o λ (Z) ante *ut illud*, in e post *illud* *invasit*, quo facto huius codicis scriba in *mente* restituendum esse putaverat. Cum e ap. Cockm. δ consentit. In lg. 32 manus vetus adhuc deest; neque melius de m. Lag. cet. Ell. instructus videtur fuisse. — *uir* et 5 litt. sp. v. H — 22. *in* om. E¹ L — 23. *re* (i s. l.) A E — *aut* M *ut* e L — 24. *causae tractatio* L λ — 27. *se possit* l *possit* se o — *conuerti* e L — 28. *Definitiones* L — *ut* C *aut* Gruter. —

30. unde M *id ne* L — 33. *facere* om. L — 35. *aut* L — P. 192. 2. *duo* om. H — *crimeina* M (et sp. v. parv. H A) *prima* L — 4. *laus* et sp. p. H *lausne* N, fort. recte (204, 33) — 5. *simplicum* H A (272, 11; 445, 23) — *tres sunt* L — 6. *fugiendis verberibus* M 32 corr. A² marg. — (*expetendine* in *litura magna* pos. H — 7. *honoris* H¹ A E¹ — 8. *ut* add. Pearce — 12. *ut* alt. om. H A¹ E L — 13. *alterum* C *alter* ω — *qui* L — *aliud* om. l — 14. *alii* om. M (l 32) — 15. *hae* m — 16. *cognat.* M (m) corr. A — 17. *distribuuntur* E¹ L *describuntur* E² m — 18. *offici*(i s. l.) H A — 20. *quoī* H *quo in* E m (e) — *illa* M — 23. *subiecte* L — *consulat.* M — 26. *iis* H¹ — 28. *discrepuit* 32 L Non.; Gellii N. A. I 7, 21 — 29. *enim sunt* L — *utrisque disputationibus* L — 30. *distr.* L — P. 193. 1. *et a singulari* M *ac singulari* L. In illius archetypo δ pro u-mendose scriptum erat, ut *id est a singulari* (205, 16) legendum esse putem. — 2. *uix* H A¹ E — *et convertunt* om. o incl. Bake — 3. *audiunt* Schuetz — *naturae gen.* M — 4. *rei* M *rebus* Matthias Fleck. 135, 480 — 6. *adulescentis* A l o γ — *est* om. M — 10. *arbitrati sunt* L — 11. *ambulationes* H¹ A¹ E — 12. *promer.* C (166, 36) — *sessiones* H A E corr. A — 13. *procludenda* M (e) *procludenda* A *providen.* E — *inerandum* M (o sup. in H) — 14. *pecus* M corr. A mrg. unde *pectus* m — 15. an: *gravitate*? nam suavis varietas est. (183, 24; 194, 20; Fleck. 109, 864) — *est* om. L — 16. *oratoris suus* L — 17. *si in p. s. i. del.* om. M — *adimendi* M — 19. *qua et caduca et uacua* M (e 32) — 22. *gorgiam* o — *cauillatur* l o L — 25. *isd.* A E l 32 *iisd.* o P *hisd.* O — 29. *expoliati* m — 30. *qua* M (ex *quae* E) — 32. *iis* H A *his* C — 35. *is* A *his* E m L — 36. *acēs* H (et 4 litt. sp.), A *ades* et 5 litt. sp. E *ac alacer* A³ mrg. m *aciēs* L — P. 194. 4. *consistere* om. M — 5. *facile* om. L — *subp.* H¹ l¹ — 6. *copiam* e 32 — *verb. cop.* om. M — 8. *rei natura* L — 9. *et* om. L — 11. *a* om. L — 13. *ad* om. M — *cognoscendos imitandosque* e 32 — 14. *cognorit* L — *aut* C *haud* e O — 15. *struet* M corr. H² — 16. *ornationis* M (m) corr. A — 17. *excitata* Schuetz *excitabitur* Bake — 18. *labetur* L del. Bake — 19. *di* H¹ A *diū* C — 23. *reteres* om. L — 26. *et eius* M *Erilius* L (157, 15) — 28. *saepe* M — *audientibus* M (e) — 29. *n̄* H *nec* C — 30. *liberalis* M (e) — 35. *se* om. M — 36. *confecisset* M 32 — 37. *ipsi* M (e) *ipsa* l — *est* om. M — *facilis est* e — *illi ipsi* L — P. 195. 1. *appeterent* M (*adp.* H A o) — *qui . . . repudiarint* om. m — 2. *repudiarent* M — *ho* M om. l e *Ccio* L (157, 15) — 3. *calced.* A (*h* s. l.), m (230, 30) — 4. *ut temp.* Campe (196, 33) — 9. *victus* om. M — 10. *ut tu* M *et ut tu* L — 11. *ipso* om. M — 13. *uocaretur* L — 16. *est hab.* L — 18. *Sed* M *Atque* L — *ii* H *hi* C — *summi* L — 19. *auctores* H E¹ (4, 24; 6, 29) — 20. *a* M 32 *ita* C — 23. *plus*

om. M 32 — 24. *tribuendam* M (l) — 27. *imperi* A — *distr.* E (ead. m. corr.), o L; Halm prgm. Speier 1846, 13. *Vox Catulo indigna et officiis, quibus Crassum fungi ille laudavit.* — 28. *rerum* om. M — *comprehenderes* L — 30. *sociares* L — 31. *ardentesque* lo γ (?) — *iis* H fort. melius (71, 30) — *studis* A — 33. *in* om. M 32 — 34. *re* om. M — *quampluribus* M — 35. *magnitudinis* M (e) corr. H — 36. *diminutae* lo P² *diuinitate* P¹ — 37. *cuius* M cho l chous o non e — P. 196. 1. *nam* M 32 corr. H — 2. *Archimedi* M — 3. *num ip. l. Ar.* om. M — 4. *discerptam* A² m *discerptas* L — 5. *uniuersorum* M an: *universum rerum?* — 6. *elaboret* A E 32 — 7. *et socero* E lo γ — 10. *illi* om. H E — *Marcum* M .M. m L (item 50, 31) — 11. *manlium* L — *uidimus. uidimus* Mo — 12. *id* om. lo 32 — *facere* om. M — 13. *suis* om. L — 14. *ita* H et *ita* C — 16. *de agr. col.* om. M — 18. *T. m* — 22. *repereretur* H 32 *repperetur* A *repperetur* E corr. A³ mrg. — *et in sen. L.* — 26. *non didic.* C *didic.* ω — 28. *At utroque* L — *et* om. M 32 e — *labor.* lo e L — 30. *negotis* H¹ A — *coniectam* L — 32. *et* om. L — *facile* om. M — 33. *illis* om. M 32 — 37. *nullā cognitionē rerum* H E om. L — P. 197. 1. *excellit* L — 4. *absoluerant* M P¹ *obsoluer.* O¹ — 5. *pontificum* H¹ A m — 9. *cogitationemque* M (m) *cognition.* 32 corr. A — 10. *in hoc* L — 11. *uirtutis* L — 12. *petenda* H¹ A¹ E *petendae* H² A² m *exempla repetendu* L — 15. *hisd.* H² *eisd.* o *iisd.* L om. e — *ill. temp.* e L — 16. *fuisse* H² — 17. *traditur* om. M — 19. *ita* om. M — 21. *dicendi* M *ui die.* lo rōe *die.* e *die.* *copia* L — 22. *cum* L *dum* e om. M — 24. *doceret* M sc. *argumentis atque rationibus* (118, 25; 399, 23; de rep. I 25) *diceret* L — 25. *libris* M (e) — 27. *eo* L — 29. *clamator* L — 30. *aliqui* A E O — 31. *maxima* H — 33. *annos* L — 35. *suis quidem* L — 37. *siracus.* e L — P. 198. 8. *pythagoreus* m L — *Lysias* M — 10. *xenopho* H¹ A E 32 (80, 32; de inv. I 52) — *hagesilaum* H¹ A *hagesilanūn* E *hagesilaum* C (e 32) — *philolaos* H¹ A E γ — 12. *Graeciae* M (l e) — 16. *idem* o *iid.* l e L — 18. *eloquentiū* H¹ — 20. *ipse* C *ille* Schuetz *is* Pid. inclusi — 24. *de philocteta* L — 25. *barbaris* lo e L — 26. *pateremur* M (l o) — *armauit* L — 27. *omnemque rerum* m (32) — 28. *ne* M *Nec* P — 31. *agendi* om. M — 35. *malit* H L *mallet* E lo e — 37. *nouit* L corr. O *vet'* — P. 199. 1. *non* om. H 32 — *suppetit* L — 4. *sin* L — 5. *doctoribus* L — 7. *disiung.* H² lo e L — 10. *quamuis* L N — *contemnatur* C *condemnatur* N — *his* L — 11. an: *ali, quom?* — 12. *et* om. M (32) — 13. *et a* L — *et a cet. s. fuit* in spatio vacuo O² *addidit;* inclusi — 15. *id quod non* H *quod non id* M *non id quod* e L — 17. *esset* L — *attributum* m P O *vet'* — *ac den.* om. M — 18. *ut* om. L — *hae* m O — *fuerant de* L — 19. *uti* O *vet'* — *erat* M lo — 20. *orationem* M (lo e) — *discr.* A *descr.* C —

21. *cumque duab.* M *cum duab.* 32 *cum de duab.* e *cum duab.* de l. o *cumque de duab.* L. Sine dubio *de emendatio particulae que adscripta erat.* Eadem confusa vid. 29, 16; 157, 6; 214, 11. — 22. *dic.* om. M — 25. *te add.* O² l² — 26. *arrip.* M *erip.* N — 28. *tu om.* M — 30. *academia* M 32 — *totum om.* L add. O² — 33. *posset* M (e) — 34. *aliquanto* L — 35. *defet.* H *defat.* C — 36. *rationis et* L — P. 200. 3. *nunquam* l. o Kays. — 5. *istu* M corr. E *istud m* — *quod m* — 6. *si potuer.* M 32 — 8. *crass'* H A o *crassum* E — 10. *desiderare* L¹ — *posse ista* L — 11. *ut M uel e* L — 15. *omnem M ob rem* L — 19. *ut non* L corr. P² — 23. *etiam script.* E e L — Ab § 149 in A altera in E recens manus pergit. — 29. *coniuncta* M — 31. *extenuatis* H A 32 — *et coniunctis* l. o e *coniunctisque* L ε incl. Kays. — *utemur* L ε — 36. *est igitur* L ε — *verbis om.* M — 37. *et* H¹ *aut M ut l e atque* L ε — P. 201. 1. *esse m* L — 2. *delectus* H² A mrg. l γ e — 3. *quidam hab.* L *quidam* ε — 4. *est om.* L ε — 5. *Etiam* L *Atque* ε — 6. *is* L — 10. *uerum iam in* L — 11. *est om.* M (e) — *verum* M — 13. *artem suam* H² — *atq. expl.* om. M — 14. *post videtur signum .:* A — 15. *igitur om.* H — 18. *ac uetusta* H *uetusta et* P *ac uetusta et* O ε — 19. *quae sunt interm.* L — 20. *licentia* L — *nostra* C (o) corr. H² — 21. *poetae . cum* A 32 γ *poete . tum o e poeticum* l² in ras. — 22. *laelius C Celi* ε (79, 35; 134, 5) — 24. *furi* L Quint. VIII 3, 27 — *nuncupare* Quint. — 25. *non uerebar* M — *et alia* L — 30. *mih* H o L ε — *exanimato om.* H — 31. *expectarat* A m — 32. *an non noristi huius vers.* Ribbeck — 33. *expector ad* A¹ *expectarat* corr. A, m — 34. *sed om.* L ε — *Vel saepe* L ε — 35. *verba norantur om.* Lamb. — *sensus* L ε — *disertus* H² l² L ε om. o e 32 — 36. *uidi e* l² L ε — *genitalis* l² L — *ut om.* M ε — *uacarum* H A e *uacatum* 32 *uaceur.* o e *bacar.* l *baccar.* L — P. 202. 1. *incuruascere* H *incurbescere* A *incuruisc.* Non. -- *ueritate M uarietate* l. o e *late* ε — 2. *acta* M — 3. *angustus* M (o e) corr. H² — *delect. iucunditasque* L ε — *delectationeque* H A — 5. *haberi* L ε — 7. *frequentia* M — 9. *declarare* L — 12. *Igitur* o e — *haec* A m (e) — *tralationis* A m (e) ε — 13. *mutat.* L ε — 15. *indicant* ω — *arcesserunt* M (e) — 16. *quidem* l. o e ε — 18. *Similitudinis . . . repudiatur* incl. Sorof — 20. ||| *si* H *sit si* L ε — *agnosceatur* L ε — *si om.* H A — 22. *omnia* del. Schuetz — 24. *et tenebre* L — *imbrorum e nimborum* 32 L — 32. *feruet* e L — 35. *si facti* A l o 32 corr. A mrg. — *illi* M (l e) — P. 203. 1. *possit* L ε — 3. *iste* C *is se* Pearce — *circum* αβζλω Soph. Antig. 241 — *uestet* M (e) — *saepe* M — *se dolo* Osann — 6. *emissi* L — 8. *Atque hoc* L — 10. *delectantur* l L ε — *quam propriis om.* H — 11. *prop. uocab.* L — 12. *spes* M — 15. *tamen copia* H *tamen inopia* M — 17. *quodam* L — 18. *positū et* H *positae* A *posita m positum e* 32

posita et L ε — *petita* Bake — 20. *in om.* L — 23. *maximeque ad* L — 25. *dulcedo* m (32) — *rationis* M (e) — 27. *pon. paene* L ε — 29. *atque huius* M *cuius* e L — *possumus* M P¹ — 30. *eundem* M *undē* A — *potest* om. M — 31. *enim ex* m — *unde mihi idem* P¹ *in idem* e ε P² *inde idem* O — 32. *adferet* H *adferet* C; *adferre* non modo *potest*, sed fieri non *potest* quin *adferat*; ergo *illud verum* — 36. *non pot. inesse* A (sign. transp.) m (e) ε — P. 204. 2. *rape* om. M — 3. *cape* L ε — *non pete* L ε — 4. *victurum* om. M — *hoc uerbum* M ε *hoc uerbum est* L *Est hoc uerbum scripsi* (205, 12) — 5. *ad id adeptum* M — 9. *eis* M *mentis* L ε — 10. *feruntur* L ε — *cst uerbi transferendi* L — 12. *est* om. M (32) — 13. *audiunt* H 32 L ε — *trahit* L ε — 14. *morte dici* L — 17. *res* om. L — 18. *comisat.* H (bis) A (semel) *comissat.* A (semel) *commessat.* l o e O ε *comessat.* P 32, cfr. Velius Longus p. 2232, 46 P. — 20. *quam* om. M (e) — *fuisse* om. M Lamb. — *illum* M (e) — *ad* M — 21. *quod te* M — *abire* M ε *adiri* L *adirier* Vahlen — 22. *esset* (6 litt. sp.) *ueas* Hesse *tu eas* Am — 26. *duriora* A 32¹² — 27. *prepositio* HA ε *proposito* L — 28. *Catoni* L corr. P² — *pubillum* H¹ corr. *t orbum* mrg. A, unde *orbum* m (32 e) — 30. *debet esse* L ε — 32. *irruisse* L ε — 33. *post uerbis* sp. *exiguum* H — 34. *que qui* H A mrg. *quam quae* A *quique* l o *quamqui* 32 *nec qui* L ε *neque qui* Luchs Ruelh Heerdegen suo quisque libro adscr. — 34. *afferant* A — 35. *profuit* O ex *profluit* P — P. 205. 1. *tratio* M (32) — *aut* A m (e) — 3. *patior* L — 4. *iterum* om. M — *aduncum scop. ut olim* Ribbeck — 7. *erras* semel M P¹ — *num et uidente* M ε — *me* H — *praefidente* M *praesidente* e ε *praesidentē* m L corr. O vet' — 11. *simplici* H *simili* in P — *eius* L ε — 12. *refer.* M — 13. *ornam* H (et 3 litt. sp.), A 32 — 14. *ex hoc genere* L ε — 18. *sed in or.* del. Schuetz — 19. *terribilis* M (l o e) ε — 20. *pro A. e. s. A.* incl. Bake — *uerbum est* L ε — 22. *prop. causa* L ε — 24. *hos* A (et 8 litt. sp.), m — 25. *et* om. C — 26. *testes* om. A m — 32. *uirtus* M — 33. *uita* M (e) ε — P. 206. 3. *commut.* 32 L mut. ε — *uero* om. M (e) — 4. *quo* M ε *cui* 32 *cum* L — 6. *aedificis* H — 7. *ac tecta* A m — 8. *equitum* L ε — 10. *ut* L ε — 13. *fuimus* C corr. Lamb. — *rutili* e ε *ruini* O om. P *rutuli* P² O mrg. *gasp.* — 15. *saepe etiam* L ε — 16. *quam ex ut* H — 17. *puđ.* L ε — 18. *pro magna* L ε — 19. *Vera* L — 20. *cum ex* A m — *posui* H fort. *melius* — 22. *ea* om. L ε — 29. *illustrat orationem* /notat et/ A, unde *illustrat et notat* (nobilitat l e) *orat.* m — 31. *conloc. max.* M — 33. *asperiorum* A 32, unde *asperior* m ε — 35. *lenis* o e O P² — *quod* L — *lepidis* H *lepidi* M *lepidi in* ε, unde fort. *lepide in* recte Ern. — 36. *L.* M — P. 207. 1. *exiis* H *exis* A (et) *ex his* m ε *synthesis* L *lexis* 353, 9; Non. — *compositae* M *compostae* 32 *composite* m L — 4. *impudens* L — 6. *rhetorico*

teros (teres O) L ε — 7. tuses L tu sis P²ε (Jordan, Krit. Beitr. 237)
 — A vetus et E redeunt — 9. Idem illud scilicet L — uoluit L
 — 11. haec om. 32 L — 12. seruanda l Bake — 13. iunctam C
 uinctam l 32; Philol. 44, 673; Fleck. 135, 87. — 14. lenem
 l e O P² — id om. M P¹ — 15. verba om. M — 16. iungetis L
 — ne uastius M — deduc. C diduc. (32?) Manut. pr. scripts. vid.
 — 20. hos E l 32 — est om. M — 22. enim om. M — defetig.
 H A P defatig. C — liberiorum M — 24. primus H — 27. quae
 ad M (m) — discipulū M (e 32) ad disc. l o — Naucrātē M (e) —
 28. nam hec o Nanq̄ haec P — 29. idem L — 30. sum M 32
 suam e — uersuum. utque cantuum L — et om. M — 34. possit L
 — traducendā M (m) — dix. M — 35. vel om. M — 36. si ...
 coniunctionem om. O — uitium ... coni. om. P add. O² —
 P. 208. 1. etiam M O² eam ω — 2. sedere M — est om. M —
 3. res una C res est ulla e res ulla O² mrg. (CFW Mueller
 prgm. Koenigsb. 1860, 24 et Landsb. 1865, 14) rebus Rufinus,
 unde rebus res una Stangl — 4. ab ignar. L — 5. quant. pot.
 om. M — 8. modis et forma et O modis forma et P — 11. solut
 A soluat E soluit m — Quoniam γ P¹ — tantum om. M —
 13. tam necess. M — 15. conseq. H — 16. hac eadem disp. E —
 17. ex hac ... sunt om. l o 32 — haec om. M — uaris H¹ A —
 18. genera M genere H¹ — 22. ceram om. M — 23. formam
 H l o — et om. M — ut add. Schuetz; cfr. Quint. IX 4, 69 —
 grauis simus M — 24. subtilis M — sic om. L — 26. Itaque L
 — omnem rationem et L — 27. ad mot. L — utatur ex M 32
 — 28. ipsa M ita L — 30. ead. pl. hab. P¹ ead. h. pl. L —
 31. etiam ac sal. L — 34. sol ad M — 35. eam om. L —
 circumf. O circumf. P; cfr. de nat. II 105, in Verr. IV 107. —
 — 36. inde (5 litt. sp.) sim (5 litt. sp.) M — et om. L — lunā
 A E — 37. suo om. M — P. 209. 1. dispares L — conspiciat M
 — 7. adfectum M 32 affictam L (150, 22) — 8. in eis M sc. qui
 circa nos sunt et ceteris, in his L i. e. non ceteris — 11. nus-
 quam ... naturam om. M — 14. antenna M — quam vela om. M
 — 15. ali M (l o) — 17. et tem. L — 20. est om. M (m) —
 21. est M — 22. parte tecti L — 23. fasti M 32 — 30. ita
 om. L — suae M (et 3 litt. sp. H) est suae L transp. Kays.
 — 32. inventum del. Purgold — 34. possit L — esset igitur L
 — turbatio compl. L, illud punctis del. O — 36. alius nam
 om. M (H) — 37. pluris M (m) — frequenter H¹ e 32 — P. 210. 4.
 dactyli L — 5. et spondi H spondi A E² et spondei e spondei C
 — duct. ... sp. incl. Madvig, pedem incl. Ell. — immutat L —
 6. duos m — nec M (e) Rufinus — 7. aut sim. l 32 — uer-
 suum L — incidimus Rufin. — 8. Aliae L Arae Ell. Valcae
 Maehly — heroi incl. Madvig — 9. verborum om. M —
 11. paeon M pean m L peon e semper — a om. E o e 32 —
 13. a om. M — 14. domuerat L — 15. sonip. E e γ — illi

om. m — *oratori plac.* M — 16. *finiri.* Is autem L — 19. *ut* om. M — 22. *Ennius* L — 28. *spiritus* L — 30. *sic et est* L — 31. *ut* L — *terreat* M — 32. *Nam neque* L — 33. *fracta* M (l o) — 35. *et ex istis* M *ex illis* L — P. 211. 4. *diffuse* L — *id in* L — 7. *continuum sit* L — 8. *ponetur* L — *indocta* L — 10. *quid est aliud et quid est aliud causae* L — 11. *auris* M (o) *auribus e* — *naturae* L — *moderatur ipsa e* — 14. *ut* L *et o* — 20. *uerba* L — 21. *in* om. M — 22. *orationes* M — *conuersionis* M (*conuors.* H A) — 23. *aut prima* M — 24. *aut extr.* O *extr.* P — 26. *eis* O — 27. *quod* || *eo* H *quod ego e* 32 — 31. *difficilior* L — *ad ... ista* om. L — 33. *non ea* M — *et* L — 34. *uidemus* L — 35. *aut me* om. M — 36. *isti* M *corr.* H — 37. *dicis* om. M — P. 212. 3. *tamen* L *al'tandē* L² — *eo et* 5 *litt. sp.* A (*maius sp. o* 32) — 5. *tenore* M — *quidem* (4 *litt. sp.*) *ea* (6 *litt. sp.*) *interp.* M — 7. *dim.* E l y e — *igitur* *Crassus inquit* ω (119, 15) — *a lege* M (*et* 4 *litt. sp.* H) — 9. *nobis* E¹ m *uobis* C — *in hoc* M (e) — 10. *quantum* L — 11. *ac e* L — 12. *efficiendast* H A (*da est E*) *Et efficiendum est* L — 15. *et quos* (4 *litt. sp.*) *et* H A E — 16. *capienda* C *corr.* ω — *uerbis* M — 22. *ac* M a L *ab scripsi* — 25. *in* om. L — 26. *illi* om. M *Rufin.* — 27. *ne* M P² *in* L — 31. *his* L — *perspectio* L — 33. *quid* M — 34. *sit* L — *prima pauce* L — 35. *cernuntur* O *cerunt* | P — *quae* om. E *Rufin.* — P. 213. 1. *sunt fere* L — 2. *non* om. M — 3. *choricos* L — 4. *aut et* M O *aut in* P *aut ei* ω — 5. *efficientur* L *efficentur* P¹ — *ut* om. L — 6. *hi* O *In* P — 7. *fac. quod* L — 8. *Sedon.* M (m) *Sydon.* O *add. alle* P¹ *ille* O — 9. *exam.* C — 10. *uaris* H A — *e temp.* M l o (130, 26; 336, 26) — 12. *uolupt.* M — *ieicisset* M *erecisset e conicisset* 32 — 13. *in* om. M — 16. *qm* H A E *quo lo e quonum* 32 L — 18. *in* om. L — 20. *sunt e γ* L — 24. *multum* L *tum multo* ω om. M — *ostenderint* L — *uerbo* M — 26. *neque* L — *rerum* om. M (H) — 28. *omnis* M (e) — 30. *his* m L — 33. *et pop.* L — 34. *conuentus* E (*corr.* 1) e L — 35. *singulis* M (e) — P. 214. 1. *a* om. M (l e) — *nisi naturam* L — 4. *exercitamur* H A — *limamur* M (e) — 8. *maioribus ut* M — 10. *in Graecia* L — 11. *de* om. M — 15. *tacite.* Tumen L — 18. *circulum* M — *ouum* M (e) — 20. *audire* C *audere e* O² *mrg.* — 21. *naturali* L — 22. *tendebant* L om. P¹ *corr.* O — 23. *et qualibus* M (l e) — 28. *si habitum etiam* L — 29. *est plena* L — 30. *et tamen* L — *et tenuis et* L — 32. *quaedam* M (l e) — 34. *nobis hic* L — 36. *et* M (221, 4) — 37. *putant* E (*e ex a*), e — P. 215. 1. *locus confusus et plane corruptus.* Itaque codicum optimorum uerba ut sunt transcribere malui quam ea, quae usque ab Manutio et Lambino ex inferioris ordinis libris sumpta et probata vidi, diutius retinere. Post moreantur enim addunt sic uerbis quidem ad aptam compositi-

tionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur, quae hoc loco Pal. 9 Grut., lg. 3, 4, 6, 32^b, 67, 83 (infra errore opinor 13, 93) Ell. servare dicunt. Post *versantur* e (Pal. 6, 7) habet, ubi etiam O², qui tamen *re impositionem et condecentiam* scripsit, s. s. *al'* interposuit. Male autem ita Ciceronis sententiam grammaticum quendam explere conatum esse ille ipse Or. § 227—229 docet; ac ne verba quidem eiusdem sunt, qui in lib. de nat. II 145 ad verbum decentiae, quo semel usus est, *ut ita dicam* addiderat, ut sese novum fecisse significaret. — 3. *ut is* A *ut his* E 32 *ut inquam ii* e *ut hi* lo *ut ii* L — *ut ... versantur* del. Lamb. — 4. *autem etiam et* L — *innumerabiles* L — 5. *quod hoc* H — *inter quos* M *inter quae* e om. L — 6. *hoc interest* post *sententiarum* L — 7. *confirm.* M (e) — 12. *ne* M *in e nisi in* L — 15. *lenit.* e L; Quint. IX 1, 26 — 20. *rerum quaeque* M *rerum quasi* L — 21. *aspectu* 32 L — 22. *valet* L — *et* om. M — 23. *amplificandum* M — *is* A *his* Em L — 24. *quam* M — 25. *hinc* L — *percussio* C *percursio* lg. 69 — *stet* M *est et* L — 27. *distinctio* M — *et prius* om. M (e) — 28. *inclusio* M *inlusi* O *divisio* e P O² mrg. — *a re non longa* L — 29. *delectio* L — 30. *contineus* P¹ *concinnens* L — 31. *sit* M — 32. *orat.* L — 33. *minuendi* M 32 — 34. *superl.* m (32) — *ratio* M — 37. *quae ... tractatur* om. M (H o) — P. 216. 1. *in oratione* o L — 3. *correptio* M (l) — 4. *a te aliquid* L — 6. *quasi* om. L — 10. *commoendos* H A E² — 11. *est lumen* L — *discriptio* A *discretio* L (*descr.* P¹) — 14. *interpellantis coercitio* Schuetz — *comminatio* Schuetz — 15. *effrenator* O Quint. — *ag.* L — 18. *laesi* M (e) *laesio et* L — 19. *exercitatio* L — 23. *leporum* P² O vet' — 27. *processio* M — *posita* L — 28. *districtio* M — *verbi* om. e — 30. *deferuntur* M (o) — 31. *et alt.* om. M — 33. *et immutatio* L *et imminutio* ω Quint. om. M — 36. *delecta* L — 37. *rursus* L Quint. — P. 217. 1. *correptio* E γ 32 — 2. *disputatio* E L — *et quod* L — 3. *ipsa* L — *disiunctio* E m — 4. *et latio* M *translatio* L — *scriptio* L — *He* O vet' — 5. *atque et* L — 6. *verborum* om. M — 8. *Quē* M 32 — *quam nota* L — 12. *nostrum* M P¹ *vestrum* l e L — 13. *solū* o *solus* e P O vet' et al' — 18. *si non sunt omnes p.* L — 19. *at certe* om. L — *nū* M (H² m) — 20. *est quod* l o e O *est* P — 22. *nec* e L — *nec* e — 23. *orationis.* *Nam magnum genus* L — 24. *capaces* L — *verborum* del. Schuetz — 26. *deliberationis et laudationis* L — 27. *Aliud sermo* L *inlusi* — 28. *dissupat.* H¹ A *dissip.* H² m corr. H² mrg. — *historiae desiderant* L — 29. *at iud.* H A *aut iud.* E², corr. H² mrg. — 30. *ipsi qui* L — 31. *sunt* m (e) — 32. *ac belli* M (e) — 34. *ne ut* M *n(i s. n)* *ut e* — *oratoris* H A E² 32 — *plen.* om. M — 35. *idem* M — *agim.* L — *accommodatum* M 32 O, corr. O vet' — P. 218. 2. *id dec.* L — 3. *haec*

ipsa L — *erunt* L — *agantur* M (1 e) — 10. *ēēt* M (1 o) *abisset* H² mrg. *excessisset* e — 11. *ab* L — 13. *ctesiphonte* M (e) — 14. *est posttr. ab eo* H *est ab eo posttr.* E — 17. *magis adm. e mag. amm.* L — 20. *esse putaret* L — 21. *Catule melius* L — 22. *tantop.* H 1 o e L — *efferrctur* Lamb. — 23. *quo me* e O — 24. *sanguinem redundat* L — *an* om. M — 25. *lamentantemque* L — 26. *acta esse* L — 27. *eo* H L — 28. *oratoris* H¹ A lo *orationis* E — 35. *atque* L — 37. *immin.* L — P. 219. 1. *a* om. M — *et* om. M — 2. *totumque corp.* L — *et eius omnis* om. M — 3. *omnisque* M — *uocis* M (e 32) — 4. *a* om. M — *quōque* H A *cumque* E m — 7. *quoque* lo 32 — 9. *lene* C — 10. *spiritui* H¹ A E — *intermissio* A E 32 o — *atten.* L — 11. *horum similitum* L — 14. *vobis* L — *sumat* M *aliud* L — *actum* M γ — 16. *ipsius* M *impius* lo e *Ipsc* L *ipsus* lg. 69 — 17. *manderem* M P O *vet' mandarem* lo *mandem* O — 21. *equis* M γ P¹ *quis* lo — *hoc* om. H(?) E m (ante *equis* pos. 32; in E sign. lacunae) — *animum aduertit* L — *uineit te* P² *uincit* L — 22. *memor* M *meror* le L — 23. *flexibile* (hoc e in i) H — *plen. int.* om. H — *flexibili* M om. H — 24. *uertam* E m — 26. *paternam* L — *appellare* M *ad pacliae* P — 30. *uidet* M *uidi* L *uidei* Stangl — *inflammari* C corr. Stangl — 31. *vi* om. M — *euigaret* M *uitari* L corr. Stangl — P. 220. 1. *modis sum* L — 3. *mih* L *mi* l² om. M — 5. *Alter* L *mater* Ribbeck om. M — *minitatur* L — 9. *sanguine* m L — 11. *sin mines* M (c s. l. HA) — 12. *grauis* M — 13. *attractum e attractum* L — 17. *quin* L — *cor* om. M — 19. *et tenerum* M *lene* L — 21. *mih* L — *colican.* M *colligan.* E *collocan.* e L *coligan.* Ribbeck — 23. *se sibi aiacidare* M *se se alaeri* P *se se ad alaci* O *ad alaeri* O² mrg. corr. Ribbeck — 25. *cum* C *Tum* e 32 — *a te* A E l 32 *te* o — 28. *quā* A E l 32 *qua* in o — *Paris Helenam* C transp. Lachmann — *innuptiis* M — 29. *nuptias* M *nuptis* L — 30. *ferē* C *fui* Bothe — 32. *hucc ubi* H A *hec ubi* E — P. 221. 3. *demonstrans* (6 litt. sp. HA) *clarans* M — *inclinatione* Quint. I 11, 18 — *hac* L om. Quint. — *ac* om. M — *non scaena* L — 4. *a* om. H — 6. *bracch.* H *brach.* C (129, 22) — 8. *in fin.* L — 9. *Sed si in* L — 11. *mago op.* H — 12. *uoltus est* L — 14. *et comm.* om. M — 15. *uerum* M — 16. *continens* L — 17. *auct.* L — 19. *est* om. M (o); *esto* Matthias Fleck. 135, 430 — 22. *quorum int.* M — 26. *oculis* M (o e) — *et leoni* L — 30. *actiones* M — 31. *hac volgus* om. M — 33. *eius* M — 35. *oculorum* L — 36. *per* L — *omnis ... animi* om. M — P. 222. 1. *motis* M (E¹) — *semet* E — 2. *iud.* m — 5. *deindeque* L — 6. *recipiendi* M (o e) *pracciendum* L — 7. *tamen* om. L l — 10. *ciuirimeis* M *plurimis* L — *quo* M (e) — *utile* M (o e) corr. H — 12. *in dicendo obt.* L — 14. *ad* om. M 32 — 16. *et* om. L l; alterum exemplum Catuli interfatione in oblivionem

ducitur. — 17. *cricino* P *Ericino* O λ — 18. *eburniola* L λ — 19. *fistula staretque* L λ — 25. *inquit illos uiros qui* L (*qui del. 2*) λ — 26. *irrepsisse* P *al' i. r. p. ēē* P² mrg. *irrepsisse* O — *quam ea* H *quia mea* M — 27. *teclu* A *tella* O — *ea* M *et ea incitatur* L λ. Ita explerunt Mediolanenses, ut grammaticorum interpretatio *ea in civitate ratio vivendi* cum imagine cohaereret. Hanc ipsam seclusi. Nam eam imaginem explicatam velle in orationibus, quae apud doctos indoctos habebantur, aptum est, in hoc sermone eruditissimorum auribus ineptum. — *posteritatis* C *posteris* P¹ — 34. *utile et suave est* L λ — 35. *agreste* om. L¹ λ — *ad* om. e o P¹ O — *affirmandum* e o P¹ O *firmandum* P² λ — 36. *uoci* P¹ *uoce* o O λ — 37. *quoddam in inferius* L — P. 223. 1. *et* om. M — *sed iam* Schuetz *et iam* Henrichsen — 2. *idem* M — 3. *quod* M *quoque* L λ — 4. *hic* om. M — 5. *actio* M (e 32) — 6. *deferet* L *defert* λ — *Et* M — 7. *sensus illius* L λ — 14. *didicisse* L λ — 16. *ut delere* vol. Ern. — 19. *Et Crassus* om. L — 23. *recte* om. L — *uides* C *confidis* Bake — 24. *sentio* om. L λ — *Eoque* L λ — 26. *Non* M *Tibi* L λ — *in* add. e — *uestrae* L λ — 27. *aetati* L λ — 30. *vobis* om. M — *uerum* M — 33. *curaque* Lamb., sed repugnat quod antecedit *curemus et haec*.

Bruti librorum unus fons est ille Laudensis, de quo supra diximus. Ex hoc ipso Florentinus Magliabecchianus I 1, 14 (F = lg. 8 Ell.) videtur transcriptus esse, quamquam certi testes non adsunt (Heerdegen M. Rh. 38, 120). Et est is optimus, quem imprimis sequimur. Alterum locum tenet Ottobonianus 1592 (B), quem Flavium Blondum scripsisse Heerdegen primus docuit (Fleck. 129, 106) Sed multum abest, quod ille in Italia illustrata gloriari videtur, ut ex archetypo suum transcripserit: tanta celeritate manus ac firmitate, tanta continuatione verborum hic liber scriptus est, quanta ex exemplari paene ad nullum usum apto, cuius litteras discernere atque legere difficile fuisse dicitur, brevissimo tempore — a nonis ad idus Octobres — fieri nunquam potuit (Pid. ed. III p. 32). Tertius est Ottobonianus 2057 (O). Eum non tam homo doctus quam librarius artifex, quo genere tum Italia referta erat, ex libro iam satis bene picto confecit. Hos duos ipse excussi, F Thomas Stangl dedit. Neque vero haec ab Mediolanensi schola profecta exempla sufficiunt. Nam Parisinus 7704 (D), quem Orelli laudavit, demde liber Nanianus, quem Venet. I Ellendt appellavit, quamvis saepe cum illis tribus consentiant, tamen locis aliquot meliora et fide digniora afferunt quam haec ut coniectura grammaticorum reperta esse putare possimus. Editionibus usus sum propriis, quas Orelli (Turici 1830), Meyer (Halis Sax. 1838), Ellendt (Regimont. Pr. 1844), Jahn (Eberhard Berol. 1877), Stangl (Lips. 1886) paraverunt.

M. TVLLI. CICERONIS. BRVTVS inscr. F. om. O B. De libri titulo cfr. Meyer. p. 9; Piderit. ed. III p. 16. — 11. *Augebam C Augebat* ω — P. 225. 17. *autem et C aut* Lamb. *autem* Ern. an: *aut vel?* — 23. an: *didicerat ille et assuefecerat?* — 29. *terrore C errore* Vict. Pisan. — P. 226. 11. *venerat C venit* Fleckeisen. 127, 208 — 15. *nunc? quid C nunc. quid FB numquid* ω Nipperdey. Jahrb. f. w. Kr. 1846. II 247. — P. 227. 8. *dices C dicis D* — *rerum C*, add. *Romanarum Bake, nostrarum Jahn* — 11. *Mihi quidem opt.* B (sed ead. m. corr.) *opt. quidem mihi O* — 22. *qua C quo B* mrg. *quae Eberhardo auctore Stangl* — 27. *repressus est* Bake — an: *exortusque?* cfr. Fleck. 107, 845 — 30. *paene solis C*, in quo nescio quid aliud latet — 31. an: *vel derelicto?* — 34. *quam C sepe B¹ cum* ω — P. 228. 1. *et del.* Lamb. — 2. *Et si C etsi* ω — *fortasse C*. Hic latent fortasse haec: *et si forte tu non solveris, ego etc.* Post *negat* intercidisse similia atque *ne tu mihi suscenseas oro* Fleckeisen susp. 107, 847 — 3. *se incommodo Lamb. incommodo tuo Corradus incommodo se tuo Klotz* — 8. *ausim D Ven. 1 ui-us sim O¹ ausus sim C* — 19. *rerum naturalium C rerum nostrarum ex aliquot libris Lamb.*, qui idem in aliis *veterum annalium* se legisse dicit. — 32. *aut plane Wetzl* — P. 229. 13. *res C vis CFW Mueller. Fleck. 89, 621 — studiosum. Et FB O¹ N studioso Et C studioso mei Orell.* Post *et addo haec: exercitutum audienti* — 15. *vere F* — 31. an: *natura ipsa?* — 34. *quare C quarum Kays.* — 36. *habeant C habeat* ω — P. 230. 3. *a Graecis* incl. Meyer — 16. *Attici C atticis N* — 25. *crebris F¹B¹O* — 29. *Tum* incl. Jahn — 31. *ceius C (157, 15) — Eleius C Elius B¹ — in h. m. fuit* incl. Jahn — 32. *fuerit B¹ (t eras.)* — 37. *verbis C, acerbius Feldhuegel prgm. Magdeburg. Klost. 1871, 6. del. Wetzl* — P. 231. 12. *quidem meo BD meo Rufin. Halm. rhet. Lat. p. 580* — 21. *nonnunquam C nunquam scripsi* — 22. *ulla om. C add. ex Ruf. Fleckeisen* — 33. *quo FO in quo B cui in quo D* — 34. *in eis causis quas scripsit* abesse malim. Fleck. 121, 137. — P. 232. 2. *esse Bake, exstet Stangl* — 18. *perstringeret D — et tantum C, tantum Ven. 1. Manutius* — 22. *ut in ea C vel in ea Heusinger* — 34. *eloquentia FO* — 35. *tam idem C fortasse: tam gravis et idem; cfr. Quintil. X 1, 46.* — P. 233. 3. *Pisistrato demum. Hunc Bake* — 6. *iam libertate in Graecia Weidner. N. Phil. Rundsch. 21.* — 14. *est apud te BDN* — 22. *morbo* add. Teuffel; cfr. Thuc. I 138. — 23. *tradidit B addiditque Kays.* — 28. *materiam F* — 29. *Themistocle C in Themistocle D Themistocli* ω — P. 234. 12. *siciliam F B O N* — 14. *et controversa natura ed. Asc. Lamb. Ald. et controversiis nata Jacobs e controversia Jahn et controversa in ea iura Madvig (adv. crit. III 100) ad controversias nata Simon prgm.*

Kaiserslautern 1887, 12. In ed. Pid. III scripsi: *et controversiae cupida natura* — 17. *descripto* F B O *de scripto* C *descripte* Schmitz *discripte* Eberh. — 19. *qui nunc* N — 20. *quem sing. et conscripsisse* Bake — 26. *se aud.* incl. Campe — 27. *nam C etiam* Eberh. — 28. *esse* incl. Bake — 34. *a quo* Jan — 36. *arte* Harnecker — 37. *partus* C an: *portus?* — P. 235. 16. *Piraeo* tacite Orell. Ell. — 18. *obtineret* O *optineret* C (D?) — 24. *fuertunt* B D — 32. *quae* F O *vet' quem* B O — P. 236. 4. *anconis* F B O¹ *anienis* O² (D?) — 14. *inclinantem* Bake — 17. *pontificum* F — 18. *M C M* Lamb. et sic ubique — 22. *fuertit* C *fuit* ω — 23. *popilli* F O *popili* Ven. 1 *popillii* D — 25. *plebi* Ven. 1 — 27. *laena amictus* incl. Bake — 33. *tulit et est* Schuetz — P. 237. 1. et om. B — 7. *ementitum* Bake — 10. *studio conlegam filius* C (*collegū* O *collega* D) *Tuditano collega Marci filius* ω *conlegae Tuditano Marci filius* Pid. — 16. *dictus* C *dictust* Gronovius ad Gellii N.A. XII 2, 3 — *ollis popularibus olim* C *popularibus ollis* Bergk. Fleck. 83, 459. Sed cfr. Vahlen. ind. lect. univ. Berol. II 1879, 5. — 24. *suadas* F¹ *suadat* B Ven. 1 *sua dat* O *suade et* D *suadai* F² *suadae* F³ et *suada* Gell. *suadaeque* ω — 25. *pitho* F B O — 26. *eius ... vult* incl. Schuetz — 27. *libris* C *labris* F³ — 31. *is* F B O N — *cos.* F B *cōs.* O N — 32. *cos.* B *consules* C corr. Manut. — P. 238. 11. *sit* Bake — LXXXIII C corr. F¹ — 13. *nisi si* Manut. — 33. *iis* C *his* D (?) Lamb. — P. 239. 1. *saepe sunt* Gruterus — 2. *ut et* F B O D *ut eo* Manut. *uti* Stangl — 5. *nostrum* B O — 7. *dii* F¹ B O D — 14. *omnis* F B O — 19. *apertis autem* B O (F?) N *apertis aut* Ven. 1 — 21. *quod i. L. Dem.* incl. Schuetz — 23. *posterorum* C (F?) — 24. *et in* C *ea in* Bake — *inscientia* Lamb. — 26. *non nouerunt quidem* C *non noverunt. Quid enim?* Manut. *ne noverunt quidem* ω — 28. *catonis* C corr. Lamb. — 35. *et aptior* C *ut aptior* ex cod. Corradus *et ut aptior* ex duob. cod. Ell. — P. 240. 4. *crebere* F¹ B *crebre* O *creber et* C — 10. *arte* om. Ven. 1 — 16. *etiam* om. B D N — 30. *scopulos* C add. *quisquam superarat* ed. Victor. 1536 *metasque tenerent* Bergk — 31. *dicti* C *doctis dictis* Bergk — 34. *sic in* C *sic* Ven. 1 — 36. *atqui* D *atque* C — P. 241. 1. *qui primus* C *primus* Schuetz — *Clodio* C *Claudio* ed. Rom. — 6. *cos.* F *consulem* B¹ O — 7. *capto* F B N — 11. *luentatis* F O Ven. 1. *luctantis* B *lutantis* D corr. Victorius — *senesi* F O *vet'* — 13. *quod* F B O D N *cui cum* ω *cui si* ed. Rom. Manut. — 27. *enumerat* B N — 28. *bello punicū* F *bello punico eum* B O D N — P. 242. 2. *is qui* con. Stangl — 22. *m. aliunt* F (s. l. ∪), B O² *m. al* (8 litt. sp. v.) O¹ *aiunt* O *vet' inde aiunt* D om. in sp. v. Ven. 1 *M. alium* N — P. *illius* Pighius — *Idaea sacra* con. Stangl — 24. *patre* F B O N *patris* ed. Rom. — 27. *triumvirum* F B O N — 31. *At* C *Et* Lamb. — P. 243. 6.

fili F — 9. *est* del. vol. Beier — *cottae* C Cotta D Ven. 1
Cotta est lg. 53, 68, 70 — 13. *eis* Jahn — 17. *aut perm.* FBON
 — 21. *aut alt. om.* FBON — 22. *situque* Hoffmann. Fleck.
 113, 244 — *evanuerunt* Purgold — 25. *iam* C fama Baiter —
 27. *collegis* FBON — 30. *uenustior* FBO¹ — P. 244. 1. *prioris*
 FBO — 7. *audisse* F Ven. 1 — 10. *in suas ita* F in *Stiuas*
ita O *istiuas ita* B (Ven. 1?) *istius* D *aestiuus ita* N corr.
 Turnebus — 25. *alortor* F¹ Ven. 1 Ven. 2 *adhortor* C *adhortor*
O² D adornatior corr. Ven. 1 *ardentior* corr. Ven. 2 probav.
 Corradus, *doctior, fortior, gravior, acerbior, actuosior* alii
 et alia. Cum Trillero et Buttmano *atrociior* scripsi. Est ex
 Rutilii opinione dictum. — 37. *alii* add. Manut. — *eodem a*
 FBON — P. 245. 4. *nulctatos* OB¹N — 12. *dis* C *etiam diis*
 D *die* O² — 13. *rutilia* C *rutiliana* N *Rutili* Orell. — 19. *ut*
istum FBON — *cognita sit* BD *cognita (st add. 2)* O —
 21. *T. C L.* Manut. (135, 25) — 26. *an prius del.* Pareus —
nihil add. ex Vat. Max. VIII 1, 2 Corradus — 37. *apparet* C
 corr. Lamb. — P. 246. 19. *deinde* D — 21. *flaccesciebat* FBON
 — 33. *et* C *ex ω* — P. 247. 7. *minus* FBON — 11. *etiam* C
et iam Petrus Faber — 25. *dicentes* BDN — 26. *Sed* C *Sex.*
 Madvig — P. 248. 1. *et M. D (?)* — 17. *et* C *ei* Grut. — 23.
durioris soceri FBON — 30. *ex historiū* ω — 36. *coelius* F —
 P. 249. 12. *didicimus* B²O²mrg. N — 18. *Diaphanem* FBON
 — 19. *Sed et* C *Sed ei* Lamb. — 20. *quo* C *quod* Aldus cui
 Frotscher — 26. *dicebant; addebant* Lamb. — 27. *commendationibus*
 FBON — P. 250. 7. *tribuerat* C *tribuebat* Ven. 1 —
 10. *est* Bake — 11. *uementem* F *rehem.* C — 18. *oratio erat.* In
 C *erat oratio.* In Ven 1 N — 25. *fecit* C *febeit* B¹ *fregit* Vict.
 Pisan. — 27. *facile* C *facete* Lamb. (?) Boecking — 28. *paulum*
c. Graccum FBON — 37. *et* C *et est* Stangl — P. 251. 2.
probabiles C *probabilis* ω — 3. *oratorum* BON — 4. *videri*
 FBON — 6. *fiat* Bake — 10. *tecti* F¹O Ven. 1 — 12. *cum*
pro reo dic. om. B del. Schneider — 21. *apta* D *lectu* Geel —
 27. *et uterque* C *erat uterque* Jahn — 35. *eruditi* FBO —
 P. 252. 4. *qui quam* FBO *qui cum* D Ven. 1 *quanquam* N —
 11. *sed* C *sed et* ed. Rom. *et* Bake — 14. *habemus* C *Habeamus*
 Madvig *Locemus* malim — 18. *etiam* om. BN — 23. *an: nullus?*
 — 25. *discipulina* O adsc. *Antiq* — 26. *triumviratu* C *tribunatu*
 Schuetz — 28. *et ut* Bake — 32. *Sunt ... Traberonis* incl.
 Simon — 33. *is ... disputando* incl. Kays. Simon — P. 253. 14.
id ... Ac. del. Lamb. — 24. *sicut* C *sic* cod. Cuiacianus. Corradus
 — 31. *videatur* Ern. — 34. *inquit* om. C. Fortasse etiam
Atticus del. — P. 254. 5. *inquam intellego* C *intellego inquam*
 Schuetz; *inquam* inclusi — 11. *Enumera* C *Me numera* Weidner
 — *inquit me* D (?) ω — 18. *illustri* C *illustris* N — P. 255. 1.
 P. C C. Corradus (58, 26; 247, 32) — 5. *mamilia* F *manilia* C

— 14. *a bonis* CFWMueller prgm. Koenigsb. Pr. 1860, 18 —
 18. *manilia* C; *Mam. quaestio* inclusi — 26. *luculentus patronus*
 C *truculentus* Ern. *lutulentus* Jahn — 32. *etiam* C *et acri* scripsi
 (193, 36; 223, 27; 297, 27; 318, 9) — P. 256. 1. *in quo* C *in*
foro Weidner, del. Jahn — *genus* C *decus* N *de* (s. l.) *decus*
 Par. 7703 — 2. *Qui cum ... Lyeurgus, magistratus non petierit.*
Et fuit etc. Weidner — 3. *accusationem ... Is* incl. Kays. —
 4. *ut Athenis ... molestus* incl. Eberh. — 10. *de iustitia* C
dummi iniuria Hotomanus, del. Pid. — 14. *paene* C *plane* Vogel
 — *loquar* C *loquor* Ven. 1 (?) ω — 19. *cruditius* F B O N *per-*
fecte eruditus Iv. Mueller — P. 257. 3. *quosdam una* Kays.
 — 13. *qui* F B¹ O¹ N *cui* C (133, 25) — 19. *agrum* C *aera-*
rium Weidner — *uectigale* C (D?) — P. 258. 17. *propria*
 Lamb. — 18. *est* om. Ven. 1 — *quidem est* C *quidem* D —
 25. *compressione* C *comprehensione* D (?) — 31. *oratore* C
orationem D Lamb. — *euque* C *quae* Jahn — 37. *cum ...*
consentiens del. Schuetz — P. 259. 3. *in conquest.* Lamb. del.
 Weidner — 8. *nulla* C *nec ulla* Schenkl — 31. *etiam* C *et*
iam ω — P. 260. 1. *fuit nobis* Schuetz — 3. *in ornando* in
augendo aut *in augendo in probando* malim — 7. *haberi* C
habere Ven. 1 — *his* F B O N — 8. *perfamiliariter* Scaevola,
ut nosti Bezzenberger — 24. *sed tamen sic se* F — 35. *possit*
 C *posset* D — P. 261. 6. *doctior orator; inde* Campe — 19. *am-*
biguam C *ambigua* Lamb. — 29. *quumque* F B N (: nō Guar.
 B mrg.) *quunque* O vet' — *dicendi* F O¹ N *ediscendi* D —
 31. *et C.* Ven. 1 — P. 262. 3. *solebat* C *rolebat* Manut. *nolebat*
 Cratand. — 4. *apsentissime* F B — *qui cum* Eberh. auct. Stangl
nam cum Weidner — 5. *duo* F B O N — 17. *et* Ven. 1 om. C
 — *inuidiaque* B³ *inuidiae* N — *macerare* Madvig (adv. cr.
 III 104) — 18. *ut in* C *uti* Manut. — 28. *quaerendi* F Ven. 1 N
 — P. 263. 12. *illa actus* ω — 15. *bis* om. O Lamb. — 19.
alis F — 26. *Iis* Corrad. — 34. *M. Brutus* F B O N — *aut* C
an D Heusinger — 36. *defensione* om. D — P. 264. 6. *disper-*
tibat F B O *dispartiebat* N — 30. *pone* F O *puto* Schuetz *opinor*
 Klotz — 33. *Coelio ex Caelio* (?) F — 37. *Lat. et dil. loqu.* del.
 Kraffert prgm. Aurich 1883, 106 — P. 265. 4. *Clodius* C (241. 1)
 — 14. *poeta* incl. Rau — 19. *factus* C *an: facilis?* cfr. Fleck.
 107, 848 — 21. *qui* C *is qui* Jahn — 22. *patrem* C *pater* Manut.
 — 24. *rectius veetianus* C (*veccianus* B) *Vettius Vettianus* O —
 28. *Rusticellus* C corr. ex nummis Ursinus — 30. *Betutius* B N
 — 31. *illa* C *et illa* Bake *una* Madvig — 32. *quo* F B O *cui* C
 — 37. *coloniisque* Corradus — P. 266. 8. *tu* C *tum* Weidner —
 10. *retinuit* F O D Ven. 1 *reecinuit* B N *retinnit* lg. 35, 53, 68 —
 23. *Omnium sic* C *Omnino sic* Ven. 1 (?) ω — *ut* om. D —
 24. *ille* F N *illis* D — 25. *id est ad n. revert.* del. Lamb. —
reuert. B O — 32. *oratoribus* C *cursoribus* Klotz — P. 267. 4

Gellius est Stangl; fuit malim (281, 3) — *quam ut C ut Ellendt quamvis* leep. Philol. IV 307. — 10. *implicaretur, multum etiam in causis uersaretur. Isdem C. Distinctione mutata versatus* Bake, *versabatur* Kays. scr. — 14. *at quem* F B O² N *Aut quem* O¹ *aliquem* C — 16. *perfectum* F O B (in hoc incertum utrum a an u sit) — 17. *et* Ven. 1 D om. C — 18. *itam in iure* F B O (in B sup. a sign. ∘; in O *itam* loco vacuo insertum et marg. ∘ *vet'* sine nota adscr.) Ven. 1 *sitam in iure D Ita minime* N — 19. *Bellienus* ed. Rom. — *magnus C cognitus* Rau — *simili C sine ulla* Bake *simili in* Weidner — *oratione* Bake — 26. *reuert.* B O; non sequor, nisi F consentit. — 33. *non addidi* — 36. *cognorat* B¹ — P. 268. 1. *in add. ω* — 2. *erant* F B O N — 3. *a filia* C (∘ s. l. F B) *ā filia* O *Ofella* Vict. Pisan. — 9. *cum antiquitatis memoria tum iuris coni.* Stangl, quod quamvis laudet Weidner, tamen ipse inserere *scientia antiquitatis* mault. — 15. *Virgilius* F Ven. 1 — 18. *aut inurb. C et inurb.* D Ven. 1 — 24. *Sestius* Ven. 2 — 32 *superioris aetatis* incl. Kays., post *ignoratione* Th. Mommsen ponit — *scribi C siri* Eberh. pater — 35. *praetermittemus* Bake — *vidimus C audivimus* Ruhnken (Mnemos. II 411) — *eorum ... vidimus* incl. Kays. — 36. *scire* F B O N — P. 269. 13. *a om.* F B O N — 14. *qui me* F — 25. *is C quis* Jahn *ipse* Weidner — P. 270. 20. *miratur C mitigatur* Schuetz — 25. *in quo ... dissensio* incl. Eberh. — 34. *quo C cui* ω — P. 271. 14. *omnium me illum C multorum millium* Camerarius *centum milium* Orell. Sauppe ind. univ. Gotting. II 1857, 5 — 16. *moueri C mereri* O¹ *mouere* B² — 19. *posses nisi C posses D posses si* B² O² Ven. 1 *possesne si* ω — 31. *a om.* F B O — P. 272. 9. *esset* Ern. — 11. *simplicum* F O — 15. *tum ita C item* M Haupt *tum* Klotz — 22. *in illo C ille* ed. Rom. — *consequutus F consecutus* D Ven. 1 — P. 273. 1. *cum ab C tum ab* D N — 2. *facile* F B O N — 14. *dicendo C* incl. Kraffert; an: *in dicendo?* — P. 274. 9. *quos enim* F Ven. 1 — 25. *omnium om.* F B¹ O N — 35. *Atque inquam* Lachmann — *illud inquam* Weidner — 37. *Sulpicii* Madrig — P. 275. 10. *consueuisse* B O D N — 20. *esse om.* F B O N — 22. *ali* F¹ B — 25. *scribendis* Lamb. *scribentibus* Kraffert — 37. *tum Cotta* Pid. — *et Sulp.* Ven. 1 — P. 276. 8. *maxime C* (B mrg. // nō adscr.; cfr. 261, 29) *maximi* Buttman — 9. *nil F nihil C* — 30. *in gremio B O D N gremio C* — P. 277. 8. *fili consulares* Orell. *illi filii* Jahn — 16. *atque illuminatam C* (inl. F) *atque innatam* Cuiacius, incl. Ell. — 26. *hic* F Ven. 1 *id C* — 31. *partium* Stangl — 36. *erantque* F Ven. 1 *crant C* — P. 278. 1. *enitebat* ω — *Nec vero ... defuisse* incl. Eberh. — 7. *struendo* F Ven. 1 ed. Rom. *instruendo C* — 12. *quid* Campe — *loquetur C loqueretur* D Ven. 1 N, Quintil. XI 3, 129 — 14. *oratori* F — 31. *cum ... habuisset* del. Schuetz

— 32. *ductus e C ductus ē N ducitur e* Schuetz *ductus est e* Orell. — 34. *in quo . . . misso* incl. Eberh. *disput. . . dialogorum* incl. Kays. — P. 279. 9. *senatu C senatum ω* — 10. *sed C sed et ed.* Rom. et Corrad. — 17. *aetatis* addidi — 23. *non mediocriter* Stangl — 28. *Is non* Jahn — 36. *tametsi* Eberh. — 37. *cepit coni.* Stangl — P. 280. 9. *id est a iudiciis* incl. Manut. — *ab* F ap. Ell. — 12. *dissessisset B¹ discedisset O D* — 15. *cognitionibus* F B O Ven. 1 — 25. *in praetura* incl. Schenkl — 32. *Quos est* Bake — *consecutus est* Jahn; an: *est secutus?* — 34. *dissolutus* B¹ Campe — 35. *Ita . . . rideatur* incl. Stangl — 37. *irrideatur* malim — P. 281. 16. *quidem C quidam* Manut. — 20. *ulla* in spatio relicto add. B — *etiam autem* F O Ven. 1 N — 30. *maioris C maiorem D* — 31. *percipi* F — 35. *Namque C Nam Q.* Ven. 1 — P. 282. 8. *aetatem C* (in spat. rel. add. B) *aetatem eius* Rob. Stephanus — 9. *aetatem* om. O — 14. *qua C cum D(?) ω* — 20. *dicente C dicens* Schuetz auct. Feldhüegel — 33. *eligeretis C eliceretis ω* — P. 283. 4. *id ipsum* B N — 5. *inquam tibi* B Ven. 1 N — 8. *minoris C minores* D Ven. 1 — P. 284. 2. *admirando ore dicebat* in archetypo fuisse puto — *callebat* O — 7. *neq:* F (Ven. 1?) — 10. *sic C si D sed* Orell. — 18. *quasi cursum* del. Jahn — 22. *Is C itaque* Kays. *igitur* Stangl — 34. *et saepe* Bake *saepeque* Stangl *ac saepe* Weidner — *et C ei D(?) ω* — 35. *Cancer C C Macer D(?) ω* — P. 285. 5. *mira cura ac ratio* Madvig — 6. *nullo* F — 8. *si F etsi C* — 14. *aut* F B O *tum* N *auti C* — 16. *in toto* D — 26. *discendi* Lamb. — P. 286. 21. *ferre* del. Weidner — 25. *putarum* Weidner — 31. *indignos* B N — 32. *uerum C eorum* Weidner, incl. Madvig — P. 287. 6. *exferuiscens C effer.* D(?) ω — 9. *delinitior* B Ven. 1 N *deleñitor ω* — 15. *nihil C nonnihil* ed. Rom. — 17. *C ex G F C D* Ven. 1 N *Gaius B O Cn.* Manut. — 35. *inquam, quem* Jahn — 37. *ita st* B *iterum* mrg. — P. 288. 1. *atque* F B O N — 5. *frequentibus C frequentibus sententiis* Jahn *frequens est sententiis* Weidner — 6. *dign. C et dign.* ω — 7. *quod dicitur* C om. D *quod dicit* Orell. — 9. *eum C quod* Peter — 27. *veritus C veritus es* D(?) Ven. 1 Lamb. — 28. *possit* B N — 30. *ne* B O N *nec C* — P. 289. 3. *quin C qui* Schneider — 5. *scripsit* F B (hic ipse correx.) — 10. *cogitata C ut cogitata ω cogitata* ut Stangl. Non haec vox, sed *praeclare eloqui* pondus habet. Rectius igitur *ut possent* Ern. — 15. *facile* F B O N — 16. *nunc C num* Lallemand Madvig Stangl — *derelicto* Lamb. *reiculo* Madvig — 21. *per te ereptum* ex Plut. Cic. c. 4 (863) con. Pid. *ereptum per te* malim — 22. *Graecis* F O D *illis C* — 37. *liber C libere* Jahn — P. 290. 11. *baioli* B O — 17. *pilum* F¹ B O *P. illum* Stangl. Speciosa, non vera lectio; numquid hic illo insignior? — 21. *neque eos* F B O *nec eos C neque os*

Gulielmius — *alique* F B O¹ D — *barbari in C barbaries* O² Ven. 1 *barbaria* ω — 26. *quam tum* F *quam* B N *quantum* C *tamquam* Manut. — 33. *quia* C *qui* Ern. — 34. *graecae* aut *grece* C *rectae* Simon. Ego *urbanæ* vel *h'ce* (i. e. *huiusce*) desidero: nam Roma ipsa sermo institutus erat. — 36. *alia quadam* Manut. — 37. *siluestria* F Ven. 1 *siluestri via* C — P. 291. 6. *chirtilium* C corr. Ell. — 9. *dicas* C *dicat* Ven. 1 N — 14. *emendabat* O ed. Rom. — 22. *magnifica et generosa* C corr. e Sueton. Caes. c. 55 Corradus — 25. *quosdam* C *quos* Bake *quos idem* Stangl — 30. *volunt* C (Ven. 1?) *volent* e Suet. Lamb. — P. 292. 10. *dignitatem* B N — 24. *gravitas* C *dignitas* O¹ ed. Rom. — 32. *perpetuam tuam* B N — P. 293. 3. *etiam* C *enim* Kays. — 20. *ut* C *at* Weidner, *delere* vol. Schuetz — *esset* C *et* Weidner, *del.* vol. Schuetz — 21. *horroris* B N *fervoris* Purgold — P. 294. 2. *sunt, omittam* Kays. (Schuetz?) — 32. *quam* C *nimiam* Eberh. *antiquam* Stangl; *Quamquam eum actio non multum, multum tamen* Pid. *Quamquam eius actio erat molesta, multum tamen* malim. 252, 21; Quintil. XI 1, 51; 3, 183. — P. 295. 15. *nullum* C *ullum* D Ven. 1 — 16. *in longius* C *longius* D — 26. *et* C *id* Corradus — 33. *deuinceret* F B O — P. 296. 1. *atque* F D Ven. 1 *et* B O N — 3. *posset* C *nosset* scripsi (351, 8) — 5. *crimine* F B O — 8. *differre* F B O — 12. *insidias mortis* Kays. — 17. *soles* F B O N — 32. *respondeamus* F — P. 297. 3. *alter quod verisimile dixisset* C *alter* Lamb. — 6. *a magistris parum* B N — 10. *Quinam* F — 20. *ut reliqui maiores, clari viri* Jahn, *del.* Weidner — 21. *initio* F B O N *cum initio* C — 26. *perfecte litteratus* Stangl — 32. *munere* F¹ B O N — 35. *transcurrerant* B — P. 298. 1. *fuisset cum* C *fuit cum* Corradus. Sed propositum est *nisi nimium inquirens in se ... rerum sanguinem deperdidisset*, quod sane minus diligenter structum sequitur. Itaque *fuisset* —: *nam litteris erat eruditior* etc. legendum esse puto. — 6. *dependebat* C corr. F² O² — 8. *a* prius om. F B O N — *deuorabatur* C *devotabatur* ed. Rom. *refutabatur, respuebatur* (284, 21), *reformidabatur* (381, 12; 391, 23), simile aliquid exspectamus — 23. *alia* C *alia aliis* Bake *aliis alia* scripsi — 29. *sed* F¹ B O Ven. 1 *si* C — P. 299. 6. *At* C *Ac* Jahn — 12. *imitantur* F B O — 25. an: *nec novitas est?* Plin. n. h. XXIII 1, 20. — 29. an: *novam aut istam?* — 34. *quasi* C *quaeso* Ven. 1 — P. 300. 19. *ut de* om. F O — 30. *conatus* C *commotus?* Eberh. *pater concitatus?* Eberh. *filius;* an: *paene conatus?* — 31. *iam* om. Ven. 1 (?) Lamb. — 33. *Attice* B N — 37. *disceptatur* D — P. 301. 14. *mercule* F B — 19. *quasi* Weidner — 24. *quandam formam* B D N — 26. *oratoriis* Manut. — 28. *te* om. B N — P. 302. 7. *quoniam* C *quo* Ascens. 2 *quo iam* Jahn — 8. *laudare* F B O N — 10. *venis* C *venio* (?) F Ven. 1 — 24. *depulisti* C *pepulisti* Asc. 2 — 32

yroniam eduxeris C corr. E Baehrens — 33. *ut tu* F B O N
tute Stangl — 35. *facultatem* F³ N — P. 303. 14. *et quanquam*
 Ell. — 15. *maiores erant et Rau erant maiores* Eberh. — 18.
invito F B¹ O *in viro* B² D N *in ullo* Ven. 1 *in nullo viro* O²
 al' mrg. *in nullo* Manut. — 22. *omnia. omnia* F B N *omnia*
omnium Stangl — 23. *cupiditate dicendi* Kays. — 29. *coniec-*
tiones C corr. Manut. — *memor quae* F *memor et quae* C
memor eorum quae coni. Orell. *eorum quae* Jahn — P. 304. 5.
M. del. Ell. — 6. *qui* C *cui* D (?) ω (133, 25; 257, 13) —
 9. *utique* Jahn — 24. *oratoris* F B O om. N — *tantum* C *tamen*
 Manut. — 26. *in iuris* CFWMueller — *studio* C, an (ut 29):
studiosus? — 27. *P. F. C. Q. F.* Fabricius — 28. *se* om. F B O N
 — 37. *quod etsi* D (?) — P. 305. 2. *sed* C *quod* Madvig —
 6. *Eodem ... magistro* del. Bake — 8. *proposita* (?) D Ven. 1
 — 11. *eius* F¹ *ei* B O vet' *et* C — 21. *cumque* C *mecumque*
 Ven. 1 — 24. *qua* F B¹ O — 26. *dilatatam esse* Ven. 1 (N) —
dilatam F B O (N) — 37. *possem* O¹ D Ven. 1 *possim* C — *recup.*
C pro recup. ω in recup. Orell. incl. Kays. (idem *re publica*) —
 P. 306. 7. *faciunt* O — 12. *habui* C *habuit* D Ven. 1 — 13.
nonnulla lg. 53 Madvig — *nostro digna* B N — 15. *etiam*
quam C *et tamquam* ω — 22. *accidit* F¹ B O — 32. *mutarim*
 F B Ven. 1 — P. 307. 6. *cum* C an: *referta tum?* — 19. *in in-*
stituendo Eberh. *pater* — 23. *diffluentem* F *diffluentem* B O D N
diffluentis Ven. 1 — 25. *reciderat* C *resederat* Lamb. — *refer-*
uerat C *deferuerat* D — 26. *corporis* C *corpori* D — 34. *quod*
 C *cui* Jahn — P. 308. 20. *oratorum* Corradus — 23. *viderit*
 F B O N — 31. *aestimator* F B² Ven. 1 *extimator* B¹ O *existi-*
mator D (?) ω — 32. *magnum scelus* C *cognoscere* F³ mrg. ω
agnoscere maluit Orell. — P. 309. 1. *iis* C *his* ω Rivius — 3. *po-*
pulari C *populi* Lamb. *populi Romani* Orell. — *consul addidi*
 — 16. *illuso* Schuetz — 20. *ad* om. C (D?) — 21. *traducere* ||||
et; F traduceret; (!.) C corr. ω — 26. *impelleret* C corr. Manut.
 — 30. *superior esse viderer* Jahn — P. 310. 7. *decem* C *sedecim*
 Nipperdey — 8. *et sexag.* Asc. — 19. *etsi veris* F B O Ven. 1 N
et severis D ω — *numquam* C *quam* D ω — 23. *alterum* Eberh.
pater — 25. *quale* B N *quali* C *qualis* ed. Rom. — 27. *facto*
 Ruhnken — 35. *in quibus* bis scr. F¹ — 36. *sententiae.* *In*
quibus ut in illo graeco sic in hoc erant quaedam magis quam
 F¹ B O — *in quibus ... utiles* inclusi — P. 311. 2. *probabantur*
 Ern. — 4. *mirabantur* C *mirantur* scripsi — 5. *movebatur* C
moveatur scripsi — *Erat ... videbatur* inclusi — 9. *eratque* C
 an: *exornatio atque?* — 11. *exercitabat* F¹ B — 14. *remiserat*
 Bake — 29. *o mire* F *omite* B O *o; mire* O vet' — 32. *prae-*
vidit Lamb. — P. 312. 6. *armatorum* C *amatorum* ω — 13.
mortuoque viverent ω . Fort. *mortuo* del. — 14. *saluti* C *salute*
 D ω — 19. *angit* Corradus — *haec me* B N — P. 313. 1. *qui* C

quid D ω — 7. *existisse* Rivius — *cottae quales* (s. l. *melius credo coequales*) B *coequales* N — 11. *usi sunt multo* Pid.

Oratoris codicum genus idem est quod de Oratore. Mutilorum tamen omnium optimus et vetustissimus est unus A, ex quo ceteros omnes, quot noti sunt, derivatos esse Heerdegen probabiliter docuit. Continent §§ 91—191 et 231—238. Illius lectiones ex Ernesti de Leutsch collatione hausi neque neglexi quas et Heerdegen ed. Lips. 1884 et Sandys ed. Cantabrig. 1885 subscripserunt. Erlangensis II varietatem, quae passim a me notata est, Ch. Hoerner prgm. Zweibrücken 1878 edidit. Integrorum autem quinque (L) adhibuimus, quorum F, qui idem in Bruto optimus est, ex Heerdegeni editione sumpsimus, P et O, de quibus supra dictum est, tum Vitebergensem (f) ipsi excussimus, Einsiedlensem (E) ex ed. Orell. Tur. 1830 novimus. Ceteras editiones, quas tractavimus, Lipsiae ediderunt Meyer (1827), Goeller (1838), Peter-Weller (1838), Piderit (Halm, 1876), Stangl (1885). De codice Laurent. L 50, 1 (= lg. 32) et 18, quorum uterque commemoratur, scripsit Henricus Rubner prgm. Spirae 1882. Henr. Muther sua in Wochenschr. f. kl. Phil. 1886 n. 37, 38, 39 protulit.

M. TULLI. CICERONIS. ORATOR. inscr. F om. O P. *ORATOR* subscr. A. *AD. BRUTUM.* add. f. — 19. *quo* L *cui* P² — 23. *nollent* O *nolint* f — 26. *aut natura sua* del. Sauppe — *aut* (2, 14; 20, 24; 74, 13; de off. I 28 CFW Mueller) del. Madvig. At *ingenium naturae* pars una (de or. I 113). — P. 315. 4. *An L Nam ω Sane* susp. Orell. — 12. *ab artibus* P² (158, 33; de inv. II 164) — 25. *praesentibus* L corr. ω — 31. *unquam* L *numquam* E¹ — 35. an: *quod tamen?* — P. 316. 10. *ea ... cadunt* incl. Rubner — 11. *cadunt, ipsa non cadit* emendo (318, 8) Fleck. 123, 180 — 17. *affluere malim* Fleck. 111, 857. Plane ab hoc loco Acad. I 31 (Sandys) abhorret. — 22. *oratoris* L *oratorum* fN — 23. *ea ... antiqua ... subobscura* Bake — 34. *multiplicium* F¹ *multiplicum* L — P. 317. 5. *illa quidem* ed. Rom. — 17. *dicit* lg. 32 (Plat. Phaedr. 269E κινδυνεύει εὐλότως γενέσθαι) — 20. *didicisse tum* Schuetz — 31. *orationi* E² *oratori* Ern. — *quid de vita* Sandys — 32. *satisne sine* Reid — 33. *potest* Lamb. — P. 318. 25. *variè* inclusi. Philol. 44, 669 — 29. *instructa* L *structa* Ern. — *terminata consecuti sunt* Ald. Vid. de off. III 109 (CFW Mueller) — 31. *limata* L *et limata* Lamb. *limati* ω — 34. *idem fac.* P¹ — 36. *flumine* Non. — 37. *ut cinnus* Non. — P. 319. 3. *facultatem* L corr. Manut. — *aequalitatem* L corr. Manut. — 7. *in singulis* f *singulis* L *singuli* ex Borrom. cod. Manut. — 18. *que uim* FO *quem uim* P *unumque* f *quem velim* Muther — 24. *ne* add. ω — *non credo* f — 26. *illius* E — P. 320. 1. *adipale* L *adipatae* Non. *adipatum* Lamb. — 3. *Graecia ... minus* del. Sauppe —

11. *ardentis* F² — 15. *dira* ω — 16. *appellat* cod. Mut. VID 6 — 22. *in hoc in eum* L *hocine an illo verbo usus sit* ex Ambros. in Lucam II 42 et Augustin. contra Cresconium II 3 Sauppe — 23. *huc* L *hucine* Pid. (δενρὶ ap. Demosth.) — P. 321. 6. *non nihil* F P O — 14. *nec qui* L *et qui* ω — 29. *cum . . . nobilis* fort. del. — 32. *quod vel* Heerdegen malit — 37. *nos igitur* N — P. 322. 1. *eadem* C *ea demum* Ern. *ea* Bake *ea quidem* Kays. — 5. *incendiosior* L *incendor* f — 8. *incredibili fama virtutum admirabilium* ed. Venet. 1 N — 16. *ex omnibus* Laur. 50, 18 corr. — 30. *iniuste* Kraffert — 33. *quae* N *qui* Ven. 2 Lamb. — P. 323. 1. *multo* Lamb. *multi* Schenkl — 4. *alius* C (*us* in ras. O) *alios* f² — *abdita et om.* E Madvig — 5. *alios* N — *delectat* L *delectant* ω *delectatur* N — 6. *perscriptum* L corr. ω — 7. *quaeque* Heerdegen *quidque* Reid — 14. *scriptionum* L del. Sauppe — *et historiarum* delere suasit Lamb. (de or. II 333, 341) — 19. *qua* L *quod* f *quia* ed. Ven. — 26. *arguti* F O¹ P¹ *argutiis* Heerdegen susp. — 27. *ea* L *ex* Non. — 29. *dimensa* Lamb. — *conferant* L corr. Manut. — 30. *comparentque* L corr. Manut. — *et aut* I, *et ut* f *et adversa, ut?* (330, 25) — 34. *ea se* Ald. 2 *se ea* Sauppe — *studiose se* Iun. 2 — P. 324. 4. *uersicolorum* f² — 16. *credas* L *cedes* f¹ *credes* f² *ccilas* Ern. *concedas* Heerdegen — 19. *iunxisse* L *uinxisse* ω — 20. *Thucydides* L *Theodectes* Non. *Theodorus* Ern. — 27. *prae testim.* Heerdegen malit — P. 325. 5. *auguratus* P O *auguratus est?* Stangl *est auguratus* Muther — 10. *effluens* L *affluens* Gu. 2 *fluens* coni. Orell. — 15. *est ipsa* L *ipsa* ω *et ipsa* scripsi — 17. *autem* incl. Stangl — *iam* om. P O — 31. *quae tamen causa* scr. Lamb. *quae tamen qua in causa* Melanchthon *quae qua tamen in causa* Orell. — *qua . . . prudentia* Lamb. auct. del. Kays. — P. 326. 3. *si opus est* coni. Stangl — 7. *rationem* Nizolius — 10. *in utramque partem* del. Eussner — 11. *posset* Gryph. 2 Lamb. — 14. *facile* L *faciet* Gulielmius — 18. *cmanant* N *manant* Ellendt (44, 21; 96, 12; 180, 8) — 21. *ex isdem* L *ex isdem eadem* Lamb. *ex isdem locis eadem* Madvig — 26. *etiam herbas* O P (hic corr.) — 29. *nisi ab* Stangl — *magnus* L *magnus nisi* Th. Mommsen *nisi magnus* scripsi — P. 327. 1. post *occupaverit* haec fere: *et perspicue breviterque narraverit, sua confirmabit* Sauppe; *confirmabit sua* Halm — 4. post *leviora* de peroratione quaedam intercidisse ex § 122 susp. Sauppe — 11. *ea* L *eadem* ω — 17. *scitari* L *sciscitari* f — 29. *in* add. ω — 32. *in* add. f — P. 328. 8. *quae constet* Ern. — 30. *ex Lycia* Quint. XI 3, 58 — 31. *rhetorum quorum* voluit Ern. — *in epilogis* ex Quint. Jahn — 33. *dicit plura* L *plura* Ern. *Aeschini plorare* Madvig (de Cor. 287 τῆ φωνῆ δακρύειν) *dicit plorare* Schenkl — 34. *illumque ipse* Madvig *istum quem semper* Schenkl — *dicat* L *dicit* lg. 32 Madvig *ait* Schenkl — *dicit . . . fuisse* del.

Meyer — P. 329. 8. *in gestu* del. Bake — 13. *inflexione* Pid. — 17. *aut* L *sit aut* Non. — *vultuosum sit* L *vultuosum* Non. — 22. *summi* Muther — 24. *id est or.* incl. Schuetz — 26. *qui* add. Madvig — *haec compl. est omnia* del. Maehly — 31. *quidem* F P O — 32. *a divin.* Laur. 50, 18 man. 2 Heerdegen (de div. I 30; ex I 16, II 69) — 36. *et suavitate* add. ω — P. 330. 3. *fide* L *sic de f et de* Heerdegen — 9. *popularis* L *popularibus* f — 11. *mirabile* L corr. E² Manut. — 15. *orationis* L *oratoris* lg. 32 — 19. *iis* P — 24. *apertius* L *altius* Beier — P. 331. 1. *cadat* Wesenberg. — 5. *incitatus* L *incitatus* F²f — 15. *nonnulli aurium* Schuetz *nonnulli eorum* Madvig — *voluntate* Laur. 50, 18 Sauppe *voluptati* lg. 32 Schuetz Madvig — 30. *orationis* L *oratoris* N — P. 332. 22. *subtiliter dicere* Lamb. — 23. *hi* Heerdegen — 25. *etsi enim* Lamb. — 31. *esset* L *est et* Gryph. 2 *est* ω — 36. *dicamus* Ern. — *dicimus ... et id* ex cod. del. Lamb. — *ut id* Klotz — P. 333. 8. *probi* f — 9. *in om.* L add. f — 10. *maestior* L *tristior* ex Quint. II 13, 13 Sauppe — 35. *oratorii* ω — P. 334. 3. *hiatus concursu* L ex Quint. IX 4, 37 et Iul. Vict. 432, 35 corr. Beier — 21. *et suave* Rubner — 23. *atque* L *idque* Moser *atque id* Orell. *ac quod* scripsi (262, 37) — 26. *verborum* alt. add. N, ante *ornatus* Stangl (427, 29) — 28. *sonant et explanant* E — 29. *aut factum* L *et suntum* Lamb. *ac sumptum* Halm, del. Madvig — 30. *ut novum* Lamb. *et novum* Schuetz *ac novum* Madvig — 31. *usitatum et usitata* L corr. ω — P. 335. 3. *et in* L *in* Rivius — 4. *ea translatione* Heerdegen *translatione ea* Stangl — 7. *scire* F¹ P¹ O¹ *sitere* F²f E Non. *lasciure* L — *sitere agros* fortasse grammaticus quidam vetus ex Quint. VIII 6, 6 addidit. — 21. *adhibebit* Bake — 22. *ceteroque* F P O N *cetera* f *ceteroquin* L *ceteroqui* Heerdegen — 24. *si* L *sic* ω — *a* add. ω — 26. *eligetque* Lamb. *et eliget* Bake — *pleraque* P E *pleraeque* L — *aptae* L *apta* Lamb. — 30. *quasi* om. Iul. Vict. — P. 336. 1. *assumet* Lamb. — 10. *accedet* Lamb. — 15. *mirum* Ald. 2 — 26. *e* FN ex lg. 32 E om. P O f (213, 10) — P. 337. 4. (*aliquan*)toque incipit A — 7. *verborum* A — *sanitatis* Beier — *si* A *est* L — 11. *ornamenti* A *orationis* L — 14. *liquitur* A *loquitur* L *labitur* Purgold. Non displicet. Ac tamen ab inusitato verbo illo et poetarum recedere nolui, si quidem coniugata de dictione dicuntur. 107, 4; 295, 12; Quint. XII 6, 4 Non. 334. De verbis semel dictis vid. 81, 4. — *illustrent* A — 15. *mutata* A — 16. *ea dico* F f — 17. *mutata* C corr. Schuetz (205, 17) — 18. *proprio* om. A. Cfr. Quint. VIII 6, 23 — 21. *dicit* f — *arcent urbē orbā* A *arcent et urbem orbas* L *arce et urbe orbā* sum e Tusc. III 44 Lamb. — 22. *si ... et* incl. Goeller — 23. *cum dicit* del. Halm — 24. *immutate* A *immutat* L — *pro A. im.* Afr. del. Bake Halm — 28. *uocant* L — 31. *confluxerunt*

Gryph. — *continue* F P¹ O f *continuae* P² E — 32. *alta* A — 35. *sunt* om. A — 37. *unius quam* A — P. 338. 1. *ac* C et (? P O) f — 3. *explicantur* L — 4. *dicuntur* L — 5. *euaden*||| A — 12. *de C demum* Iul. Vict. *demum de Stangl* — 13. *ornatus del. malim* (344, 8), nisi fort. scr. *graviter ornatus* — 18. *omnes* om. A — 24. *acuteque* A — 25. *nec ... cogitaret* om. A — *cogitavit* Heerdegen — *perfectus* A — 26. *si* C *etsi* Jahn *sed* Muther — 29. *extimescit* L — 30. *incipitis* L (E) — 32. *alte* A f E *aliter* C — 35. *studet* L — 36. *generibus* om. A — P. 339. 1. *iam* C *tamen* Stangl *ille* Muther; an: *tum medius quod temperate?* — 2. *est aliud* L — 6. *id* A — 10. *nam* A *non* L — 14. *et* om. L — 15. *alta* A *magna* L — 16. *fuit ne ... fueris* (. . dūtu in mrg. add.) A, unde ex Gud. 1 *fuit, nedum tu videris*. Heerdegen — *ne fuerit* om. A — 20. *loquentem* malim (349, 34; 378, 19; 407, 33; de leg. III 2) — 27. *vera* A *de verbis* L — *interdicti* om. A — 32. *in eo* A *in omni* L *in ea omni* Heerdegen — 36. *quaeq.* A, unde *quae quidem* Heerdegen *quae ego* Stangl susp. — 37. *ni* A — *accusarentur* A; an: *arbitraremur et selegissemus?* — *uel* C (*opes* add. A mrg.) *vel ipsi* Schuetz *vel omnes* Muther — P. 340. 1. *posse eligere* L — 2. *oratoris* om. A — 4. *siqui* A *si qui* F E¹ *si quid* C *sequi* Heerdegen — 7. *et* A *ut* L *etiam* (de fin. II 54, V 57) aut *et delere* (296, 23) Stroebel suasit. — *simus* L — 9. *in omni* om. A — 11. *et semper* f² N — 13. *esset* A — 14. *neque* L — a A — 17. *nam* A *Sed* L — 18. *magnus . nam* C *magnus scripsi* — *ille* A F¹ *ipse* C om. P¹ — 19. *nos minus* A *nos non minus* Erl. *Nos* L *nos nimis* Manut. *nos minus magni, tamen* Muther — 21. *ait* om. A — 23. *aut* L om. A *ut* Bake — *tibi ipse* A *sibi ipse tibi* f — *Cotta* om. L (f) — 29. *itaq.* A *easque* L — *nostri* A *nos primi* L — 30. *oramus* (ba sup. m) A — 31. *dicendi* om. A — 33. *de suppl. parr.* om. A — 34. *fatis deperiisse* A — 36. *eluctantibus* A *fluctibus* L *fluctuantibus* cod. Rosc. Quint. XII 6, 4 — P. 341. 1. *non* om. A — *terra non tangat* L (E) cod. Rosc. — 3. *abluantur* lg. 32 Erl. f. Qui hanc et illam lectionem laudant, ii lex quid sibi voluerit non respiciunt. Id sane voluit, ut parricida ex rerum natura sublatus videretur, ne contagione sua pollueret (Rosc. § 71). Itaque nec terra nec fluctus res efficientes esse aut cogitari possunt. — 5. *ut* om. A — 7. *laudata* A f — *hac iam* A *hac* L *hac etiam* Steph. — 10. *pro Roscio* incl. Bake — *in iuvenili* Schuetz — 12. *at* C *ut* Lamb. — 14. *eaque sunt* A *eaque quaecunque sunt* Muther — 16. *et* om. L — *maximis* L (f) — 20. *sed* ō A (in versu extr.) — 21. *videmus* C *audimus* N — 29. *agis* A — *repudiaris* A — 34. (35.) *nihil* L — P. 342. 2. *pro se in causa* Jahn — 3. *Iam* C *Nam malo*. Cfr. Fleck. 121, 143 — 4. *descendens* Schuetz — *eo potissimum* C *ad lenis-*

simum malo — 6. *gravissimis* A — 11. *existimatione* A — 12. *magisterio* A — 13. *saepe* om. L — *hoc* A E — 14. *ea doc.* A *quasi doc.* L — 15. *uideamur* L — 19. *tam* A *solum* L *tantum* Erl. — 24. *et eloq.* A — 29. *dedux.* A f *didux.* C. Illud verum; nam digitos e fastigio in planum deducere prior gestus est, eos diducere vel dilatare alter. Acad. II 145. — P. 343. 1. *habuit* L — 4. *ergo* L — 6. *institutus* A — 9. *falsum verum* ne A — 10. *e* A f¹ *eo* C — *quod* L (E) — *quodque* L *quidque* Manut. — 11. *dicentur* L — 14. *quia* A *quo* F f E N *quod* P O — 18. *disceptent* L — 19. *de quo* L — *disseres* A — *nec unquam* L — 20. *peruenire potes* A — 21. *inuolutae* F *inuolute* P O *in uoluntate* f — 28. *neque* L — 35. *aut (et P) quomodo id facias* L — 37. *a* om. L — *et* A (110, 14) *sed* L — P. 344. 1. *notos* C *notatos* malim; Philol. 44, 681. — *et* L (E) — 2. *morte* L — 4. *officio* L — 6. *causas sed* L — 7. *umquam* A — 9. *genere de ipso* L (f) — 12. *aut quo modo* om. A — 17. *Cumque* L — *nolo ne* L *uolo ne* E² — 24. *sed et* F P O *sed* f — 30. *hominibus* A — *ea* om. L — 31. *superioribus* A Schuetz — *aetate* del. Schuetz — P. 345. 7. *sunt* A — 8. *sunt prius* om. A — *tradita* A — 9. *ea* om. A — 10. *ad (am) mirabiliorem* L — 13. *qua* A — 17. *atque* A — *perturbatis et sing.* A — 19. *suñtur* A — 20. *per orationem* L *peroratione animos* Schuetz — 25. *uidebit* L — 28. *nec pro omnibus nec omnibus* L om. A, sed deesse non potest. Ineptum tamen *omnibus*: nam de uno oratore eoque perfecto quem probat Cicero disputat, non de oratoribus. Itaque *eum omnibus* scripsi. Fleck. 111, 858; Philol. 44, 682. — 33. *egerit* A *sed erit* L *et erit* scripsi — 34. *paret ea qualis* A — 35. *non* L — 37. *historicae* A — P. 346. 1. *tenues causae* C *tenuis causa est* f — 2. *tum* om. A — 9. *omnis eius* L — 12. *sic ... excidat* del. Bake (348, 23) — 18. *aequaliter* C corr. ω — 20. *sunt* om. C add. Erl. — *eo* om. L (f) — 21. *esse* om. A — *proprie* A — 22. *ac* C *at* f E — 26. *ut inde* A *ut de* L *uti de* Stangl — 27. *ambigetur* L (f N) — 34. *et* om. A — P. 347. 1. *duo sunt* L — *enim* om. L — *tractata* L — 3. *est* om. A — *naturam* A N *naturas* L. Cfr. 12, 22; 83, 21; Quint. VI 2, 13 *virtus* ($\eta\theta\omicron\varsigma$) *ea est ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur* etc. — 6. *in* A f *id* L — 8. *uehementius* A — 13. *re* A — 18. *loquor* A — 23. *me enim* L — *non paenitet* L — 25. *illa quae* A, unde *illa quom* scribendum erat — *legantur* A — 30. *compleremus* C *complerimus* N — 31. *etiam est fae.* L — 33. *taedeat* A *satietae afficiatur* L *fastidiat* Stangl Philol. 45, 193 — 34. *in qua* L — P. 348. 2. *extimesc.* L — 9. *sulpicio* A — 11. *suspicamur* A — *ut* L *uel* f — 17. *non* L — 18. *quidem* om. L — 19. *ipsa* om. A — 20. *debeat esse* L — *his* A *ipsis* L *iis ipsis* Lamb. — 21. *verborum* om. A — 27. *celeris agitur* A — 31. *non quod* L — 34. *leviter* Gesner —

36. eodem A — *concluditur* Pluygers — P. 349. 1. in om. Quint. IX 1, 38 — 3. *cum sunt* A *multis modis* L et Quint. — 4. *susum* A F O vet', corr. P (394, 35) — *itur et reditur* Kays. *retroque dicitur* Vollbehr (394, 35) — 8. *questionis vel quaestionis* C et Quint. *conquestionis* Erl. E — 12. *utatur* L (f) — *putant* L (E) — 16. *nisi quam aut* L *nisi aut f nisi* A Quint. — 19. *modo* om. L — 20. *multimodis* A — *candem* A — *ut* L — *unam rem* A *unam in rem* L *in una re* Quint. — 21. *et haerecat* A — *in eadem* A *et in eandem* L — *commoreturque* A — *sententiam* L — *saepe* ... *aliquid* om. A et Quint. A M b — 22. *redeat* A — 25. *dixerit* Quint. — 27. *quasi et sibi ipse* om. A — 28. *quid* L Quint. — 30. *ac* L *ut* A *et* Quint. — 37. *putat* A *uideat* L Quint. B *uideatur* Quint. A M — P. 350. 1. *ut utatur* Quint. A *utatur* C — 3. *audeat quidem irasc.* A — 6. *ut* alt. om. A — 7. *dicat* A — 17. *non moueb.* L — 20. *meorum laudum* L — 21. *tanta senatus* L — 27. *profiteatur* A *profitear* L *profiterer* Ern. — 28. *praecepta dicendi* A (cum sign. transp.) — 30. *quid* A — 31. *reprehendet* f — *dubitabit quod* A — 33. *pacatis rebus* Pid. — 35. *prescriptionum* f — P. 351. 2. *dom. flor.* A — 6. *iuuat euersam* A *uniuersam* L *iuuat uniuersam* Erl. optime. Nam ut omnia ita eloquentiam reipublicae praesidio emolumentoque esse Romani voluerunt. 9, 9; de inv. I 5. — 8. *nosse* L (30, 34; 88, 28; 217, 37; 340, 16) — 9. *est* om. L — 12. *et ut* A *ut hi* L *ut ii* ω — 13. *ipsi* om. A — 14. *et discentibus* A f *discentibus* et L add. *id est studiosis* ut A — 16. *se* L — 19. *nostrum* L — *contra atque nos* om. L (f), add. *melius docere* post *contra* f² — 21. *possumus melius docere* f — 22. *at* A f P³ *ad* C — *melius docere* L corr. P³ — 24. *commemorando* L — 25. *aut audiendo* Reid, qui idem omnino illud delendum esse suspicatur. Ac tamen *audiendore* malim. — *cur non* C *cur cum* f — *docendo* f *dicendo* C — 26. *si* Erl. P² om. C — *posses* L — *melius* L — 28. *ut est* om. A — 30. *eloquentia* L — 31. *ea* om. L — 33. *dissimulatur* Ern. — 37. *quid* C *qui* Ern. — P. 352. 1. *cum et* L — *domo* om. L — 2. *mare* L — 5. *medicis.* *sed* A — 6. *erat cur* om. A — 11. *demet.* L (f) — 12. *sicut et* A — 14. *ut* A *sed* L *at* Schenkl — 17. *peruagatissimus* L — 20. *qui* Madvig — 21. *hoc a me* L — 32. *maximis* om. L — *forens. n. rebus* L — 33. *et externis* om. L — *inclusae et* A *etiam* L — 35. *ut aut* L — P. 353. 5. *ut fiat* A *est enim* L — *nec id* L (E) — 6. *fiet* L — 13. *tam min. haec* L — 14. *formulam* A *hanc uiam* L — 18. *grauesue* L — 19. *inconditis verbis* L — 20. *offendunt* f E — 22. *quin* C *qui* ω — 23. *Theop. etiam* L — 25. *fecerat* om. L — *aut* L *haud* f³ om. A — 29. *sunt* Erl. Ef — 30. *quae sic* ... *sit* del. Bake — 32. *uocum* C *vocalium* Manut. — P. 354. 7. *saepe* A *semel* L — 9. *semel post nos* Bergk *post et* add. Heerdegen — 13. *uocabulis* A — 14. *etuas* A *uiuas* L

inuas O¹ *in uas* Heerdegen *e vas* Muther — *palmet* A *palma*
et L palmi Ribbeck — 17. *et om.* A — 18. *Duillium* f² Heer-
 degen — 21. *auxilia mala* A — 22. *quam* L *cum* A — 23. *ex* A
 — *et axillis* L — *et pavillo* om. L — *et uexillo* A *et uexillo*
et pauvillo L, in mrg. add. *et taxillo* A — 29. *ex* A *exim* F
 — *inde* C *deinde* f — *et pro exinde* om. A — 34. *cum me et*
cum te L — P. 355. 6. *licent. consuet.* L — 13. *locū* A —
 15. *tuum* A *tu* L — 27. *hominibus* A *nominibus* Stangl —
nutriq. A — 30. *accedit* A — 31. *fabrum et procum* post
loquuntur L — 32. *et proc.* L — P. 356. 3. *litibus* C *stilitibus*
 Muret. — *non nunc quam* A — *quid* A *et qui* L *atqui* ω *et*
quid Heerdegen *ecqui* Stangl — 5. *sepulcrum a* A — *dua*
 FOP²E om AP¹ — 6. *eidēq.* A — 9. *vel.* om. A — 11. *et A cum* L
 — 12. *sestertiū* A *sesterciorum* Erl. om. L — 18. *cognatum* C *so-*
brinum Terent. Phorm. 384, sed illud paulo ante (381), unde Cice-
 ronis error fluxit. — 19. *ibidem* A — 20. *stiliponē* A *stilionem*
 F *Stilbonem* P O *stilyphonem* f E cod. Ter. *Stilponem* Donatus —
 21. *sin* A *si et* L *sic et* f *sient* Heerdegen — *sin* A *sient* F O
scient P *sic ut* f *fiet* E *sint* Heerdegen — 23. *quae quam sint*
cara Ribbeck — *carendi* A — 26. *ali rē* F — 27. *consuetudine*
aurium A — 29. *idem* C *isdem* Erl. — 30. *idem probabit* A
idem probauit L. Totum hunc locum optime Heerdegen re-
 stituit. — 31. *eisdem* A — *isdem* L — *ut* om. A — 32. *eis-*
dem A — P. 357. 1. *pomerid.* C *posmerid.* Velius Longus —
 2. *quadringas* add. Doederlein — 3. *et om.* A — 4. *uideatur* A
 — 6. *insuauius.* Vna C *insuarius una.* Klotz *insuarius.* *Insua-*
rissima Jahn *insuarius.* *Absona* Hellmuth — 7. *ab* A *ea* L *af*
ex Vel. Long. Freund — 8. *acnis* A *ne his* L *ac ne his* Ern.
 — 10. *anne* C *ane* Schuetz — *abais* A *abs* L *ab an abs* Schuetz
 — 11. *afugit quoda fugit* A *affugit* P E *afugit* F O f *abfugit*
 Gellius XV 3, 2 — *forte* A — *affer* P *afer* L *abfer* Gellius —
 12. *aufugit et* ex Vel. Long. add. Schuetz — *aufer mal.* om. A
 — 15. *ignoti ignaui ignari* L — 17. *et* om. A — 19. *edixit*
 om. A — *item refecit* Schenkl — 20. *primam litteram praepo-*
sitio C corr. Maioragius — *commutat* A — 21. *tum mutauit* A
submutauit P *summutauit* C *summorit* Ven. 2 — 29. *in sanus*
 A *inhumanus* L *insipiens* P² mrg. *inmanis* Luc. Mueller —
 30. *in sano* Erl. — 31. *infelice* A *felice,* in Stangl — *dicitur*
in, in Schuetz — 34. *se* C *sit* Gellius II 17, 2 — *inurare* Gell.
 — 36. *esse* om. A — P. 358. 6. *laerimas* om. A — *semper*
licet L — 7. *nusquam* A — 8. *phry* A *fruges* F P f *phryges* O
Bruges Victorius — 11. *et eum* L — 12. *tamen* (i sup. e) A
tam in L *eam in* f *etiam* Madvig *etiam in* Halm — 14. *nunc*
tamen Schuetz — *phyrū* A *Phrygum* Schuetz — 15. *uide-*
batur A — 20. *sic* A *ita* L — *loquebantur* ex ed. Rom. Schuetz
 — 27. *postulata disp.* A *proposita disp.* Heerdegen — *hic*

locus L — 30. in om. L — *prudētia* PO¹E — 34. *voluptas* C
voluntas Bake Stangl — *eorum* C *aurium* scripsi (331, 15) — 35.
uidebāmur A *uolebāmus* L *nitebāmur* Stangl — *repetenda* L —
P. 359. 6. *Qua ponto ab Helles* ex Senec. ep. 80, 7 Lipsius —
superat L — *dmolum* A *tmolum* FE *timolum* P *Thinolū* O *tinolum* f
— *adauricos* A *at tauricos* FO in mrg. *al. auratus aries colcho-*
rum O² et *Taurios* Madvig (adv. III 99) ac *Doricos* Baehrens,
Fleckeis. 129, 840 — 10. *finitus* A — *feria* A¹ *feria* C *efferta*
Lachmann — *Asia* L — 13. *paris helenam* C transp. Lachmann
— 16. *ego ista* A *istam ego* L — 17. *fidem* . . A *idemque* L
itemque Ern. — 19. *componantur* A — *finiantur* A — 21. *sed* L
— *finientur* (a sup. e) A — *compos. ipsa* L — *et* C aut
Schuetz — 22. *ut* C aut ω — *quodam genere* ω — in om. A,
unde *quibus* in transp. Reid — 29. *lex est* A — P. 360. 1. *ea*
quae A *ad ea quae* L *ad ea ad quae* E *ad quae* Baehrens —
3. *referendis* contr. L — 7. *autumas* Af *autumas pro autimas*
L add. C *dicis*, quod ex cod. omn. top. 55 del. Stangl —
8. *mereri* AP². Versus restituit et distinxit Heerdegen — 10.
illa A — *id* L — 15. *et eum sine* L — 27. *quales sint* A —
orationes A — 29. *hominibus* A — 33. *ctenim* Gellius XVIII 7, 7
— *colligentur sententiae* L — 35. *effingebant* A — P. 361. 11.
ea om. A — 12. *bonis* L — 14. *uero* A *credo* L *spero* Muther
— 18. *Latine* incl. Ern. — *Graece* ἑνθμός incl. Kays. — 20.
cum si A — *numeri* om. L — 28. *sed plerumque casu saepe*
natura C lectionem satis ineptam correxi Fleck. 111, 144. —
P. 362. 7. *nobis* A — 10. *habent* C a tota disputatione dissentit.
Cfr. § 168, 173, 177. *Malim volent.* — *mouerit* A — 13. *summi-*
que L — 14. *debeant* L — *quis acutior quis* om. A — 16. *in-*
pensius A — 22. *omnino* ñ A — *haec* om. A — 23. *nesciant*,
in mrg. *vel nesciunt* A — 24. *quid* A *quia* L — 25. *nihil iis* A —
26. *incultum* A *curtum* L — 29. *aut* A *quod* L Stangl — 30. *curat*
ut A *cur* aut L *curat* aut E *anquirat* aut Stangl — *offendat in-*
tellegit L Stangl — *Verba nec illud . . intellegat* in A corrupta
et in L ad popularem quasi intellegentiam accommodata plane
sententiam delent. Ex interpretatione quadam satis perspicua,
quae fuerit, videntur fluxisse. — 35. *alia* A *illa* L — P. 363. 5.
in omnis A *in eo* Bake — 7. *primus* L (s s. l. F; 97, 9) Rufin.
— 10. *uteremur* L Rufin. — *iucund* FPO — 11. *his* L Rufin.
— 14. *etiam* om. Rufin. — 15. *structa* Bake — 19. *primum* A
primus L — *idem* L — 27. *cum tamen* L Rufin. — in *Th.*
adul. L — 28. *moderatus etiam* L — 29. *praecedebat* A —
30. *relaxaret* A *relaxabat* Kays. — 35. *correxerit* Erl. — 37. *dici-*
mus L — *et* om. A — P. 364. 2. *ea non* Kays. — 4. *posset*
sed id A — 5. *cecidisset* A — 6. *ipse* A *aures* L Non. *aures*
ipsae scripsi (231, 26; 371, 17; 378, 4; 393, 7) — 7. *naturā* A
— 8. *mensione* A — 10. *quasi et* A — 12. *alia* L — 16. *poetae* A

poetica et L poeticae Goeller, incl. Jahn — 17. prudentium notatus malim Fleck. 111, 858 — 31. nulla A — 33. et om. A — illi A ipsi L illi ipsi Stangl — affirmant A — P. 365. 3. omnis generis orationi A omni genere orationis L(E) — 6. omnis A omnes L communes Manut. — 10. est C sit Lamb. — 12. genere ipso Schuetz — in quadam Bake quadam Schenkl — lumine Bake concinnitate Schenkl — 13. sitre Schuetz — 16. an non A — 18. quam A — id quidem finitimum om. A — 24. Indicat P — iniquum (inicum F inicium P) est L — 25. accidat A f accidit L — 31. remota L(f) — videtur Wesenberg — 33. eos A — 35. apud illos A — ille L — 36. quin L(f) — senectute C senecta Bothe — P. 366. 5. quod A quo L — Quo ... versibus om. Florent. Magl. VI 185, incl. Stangl — 7. condant A — 10 uoluptatis C add. cod. mutili interpol. aliquotque integri: ita et in hac re accidit ut multis saeculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata — ita Heerdegen — 12. placuit A — quandū A — Itaque ... reliquerunt incl. Stangl — 15. semel A — 16. itaque C ita scripsi — iuncta L; cfr. de or. III 154, top. 38 — 18. modo C domo Petrus Victorius. Idem error 16, 31 M; 67, 7 C; 213, 30 E — 21. extrema C externa scripsi; cfr. Fleck. 121, 146 (de inv. l 32 extraneis ornamentis) — 23. diffusa L — 24. accipere A accedere L accredere O¹ accidere ed. Rom. — naturae L — 25. longiorum A — et quibus A — 26. permassa A permista O — 27. ut naturam A — 32. ii A ei L hi ω — 37. in tria om. A — P. 367. 2. sequens A sesqui L sesquiplez Ascens. — 8. quod uehementer est L — 13. cognoscit P O f — 15. longe Kraffert — 18. anapesti A (in mrg. anaperte), f anapaesta L anapaestica E anapesticos Erl. anapaestos corr. f man. recentiss. — 19. legendo AP¹ eligendo C — 20. ex A in L — 22. insequentē A — sententiae om. L — itaque L — 26. animum aduersus A animaduersum L — 31. ambiguum A iambum Stangl — 32. orationi L Oratori P — 33. ratione A fieri ut is L — veritatis om. A — 34. quod C Non. cum Ern. — dactylus O¹ Non. — 36. sed prof. L — P. 368. 1. quo enim A. Tum deficit. — 4. quorum quod Heerdegen malit — 5. constaret L constet Ern. — fieret L fieri Ern. — 8. et qui L ei qui Jahn qui Manut. — 13. nec abiectam L et abiectam Lamb. — 21. sed L et Sauppe — in eis L in Ern. numeris Stangl — 34. uitiosus P¹ uitiosus L — P. 369. 5. est L esse ed. Rom. — 10. numerosa oratio Heerdegen — 18. ita L itaque E Rufin. — 27. Nec uero minus L minus. Nec uero Heerdegen — 30. et L sed Bake — aequaliter L aequaliter coni. Schuetz — 34. in oratione et in versibus malim. 366, 6; Quint. IX 4, 60 — 37. ut ne Schuetz — P. 370. 1. ac fluens Heerdegen — 2. tibicinis f tibicini Orell.

— 9. *id solum* L *ut solum* Bake — 12. *tam* FO¹ *tam* P *tamen* fO² a¹ N om. E; *iam inde* Ern. voluerat — 33. *collocationes* L corr. Manut. — P. 371. 3. *ullo modo* L *nullo modo* Goeller *ullo modo non* M. Seyffert et Stangl — *iuncta* E, Stangl — 31. *istis* L *his* Lamb. in mrg. Wesenberg — P. 372. 6. *singulas res* L *singula* Bake — 29. *auctoris* P *actoris* L *auditoris* Heerdegen — 36. *aut in L ut in* E — *meo* inclusi — 37. *desiderat* Ern. — P. 373. 11. *adquirat* FPE *acquirat* O *acquirat* O vet' *inquirat* f — *prendat* FPE *prehendat* Of — 12. *nec* L *non* Sauppe — 13. *ipse* L *ipsam* Gulielmuis — 33. *quod iam* Rufin. *quoniam* Stangl — 37. *ipse ille* Rufin. — P. 374. 4. *dein* FPO — 23. *quam com.* E *vel com.* Stangl — 27. *in* om. Rufin. — P. 375. 1. *trochaeus* om. C add. Rufin., post *choreo* pos. Meyer — 15. *pes existimatur* Stangl ex Rufino — 26. *numero solum* f om. L — *numerosa* om. f — 35. *ea si* L *et ea* f *etsi* E *ea sic* Heerdegen *ea scilicet* Stangl — P. 376. 9. *multumque* Stangl — 14. *ac for.* Pid. — 19. *partibus* L *senariis versibus* Stangl ex Quint. IX 4, 125 — 20. *et neue* L *et ne* ω *neue* Lamb. *et nec* maluit Meyer *et neque* Heerdegen — 26. *E quattuor . . . comprehensio* incl. Stangl — 31. *idque* L *Itaque* Schuetz *atque* Heerdegen et Stangl — 32. *solet esse* Piderit — 36. *profectos effugisse* FE *profecto effugisse* PO — P. 377. 2. *perfugiis* L *perfugis* f — 7. *comprehensio* post *sequitur* pos. Schuetz — *est comprehensio* transp. Lamb. — 14. *alienos* L *alienis* Rufin. *antis aeneis* Schuetz — 15. *insanis* Schuetz om. f Rufin. — 18. *quam* om. f E Rufin. — 20. *faciet* Rufin. — 22. *utriusque* L *utrisque* Rufin. — 25. *nostra* L *nos* Rufin. — 31. *quasi* L *quaeso* E — *id vos ita* Quint. (IX 4, 123) — 33. *quam* E om. L — 34. *quas* L *quae* Rufin. — P. 378. 11. *Sed nec* Madvig — 16. *iunctus L vincitus* CFWMueller prg. Koenigsberg Pr. 1860, 25 — 24. *placet et* L *placet* Manut. — 34. *oratio* L *orator* Bake — 35. *tecti* L *tute* f om. E *recte* ed. Mediol. (Quint. IX 4, 8) *tecte* Ald. — P. 379. 2. *abest ne* L *abest ut* Manut. (Tursell. IV 51, Reisig Vorl. § 323) — 10. *Coclius* P — 12. *celat* L *celet* E — 17. *ad quem scripsit* incl. Schuetz; *cui se purgat* del. malit Heerdegen — 25. *siculorum* L *versiculorum* Jahn — 36. *(sem)pergite* A — P. 380. 1. *alia* C *illa* E — 3. *compositio* L — *dissoluat* L — 5. *et* om. A f — 10. *et cael.* A — 13. *permulta* A — 14. *sit* om. A — 18. *facile* A — 19. *ctiā* A *ita* L — 21. *paulum* L — *tamen* om. L — 24. *licet eamque* L — 25. *paulum* L — *quadram* AFfE — 28. *habens se* A *abesse* L — 32. *nemo qui* AP (hic *i* in ras.) — 37. *si quos* L — *sequantur* L — P. 381. 1. *sic ut* om. L — 4. *comparant* A — 7. *tamen simile est* om. A Non. — 8. *copias* A — *ut ita dicam* incl. Ern. — 9. *quod ego laudo* om. A — 11. *tunc* A — 12. *reformid* APO *formid.* C — 13. *ipsa* L — 17. *autem se sic* L *autem*

sic se O — 18. *composite et om.* A — 20. *tamen om.* A — 26. *spectari* A *expectare* L *expectari* fE — *audire* FPO — 32. *sed mihi* L — 35. *novissima* L — 37. *dirig.* L — P. 382. 2. *tamen* A *eum* F *tū* f *tum* E om. PO — 7. *imprudentiam* L.

De optimo genere oratorum praefationis codices excussi VI: Sangallensem 818 (d), Vatic. Regin. 1841 (r), Ottonianos 1449 (o) 2057 (O) 1996, Vitebergensem (f), quorum d optimus saec. XI adscribitur, f an. 1432 eodemque fere tempore aut paulo ante aut post ceteri scripti sunt. Cum r et f ad verbum paene consentiant, ut hic ab illo originem duxisse videatur, et ambobus adfinis Ottob. 1996 inferior sit, horum r solum notare satis erit. Recentissimus atque neglegenter scriptus est O. Hunc libellum cum Oratore, Bruto, topicis Orelli Tur. 1830 edidit, O. Jahn Oratori suo adfixit, nuperrime Ed. Hedicke prgm. Sorav. Lusat. (1889) recensuit, quas tres editiones praecipue adhibuimus.

INCIPIT DE OPTIMO GENERE ORATORVM in litura) d M · T · CICERONIS · DE · OPTIMO · GENERE · DICEDI · ICIPIT · f. Inscriptione caret C — 3. *quo d* O *quod* C — 4. *a latinis inclusi — suum quo ius d* O *suumque ius r suum quoduis o suum cuiusque* Manut. — 7. *cuiusque* O o — *certus om.* r O — 11. *de om.* dr — *hominis* r — 12. *deicit dr deicit f dicet C dicit* Orell. — *quod d* O — *optimum d* O (sic plerumque d) *optimum* C — 13. *dreit* ur d — P. 384. 2. *eloquentiā d — et ex* O — *et ex d* o et C — 7. *uerecunda d* O — 11. *lenitatem r* o O — 12. *habent et* Lamb. — 14. *ut aedificiorum del.* cens. Lamb. — 15. *quorum r — summa erit dr summa erunt o summa erunt erit* O — 16. *peritissimus d* o O — 17. *sed app.* Jahn — 20. *se om.* dr — 24. *tolerabili ω* — 27. *equidem r* o O — 29. *quō O cum* C — P. 385. 1. *numerant aut dicant d — quatenus d* o O *quatus r qui eatenus* Gulielm. — 4. *cum d* o qm O om. r — *careant d* o *carent* O *etiam r* — 5. *sint d* O — 6. *quaerant d* o *petant r* — 10. *cum d* o qm r O (sic saepius) — 15. *et alias et d* r o *et alias* O *alii et ω; et alii et?* Orell. — 16. *ipso d* — 18. *ut om.* d o O — 28. *uestrum d* O *nostrorum f* — 32. *nolunt* O — 33. *teretis d* O *tenues is* o om. r — 35. *adhibeantur* Manut. — P. 386. 2. *subtile d* — 4. *id est C Item* Hedicke — 11. *fuertunt r* o O — 13. *utrus d Verum r Vt* o O *ut iis* N — 20. *et om.* d o — *Demosthenisque* o — 21. *tamquam C atque* Hedicke — 24. *omnium C omne* Hieronymus — 26. *assequitur C assequitur* O — 29. *exoritur* o O — 30. *admiratur d* — 33. *narrando r narratione o* — 34. *concitare o* — 35. *oratoris d* — 36. *explicantem d explicanti* O; an: *explicantem ... genere uti apto?* — P. 387. 3. *quae C qui* o *quod* Ern. — 4. *In d et qui r Qui* o O *sin* Orell. — *laudavit* C om. O *laudabit* Gulielm. — 8. *doctissimum dr doctissimum*

o O — 10. *et ferro d o et foro r in foro O nec ferro ex Tacit.* dial. c. 34 Hammer Philol. 41, 185. — *et dr sed o O* (110, 14) — 13. *ut ait L. inclusi*, cfr. Or. 161, Tusc. II 41, ad Qu. F. III 4, 2 — 14. *pacidiano d o pacuiano r a Paculiano O* corr. Cratander — 16. *cogitare d* — 17. *reprehensorum* Manut. (v. Acad. II 7) — 18. *uerbum C* corr. ω — 19. *et quid dr hoc quid o et qui O* corr. ω — *illi d* — 21. *Terent ... nec del.* Jahn — 23. *Latinas* Jahn (om. r) — *sed tamen del.* Jahn — 24. *quam om. d* — *Enn. ... legunt del.* Orell. et Jahn — 26. *agreco d o¹ greco r* — 27. *quam d cum C* — 34. *quia C qui a senatu* Muret. — 35. *deosque d* — P. 388. 1. *fecerit ut d fiet in O* — 9. *et cum d quoniam C* — 10. *a formula o O formula d om. r* — 18. *dixit om. d* — 27. *ergo d om. r* — *sicut d o* — 31. *grecis d e grecis C egregie N an: e verbis?* — *omnia omnia d* — 32. *elaborabimus C* corr. Hieronymus.

Partitiones oratoriae optime ad nos cod. Paris. 7231 saec. X et eiusdem aetatis, ut videtur, Paris. 7696 relatae sunt. Illum (P) ad meum usum liberali et humano animo nuper Hermannus Dierks Casselanus, hunc (p) notavi, si quando a P dissentit) me precante E. Stroebel excussit, qui idem homo gratiosus Erlangenses tres (E) saec. XV 848 (e), 858 (b), 863 (z) suppeditavit. Redigeranum (R) et Vitebergensem (f) e saec. XV ipse contuli. Editionibus usus sum Richardiana (Par. 1555) et Pideritiana (Lips. 1867), tum commentationibus, quas Herm. Sauppe Goett. Gel. Anz. 1867 p. 1863 et seq. et E. Stroebel prgm. Zweibrücken 1887 habuerunt. Ipse de hoc libello in Philol. N. S. 1 p. 291 etc. (a. 1888) scripsi.

M. TVLLII. CICERONIS PARTITIONES ORATORIAE P. De cet. inscr. vid. Stroebel. prgm. 4 etc. — 3. *modo P¹ pf si modo C* — 10. *si om. e b* — 17. *locanda P(p)* — 18. *inveniri P f* — 21. *si P f est E est: sed R* — *earumque omnium rerum E* — 24. *pellendos p f* — P. 390. 2. *uolet E* — 12. *est om. R* — *ut ausp. RE* — *ut resp. e b* — 17. *iura P f iure R om. E* — Post *ipsis* topic. verba *tum ex toto* etc. (p. 427, 2) *quaeritur. Sed ad id ... adhibetur. tum partium enumeratio. tum notatio verbi. Ex iis autem rebus (20) ... quaeritur. alia conjugata appellantur (22). alia ex genere alia ex similitudine ... minorum intexuit C* — 18. *aut om. E* — *ipsis E ipse z* — 19. *aut contrario PR aut contrarioue f contrarioue E* — 20. *aut ea C ut ea p(?)* — 21. *aut ea p E aut ut ea Lamb.* — *quae sunt R z* — 22. *aut caus. RE* — 33. *loco tu RE* — 37. *in om. P f* — *quaestio est P f* — *est ordo E ordo est R z* — P. 391. 6. *aut ad metum aut ad cup. E* — 7. *motus om. PR f* — 10. *et om. P f* — 11. *qua RE* — *est RE om. z* — 12. *iam genera P* — 15. *qui delectetur PR delectetur C delectetur qui f³* — *audit om. E* — 17. *senatus E f* — 18. *lauda-*

tionem P(p) *laudationem* R — 19. *confertur* R f E — *tamen* P
inde R *iam* Stangl om. E f — *ex se iam* E *t ex se* z — 20. *res*
om. P — *proponet* E — 28. *seruabitur* P R — 30. *inaequali*
p R f E — 32. *probabilibus incredibilia* f om. P; cfr. prooem.
par. 3 — 35. *sunt. Sunt* f² — *cuius* om. f¹ — 37. *est* om. P
— P. 392. 5. *pros.* f z — 6. *hasta* f z — *collocata* E *collocatā* f
— 8. *orationis* P *perorationis* p *perorationisque* f E *in perora-*
tionis R *iis orationis* scripsi — 10. *paululum* R f E — 13. *sum.*
princ. e z *sumendā. Principium est sumendum* f — 23. *quae*
in P — 30. *iis* P *his* C — P. 393. 3. *ui incr.* P *ue incr.* E —
15. *fit* f z (e b deficient) — 16. *aut* om. P — *conciisa* P *con-*
cisā p *conciisa:* R *conclusa* f — 27. *et superluta* R om. P —
29. *atque im.* om. P R f, sed cfr. Quint. VIII 3, 43 — 31. *Iis* P
his C — 33. *sunt* om. P — 36. *primum* om. P — P. 394. 5.
tum C *quum* N — *uerba* P *crebra crebris* C. Eiusdem breui-
tatis exempla 323, 28; 376, 3; 441, 13. — 9. *fit* f z — 10. *tuum*
P *inuisum tuum:* R *inuisitatum* f *tu uersus* z — 11. *etiam* P R
enim f z — 13. *animiscit* P *animi miscet* C *animis ciet* scripsi
— 14. *exprimentur* p — *significando* R f z — 15. *ex an.* f z —
16. *quum* N om. C *si* scripsi — 20. *etiam hoc* z *hoc in* f —
23. *quidem* P R *ne ita ne* f *itaneque* z — *ut genus* P(p) *cinum*
id genus R *genus id* z — *totum situm* f z — 28. *diduc.* P (?)
diduc. p C — 31. *duplex* Pid. — 35. *uersum* P om. z (349, 4)
— P. 395. 1. *ita* om. P — 6. *ac uultus* P *uultusque* R *uultu* E
(e b redeunt) f an: *habitu uoltus?* 31, 13; de fin. III 56. —
8. *quid iam* R — *aliquid* p om. f E — 12. *illae* R f E —
19. *et* om. P R b z — 24. *uel* om. P(p) b — 26. *sit* f E —
27. *commouendi sit* P²(p) — 33. *e* om. P R — P. 396. 2. *collo-*
cata P z — 7. *in* P a C — 11. *ferri* P R *referri* f z *conferri* e b
traferri Stroebel — 14. *agitur* P R f — *etiam hoc* p — 17. *ali-*
quid R f z — 19. *derelinq.* R f *delinq.* z — 22. *conseru.* f E — 28.
sed C *si* R om. z — *assumemus* f *adsumamus* e b (an: *sic assu-*
sumamus?) — P. 397. 4. *si interp.* P R f z — 15. *simillimis* P —
19. *notatur* P *notae* R *notatur cum* f *notatum* e b *nota est* z
— 20. *fit* R f E — *declarat* E *declaratur* f — 32. *alia* P *ista* R
— P. 398. 4. *temporibus* P *temporum* R *et temporibus* f¹ *et tempo-*
ris E f³ — *aestas uer:* *autumnus* R *aestas aut autumnus* f z
(ut) e b — 5. *ut anni* P *aut anni* R om. f E — *et* p om. P —
menses P(p) R — 10. *quam* P a C — 11. *aut metus aut aliqua*
R f E — *cupiditas* e b — 12. *Est* f E — 13. *sunt gen.* z —
15. *Huius* R *he* f *hee* e b *heae* z — *materiae* R f z — *subiectae*
R f z — 17. *agitur* P — 19. *auditus* C *aditus* f¹ e b *eiulatus* f³
an: *crepitus?* Cornif. II 8 — 20. *eorum* C *et eorum* R an: *cor-*
poris? — 21. *alorum quidquid* P *aliorum quid quod* p *aliquid*
quod C — 24. *e* om. R f E — 30. *est* f E — P. 399. 7. *ex facto*
P *factum* R — *constant* p z *constet* R — *nomine* P e b — 10.

aut proprietatis b om. P — 12. *iustitia* R f z *inscientia* Lamb. — 14. *defensionem* f E — 16. *qualis* P — *et contr.* P — 17. *et recte* P *et recte ne* R f E *necne* Stroebel — 18. *ex ea* P (p) — *colorum* p R¹ — *disceptatione* E f — *de istis ergo* R *ergo* f z om. P e b — 23. *redarguendo* p² R — 27. *accedere* R f E. Cfr. Verg. Aen. II 627 — *ut* P *de p ad* C — 29. *sit* P om. C *in scripsi* — *sit* R E — 32. *inueniantur* p R² — 35. *quae ... est* om. e b — 36. *qui sunt* om. P — 37. *ipsum igitur est tum P istuc ipsum C ipsum istuc N* — *requiro* P *desidero* C — P. 400. 7. *de re igitur* P R *dirigitur C derecto igitur* scripsi — 8. *atque* om. P — 14. *ut* om. P — 20. *pon ... non* om. e b — 21. *aptum sit z* — 24. *quonam modo* P *ecqu. m. p ex quonam m. et quonam loco* R f, (*et, non ex*) z *et quonam loco* e b — 31. *est exemp. R f z exemp. est b* — *si quis* P (20, 13) *quibus* R f e b om. z — P. 401. 2. *uerum* om. R z — *inficiando* P R f² *inficiendo C verum inferendo* R mrg. Ex Quintil. V 4, 1 Rhet. Lat. 404, 35 (Halm) *verum dicendo scriptum fuisse suspicor.* — 3. *uitum suam* P (p) — 17. *facile* P *facilis* N — 28. *uulgata* R f E — 29. *haec* P *nec* C — 32. *uerbis* om. b — 36. *nobis et gestus P in vocis et gestus R voc. et g. C* incl. Sauppe — P. 402. 3. *quemque* R f z — 6. *ualent P et definitiones ualent C (etiam z om. R) ual. def. et N; transposui* — 8. *conflictatio* P N Lamb. Item 414, 27 P p R — 20. *parentium* p — 21. *familiarum P ut fam. C ut familiarium N* (e b deficiunt) fort. del. — 26. *ex admiratione* P — *nascitur* om. P — *locus* P R *locus est f autem locus est z* — 27. *adm. p* — *mittendi* P *amittendis z. Sententiam inclusi* — 29. *est quod P quidem R quod* f z — 32. *exprimatur* R f z — 36. *est* R f z — P. 403. 1. *deliberationem* P — *et P ii R hi* f z — *sunt* om. P — 8. *nonnumquam f nominumque z* — 14. *est* om. P — 18. *breuiat* C corr. Manut. — 22. *in* om. P (p) f — 26. *est* om. P — *propositum latio* P (444, 25) *consultatio* C (190, 25) — *controversiae* P *quaedam et contr.* R z *quaed. contr. f* incl. Kays. — 31. *efficiendum* R f z — 32. *quaerenda sit* P — 33. *et bis* om. R (f z hic def.) — 34. *natura ne* f z — 37. *sit neua P sit necne R sitne* f z — *sunt* om. p f — P. 404. 4. *refertur* ω — 6. *cogitationibus P cogitationibus p cogitationis* f² — *consultationibus* C corr. ω — 8. *tum* P *ut* R f (z hic def.) — 10. *cum quem* p f — 15. *genera* inclusi (e b redierunt) — 17. *et* om. P — 18. *aequius* P — 36. *colendi sint* R *colendi* f — P. 405. 2. *delendo* p¹ e z *deliniendo* p² *tollo* R f *dol.* b — 6. *est fere* R — *partitio est P est p. C part.* R — 7. *ratio est* R f E — 8. *quidne* P — *tu* om. P — 9. *annon* P *et non* C *ac non* Stroebel — 16. *altera del. s. aurium* om. P — *alterius* f e b — *ius* om. E f — 17. *probet et* R f E — *omnis* C *un̄ oīs* N — 20. *delegimus* R E *legimus* f — 29. *meliori* P R f e z — P. 406. 4. *quod* om. R f E — 6. *accommodate* R (ae), e b — 12. *in iis* P *iis in* R *in eis* f *his in* E — 15. *et in*

RfE — 20. *rerum sunt z* — *sique e b* — 21. *quae om.* P e b — 22. *et om.* R; an: *extis?* — 27. *externis et R¹e b exterius f .s. externis et z externis R².* Verba del. Sauppe — *sunt Rfz* — 31. *tacito P e b tacite z* (77, 18) — 33. *quid P quidem z* — 36. *quicque p quodque R b z quod e om. f* — P. 407. 1. *digerenda ω* — 9. *quo P cui C* — 13. an: *modis illa?* — *in reb. commodis om.* P — 14. *discern.* RfE — 15. *autem om.* P — 22. *est om.* e b — *grave om.* z — *in sedatum R* — *aut turbulentum R non turb.* fE *efficitur add. z, om.* P. Verba haec quattuor delere suaserat Lamb. — 25. *vulg. aut. bon.* del. Schuetz — 26. *animadvertendi RfE* — 35. *est uberior est R¹e b est uberior extatque (atque om.) z* — P. 408. 5. *ficti P perfecti C*; utrumque Lambino suspiciosum — 6. *et ad P* (??) Kays. *ad p C* — 18. *animis C nimis Orell.* — 21. *inanis P f e b inanius z* — 24. *et om.* P — 27. *vituperandique R atque vituperandi z* — P. 409. 2. *animum adu. p animadu. C* — 15. *utile est P R utile sit f sit utile et E* — 17. *in civili ratione om.* P — 25. *que om.* P — *hoc genus Rf* — 27. *et om.* P — 35. *quorum . . . copiae* Schuetz. auct. incl. Kays. — P. 410. 1. *quae pr. se exp. incl.* Kays. — 4. *ante dictum P ante est d. R a. d. est fz est a. d. e b* — 7. *quadam P cum C quodammodo cum N* — 9. *ut om.* Rf — 15. *solet R f e b* — 34. *illi autem alteri RfE* — P. 411. 5. *Nam del. Sauppe, Nam . . . turpia del. Stroebel* — 7. *expectat R (f hic def.) expectat Manut.* — *quam ut p R* — 8. *fugiat C fugit ω* — 9. *est grauis. Est P grauis. Est p grauis est. Est R f grauis est testis e b grauis est. Est sane z* — 12. *qua ui bona R qui bon. f quae bon. E* — 15. *gen. uirt. P* — 24. *effici necne possit RfE om. P* — 31. *soluta p C* — 33. *gen. ris uis RfE* — 34. *ut . . . dicatur om. P R f N* — P. 412. 8. *solum om. P* — 11. *erit om. P* — 20. an: *honestis ac commodis?* — 26. *si autem p* — 29. *debet p¹e b* — 30. *actor p actor C* — 36. *accommodati P* — P. 413. 4. *ac P e b aut C* — *testimonio P* — 5. *atque om.* RfE — *aequissimumue RfE* (404, 30) — 15. *dicuntur C dicitur Manut.* — 18. *ac publ. R publicarumque z* — 21. *accipien. C capien. f de accipien. Pid. de capien.* Sauppe — *subeundisque RfE* — 22. *actione P* — 24. *dilabantur R t (del.) e (dili.) b (dill.) z* — 30. *in iure P iure C* — 32. *aliquis Rf alicui E* (133, 24) — 34. *quod obicitur Rf id quod obicitur E (obiiciatur z)* — *factum neges aut om. P* — *si factum P id quod factum C (illud R)* — 35. *si neges P* — P. 414. 4. *aut descr. om.* RfE — 5. *et recti om. e* — 13. *id om. P* — *rectum P recte factum p R f rectum factum e b factum z* — 14. *defendat . . . factum om. P* — 15. *fateatur P doceatur p¹ fatetur RfE esse fateatur scripsi* — 20. *defensiones et P* — 22. *ab e b* — 23. *quod z* — 26. *potest Rf* — 35. *fusa b confusa C* — P. 415. 1. *rationem aut potest R rationem potest fE* — 2. *rationem om. RfE* — 4. *quod vid.* 117, 20.

— 5. *iustissime* R (mi) f — *tamen* R tum f uim tam b uim tum e z — 6. *excitauit* Rz *excitatum* f *excitat* eb. Quae verba inclusi, ea om. P — 9. *imperio* P *imperi*(i s.l.) p — 12. *Exstitit* Rf z *extat* e *existit* b — 15. *factum* om. P — 24. *detractisque* RE *de contractisque* f — *pers. temp.* P *temp. et pers.* C — *et rursus* P *rursus* RE *rursus* f — 29. *At* R b an z ae C — 30. *ei'* P eas C *eis* scripsi — *causas* RfE — 32. *non p. ser.* RfE — 37. *parit* RE *pariet* f — P. 416. 3. *scripti sign.* P(p) — 32. *dicitur* RfE — 33. *spectantur* C *spectant* apud Lamb. quidam — P. 417. 5. *periculum* P — 6. *deferendi* P — 10. *faeuultatis* P f z *facultas* Re b *facultates* Stroebel — 11. *uitationeque al- cuius inc.* Rf om. P — 13. *aliqui* p *alius* RfE — *reperitur* PRfeb — 15. *causis* RfE — *si* P *que e qui* C — 22. *interfuit* P — 34. *possit* P *posse:* R — 37. *autem ille* RfE — P. 418. 4. *ipsum erit* pE *erit* f — 7. *potuisse* RfE — 13. *huius rei* P *cuius- que* C — 14. *quod* P *de quo* C — *facile* P *facilime* bz — 16. *quaest. erit* Rz — 23. *de incestu tamen* R — 24. *et de P et C* — 26. *est* om. PE — 35. *autem inf.* RfE — P. 419. 6. *ea* om. P — 8. *sibi* f *si sibi* C — 9. *esse* P *essent* C *esse et* Sauppe — 12. *refelletur* PE *refelleret* f — 15. *Ab* f — 16. *querelae* P *querenda* eb — 22. *defensoris* C *defensionis* f (z hic def.) — *autem* P(p)eb — 24. *firm.* P — 27. *hoc* peb *haec* C — *idem* P(p) — 28. *facienda* Rfz — 37. *et ad eam* R *et ad eam uerbi* f *et ad eam uerbi eius* eb *et ad eam eius uerbi* z — P. 420. 1. *quam incoh.* Rf *quam inch.* E — 6. *praeuarica- torem* P — 8. *perfectam ab reo* P *profectam ab eo* p *prof. ab reo* E (a b) *ab eo* Rf — 9. *prima* RfE — *qua* E — 10. *accedit* Pe b — 12. *utetur* Rf *nititur* E — 13. *ne* om. fE — *habere* RfE — 14. *sit del.* Sauppe — *non* om. RE — 15. *nititur z utetur* f *utitur* C — *aequasi* P — 16. *sit & essent* R *sit esset* f *esset* eb *sic esset* z — *quaque* P *quoq:* R — *tamen* p(?), feb *uim* z — *complectentur* Rf — *in iud.* C *iud.* Sauppe — 17. *dicitur* RfE — 19. *quasi ex uero* RfE — 20. *et ex* eb *ex* C — 22. *et ex* PRf *ex* eb *et z* — 23. *rare* Gesner — 30. *defen- sionem* P — 33. *de ea* RfE *et ea* ω — 34. *quam* Rfz — *pro- posuit z proposui* C — P. 421. 3. *dici solent* RfE — 4. *ea* Pe b *esse* Rf *eum z haec* ω — 18. *directi et* R *directi* fE — 31. *naturae* Pp² *naturai* p¹ — P. 422. 6. *quidem* Pf — 7. *uer- setur* Pfez — 11. *uteretur* P *utetur* feb *uter* z — 12. *defendit* Pfez — 15. *quam a P cum* C *quom a scripsi* — 16. *poterit* RfE — 19. *significare* PRb — 20. *decet* P *dicit* fE — 21. *probarit* R *probatit* fE — 28. *computet* P an: *amputet?* — 34. *cum* PR *tū f enim* z om. eb — 35. *ea quae* C *ea* P *fortasse melius* — P. 423. 2. *dicit se* RfE — 10. *rer. publ.* R — 17. *legis iudex* P *iudex* b — 19. *propendetur* P *perpende(n)tur* p — 21. *retra- hatur* RfE — 35. *praecepta* RfE — P. 424. 17. *his* P *nobis* C.

Topica ex duobus fontibus ad nos profluxerunt, quorum alter quasi in multos rivulos diductus est alter adhuc uno cursu in lucem exiit. Est Ottob. 1406 (O) saec. X a me nuper inventus. Nam Viteberg. (f) quamquam ex eodem fonte manavit, haud pauca tamen ex altero recepit. Huius sunt Voss. 84 (A) et 86 (B) et Marc. 257 (m), qui saec. X ubi consentiant A litt. notantur, deinde eiusdem saec. Eins. 324 (a), Sangall. 830 (b), 854 (c), Voss. 70 (V), XI saec. Sangall. 818 (d), Leid. 90 (L), tum Bern. 219^c (β) saec. XI et Erfurt. (e) saec. XII, qui duo vicissim cum illo genere cognationem quandam habent. Collat. e G. Wartenberg et m P. Schwenke liberali animo suppeditaverunt. Ceteras ipse feci. Editionibus usus sum Richardiana (Par. 1556) et Orelliana (Tur. 1830), tum commentationibus, quas C. Hammer prgm. Landavi 1879 et Th. Stangl Bl. f. d. bayer. G. XVIII 245 etc. protulerunt. Ipse hunc libellum Fleck. 139, 281—296 recensui, ut haec adnotatio brevis esse possit.

M TULLI CICERONIS TOPICA subscr. A, *MARCI TULLII CICERONIS TOPICORVM LIBER* inscr. O. Quae verba A subscripsit, eorum collocationem ceteri variaverunt, *TULLII* aut *T.* scripserunt, hoc omiserunt aut omnia; ad *G(AIVM) TREBATIVM* ins. bf, add. Vβ. — 11. *eam* C *ea* ex Boethio Klotz — *rationem via* C *rationis via* A² corr. ex Boeth. ω — P. 426. 6. *cauisses* O β f — 21. *artes* A a² *artis* a¹ — 26. *quaeque et* A *quaeque* β f — P. 427. 7. *quae* O *qua* C om. A β f — *evoluit* O a¹ *evoluitur* C — 8. *eius* C *eī* B — 18. *enim* O om. C — *laelius* A a d V L — 23. *formula* A — 24. *adiunctis* O e *coniunctis* C — P. 428. 4. *ea cr* A¹ *ea gr* A² m *ea* |gr B (in mrg. hic locus a 3 adscr.); *ea* i. e. civis Romana susp. Schwenke — 6. *eae* ... *conv.* om. Nizolius — 9. *ei legatum* V *legatum* O — 10. *fecerunt* e — 17. *debeatur* del. Hotomanus — 21. *Ea s. i. s. contr.* del. Hammer — 24. *adiungeretur* (re punctis del.) A *adiungetur* B m — P. 429. 1. *cui* A a¹ β — 2. *Repugnat* O *pugnat* C — 3. *rebus* om. b¹ — 7. *fornex* A¹ B¹ — 10. *possit* A β f — 15. *reguntur* O *regantur* C — 16. *re min.* O L V — 18. *qui par* B *quōi par* Buechler Philol. 21, 124 — 27. *quantum* O β e *quo d qua f quoad* Valla — 30. *argum. reperiendum* O — 32. *ad rep.* om. O — P. 430. 6. *tangitue* A — 8. *et* om. A f — 13. *qualium* A — 14. *quasi* om. Proust — 15. *intelligentiae* O — 16. *s̄ explic. sunt* A (*s̄* madore paene del.) B³ (*s̄* del.) m (*s̄* om.) *s̄ explicandas* B *est explicanda* O *expl. est* C — 21. *iuris* om. A a¹ d f — 25. *nexo* A a¹ (Bm def.) — 33. *hoc* β f — P. 431. 6. *ut illud* inclusi — 30. *ante* C *animo* Hammer — *percepta* C *praecepta* f — 31. *igitur sunt* O b c L *sunt ig.* C *sunt* f — 37. *per* O e f om. C — *translatione* A² a b c L — P. 432. 5. *ad quos* O f — 18. *inf. est* O *inf.* e —

25. *uideantur* C *uidentur* V (in Boeth. com.) *videbantur* Orell.
 — 33. *hoc idem* C om. b^1 *hoc quidem* O — P. 433. 8. *fnitumo legitumo* V ad *fnitimo legitimo* C — *acditumo* AV ad *aeditimo* C — *et non* A²c — 9. *tinum* O L b c β f — 10. *esse putat* A a b c V *esse putat esse* d — 13. $\left| \begin{array}{l} ea \\ A \end{array} \right|$ *et ea* a b d e L *ut ea* c *et huc* V *hinc* O f β^1 *et ea hinc* β^2 — 22. *coniunctione* A a b c L β — 26. *coniugata* O f β^3 *iugata* C — 33. *genus ... pluvia* inclusi — 35. *quorum alterum ... alterum* C (non O f) — 37. *quae ex g. s. inclusi* — P. 434. 16. *appelletur* A a b¹c L V — 17. $\overline{qm}$ A¹a²V *quae* C — 21. *quia ... urbis* inclusi — 27. *qui ... optinuissent* inclusi — P. 435. 7. *in* A O f om. C — 8. *in minimis* O f *minimis* V — 23. *aduersa* O f b² *diuersa* C (item 29) — 30. *uel* A a b c L V — 33. *ea* om. A — *graece* A¹O f *graecci* C — *e contrario* β — P. 436. 12. *quid* A a²L V β e f — *quid* O b² *quis* C om. d e — 20. *strepitus* *crepitus* O — *str. hom.* inclusi; neque enim Boeth. noverat. — 21. *et* om. A a b¹c L — 24. *ceteraque* A²O β f *et cetera* d b² β *cetera* C — 25. *possint* A a β f — 28. *adiuncta* Manut. — P. 437. 4. *igitur est* V *igitur* C — 20. *non qui nominis* A¹a b¹c L *non quia non omnis* A² β^2 *non quia omnis* b² (*quin omnis* mrg. 1?) *non quod non omnis* β^1 V² — 21. $\left| \left| \right. \right|$ *dicatur* A *dicatur* a b c L V¹ β *non dic.* C — 30. *merere* a¹ *mereri* C (360, 8) — P. 438. 13. *haec* A f — 18. *equidem* O f β *et quidem* C — 19. *igitur* O f β *enim* C — 20. *sua ui* O — 21. *non quod* O — 22. *non habet e habeat* O *habet* C — *sed* O f *et* C — 23. *stat. caus.* O b c *caus. stat.* C — 26. *et* O f β e om. C — P. 439. 9. *in p. c. fuit* O b c *causa f. i. p.* C — 14. *accidissent* A a V *concid. d cecid.* C *acced.* (ad Her. II 34 de inv. I 91) — 16. *nauem* A a — 21. *est* Manut. — 26. *irascitur* O e *irascaris* b¹ *irascatur* C — 31. *in* om. O b L del. a — 36. *eventus* an pepulit *quod?* — P. 440. 3. *Quae ... vol.* del. Schuetz — 22. *vero* om. O d e f — 30. *arg. cogn.* O b c *cogn. arg.* C — P. 441. 17. *et adu.* A a d L β e — 26. *ipsis* O e f *ipsa* C — 36. *comparantur* O L b f *comparentur* C — P. 442. 2. *at quod* O β e f — 11. *ambigetur* A a b¹L — 26. *est* O f *inest* C (B m red.) — *maxime* O — 28. *fortuna* inclusi — P. 443. 14. *inprudentes* A — 17. *Huic ... accep.* inclusi — 30. *in* A om. C — P. 444. 15. *quam* A *quo* b — 18. *alt. def. alt. inf.* A — 23. *prop. autem aut* O *prop. autem* C — 26. *corum* a b L — *rerum* B² — 28. *sint* C *sunt* d — 29. *genera sunt* C *genera scripsi* — 32. *contradictione* N *conditione* Forcellini. Cfr. de off. I 21, III 108 — P. 445. 4. *sit necne sit* C *sitne necne sit* A *sitne sic* scripsi — 5. *haec sunt* (s. l. *sint* 3) b om. O — 6. *sint* om. O b — 17. *sic* O f om. C — 19. *sit ads.* A — *et* O f om. C — 23. *simplicum* A¹a d V — P. 446. 8. *propositis* C *propositi* Hammer — 17. *et* om. a O — *de* A a L f om. C — *alio* b¹ d e (supra recte, non hic). Quint. VII 3, 8 — 22. $\left| \left| \left| \left| \right. \right| \right|$ A *eis* B¹

ei B³ m his O N hi vel ii C — P. 447. 2. *tuitionem* O e —
cuique A om. C — 5. *Atque . . . nom.* del. Schuetz — 11. *igitur*
 C enim b L om. O — 16. *rer. exp.* inclusi — 18. *quaeque* C
quoque O f N Visorius — 19. *instruuntur* A *instiuntur* a. Post
 hoc *ut iudiciorum* vel simile aliquid intercidit. — *quae* om. O f
 — 20. *partita* B¹ — 22. *factum sit* A — 34. *si C sed* scripsi
 — 37. *at ω* — P. 448. 9. *appellant* A *uocant* C inclusi —
 11. *uocari* C *vocare* scripsi. Quint. III 11, 18 — 23. *ista* A² m O f
ita C — 25. *possunt* O f e — 32. *quibus* inclusi — 36. *mode-*
ratae O L V a b d f, fort. melius (item 20, 25) — P. 449. 2. *con-*
sequitur A f — 6. *is* A f — 8. *adaug.* A *aut aug.* f *aug.* C —
 9. *et irac.* C *irac.* A O inclusi — 11. *in* A² B m om. C.

P. XIII adde post P. 40 haec: 5. *sententia* H *scientia* C —
 P. 319. 7. corr. *magnum* — P. 346. 25. corr. *id ita*.

M. TULLI CICERONIS

DE .

O R A T O R E

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera
repetenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent,
qui in optima re publica, quom et honoribus et rerum
gestarum gloria florerent, eum vitae cursum tenere
5 potuerunt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio
cum dignitate esse possent. Ac fuit quom mihi quoque
initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum
praeclara studia referendi fore iustum et prope ab
omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium
10 rerum labor et ambitionis occupatio cursu honorum
etiam aetatis flexu constitisset. Quam spem cogita- 2
tionum et consiliorum meorum cum graves communium
temporum tum varii nostri casus fefellerunt. Nam qui
locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore vide-
15 batur, in eo maxumae moles molestiarum et turbulen-
tissumae tempestates extiterunt; neque vero nobis
cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est
ad eas artis, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas
inter nosque recolendas. Nam prima aetate incidimus 3
20 in ipsam perturbationem disciplinae veteris et con-
sulatu devenimus in medium rerum omnium certamen
atque discrimen et hoc tempus omne post consulatum

obiecimus [iis] fluctibus qui per nos a communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. Sed tamen in eis vel asperitatibus rerum vel angustiis temporis obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus inimicorum vel causa amicorum vel res publica tribuet otii ad scribendum potissimum conferam. Tibi vero, frater, neque hortanti deero neque roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest neque voluntate. Ac mihi repetenda est veteris cuiusdam memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id quod requiris, ut cognoscas quae viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut mihi saepe dixisti, quoniam quae pueris aut adulescentulis nobis aut ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt vix hac aetate digna et hoc usu, quem ex causis quas diximus tot tantisque consecuti sumus, aliquid isdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri; solesque non nunquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

Ac mihi quidem saepenumero in summos homines ac summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse visumst quid esset cur plures in omnibus rebus quam in dicendo admirabiles extitissent. Nam quocumque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentis in quoque genere videbis non mediocrium artium sed prope maximarum. Quis enim est qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet quin belli duces ex hac una civitate praestantissimos paene innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? Iam vero consilio ac sapientia qui regere ac

gubernare rem publicam possint, multi nostra plures patrum memoria atque etiam maiorum extiterunt, quom boni per diu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac ne qui forte cum
 5 aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem quam cum imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet, convertat animum ad ea ipsa artium genera circumspiciatque qui
 10 in iis floruerint quamque multi: sic facillume quanta oratorum sit et semper fuerit paucitas iudicabit. Neque enim te fugit omnium laudatarum artium procreatricem
 9 quandam et quasi parentem eam, quam *φιλοσοφίαν* Graeci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari; in
 15 qua difficile est numerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatone vel disserendi ratione comprehenderit. Quis ignorat
 10 ii qui mathematici vocantur quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? Quo tamen in genere ita multi perfecti homines extiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus
 25 sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ei qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? Vere
 11 mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque
 30 versati, minimam copiam poetarum egregiorum extitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores quam poetae boni reperientur. Quod
 35 hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus

hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum more et sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque diunctum, in dicundo autem vitium vel maximum 5 sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere. Ac ne illud quidem vere 4
13 dici potest, aut pluris ceteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdis- scendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam 10 Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla unquam vehementius 14 quam eloquentiae studia viguerunt. Nam posteaquam 15 imperio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens non sibi ad dicendum studio omni entendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam vim neque aliquod praeceptum 20 artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur; post autem auditis oratoribus Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctoribus incredibili quodam nostri homines di- 15 cendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo 25 varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quae nunc quoque sunt, exposita praemia vel 30 ad gratiam vel ad opes vel ad dignitatem. Ingenia vero, ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium praesti- 16 terunt. Quibus de causis quis non iure miretur ex omni memoria aetatum temporum civitatum tam 35 exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam quam homines

opinantur et pluribus ex artibus studiisque collectum. Quid enim quis aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum electione sed etiam constructione verborum et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi in eorum qui audiunt mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitatis et respondendi et lacessendi suptili venustate atque urbanitate coniuncta. Tenenda praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis neque legum ac iuris civilis scientia neglegendast. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderandast; quae sola per se ipsa quanta sit histrionum levis ars et scaena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione laborent, quis ignoret quam pauci sint fuerintque quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore, peritura. Quam ob rem mirari desinamus quae causa sit eloquentium paucitatis, quom ex iis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas carast, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id quod expetunt

6
20 consequi posse confidant. (Ac mea quidem sententia
nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi
erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam
consecutus.) Et enim ex rerum cognitione efflorescat
et redundet oportet oratio; quae nisi subest res ab 5
oratore percepta et cognita, inanem quandam habet
21 elocutionem et paene puerilem. (Neque vero ego hoc
tantum oneris imponam nostris praesertim orato-
ribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil
ut iis putem licere nescire, quanquam vis oratoris 10
professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac pol-
liceri videtur, ut omni de re, quaecumque sit propo-
22 sita, ornate ab eo copioseque dicatur.) Sed quia non
dubito quin hoc plerisque immensum infinitumque
videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio 15
et doctrina sed etiam otio studioque abundantis par-
titionem iam quandam artium fecisse video neque in
universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a
ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in foren-
sibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum 20
versaretur, et id unum genus oratori reliquisse, non
complectar in his libris amplius quam quod huic generi
re quaesita et multum disputata summorum hominum
23 prope consensu est tributum; repetamque non ab in-
cunabulis nostrae veteris puerilisque doctrinae quandam 25
ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi
in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni
dignitate principum disputatione esse versata; non quo
illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores
reliquerunt, sed quom illa pateant in promptuque sint 30
omnibus neque ea interpretatione mea aut ornatius
explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc ven-
7
24 Quom igitur vehementius inveheretur in causam
principum consul Philippus Drusique tribunatus pro

senatus auctoritate susceptus infringi iam debilitarique videretur, dici mihi memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa se in Tusculanum contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat, 5 Q. Mucius dicebatur et M. Antonius homo et consiliorum in re publica socius et summa cum Crasso familiaritate coniunctus. Exierant autem cum ipso 25 Crasso adulescentes et Drusi maxime familiares et in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae collocarent, C. Cotta, qui [tum] tribunatum plebis 10 petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus 26 deque universa re publica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei col- 15 locuti sunt. Quo quidem sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent; eo autem 27 omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, quom lauti accubuissent, tolleretur omnis 20 illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine incunditas et tantus in loquendo lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani. Postero autem die, quom illi maiores natu satis quies- 28 sent et in ambulationem ventum esset, [dicebat] tum Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse: Cur non imitamur, Crasse, Socratem illum qui est in Phae- dro Platonis? Nam me haec tua platanus admonuit, quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est 30 diffusa ramis quam illa cuius umbram secutus est Socrates, quae mihi videtur non tam ipsa acula quae describitur quam Platonis oratione crevisse, et quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abiceret in herba atque ita [illa], quae philosophi divinitus ferunt 35 esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est aequius. Tum Crassum: Immo vero commo- 29 dius etiam; pulvinosque poposcisse et omnis in

iis sedibus, quae erant sub platano, consedis-
[dicebat].

8 Ibi ut ex pristino sermone relaxarentur animi
omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem
30 quendam de studio dicendi intulisse. Qui quom ita 5
esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium et
Cottam sed magis utrumque collaudandum videri, quod
tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus
suis solum anteponebantur, sed quom maioribus natu
compararentur: neque vero mihi quicquam, inquit, 10
praestabilius videtur quam posse dicendo tenere ho-
minum [coetus] mentis, allicere voluntates, impellere
quo velit, unde autem velit deducere. Haec una res
in omni libero populo, maxime in pacatis tranquillisque
civitatibus, praecipue semper floruit semperque domi- 15
31 nata est. Quid enim est aut tam admirabile quam ex
infinita multitudine hominum existere unum, qui id,
quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum
paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque
auditu quam sapientibus sententiis gravibusque verbis 20
ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magni-
ficum quam populi motus, iudicum religiones, senatus
32 gravitatem unius oratione converti? Quid tam porro
regium, tam liberale, tam munificum quam opem ferre
supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare 25
periculis, retinere homines in civitate? Quid autem
tam necessarium quam tenere semper arma, quibus vel
tectus ipse esse possis vel provocare integer vel te
ulcisci lacessitus? [Age vero, ne semper forum subsellia
rostra curiamque meditare, quid esse potest in otio 30
aut iucundius aut magis proprium humanitatis quam
sermo facetus ac nulla in re rudis?] Hoc enim uno
33 praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter
nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. Quam
ob rem quis hoc non iure miretur summeque in eo 35
elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime
bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat?

Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia
 potuit aut dispersos homines unum in locum congregare
 aut a fera agrestique vita ad hunc humanum
 cultum civilemque deducere aut iam constitutis civi-
 5 tatibus leges iudicia iura describere? Ac ne plura, 34
 quae sunt paene innumerabilia, consector, comprehendam
 brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione
 et sapientia non solum ipsius dignitatem sed et priva-
 10 torum plurimorum et universae rei publicae salutem
 maxime contineri. Quam ob rem pergite ut facitis,
 adulescentes, atque in id studium, in quo estis, in-
 cumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei
 15 publicae emolumento esse possitis. Tum Scaevola
 comiter, ut solebat, Cetera, inquit, adsentior Crasso,
 ne aut de C. Laelii soceri mei aut de huius generi
 aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse,
 vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab ora-
 20 toribus civitates et initio constitutas et saepe conser-
 vatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro contione
 iudiciis senatu statuisti oratorem in omni genere ser-
 monis et humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi 36
 hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus
 ac silvis dissupatum non prudentium consiliis com-
 pulsum potius quam disertorum oratione delentum se
 25 oppidis moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utili-
 tates aut in constituendis aut in conservandis civita-
 tibus non a sapientibus et fortibus viris sed a disertis
 ornateque dicentibus esse constitutas? An vero tibi 37
 Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut
 30 Sabinorum coniugia coniunxisse aut finitimorum vim
 repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia
 singulari? Quid? in Numa Pompilio, quid? in Servio
 Tullio, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt
 35 vestigia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae
 ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti
 esse cernimus, sed deinceps omnia nomine plena con-

38 siliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim
 et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura
 proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiu-
 menta per homines eloquentissimos importata; sed ut
 reliqua praetermittam, omnium mihi videor exceptis, 5
 Crasse, vobis duobus eloquentissimos audisse Ti. et
 C. Sempronios, quorum pater homo prudens et gravis,
 haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxime
 censor salutis rei publicae fuit. Atque is non accurata
 quadam orationis copia sed nutu atque verbo libertinos 10
 in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rem
 publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam
 haberemus. At vero eius filii disertissimi et omnibus vel
 naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati
 quom civitatem vel paterno consilio vel aviteis armis 15
 florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice,
 ut ais, civitatum eloquentia rem publicam dissipaverunt.
 10 Quid? leges veteres moresque maiorum, quid? auspicia,
 39 quibus [et] ego et tu[, Crasse,] cum magna rei pu-
 blicae salute praesumus, quid? religiones et caerimo- 20
 niae, quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra
 familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut
 inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere
 40 tractata? Equidem et Ser. Galbam memoria teneo divi-
 num hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. 25
 ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, igna-
 rum legum haesitantem in maiorum institutis rudem in
 iure civili; et haec aetas vestra praeter te, Crasse, qui tuo
 magis studio quam proprio munere aliquo disertorum ius a
 nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignarast. 30
 41 Quod vero in extrema oratione quasi tuo iure
 sumpsisti, oratorem in omni sermonis disputatione
 copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno
 essemus, non tulissem multisque praecissem, qui aut
 interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum 35
 consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam
 42 temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum

Pythagorei omnes atque Democritii ceterique in iure sua physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibusquom tibi iusto sacramento contendere non liceret. Urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. Instaret Academia, quae, quicquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te inretitum tenerent. Peripatetici autem haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere; ac non solum meliora sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus quam omnis dicendi magistros scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos grammaticos musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. Quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et probabilior esse videatur; ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere videre dicere. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate posse.

Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et disceptari solere. Audivi enim summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quom eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines optinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, ho-

minem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et
 copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui
 46 Mnesarchus et Peripatetici Critolai Diodorus. Multi
 erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a qui-
 bus omnibus una paene voce repelli oratorem a gu- 5
 bernaculis civitatum excludi ab omni doctrina rerum-
 que maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiun-
 culas tanquam in aliquod pistrinum detrudi et compingi
 47 videbam. Sed ego neque illis assentiebar neque harum
 disputationum inventori et principi longe omnium in 10
 dicendo gravissimo et eloquentissimo Platoni, quouis
 tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam;
 quo in libro in hoc maxume admirabar Platonem, quod
 mihi [in] oratoribus irridendis ipse esse orator summus
 videbatur. Verbi enim controversia iam diu torquet 15
 Graeculos homines contentionis cupidiores quam veri-
 48 tatis. ¶ Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui
 tantummodo in iure aut in iudiciis possit aut apud
 populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi
 multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim 20
 sine multa pertractatione omnium rerum publicarum
 neque sine legum morum iuris scientia neque natura
 hominum incognita ac moribus in iis ipsis rebus satis
 callide versari et perite potest. ¶ Qui autem haec cogno-
 verit, sine quibus ne illa quidem minima in causis 25
 quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit
 de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis
 esse nisi composite ornate copiose loqui, quaero id
 ipsum qui possit assequi sine ea scientia quam ei non
 conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei qui dicet ea 30
 49 quae dicet percepta sunt, extare non potest. Quam
 ob rem, si ornate locutus est, sicut et fertur et mihi
 videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit
 physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum ora-
 toris putandus est. Et, si Plato de rebus ab civilibus 35
 controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod
 ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si

Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt, sint eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de
5 qua loquimur et quaerimus. Et enim videmus iisdem 50
de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non habuerit in hac dicendi arte aliena facultatem. Quid 12
10 ergo interest? aut qui discernes eorum quos nominavi ubertatem in dicendo et copiam ab eorum exilitate qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt proprium, compositam orationem et ornatam et artificio
15 quodam et expolitione distinctam. Haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit necesse est aut omnium irrisione ludatur. Quid est enim tam furiosum quam verborum vel opti- 51
morum atque ornatissimorum sonitus inanis nulla subiecta sententia nec scientia? Quicquid erit igitur quacumque ex arte, quocumque de genere, orator id, si tanquam clientis causam didicerit, dicet melius et ornatus
20 quam ipse ille eius rei inventor atque artifex. Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam ora- 52
25 torum proprias sententias atque causas et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam, fatebor equidem in iis magis assidue versari hanc nostram dictionem; sed tamen in iis ipsis rebus per multa sunt, quae ipsi magistri, qui rhetorici vocantur,
30 nec tradunt nec tenent. Quis enim nescit maxime vim 53
existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram vel ad odium aut dolorem incitandis vel ab hisce iisdem per motionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? Quae, nisi qui naturas hominum vimque om-
35 nem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo quod volet perficere non poterit. Atque totus hic lo- 54

cus philosophorum proprius videtur neque orator me
 auctore unquam repugnabit; sed quom illis cognitionem
 rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elab-
 orare, tractationem orationis, quae sine illa est scientia
 nulla, sibi assumet; hoc [enim] est proprium oratoris 5
 13 quod saepe iam dixi: oratio gravis et ornata et homi-
 55 num sensibus ac mentibus accommodata. Quibus de
 rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor.
 Sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me. Nam ego
 quae sunt oratori cum illis communia non mutuor ab 10
 illis; isti qui de iis rebus disputant haec oratorum
 esse concedunt. Itaque ceteros libros artis suae no-
 56 mine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. Et
 enim quom illi in dicendo inciderint loci, quod per-
 saepe evenit, ut de dis immortalibus, de pietate, de con- 15
 cordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de
 gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitu-
 dine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, cla-
 mabunt credo omnia gymnasia atque omnes philoso-
 phorum scholae sua esse haec omnia propria, nihil 20
 57 omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego ut de iis
 rebus in angulis consumendi otii causa disserant cum
 concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut
 eadem, de quibus illi tenui quodam et exanguis ser-
 mone disputant, hic cum omni iucunditate et gravitate 25
 explicet. Haec ego cum ipsis philosophis [tum] Athe-
 nis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic
 noster, qui nunc aedilis curulis est et profecto, nisi
 ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac
 iam tum erat adolescentulus his studiis mirifice de- 30
 58 ditus. Iam vero de legibus tuendis, de bello, de pace,
 de sociis, de vectigalibus, de iure civium generatim in
 ordines aetatesque discripto dicant vel Graeci, si vo-
 lunt, Lycurgum et Solonem — quamquam illos qui-
 dem ceusemus in numero eloquentium reponendos — 35
 scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem, per-
 fectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel nostri

decemviros, qui XII tabulas perscripserint, quos necesse est fuisse prudentis, antepo-
nant in hoc genere et Ser. Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi gloria praestitisse. Numquam enim negabo esse quas- 59
5 dam partis proprias eorum, qui in iis cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt; sed oratorem plenum atque perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit copiose varieque dicere. Et enim 14
10 saepe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque sumendum. Quaero enim 60
15 num possit aut contra imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris [usu] aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut maritumarum scientia; num apud populum de legibus iubendis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animorum atque motus vel
20 inflammandos vel etiam extinguendos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima pervestigatione earum omnium rationum, quae de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur. Atque 61
25 haud scio an minus vobis hoc sim probaturus; equidem non dubitabo quod sentio dicere. Physica ista ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur; illustrari autem oratione si quis istas ipsas artis velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem.
30 Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de na-
35 valium opere dicendum, non, quom ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset. Neque vero Asclepiades, is quo nos medico

amicoque usi sumus, [tum eloquentia vincebat ceteros medicos,] in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae
63 facultate utebatur, non eloquentiae. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnis in eo, quod scirent, satis esse eloquentis; 5
illud verius, neque quenquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum, de
15 quo sciat, posse dicere. Quam ob rem, si quis univ-
64 versam et propriam oratoris vim definire complecti- que volt, is orator erit mea sententia hoc tam gravi dignus nomine, qui, quaequomque res inciderit quae sit dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et memoriter dicet cum quadam actionis etiam
65 dignitate. Sin cuiquam nimis infinitum videtur, quod 15 ita posui, quaquomque de re, licet hinc quantum cuique videbitur circumcidat atque amputet: tamen illud tenebo, si quae ceteris in artibus atque studiis sita sunt orator ignoret tantumque ea teneat, quae sunt in disceptationibus atque usu forensi, tamen iis 20 de rebus ipsis si sit ei dicendum, quom cognorit ab iis qui tenent, quae sint in quaque re multo oratorem melius quam ipsos illos, quorum hae sint artes, esse
66 dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario affini nostro et, quom 25 acceperit, ita pronuntiabit, ut ipse C. Mario paene hic melius quam ipse illa scire videatur; sin de iure civili, tecum communicabit, te hominem prudentissimum et peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit,
67 dicendi arte superabit. Sin quae res inciderit, in qua 30 de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum — etsi haec quidem nosse debet orator —, cum Sex. Pompeio erudito homine in philosophia communicarit: hoc profecto efficiet, ut, quam-
35 quomque rem a quoquo cognoverit, de ea multo dicat
68 ornatius quam ille ipse unde cognorit. Sed si me

audiet, quoniam philosophia in tris partis est tributa, in naturae obscuritatem, in disserendi suptilitatem, in vitam atque mores, duo illa relinquamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper
5 oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de 69
vita et moribus totus est oratori perdiscendus; cetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei
10 tradita. Et enim si constat inter doctos, hominem 16
ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum Nicandrum Colophonium poetica quadam facultate, non rustica
15 scripsisse praeclare: quid est cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, 70
numeris astrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac paene
20 par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit. Nam quod illud quasi iure, Scaevola, negasti te fuisse 71
laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere: nunquam mehercule hoc
dicerem, si eum quem fingo me ipsum esse arbitrarer. Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, homo tibi 72
subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus quam
30 volebat familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus, sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet atque extat, utrum simus earum
35 rudes an didicerimus. Ut qui pila ludunt non utuntur 73
in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus didicerintne palaestram an nesciant, et qui

aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen utrum sciant pingere an nesciant non obscurum est, sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum contionum senatus, etiam si proprie ceterae non adhibeantur artes, tamen facile declaratur utrum is, qui dicat, tantum-
modo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad di-
cendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

17 Tum ridens Scaevola: Non luctabor tecum, in-
74 quit, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi quae ego vellem non esse oratoris concederes et ea ipsa nescio quo modo rursus detorques atque oratori propria traderes. Quae, quom ego praetor Rhodum venissem et cum summo illo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem, inrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam atque contempsit multaque non tam graviter dixit quam facete. (Tua autem fuit oratio eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse
20 diceres.) Quas ego si quis sit unus complexus omnes idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis esset aut si etiam unquam fuisset aut vero
25 si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus — pace
77 horum dixerim — laudem reliquisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versatur quin scias, neque eam tamen scientiam, quam
30 adiungis oratori, complexus es, videamus ne plus ei tribuamus, quam res et veritas ipsa concedat.

78 Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum
35 quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum

negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari? Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?

Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque comprehenderit. Sed primum id difficile est factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. Aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum et laetum, et palaestrae magis et olei quam huius civilis turbae ac fori. Namque egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen quom proconsul in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus; sed, cum cotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, quom hoc nescio quo modo apud eos increbuisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque ut poterat de officio et de ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et, qui unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter

se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere atque esse sapientem. Sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longaeque ab
84 nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo uberius eisdem de rebus loquebatur, non quo aperiret 5 sententiam suam — hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando —; sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem 10 assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. Disputabant contra disertis hominibus Athenienses et in re publica causisque versati, in quis erat etiam 19 85 is qui nuper Romae fuit, Menedemus hospes meus. Qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae versaretur in perspicendis rationibus constituendarum 15 et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus atque omni abundans doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia. Omnis enim partis illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium ceteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum in- 25 86 veniri libellis. Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat cur de prooemiis et de epilogis et de huius modi nugis — sic enim appellabat — referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, 30 de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus littera 87 nulla in eorum libris inveniretur. Ipsa vero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos expertes esse illius prudentiae, quam sibi adsciscerent, 35 sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et

ipsis apud quos ageret talis qualem se ipse optaret
 videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetori-
 5 vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi
 cognosset is, qui diceret, quot modis hominum mentes
 et quibus et quo genere orationis in quamque partem
 moverentur: haec autem esse penitus in media philo-
 10 sophia retrusa atque abdita, quae isti rhetores ne pri-
 moribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus 88
 exemplis magis quam argumentis conabatur refellere.
 Memoriter enim multa ex orationibus Demostheni prae-
 clare scripta pronuntians docebat illum in animis vel
 iudicium vel populi in omnem partem dicendo permo-
 15 vendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus conseque-
 retur, quae negaret ille sine philosophia quemquam
 nosse posse. Huic respondebat non se negare De- 20
 89
 mosthenem summam prudentiam summamque vim ha-
 buisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive,
 20 id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset,
 non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse
 quaerendum. Saepe etiam in eam partem ferebatur 90
 oratione, ut omnino disputaret nullam artem esse di-
 cendi; idque quom argumentis docuerat, quod ita nati
 25 essemus, ut et blandiri eis suptiliter, a quibus esset
 petendum, et adversarios minaciter terrere possemus
 et rem gestam exponere et id quod intenderemus con-
 firmare et [id] quod contra diceretur refellere, ad ex-
 tremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus
 30 omnis oratorum versaretur facultas, et quod consue-
 tudo exercitatioque intellegendi prudentiam acueret at-
 que eloquendi celeritatem incitaret, tum etiam exem-
 plorum copia nitebatur. Nam primum quasi dedita 91
 opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem
 35 disertum fuisse dicebat, quom repeteret usque a Co-
 race nescio quo et Tisia, quos artis illius inventores
 et principes fuisse constaret; eloquentissimos autem

homines, qui ista nec didicissent nec omnino scisse curassent, innumerabilis quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille inridens sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum alterum ego illi facile assentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me illudi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus et nunquam fallentibus rebus contineretur. Haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; quoniam et dicerentur ab iis, qui omnia ea non plane tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda sed exigui temporis aut falsa aut certa obscura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuaderi videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur cognosset, aut calide aut copiose dicere; † quibus dicere Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum. Itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, disertos cognosse me nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum atque natura. Ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, nec despero fore ali-

quem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, quom se ad audiendum legendum scribendumque dederit, existat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huc aliquid poterit addere.

10 Hoc loco Sulpicius, Insuperanti, inquit, mihi et 96
Cottae sed valde optanti utriusque nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus satis incundum fore videbatur, si, quom vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos ali-
15 quid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intumam veniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio 97
20 utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, quom ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, quom et per me ipsum egissem et per Drusum saepe temptassem; quo in genere tu, Antoni, — vere loquar — nunquam mihi
25 percentanti aut quaerenti aliquid defuisti et persaepe me quae soleres in dicendo observare docuisti. Nunc, 98
quoniam uterque vestrum patefecit earum ipsarum rerum aditum quas quaerimus et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc
30 veniam, ut ea quae sentitis de omni genere dicendi suptiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebō, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. 22
35 Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonio, qui et potest facere quod requiris et consuevit, 99
ut te audio dicere. Nam me quidem [fateor semper]

a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse[^{ut}] tute paulo ante dixisti; quod ego non superbia neque inhumanitate faciebam neque quod tuo studio rectissimo atque optumo non obsequi vellem, praesertim quom te unum ⁵ ex omnibus ad dicendum maxume natum aptumque cognossem, sed mehercule istius disputationis insolentia atque earum rerum quae quasi in arte traduntur ¹⁰ 100inscientia. Tum Cotta: Quoniam [id] quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de iis rebus, Crasse, lo- ¹⁰ querere, adsecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia quae percontati erimus expli- ¹⁰ 101caris, dimiserimus. De iis credo rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, QUIBUS SCIAM POTEROQUE. Tum ille: Nam quod tu non poteris aut nescies, quis no- ¹⁵ strum tam impudens est qui se scire aut posse postulet?

Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitrato percontemini. ¹⁰ 102Atqui, inquit [Sulpicius], hoc ex te, de quo modo An- ²⁰ tonius exposuit, quid sentias quaerimus, existimesne artem aliquam esse dicendi? Quid? mihi vos nunc, inquit Crassus, tanquam aliquoi Graeculo otioso et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam, de qua meo arbitrato loquar, ponitis? Quando enim ²⁵ me ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper iurississe potius eorum hominum impudentiam, qui quom in schola assedissent, ex magna hominum fre- ¹⁰ 103quentia dicere iuberent si quis quid quaereret? Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui per- ³⁰ magnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, quom se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque tam nova, de qua se non ³⁵ omnia quae dici possint profiteantur esse dicturos. ¹⁰ 104Quod si te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de iis

rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui nos istius modi disputationibus delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem adolescentem huic studio deditum summo
 5 homo ingenio nostrique cupidissimus Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam,²³ quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi mos¹⁰⁵
 10 adolescentibus, Crasse, qui non Graeci [alicuius] cotidianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis sed in maximis causis et in hoc domicilio
 15 imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. Equidem te quom in dicendo semper putavi deum, tum¹⁰⁶ vero tibi nunquam eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime decet
 20 neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adolescentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, istis obsequi studeo neque gra-¹⁰⁷ vabor breviter meo more quid quaque de re sentiam dicere. Ac primum illud — quoniam auctoritatem
 25 tuam neglegere, Scaevola, fas mihi non esse puto — respondeo, mihi dicendi aut nullam artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbis controversia posita. Nam¹⁰⁸ si ars ita definitur, ut paulo ante posuit Antonius, ex
 30 rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia et ad vulgarem popularemque sensum accommodata omnia genera huius forensis nostrae dictionis.
 35 Sin autem ea, quae observata sunt in usu ac tracta-¹⁰⁹ tione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita, generibus il-

lustrata, partibus distributa sunt — id quod video potuisse fieri —, non intellego, quam ob rem non, si minus illa suptili definitione, at hac volgari opinione ars esse videatur. Sed sive est ars sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem negligenda; verum intellegendum est alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse maiora. Tum Antonius vehementer se assentire Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te iis, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus quam ipsam artem posse prodesse.

111 Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis; quanquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis videar non ipse a me aliquid promississe sed fortuito in sermonem vestrum incidisse. Equidem quom peterem magistratum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, quom ita ei dicerem, me velle esse ineptum — id erat petere blandius, quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri; — hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo praesente ego ineptum esse me minime vellem; quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius quam de dicendo dicere, quom ipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi quom est necessarium? Perge vero, inquit, Crasse, Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego praestabo.

25 Sic igitur, inquit, sentio, Crassus, naturam primum atque ingenium ad dicendum vim adferre maximam; neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam sed naturam defuisse. Nam et animi atque ingeni celeres quidam

motus esse debeat, qui et ad excogitandum acuti et
 ad explicandum ornandumque sint uberes et ad me-
 moriam firmi atque diuturni; et si quis est, qui haec¹¹⁴
 putat arte accipi posse — quod falsum est; praeclare
 5 enim res se habeat, si haec accendi aut commoveri
 arte possint; inseri quidem et donari ab arte non
 possunt; omnia sunt enim illa dona naturae —, quid
 de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascuntur,
 linguae solutio vocis sonus latera vires conformatio
 10 quaedam et figura totius oris et corporis? Neque enim¹¹⁵
 haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit —
 neque enim ignoro et quae bona sint fieri meliora
 posse doctrina et quae optima non, aliquo modo acui
 tamen et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita
 15 lingua haesitantes aut ita voce absoni aut ita voltu
 motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi
 ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum nume-
 rum venire non possint. Sunt autem quidam ita in
 20 isdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut
 non nati sed ab aliquo deo dati esse videantur.
 Magnum quoddam est onus atque munus suscipere at-¹¹⁶
 que profiteri se esse omnibus silentibus unum maximis
 de rebus magno in conventu hominum audiendum.
 Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia
 25 in dicente quam recta videat. Ita quicquid est, in quo
 offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit.
 Neque haec in eam sententiam disputo, ut homines¹¹⁷
 adulescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino
 a dicendi studio deterream. Quis enim non videt
 30 C. Coelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini
 novo, illam ipsam, quamquamque adsequi potuerit, in
 dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q. Va-
 rium, vastum hominem atque foedum, non intellegit
 illa ipsa facultate, quamcumque habuit, magnam esse²⁶
 35 in civitate gratiam consecutum? Sed quia de oratore¹¹⁸
 quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis
 omnibus vitiis orator atque omni laude cumulatus.

Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hic quod quaerimus omitemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores
 119 item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satis faciat, 10 quibus necesse est, sed uti his admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare. Ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. Mihi, etiam qui optime dicunt quique id facillime atque 15 ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in ordianda oratione perturbantur, paene impudentes videntur; tametsi id accidere non
 120 potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis expectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim faciendo solum quod decet sed non faciendo id 25 quod non decet impudentiae nomen effugere debemus.
 121 Quem vero non pudet — id quod in plerisque video —, hunc ego non reprehensione solum sed etiam poena dignum puto. Equidem et in vobis animum advertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut et ex- 30 albescam in principiis dicendi et tota mente atque artibus omnibus contremescam. Adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum 35 metu viderit.

122 Hic omnes assensi significare inter sese et collo-

qui coeperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non [modo non] obsesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset. Tum Antonius, Saepe, ut dicis, inquit, animum adverti, 27
 5 Crasse, et te et ceteros summos oratores, quanquam tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cuius quidem rei quom causam 123
 quaerem quidnam esset, cur ut in quoque oratore plurimum esset ita maxime is pertimesceret, has causas
 10 inveniebam duas: unam, quod intellegerent ii, quos usus ac natura docuisset, non nunquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria, quotienscumque dicerent, id quod aliquando posset accidere ne illo ipso tempore acci-
 15 deret, timere. Altera est haec, de qua queri saepe 124
 soleo: quod ceterarum homines artium spectati et probati si quando aliquid minus bene fecerunt quam solent, aut noluisse aut valetudine impediti non potuisse consequi id quod scirent putantur — noluit, inquit,
 20 hodie agere Roscius aut crudior fuit —, oratoris peccatum si quod est animum adversum, stultitiae peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non 125
 habet, quia nemo videtur aut quia crudus fuerit aut quod ita maluerit stultus fuisse. Quo etiam gravius
 25 iudicium in dicendo subimus. Quotiens enim dicimus, totiens de nobis iudicatur; et qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum; qui autem in dicendo quid reprehensus est, aut aeterna in
 30 vero quod a te dictum est, esse permulta, quae orator 126
 a natura nisi haberet, non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi assentior inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur
 35 eos, quos iudicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque

127hortari solebat. Satis est enim in ceteris artificiiis
 perficiendis tantummodo similem esse hominis et id,
 quod tradatur vel etiam inculcetur, si quis forte sit
 tardior, posse percipere animo et memoria custodire.
 Non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas ver- 5
 borum, non denique ea quae nobis non possumus
 128fingere, facies vultus sonus. In oratore autem acumen
 dialecticorum, scientia philosophorum, verba prope
 poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum,
 gestus paene summorum actorum est requirendus. 10
 Quam ob rem nihil in hominum genere rarius perfecto
 oratore inveniri potest. Quae enim singularum rerum
 artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur,
 ea nisi omnia summa sunt in oratore, probari non
 potest. 15

129 Tum Crassus: Atqui vide, inquit, in artificio per-
 quam tenui et levi quanto plus adhibeatur diligentiae
 quam in hac re, quam constat esse maximam. Saepe
 enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc
 reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse 20
 neminem, non quo non essent quidam probabiles, sed
 quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non
 posset. Nihil est enim tam insigne nec tam ad diu-
 turnitatem memoriae stabile, quam id, in quo aliquid
 130offenderis. Itaque ut ad hanc similitudinem huius hi- 25
 strionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam
 nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa ve-
 nustate fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat
 atque delectet? Itaque hoc iam diu est consecutus,
 ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere 30
 Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectio-
 nemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum,
 facio impudenter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse
 non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit,
 quem denique non decet, hunc, ut Apollonius iubebat, 35
 ad id quod facere possit detrudendum puto.

29 Num tu igitur, inquit Sulpicius, me aut hunc

Cottam ius civile aut rem militarem iubes discere? Nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille: Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam; et quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis¹³² neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi videor audisse; quae¹⁵ quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis quae habent modice et scienter utantur et ut ne dedeant. Id enim est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor,²⁰ sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere caput esse artis decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem¹³³ alio transferamus et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

²⁵ Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quicquid est istud, quod tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia³⁰ contenti sumus; idque ex te quaerimus — ut ne plus nos assequamur quam quantulum tu in dicendo assecutus es —, quoniam quae a natura expetenda sunt ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum putes? Tum Crassus arridens: Quid censes,³⁰ inquit, Cotta, nisi studium et ardorem quandam amoris?¹³⁴³⁵ sine quo cum in vita nihil quisquam egregium, tum certe hoc quod tu expetis nemo unquam assequetur.

Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intellego cupiditate. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo quo intendas ferat deducatque, cognoris. Quare quoniam mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de oratoris arte sed de hac mea, quantulacumque est, facultate quaeritis, exponam vobis non quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat. Tum Sulpicius: O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! Quod enim neque precibus unquam nec insidiando nec speculando assequi potui, ut quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa non modo videre mihi sed ex eius scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.

Tum Crassus: Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, non tam te haec admiraturum, quae dixerō, quam existimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur cuperes non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis aut cuiquam novum. Nam principio, id quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia et contrita praescepta didicisse: primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodate; deinde esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione sine designatione personarum et temporum aut de re certis in personis ac temporibus locata. In utraque autem re quicquid in controversiam veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur. Existere autem controversias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie aut ita, ut a sententia

scriptura dissentiat; his autem omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta propria. Sed cau-141
 sarum, quae sint a communi quaestione seiunctae, partim in iudiciis versari partim in deliberationibus;
 5 esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse locos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quaereretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus;
 10 alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. Cumque esset omnis142
 oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum quid diceret, deinde inventa non solum ordine sed etiam momento quodam
 15 atque iudicio dispensare atque componere; tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria saepire; ad extremum agere cum dignitate et venustate: etiam illa cognoram et acceperam, ante quam de re143
 diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui
 20 audirent; deinde rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id quod nos intenderemus confirmandum; post quae contra dicerentur refellenda; extrema autem oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda, quaeque essent pro adversariis, 32
 25 infirmanda atque frangenda. Audieram etiam quae de144
 orationis ipsius ornamentis traderentur: in quo praecipitur primum, ut pure et Latine loquamur, deinde ut plane et dilucide, tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum
 30 praecepta cognoram. Quin etiam, quae maxime pro-145
 pria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi videram. Nam de actione et de memoria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione praecepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina
 35 versatur, quam ego si nihil dicam adiuvare, mentiar. Habet enim quaedam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat et quo intuens ab eo, quodcumque

146sibi proposuerit, minus aberret. Verum ego hanc vim intellego esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obser-
 5 vasse atque id egisse; sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non eicio; est enim, etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum
 147non illiberale. Et exercitatio quaedam suscipienda vobis est — quanquam vos quidem iam pridem estis 10 in cursu —, sed iis, qui ingrediuntur in stadium quique ea, quae agenda sunt in foro tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prae-
 148discere ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus; ac tamen ista, quae abs te breviter 15 de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione quid sentias quaerimus.

33 Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos
 149^ffacere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causa-
 20 rum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate; sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent suas et linguae celeritatem incitant verborumque frequentia delectantur. In quo fallit eos quod audierunt, 25
 150dicendo homines ut dicant efficere solere. Vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines perverse dicendo facillime consequi. Quam ob rem in istis ipsis exercitationibus etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen illud utilius sumpto spatio ad cogitandum 30 paratius atque accuratius dicere. Caput autem est quod, ut vere dicam, minime facimus — est enim magni laboris, quem plerique fugimus —, quam plurimum scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi effector ac magister; neque iniuria. Nam si subitam 35 et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura

superabit. Omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii¹⁵¹
 cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de
 qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii
 contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque
⁵ sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis
 maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant
 necesse est; tum ipsa collocatio conformatioque ver-
 borum perficitur in scribendo, non poetico sed quodam
 oratorio numero et modo. Haec sunt, quae clamores¹⁵²
¹⁰ et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque
 ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi
 vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit,
 consequetur. Et qui a scribendi consuetudine ad di-
 cendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito
¹⁵ si dicat, tamen illa quae dicantur similia scriptorum
 esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo
 scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua
 similis oratio consequetur. Ut concitato navigio cum¹⁵³
²⁰ remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum
 et cursum suum intermisso impetu pulsuque remorum,
 sic in oratione perpetua cum scripta deficiunt, parem
 tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum si-
 militudine et vi concitata. In cotidianis autem com-³⁴
 mentationibus equidem mihi adulescentulus proponere¹⁵⁴
²⁵ solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem,
 nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut
 aut versibus propositis quam maxime gravibus aut
 oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria
 possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem,
³⁰ verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem.
 Sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea
 verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque
 essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius,
 si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius
³⁵ orationem mihi forte posuissem: ita, si iisdem verbis
 uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus
 idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque¹⁵⁵

sum usus adulescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem. Quibus lectis hoc assequebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae 5
 156 nova nostris essent, dum modo essent idonea. Iam vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et exercitationes non tam artis indigent quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi 10
 nobis sunt non solum oratores sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravita-
 157 temque veniamus. Exercenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi 15
 displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. Educenda deinde dictiosst ex hac domestica exercita-
 tione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem forensem, subeundus 20
 visus omnium et periclitandae vires ingenii, et illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferendast.
 158 Legendi etiam poetae, cognoscendae historiae, omnium bonarum artium doctores atque scriptores eligendi et pervolutandi et exercitationis causa laudandi inter- 25
 pretandi corrigendi vituperandi [refellendi]; disputandumque de omni re in contrarias partis et quicquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eli-
 159 gendum; atque [dicendum] perdiscendum ius civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, se- 30
 natoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum, foedera pactiones, causa imperii cognoscendast; libandus [est] etiam ex omni genere urbanitatis fac-
 tiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspargatur omnis oratio.] Effudi vobis omnia quae sentiebam, quae 35
 fortasse, quemquomque patrem familias arripissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

Haec cum Crassus dixisset, silentium est conse-³⁵
 cutum. Sed quanquam satis iis qui aderant ad id¹⁶⁰
 quod erat propositum dictum videbatur, tamen sentie-
 bant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo
 5 peroratum. Tum Scaevola: Quid est, Cotta? inquit,
 quid tacetis? Nihilne vobis in mentem venit, quod
 praeterea ab Crasso requiratis? Id mehercule, inquit,¹⁶¹
 ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit et
 sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspe-
 10 xerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tanquam
 in aliquam locupletem ac refertam domum venerim,
 non explicata veste neque proposito argento neque
 tabulis et signis propalam collocatis, sed iis omnibus
 multis magnificisque rebus constructis ac reconditis:
 15 sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta
 eius ingenii per quaedam involucra atque integimenta
 perspexi, sed ea contemplari quom cuperem, vix aspi-
 ciendi potestas fuit. Itaque nec hoc possum dicere,
 me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse
 20 atque id vidisse. Quin tu igitur facis idem, inquit¹⁶²
 Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam
 ornamentorum [villam] venisses: si ea seposita, ut
 dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non
 dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, prae-
 25 sertim si esset familiaris; similiter nunc petes a Crasso,
 ut illam copiam ornamentorum suorum, quam con-
 structam uno in loco quasi per transennam praeter-
 euntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo
 quicque in loco collocet. Ego vero, inquit Cotta, a te¹⁶³
 30 peto, Scaevola, — me enim et hunc Sulpicium impedit
 pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius
 modi disputationis semper contempserit, haec, quae
 isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere:
 — sed tu hanc nobis veniam da, Scaevola, et perface,
 35 ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit
 in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. Ego¹⁶⁴
 mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc

causa volebam quam mea. Neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii quantum iam diu nobis non contigit, ne gravere exaedificare id opus quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video, quam vehementer probo. Enimvero, inquit 36
 165 Crassus, mirari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego ita teneo ut ii qui docent neque sunt eius generis ut, si optume tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu? inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? Hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam suppellectilem nunquam videram.

166 Potes igitur, inquit Crassus, ut alia omittam innumerabilia et immensa et ad ipsum tuum ius civile veniam, oratores putare eos, quos multas horas expectavit, quom in campum properaret, et ridens et stomachans P. Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius homo consularis non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adversarii liberaretur? Ego vero istos, inquit — memini enim mihi narrare Mucium —, non modo oratoris nomine sed ne foro quidem dignos vix putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia neque dicendi ratio aut copia sed iuris ci-

vilis scientia, quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII tabulis permiserat — quod quom impetrasset, causa caderet —; alter iniquom putabat plus secum agi, quam quod erat in actione, 5 neque intellegebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

Quid? his paucis diebus nonne nobis in tribunali³⁷
 Q. Pompei praetoris urbani familiaris nostri sedentibus¹⁶⁸
 homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde
 10 peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur CUIUS
 PECUNIAE DIES FUISSET? quod petitoris causa comparatum esse non intellegebat, ut, si ille infitiator probasset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta deberi, petitor rursus quom peteret, ne ex-
 15 ceptione excluderetur QUOD EA RES IN IUDICIUM ANTEA VENISSET. Quid ergo hoc fieri turpius aut dici¹⁶⁹
 potest quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur laborantibus succurrat aegris medeatur adfectos excitet, hunc in mi-
 20 nimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus aliis inridendus esse videatur? Equidem propin-¹⁷⁰
 quom nostrum, P. Crassum illum Divitem, quom multis aliis rebus elegantem hominem et ornatum tum praecipue in hoc ferendum et laudandum puto, quod, quom
 25 P. Scaevolae frater esset, solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiam assumpsisset — quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus —, neque se ante causas amicorum tractare atque agere
 30 coepisse, quam ius civile didicisset. Quid vero ille¹⁷¹
 [M.] Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora atque illa aetas in hac civitate eferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re iam dudum loquor, quod adest
 35 vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed tamen idem hoc semper ius civile contempsit. Verum, quoniam sententiae atque opini-¹⁷²

onis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad potero, vobis exponam quid de quaque re sentiam.

- 38 Antoni incredibilis quaedam et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris 5 nudata sit, posse se facile ceteris armis prudentiae tueri atque defendere. Quam ob rem hic nobis sit exceptus; ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae.
- 173 Nam volitare in foro, haerere in iure ac praetorum 10 tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum tutelarum gentilitatum agnationum adluvionum circumluvionum nexorum mancipiorum pa- 15 rietum luminum stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, quom omnino quid suum quid alienum quare denique civis aut peregrinus servus aut liber
- 174 quispiam sit ignoret, insignis est impudentiae. Illa 20 vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse [se] confiteri, quinquere mis aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi quom in circulo decipiari adversari stipulatiuncula et quom obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, 25 quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scal-morum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto
- 175 Argonautarum navim gubernarit. Quid? si ne parvae quidem causae sunt, sed saepe maximae, [in] quibus 30 certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa maior quam illius militis? de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius re credita testa- 35 mentum mutasset et quem ei visum esset fecisset heredem essetque ipse mortuus, res delata est ad cen-

tum viros, quom miles domum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam testamento exheres filius. [Nempe] in ea causa quaesitum est de iure civili possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem

5 pater testamento neque heredem neque exheredem scripsisset nominatim. Quid? qua de re inter Mar-³⁹cellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, quom¹⁷⁶ Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne

10 in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et gentilitatis iure dicendum? Quid? quod item in centum-¹⁷⁷virali iudicio certatum esse accepimus, qui Romam in exilium venisset, cui Romae exulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset intestatoque

15 esset mortuus —; nonne in ea causa ius applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio atque inlustratum est a patrono? Quid? nuper, quom¹⁷⁸ ego C. Sergii Auratae contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra

20 in iure versata defensionis? Quom enim M. Marius Gracidianus aedis Auratae vendidisset neque servire quandam earum aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset neque declarasset, praestare de-

25 bere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bu-¹⁷⁹culeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum aedis L. Fufio venderet, in mancipio lumina uti tum essent ita recepit.

30 Fufius autem, simul atque exaedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim quom Buculeio, quod, quoi quomque particulae caeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. Quid vero? clarissima¹⁸⁰

35 M' Curii causa Marci que Coponii nuper apud centumviros quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? quom Q. Scaevola, aequalis et collega meus, homo

omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaret-⁵ que, nisi postumus et natus et, antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum et natum et mortuum heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum¹⁰ mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius esset heres, num destitit uterque nostrum in ea causa in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis,⁴⁰ hoc est, in medio iure civili versari? Omitto iam¹⁸¹ plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt¹⁵ innumerabilia; capitis nostri saepe potest accidere ut causae versentur in iure. Et enim si C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque consularem, quom propter invidiam Numantini foederis pater patrat²⁰ us ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. F. tribunus plebis iussit educi, quod eum civem negaret esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater²⁵ suus aut populus vendidisset aut pater patrat¹⁸² us ei nullum esse postliminium: quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentio- nemque maiorem quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis, consularis praesertim, cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infit³⁰ iari, sed in civili iure consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo foederato seseque liberasset et postea domum revenisset, quaesitum est apud maiores nostros num is ad suos postliminio redisset et amisisset hanc civitatem.³⁵¹⁸³ Quid? de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest, nonne ex iure civili potest esse contentio,

quom quaeritur, is qui domini voluntate census sit continuone an, ubi lustrum sit conditum, liber sit? Quid? quod usu memoria patrum venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, quom uxorem 5 praegnantem in provincia reliquisset, Romae alteram duxisset neque nuntium priori remisisset mortuusque esset intestato et ex utraque filius natus esset, medioerisne res in contentionem adductast, quom quaeretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex 10 posteriore natus erat, et de eius matre, quae, si iudicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri cum superiore divortium, in concubinae loco duceretur? Haec igitur et horum similia iura suae civitatis igno-184 rantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore atque vultu, huc atque illuc intuentem, vagari cum 15 magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem nonne inprimis flagitiosum putandum est?

20 Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam 41 segnitatem hominum atque inertiam. Nam si esset 185 ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o di immortales, non 25 dicerem hoc audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis sibi faciliorem cognitionem videri. Quod 186 quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur; primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa per- 30 volgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere 35 volt, habet illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum 187 breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo ob-

scurius; sed experiar et dicam, si potero, planius.
 42 Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa
 et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri
 et voces et modi; in geometria liniamenta formae in-
 intervalla magnitudines; in astrologia caeli conversio 5
 ortus obitus motusque siderum; in grammaticis poe-
 tarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum
 interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac de-
 nique ipsa ratione dicendi excogitare ornare disponere
 meminisse agere ignota quodam modo [omnibus] et 10
 188 diffusa late videbantur. Adhibitast igitur ars quaedam
 extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum
 philosophi assumunt, quae rem dissolutam divolsam-
 que conglutinaret et ratione quadam constringeret.
 Sit ergo in iure civili finis hic: legitimae atque usi- 15
 tatae in rebus causisque civium aequabilitatis conser-
 189 vatio. Tum sunt notanda genera et ad certum nu-
 merum paucitatemque revocanda. Genus autem id
 est, quod sui similis communione quadam, specie
 autem differentis, duas aut pluris complectitur partis. 20
 Partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus ma-
 nant, subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum
 vel partium nomina, definitionibus quam vim habeant
 est exprimendum. Est enim definitio rerum earum,
 quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus, 25
 190 brevis et circumscripta quaedam explicatio. Hisce ego
 rebus exempla adiungerem, nisi apud quos haec ha-
 beretur oratio cernerem. Nunc complectar quod pro-
 posui brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod
 iam [diu] cogito, aut alius quispiam aut me impedito 30
 occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius
 civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde
 eorum generum quasi quaedam membra dispertiat,
 tum propriam cuiusque vim definitione declarat, per-
 35 fectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam
 191 atque uberem quam difficilem et obscuram. Atque
 interea tamen, dum haec, quae dispersa sunt, cogun-

tur, vel passim licet carpentem et colligentem undique replere iustam iuris civilis scientiam. Nonne videtis 43 equitem Romanum, hominem acutissimum omnium ingenio sed minime ceteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius civile, ut ei, quom ab hoc discesseritis, nemo de iis qui peritissimi sunt anteponatur? Omnia sunt enim 192 posita ante oculos, collocata in usu cotidiano, in congressione hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut voluminibus magnis continentur. Eadem enim elata sunt primum a pluribus; deinde paucis verbis commutatis etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. Accedit vero, quo facilius percipi co- 193 gnoscique ius civile possit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio. Nam, sive quem [haec] Aeliana studia delectant, plurimast [et] in omni iure civili et in pontificum libris et in XII tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitamque declarant; sive quem civilis scientia, quam Scaevola non putat oratoris esse propriam sed cuiusdam ex alio genere prudentiae, totam hanc descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus XII tabulis contineri videbit; sive quem ista praepotens et gloriosa philosophia delectat — dicam audacius —, hosce habet fontis omnium disputationum suarum, qui iure civili et legibus continentur. Ex his enim et dignitatem 194 maxime expetendam videmus, quom vera virtus atque honestus labor honoribus praemiis splendore decoratur, vitia autem hominum atque fraudes damnis ignominiiis vinclis verberibus exiliis morte multantur; et docemur non infinitis concertationumque plenis disputationibus sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes oculos manus abstinere. Fremant 44 omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule 195

omnium philosophorum unus mihi videtur XII tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare. 196 Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut 5 Ithacam illam in asperrimis saxulis tanquam nidulum affixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati esse debemus in eius modi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis imperii dignitatis? cuius primum nobis mens 10 mos disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his 197 tantis opibus imperii comparandis. Percipietis etiam illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, 15 quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis antepono. His ego de causis dixeram, Scaevola, iis, qui perfecti oratore esse 20 vellent, iuris civilis esse cognitionem necessariam. 25

45   Iam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui
198 ei praesunt, honoris gratiae dignitatis quis ignorat? Itaque, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ii qui apud illos *παραγραμτικοί* vocantur, sic in nostra 30 civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est:

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus, multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore digni- 35 tatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure

auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. Senectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius¹⁹⁹ potest esse perfugium quam iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia
 5 comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius quam honoribus
 10 et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

15 Summarum rerum incerti: quos ego ope mea ex incertis certos compotesque consili dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus iuris consulti totius ora-²⁰⁰ culum civitatis. Testis est huiusce Q. Mucii ianua et
 20 vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine affectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

Iam illa non longam orationem desiderant quam⁴⁶ ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt²⁰¹
 25 propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia
 30 necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum con- tionum senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tanquam aliqua materies iis oratori- bus, qui versantur in re publica, subiecta esse debet.
 35 Non enim causidicum nescio quem neque clamatorem²⁰² aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum

virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen † esse deus putatur, ut id ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo 5 quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque 10 populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo 203 vel excitare possit vel sedare. Hanc vim si quis existimat aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, 20 atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut 47 fieri solet, digitum ad fontes intenderem. Mihi vero, 204 inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum 25 studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse 30 se quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intellego, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque 205 patefacta. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in 35 primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa

arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et
 didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, ex-
 pleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri.
 Nam nunc quibus studendum rebus esset accepimus,
 5 quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum
 rationemque cupimus cognoscere. Quid? si, inquit²⁰⁶
 Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tene-
 rem, vestrae potius obsecutus sum voluntati quam
 aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab An-
 10 tonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex
 quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus
 est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?
 Ut videtur, inquit Sulpicius; nam Antonio dicente etiam
 quid tu intellegas sentiemus. Peto igitur, Crassus inquit,²⁰⁷
 15 a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis oneris
 ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas
 quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias. De-⁴⁸
 prehensum equidem me, inquit Antonius, plane video
 atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me,
 20 quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod
 in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam,
 id nunc me isti vitare non sinunt. Verum hoc ingre-²⁰⁸
 diar ad ea quae vultis audacius, quod idem mihi spero
 usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo
 25 solet, ut nulla expectetur ornata oratio. Neque enim
 sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de
 mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium
 meum rettuli, sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina
 tradita sed in rerum usu causisque tractata; quae si
 30 vobis hominibus eruditissimis non probabuntur, vestram
 iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis quae
 ego nescirem, meam facilitatem laudatote, cum vobis
 non meo iudicio sed vestro studio inductus non gra-
 vate respondero. Tum Crassus: Perge modo, [inquit,]²⁰⁹
 35 Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu elo-
 quare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeni-
 teat ad hunc te sermonem impulsisse.

Ego vero, inquit, pergam et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut quid illud sit de quo disputetur explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem [esse] illud de quo agitur in- 5
 210tellegent. Nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio quis esset imperator; qui cum esset constitutus administrator [quidam] belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, 10
 de oppidorum oppugnationibus, de com meatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem uterque exemplis Africanorum et Maximorum, 15
 Epaminondam atque Hannibalem atque eius generis
 211homines nominarem. Sin autem quaereremus quis esset is, qui ad rem publicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei publicae pareretur auge- 20
 returque teneret iisque uteretur, hunc rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse habendum; praedicaremque P. Lentulum principem illum et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et C. Laelium et innumerabiles alios cum ex nostra civi- 25
 212tate tum ex ceteris. Sin autem quaereretur quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium 30
 49 M. Manilium P. Mucium nominarem. Atque, ut iam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quaeratur, possim similiter explicare quid eorum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, 35
 qui de sua vi ac sapientia unus omnia paene profiteatur, est tamen quaedam descriptio, ut is, qui studeat

omnium rerum divinarum atque humanarum vim naturam causasque nosse et omnem bene vivendi rationem tenere et persequi, nomine hoc appelletur. Ora-²¹³to-
 5 rem autem, quoniam de eo quaerimus, equidem non facio eundem quem Crassus, qui mihi visus est omnem omnium rerum atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio ac nomine, atque eum puto esse, qui et verbis ad audiendum iucundis et
 10 sententiis ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus atque communibus. Hunc ego appello oratorem eumque esse praeterea instructum voce et actione et lepore quodam volo. Crassus vero mihi²¹⁴
 noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis sed ingenii sui finibus immensis paene describere. Nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mirum
 15 visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum saepissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non
 20 longe ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scientissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas, iam credo huc veniat et hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque
 25 terreat; qui quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis quam dicendi arte nititur. Neque vero, si quis utrumque²¹⁵
 potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam causam orator est aut hic disertus atque
 30 eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, aliquam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istae facultates longeque sunt diversae atque seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato P. Africanus Q. Metellus C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et
 35 rei publicae dignitatem exornabant. Neque enim est⁵⁰ interdictum aut a rerum natura aut a lege aliqua atque

more, ut singulis hominibus ne amplius quam singulas
 216 artes nosse liceat. Quare non, [et] si eloquentissimus
 Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos
 princeps consilii publici fuit, idcirco eiusdem hominis
 atque artis utraque facultas existimanda est, nec, si 5
 P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam
 causam inest in facultate dicendi iuris civilis scientia.
 217 Nam si ut quisque in aliqua arte et facultate excellens
 aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet, ut
 quod praeterea sciet id eius, in quo excellet, pars 10
 quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila
 bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris
 civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime
 fecerit; eademque ratione dicantur ei quos *φυσικοὺς*
 Graeci nominant idem poetae, quoniam Empedocles 15
 physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philo-
 sophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse
 atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam
 aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes
 in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur. 20
 218 Ac si iam placet omnis artes oratori subiungere,
 tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi
 facultas non debeat esse ieiuna atque nuda sed aspersa
 atque distincta multarum rerum iucunda quadam varietate,
 sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa 25
 vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam le-
 gendo percucurrisse, neque ea ut sua possedissem sed
 ut aliena libassem. Fateor enim callidum quendam hunc
 et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque
 51 hospitem in agendo esse debere. 30

219 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti phi-
 losophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita
 dixisti, neminem posse eorum mentes qui audirent aut
 inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum
 eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi 35
 qui rerum omnium naturam, mores hominum atque
 rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit

oratori necessario percipienda: quo in studio hominum
 [quoque] ingeniosissimorum otiosissimorumque totas
 aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam
 magnitudinemque cognitionis atque artis non modo
 5 non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis
 tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est
 ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non
 abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam²²⁰
 orator magnus et gravis, cum iratum adversario iu-
 10 dicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod
 nesciret quid esset iracundia, fervor mentis an cupi-
 ditas poeniendi doloris? Quis, cum ceteros animorum
 motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque
 agitare vellet, ea dixit quae a philosophis dici solent?
 15 qui partim omnino motus negant in animis ullos esse
 debere, quique eos in iudicum mentibus concitent,
 scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores
 volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere,
 permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt.
 20 Orator autem omnia haec, quae putantur in communi²²¹
 vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo
 maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae
 vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo
 amplificat atque ornat, neque vult ita sapiens inter
 25 stultos videri, ut ii qui audiant aut illum ineptum aut
 Graeculum putent aut, etiam si valde probent ingenium,
 oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste
 ferant; sed ita peragrat per animos, ita sensus homi-²²²
 num mentesque pertractat, ut non desideret philoso-
 30 phorum descriptiones neque exquirat oratione summum
 illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an
 voluptate definiatur, an haec inter se iungi copularique
 possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum
 35 rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam
 et multas copiosas variasque rationes; sed aliud quid-
 dam, longe aliud, Crasse, quaerimus. Acuto homine²²³

nobis opus est et natura usuque callido, qui sagaciter
 pervestiget quid sui cives iique homines, quibus aliquid
 dicendo persuadere velit, cogitent sentiant opinentur
 52 expectent. Teneat oportet venas cuiusque generis
 aetatis ordinis et eorum, apud quos aliquid aget aut 5
 224 erit acturus, mentes sensusque degustet; philosophorum
 autem libros reservet sibi ad huiusce modi Tusculani
 requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit
 de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui cum haec
 exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit 10
 in libris civitatem; usque eo illa, quae dicenda de
 iustitia putabat, a vitae consuetudine et a civitatum
 225 moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in
 populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, conces-
 sisset clarissimo viro et amplissimo, principi civitatis, 15
 ut illa diceres in maxima contione tuorum civium quae
 dixisti? Eripite nos ex miseriis, eripite ex fau-
 cibus eorum, quorum crudelitas nostro san-
 guine non potest expleri; nolite sinere nos
 cuiquam servire nisi vobis universis, quibus 20
 et possumus et debemus. Omitto miseras, in
 quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto
 fauces, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo
 exorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere
 posse; servire vero non modo te sed universum se- 25
 natum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere?
 226 Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum
 tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et
 semper et sola libera est quaeque, etiam si corpora
 capta sint armis aut constricta vinclis, tamen suum 30
 ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere
 debeat. Quae vero addidisti, non modo senatum servire
 posse populo sed etiam debere, quis hoc philosophus
 tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia
 ad voluptatem corporis doloremque referens probare 35
 posset, senatum servire populo, cui populus ipse mo-
 derandi et regendi sui potestatem quasi quasdam

habenas tradidisset? Itaque haec cum a te divinitus⁵³
 ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus²²⁷
 et philosophiae deditus, non [modo] parum commode,
 sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat.
 5 Idemque Servium Galbam, quem hominem probe com-
 meminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat,
 quod is L. Scribonio quaestionem in eum ferente po-
 puli misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae
 gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Ro-
 10 manum et vehementer esset locutus, quam orationem
 in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur²²⁸
 Galbam Rutilius, quod is C. Sulpici Galli propinqui
 sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos
 extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria
 15 fletum populo moveret et duos filios suos parvos tutelae
 populi commendasset ac se, tanquam in procinctu
 testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum
 Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati.
 Itaque cum et invidia et odio populi tum Galba pre-
 20 meretur, hisce eum tragoediis liberatum ferebat; quod
 item apud Catonem scriptum esse video: nisi pueris
 et lacrimis usus esset, poenas eum daturum
 fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat et huic hu-
 militati dicebat vel exilium fuisse vel mortem ante-
 25 ponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et²²⁹
 sensit et fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut
 scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior
 esset in civitate neque sanctior, non modo supplex
 iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut
 30 liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis
 ferebat. Paulum huic Cottae tribuit partium, diser-
 tissimo adolescenti, sororis suae filio. Dixit item causam
 illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo
 apparatu, pure et dilucide. Quod si tu tunc, Crasse,²³⁰
 35 dixisses — qui subsidium oratori ex illis disputatio-
 nibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam
 petendum esse paulo ante dicebas — et si tibi pro

P. Rutilio non philosophorum more sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae. Nunc talis vir amissus est, dum causa 5 ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit. Quid 54 multa? pedem nemo in illo iudicio supposit credo, 10 231 ne Stoicis renuntiaretur. Imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus sed magister aut dominus videretur esse iudicum. 15 Quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent 20 habiles atque apti ad pedem, quia non essent viriles, sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est, neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices damnarent an absolverent, sed etiam 25 232 illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogabatur reus quam [quasi aestimationem] com- meruisse se maxime confiteretur; quod cum interrogatus 30 Socrates esset, respondit sese meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honor 233 apud Graecos maximus habetur. Cuius responso iudices sic exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen

propter eius ingenii magnitudinem vellem, quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti
 5 praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno utrum sit melius aut verius; tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer
 amplexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas,
 10 videbam. Primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem cum indotatam esse et incomptam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras,
 15 cum eius studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis.

Et enim sine controversia et magna est et late patet
 20 et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt; sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes. Nam si ita diceres,

25 qui iuris consultus esset, esse eum oratorem itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artes constitueres atque inter se pares et eiusdem socias dignitatis. Nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris
 30 esse posse fuisseque plurimos, oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit, esse posse. Ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tanquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum pa-

tronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent nunquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui quibus 5 verbis coemptio fiat nesciat, eundem eius mulieris, quae coemptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui quibus verbis herctum cieri oporteat nesciat, idem herciscundae familiae causam agere 10 non possit. Nam quod maximas centumvirales causas in iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M. Curii, quae abs te nuper 15 est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa 239 de iure dissensio. Quaero igitur quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum hic iuris con- 20 sultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio sed alieno, hoc est non iuris scientia sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc saepe audivi, cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba assectaretur, quod Crassi 25 filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem accommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appel- 30 lavit quaesivitque qua de re ad Crassum rettulisset. Ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, Suspensio, inquit, animo et occupato Crassum tibi 240 respondisse video; deinde ipsum Crassum manu pre- 35 hendit et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere ut respondisset nec dubium

esse posse. Galba autem alludens varie et copiose multas similitudines afferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero
 5 disertorum, sed par Galbae nullo modo —, ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

10 Ac tamen quae causae sunt eiusmodi, ut de earum ⁵⁷ iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod pater familias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? Nemo; quia constat agnascendo rumpi
 15 testamentum. Ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris sine controversiis ignorare, quae pars sine dubio multo maxima est; in eo autem iure, quod ambigitur ²⁴¹ inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis, quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. Nisi vero — bona
 20 venia huius optimi viri dixerim — Scaevolae tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M. Curii defendisti, non arripuisti patrocinium aequitatis et defensionem testamentorum ac voluntatis mortuorum. Ac mea ²⁴³ quidem sententia — frequens enim te audivi atque affui — multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud
 30 nimium acumen illuderet et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori; cumque multa colligeres et ex legibus et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi non modo acute sed etiam ridicule et facete, ubi si verba, non
 35 rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intellego; dicendi

vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta
 244profuit. Ipse ille Mucius paterni iuris defensor et
 quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa,
 cum contra te diceret, attulit quod de iure civili de-
 promptum videretur? quam legem recitavit? quid 5
 patefecit dicendo quod fuisset imperitis occultius?
 Nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum
 plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere
 pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eius
 modi causis alias scriptum alias aequitatem defendere 10
 245docentur. Et credo in illa militis causa, si tu aut
 heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te
 actiones, non ad tuam vim et ad oratoriam facultatem
 contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes,
 sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo 15
 iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis,
 patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; sta-
 tuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum
 centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere
 ac lamentari coegisses, ut totum illud UTI LINGUA NUN- 20
 CUPASSIT non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis
 anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.
 58 Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui
 246 istam artem primum facillimam non ediscant; quae
 quam sit facilis illi viderint, qui eius artis arrogantia, 25
 quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam
 tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis,
 quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed ali-
 quando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem
 efficere posset, tum esse illam artem futuram; deinde, 30
 quod sit plena delectationis; in quo tibi remittunt
 omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur;
 nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum
 sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit quam Mani-
 247 lianas venalium vendendorum leges ediscere; tum autem 35
 quod amore patriae censes nos nostrorum maiorum
 inventa nosse debere, non vides veteres leges aut ipsas

sua vetustate consenuisse aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos iure civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam virtutem hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. Nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum cavere malum, scire possumus. De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me unquam ius civile didicisse neque tamen in iis causis, quas in iure possem defendere, unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atque artis, aliud in communi vita et vulgari hominum consuetudine non hebetem nec rudem. Cui nostrum [non] licet fundos nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel delectationis invisere? Tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat. Num igitur si cui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid procuratori de agri cultura aut imperandum vilico sit, Magonis Carthaginensis sunt libri perdiscendi an hac communi intellegentia contenti esse possumus? Cur ergo non idem in iure civili, praesertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenae esse videamur? Ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile credo sit cum hoc Scaevola communicare; quanquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. An vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem [non] venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficiles necessario perdiscimus; si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt,

veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

- 59 Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; 5 sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia
251 distrahere nolim. Quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuque Roscii gestum et venustatem? Tamen nemo suaserit studiosis dicendi adulescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium quam vox? Tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more [et] tragoedorum voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient, 15 vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi quodam modo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam totiens, quotiens 20 praescribitur, Paeanem aut Nomionem citarimus.
252 Quod si in gestu, qui multum oratorem adiuvat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum in utroque assequi possumus, quantum in hac acie coti- 25 diani muneris spatii nobis datur: quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et alicunde arripi non potest, iuris 30 utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a
253 peritis vel de libris depromi potest. Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis iuris peritos, cum ipsi sint imperitissimi, ei qui, ut abs te paulo ante dictum est, pragmatici vocantur. In quo nostri 35 omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. Sed

tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse
 esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in iure
 civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod⁶⁰
 dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis²⁵⁴
⁵ scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine. Sed
 nos non quid nobis utile, verum quid oratori neces-
 sarium sit quaerimus. Quamquam, quoniam multa ad
 oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet
 idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet,
¹⁰ eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse
 facturum. Quod si ille astrictus certa quadam nume-
 rorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem
 senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare
 modos sed totos mutare possumus? Neque enim hoc²⁵⁵
¹⁵ te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia
 genera dicendi, id quod hand sciam an tu primus
 ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius
 quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi
 sermonis lenitas quam illa summa vis et contentio
²⁰ probatur; multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem
 audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent
 paulo intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus
 aut clamore contenderent. Quod si iam hoc facere
 non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et
²⁵ viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a
 ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista
 sententia, ut non modo non arbitrer subsidium se-
 nectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine
 esse ponendum, sed tanquam portum aliquem expectem
³⁰ istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim
 bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiam si adiuvant, historiam dico et²⁵⁶
 prudentiam iuris publici et antiquitatis [iter et] exem-
 plorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo
³⁵ et istis rebus instructissimo familiari meo Congo
 mutuabor. Neque repugnabo, quo minus, id quod modo
 hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni

recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id quod 5
257cupiunt adipiscendum prope necessarias. Nam et subitae ad propositas causas exercitationes et accuratae ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis 10
61 alienis comparatio et de alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi
258 causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad memoriam vel ad imitandum. Illud vero fuit horribile, quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterren- 15
dum habuerit quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam esse Roscium dixistique non tam ea quae recta essent probari quam quae prava fastidiis adhaerescere, quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus 20
259spectari puto. Itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; tenet enim res ipsa atque causa; at Aesopum, si paulum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate; 25
in eloquenti autem multa sunt quae teneant, quae si omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa quae sunt mirabilia videri.
260 Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persua- 30
dendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quae sunt in usu civitatum vulgari ac forensi, remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur imiteturque illum, cui sine dubio summa 35
vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur,

ut primum impedimenta naturae diligentia industria-
 que superaret; cumque ita balbus esset, ut eius ipsius
 artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere,
 perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus pu-
 5 taretur; deinde cum spiritus eius esset angustior,²⁶¹
 tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut
 una continuatione verborum, id quod eius scripta
 declarant, binae ei contentiones vocis et remissiones
 continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est,
 10 coniectis in os calculis summa voce versus multos
 uno spiritu pronuntiare consuescebat neque id con-
 sistens in loco sed inambulans atque ascensu ingrediens
 arduo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium²⁶²
 et ad laborem incitandos iuvenes vehementer assentior;
 15 cetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis et
 artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab
 oratoris proprio officio atque munere seiuncta esse
 arbitror.

Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus⁶²
 20 est Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veri-
 tatem videretur accedere. Tum Crassus: Operarium²⁶³
 nobis quendam, Antoni, oratorem facis atque haud
 scio an aliter sentias et utare tua illa mirifica ad re-
 fellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam prae-
 25 stitit; cuius quidem ipsius facultatis exercitatio orato-
 rum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine
 versatur maximeque eorum, qui de omni re proposita
 in utramque partem solent copiosissime dicere. Verum²⁶⁴
 ego non solum arbitrabar his praesertim audientibus
 30 a me informari oportere qualis esse posset is, qui
 habitaret in subselliis neque quicquam amplius afferret
 quam quod causarum necessitas postularet, sed maius
 quiddam videbam, cum censebam oratorem praesertim
 in nostra re publica nullius ornamenti expertem esse
 35 oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam fini-
 bus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius
 nobis expones ea, quae abs te de officiis praeceptisque

oratoris quaesita sunt; sed opinor secundum hunc diem.
 265 Satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. Nunc et
 Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum
 requiescet, dum se calor frangat, et nos ipsi, quoniam
 id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic 5
 omnibus. Tum Scaevola: Sane, inquit, vellem non
 constituissem in Tusculanum me hodie venturum esse
 Laelio. Libenter audirem Antonium. Et, cum ex-
 surgeret, simul arridens: Neque enim, inquit, tam
 mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit, 10
 quam iucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TULLI CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBER SECUNDUS.

1 Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria
 1 tenes, opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doc-
 trinae quam quantum prima illa puerili institutione
 potuisset, M. autem Antonium omnino omnis eru- 15
 ditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi
 qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur,
 tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a
 doctrina deterrent, libenter id quod dixi de illis
 oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi 20
 summam essent prudentiam atque incredibilem elo-
 quentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et
 stultum in nobis erudiendis patris nostri optimi ac
 2 prudentissimi viri studium videretur. Quos tum ut
 pueri refutare domesticis testibus patre et C. Aculeone 25
 propinquo nostro et L. Cicerone patruo solebamus,
 quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat nostra

matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum,
 et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una
 decesserat, multa nobis de eius studio et doctrina saepe
 narravit; cumque nos cum consobrinis nostris, Acu-
 5 leonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent,
 et ab iis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur,
 etiam illud saepe intelleximus, cum essemus eius domi,
 quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic
 loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et
 10 doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque
 ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei no-
 vum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero 3
 quamquam saepe ex humanissimo homine patruo no-
 stro acceperamus quem ad modum ille vel Athenis
 15 vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus de-
 didisset, tamen ipse adulescentulus, quantum illius
 ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo
 saepe quaesivi. Non erit profecto tibi quod scribo
 hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum
 20 ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae qui-
 dem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare
 possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc 4
 in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari
 vellet non didicisse, quam illa despiciere et nostrorum
 25 hominum in omni genere prudentiam Graecis ante-
 ferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo ora-
 tionem fore censebat suam, si omnino didicisse nun-
 quam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore,
 si alter contemnere alter ne nosse quidem Graecos
 30 videretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc 5
 tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac
 temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi
 doctrina sed ne sine omni quidem sapientia florere
 35 unquam et praestare potuisse. Et enim ceterae fere 2
 artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere
 autem, quod est scienter et perite et ornate dicere,

non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis
 saepta teneatur. Omnia, quaecumque in hominum dis-
 ceptionem cadere possunt, bene sunt ei dicenda qui
 hoc se posse profiteretur, aut eloquentiae nomen relin-
 6 quendum est. Quare equidem et in nostra civitate et 5
 in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, mul-
 tos et ingeniis ..... et magna laude dicendi sine
 summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem
 vero existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso et
 Antonio, non cognitis rebus omnibus quae ad tantam 10
 prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam,
 7 quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. Quo etiam
 feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam
 inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris,
 vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, al- 15
 terum non doctissimum alterum plane indoctum fuisse;
 vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de
 eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si
 ullo modo assequi complectique potuissem; vel me-
 hercule etiam ut laudem eorum iam prope senescentem, 20
 quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a
 8 silentio vindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi
 suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem
 laborandum; sed cum alter non multum, quod quidem
 extaret, et id ipsum adulescens, alter nihil admodum 25
 scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum
 ingeniis putavi, ut, quom etiam nunc vivam illorum
 memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si
 9 possem. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad
 probandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis 30
 eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere
 si quid velim nullius memoria iam me refellente, sed
 edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus
 loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros iis,
 qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi 35
 oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria
 3 teste commendemus. Nec vero te, carissime frater

atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestis putas, insequor ut erudiam — quid enim tua potest esse oratione aut subtilius aut ornatius? — sed [quoniam] sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille
 5 pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem sed paene in tota civitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito
 10 propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi 11 quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingenis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed quo citius hoc quod suscepimus non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione ad eorum quos
 15 proposuimus sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora 12 fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus
 25 senex cum C. Iulio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, 13 amicissime consalutassent: Quid vos tandem? Crassus, numquidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus; et enim vides esse ludos; sed — vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes —, cum ad me in Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem
 30 esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ratione temptans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de

- eloquentia cum Antonio disseruisse et tanquam in schola prope ad Graecorum consuetudinem disputasse.
- 14 Ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem. 5
Et enim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc tu si cupidius factum existimas, Caesari attribues, si familiarius, utrique nostrum. Nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat. Tum Crassus: 10
4 Equidem, quaequomque vos causa huc attulisset, laetarer, quom apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed tamen, vere dicam, quaevis causa malletm fuisset quam ista, quam dicis. Ego enim, ut quem ad modum sentio loquar, nunquam mihi minus 15
15 quam hesterno die placui, magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea contigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me senem esse sum oblitus fecique id, quod ne adulescens quidem feceram, ut iis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed 20
hoc tamen cecidit mihi peroportune, quod transactis iam meis partibus ad Antonium audiendum venistis.
- 16 Tum Caesar: Equidem, inquit, Crasse, et ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel ut hoc 25
sim cotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem [illud], ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta plus quam ego apud te valere videatur, et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus licebit, 30
non te urgebo neque committam, ut, dum vereare tu
17 ne sis ineptus, me esse iudices. Tum ille: Ego mehercule, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen 35
habere ductum, quod non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut

tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut
 se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis
 vel commodi rationem non habet aut denique in ali-
 quo genere aut inconcinne aut multus est, is ineptus
 5 esse dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa 18
 Graecorum natio. Itaque quod vim huius mali Graeci
 non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt.
 Ut enim quaeras omnia, quomodo Graeci ineptum
 appellent non reperies. Omnium autem ineptiarum,
 10 quae sunt innumerabiles, haud sciam an nulla sit
 maior, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quos-
 cumque inter homines visum est, de rebus aut diffi-
 cillimis aut non necessariis argutissime disputare. Hoc
 nos ab istis adulescentibus facere inviti et recusantes
 15 heri coacti sumus. Tum Catulus: Ne Graeci quidem, 5
 inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni 19
 fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re pu-
 blica volumus esse, horum Graecorum, qui se incul-
 cant auribus nostris, similes fuerunt, nec in otio ser-
 20 mones huius modi disputationesque fugiebant. Ac si 20
 tibi videntur qui temporis, qui loci, qui hominum ra-
 tionem non habent inepti, sicut debent videri, num
 tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo
 porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra
 25 et tot locis sessiones gymnasiolorum et Graecorum dis-
 putationum memoriam quodam modo commovent? aut
 num inopportunum tempus in tanto otio, quod et raro
 datur et nunc peroptato nobis datum est? aut ho-
 mines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes
 30 ii sumus, ut sine iis studiis vitam nullam esse duca-
 mus? Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo inter- 21
 pretor, qui primum palaestram et sedis et porticus
 etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis [et delecta-
 tionis] causa [non disputationis] invenisse arbitror.
 35 Nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt,
 quam in iis philosophi garrere coeperunt, et hoc ipso
 tempore, quom omnia gymnasia philosophi teneant,

tamen eorum auditores discam audire quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt. Ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi 5
22 ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis esse, adsentior; verum otii fructus est animi non contentio sed relaxatio. Saepe ex socero meo audivi, quom is diceret socerum suum Laelium semper fere cum Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter 10
6 repuerescere esse solitos, quom rus ex urbe tanquam e vinclis evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuesse et ad omnem animi remissionem ludumque 15
23 descendere. Sic enim res sese habet, ut, quem ad modum volucris videmus procreationis atque utilitatis suae causa effingere et construere nidos, easdem autem, quom aliquid effecerint, levandi laboris sui causa passim ac libere solutas opere volitare, sic nostri animi 20
negotiis forensibus atque urbano opere defessi gestiant ac volitare cupiant vacui cura ac labore. Itaque illud 24
ego, quod in causa Curiana Scaevolae dixi, non dixi secus ac sentiebam. 'Nam si', inquam, 'Scaevola, nullum erit testamentum recte factum nisi quod tu 25
scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur?' inquam, 'quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?' Tum illud addidi: 'Mihi enim liber esse non videtur 30
qui non aliquando nihil agit.' In qua permaneo, Cattle, sententia meque, quom huc veni, hoc ipsum 25
nihil agere et plane cessare delectat. Nam, quod addidisti tertium, vos esse eos qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur 35
ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius homo et doctus et perurbanus dicere solebat

[ea quae scriberet] neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intellegerent alteri plus fortasse quam ipse — de quo etiam scripsit Persium non curo legere (hic fuit enim, ut
 5 noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus), Laelium Decimum volo, quem cognovimus virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium —: sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos sed multo
 10 minus apud vos. Malo enim non intellegi orationem meam quam reprehendi. Tum Caesar: Equidem, inquit, Catule, iam mihi videor navasse operam, quod
 7 26 huc venerim. Nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. Sed
 15 cur impedimus Antonium? cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius expectat? Ego vero, inquit Crassus, 27
 neque Antonium verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro — Quidquam?
 20 inquit Catulus —, ut hic sitis hodie. Tum, quom ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Iulius, pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus adrisit et simul: Praecisa, 28
 25 inquit, mihi quidem est dubitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt; et ille Audite vero, audite inquit. Hominem enim audi-
 30 etis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum. Et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae suptilitatem elegantiamque concedere. Sed quia tamen 29
 35 hoc totum, quicquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse, docebo vos, discipuli, id quod ipse non didici, quid de omni

30 genere [dicendi] sentiam. Hic postea quam adriserunt,
 Res mihi videtur esse, inquit, facultate praeclara, arte
 mediocris. Ars enim earum rerum est quae sciuntur,
 oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia,
 continetur. Nam et apud eos dicimus qui nesciunt 5
 et ea dicimus quae nescimus ipsi. Itaque et illi alias
 aliud isdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos
 contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus
 contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum,
 cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut 10
 uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat,
 quom plus uno verum esse non possit. Ut igitur in
 eius modi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scien-
 tiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum
 et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam pu- 15
 tatis esse cur audiatis.

8
 31 Nos vero et valde quidem, Catulus inquit, puta-
 mus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione
 videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose,
 magis a veritate, ut tu putas, quam [a] nescio qua 20
 32 dignitate. Ut igitur de ipso genere sum confessus,
 inquit Antonius, artem esse non maximam, sic illud
 adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad
 pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum
 voluntates. Huius rei scientiam si quis volet magnam 25
 quandam artem esse dicere, non repugnabo. Et enim
 quom plerique temere ac nulla ratione causas in foro
 dicant, nonnulli autem propter exercitationem aut
 propter consuetudinem aliquam callidius id faciant,
 non est dubium quin, si quis animadverterit quid sit 30
 quare alii melius quam alii dicant, id possit notare.
 Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane
 33 artem, at quasi artem quandam invenerit. Atque uti-
 nam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis,
 item nunc quem ad modum ea reperirentur possem vo- 35
 bis exquirere!

Sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi

persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse per-
 fecto oratore praeclarius. Nam ut usum dicendi omit-
 tam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur,
 tanta oblectatiost in ipsa facultate dicendi, ut nihil
 5 hominum aut auribus aut mentibus iucundius percipi
 possit. Qui enim cantus moderata oratione dulcior 34
 inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum con-
 clusione aptius? qui actor imitanda quam orator sus-
 cipienda veritate iucundior? Quid autem suptilius
 10 quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius
 quam res splendore inlustrata verborum? quid plenius
 quam omni genere rerum cumulata oratio? Neque
 ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate
 dici graviterque debet. Huius est in dando consilio 9
 15 de maxumis rebus cum dignitate explicata sententia; 35
 eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati moderatio;
 eadem facultate et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari
 ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare,
 20 quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos
 ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accu-
 sando potest? quis maerorem levare mitius consolando?
 Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita me- 36
 moriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia
 25 nisi oratoris immortalitati commendatur? Nam si qua
 est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legen-
 dorum scientiam profiteatur, aut si quisquam dicitur
 nisi orator formare orationem eamque variare et di-
 30 insignibus, aut si via ulla nisi ab hac [una] arte tra-
 ditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique
 discriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod
 haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua
 arte esse commune. Sed si in hac una est ea ratio 37
 35 atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti
 sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut
 orator de iis rebus, quae ceterarum artium sunt, si

modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optume
 potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius
 38 illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque
 enim si de rusticis rebus agricola quispiam aut etiam,
 id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo 5
 pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco
 illius artis putandast eloquentia; in qua, quia vis
 magna est in hominum ingeniis, emolumentum etiam
 sine doctrina aliquid omnium generum atque artium
 consequuntur; sed quod cuiusque sit proprium etsi 10
 ex eo iudicari potest, quom videris quid quaeque doceat,
 tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod
 omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare
 possunt, orator sine ea nomen optinere suum
 non potest; ut ceteri si disertissimi sint, aliquid ab hoc 15
 habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde
 dicendi copiam petere non possit.

10 Tum Catulus: Etsi, inquit, Antoni, minime im-
 39 pediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae,
 patiere tamen mihi ignosces. Noenum possum 20
 quin exclamem, ut ait ille in Trinummo; ita vim
 oratoris quom exprimere subtiliter visus es tum lau-
 dare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optume
 facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad
 eam laudandam ipsam illam adhibere quam laudat. 25
 Sed perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse
 hoc totum diserte dicere idque si quis in alia arte
 faciat, eum adsumpto aliunde uti bono, non proprio
 40 nec suo. Et Crassus: Nox te, inquit, nobis, Antoni,
 expolivit hominemque reddidit. Nam hesterno ser- 30
 mone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remi-
 gem aliquem aut baiulum nobis oratorem descrip-
 seras, inopem quendam humanitatis atque inurbanum.
 Tum Antonius: Heri enim, inquit, hoc mihi propo-
 sueram ut, si te refellissem, hos ab te discipulos abdu- 35
 cerem, nunc Catulo audiente et Caesare videor debere
 non tam pugnare tecum quam quid ipse sentiam dicere.

Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo 41
loquimur, in foro atque [in] oculis civium constitu-
endus, ut videamus quid ei negotii demus cuique eum
muneri velimus esse praepositum. Nam Crassus heri,
5 quom vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit bre-
viter in artis distributione idem quod Graeci plerique
posuerunt neque sane quid ipse sentiret sed quid ab
illis diceretur ostendit: duo prima genera quaestionum
esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum
10 alterum certum. Infinitum mihi videbatur id dicere, 42
in quo aliquid generatim quaeretur, hoc modo: Ex-
petendane esset eloquentia? expetendine honores? cer-
tum autem, in quo quid in personis et [in] constituta
re et definita quaeretur; cuius modi sunt, quae in
15 foro atque in civium causis disceptationibusque ver-
santur. Ea mihi videntur aut in lite oranda aut in 43
consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod
et a Crasso tactum est et, ut audio, [ille] ipse Aristo-
teles, qui haec maxime inlustravit, adiunxit, etiam si
20 opus est, minus est tamen necessarium. Quidnam?
inquit Catulus, an laudationes? Id enim video poni
genus tertium. Ita, inquit Antonius, et in eo quidem 11
genere scio et me et omnes, qui adfuerunt, delectatos 44
esse vehementer, quom a te est Popilia mater vestra
25 laudata, cui primum mulieri hunc honorem in nostra
civitate tributum puto. Sed non omnia, quaecumque
loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta
esse revocanda. Ex iis enim fontibus, unde [ad omnia 45
ornamenta] dicendi praecepta sumuntur, licebit etiam
30 laudationem ornare neque illa elementa desiderare,
quae ut nemo tradat, quis est qui nesciat quae sunt
in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas
Crassus in illius orationis suae, quam contra collegam
35 censor habuit, principio dixit: Quae natura aut for-
tuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci
posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homi-
nes parare possent, in iis rebus se pati non

posse vinci, qui laudabit quempiam intelleget ex-
 46 ponenda sibi esse fortunae bona. Ea sunt generis
 pecuniae propinquorum amicorum opum valetudinis
 formae virium ingeni et ceterarum rerum quae sunt
 aut corporis aut extraneae; si habuerit, bene rebus 5
 iis usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si ami-
 serit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is quem
 laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid
 magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid
 denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit. 10
 Haec et quae sunt eius generis facile videbit qui
 47 volet laudare et qui vituperare contraria. Quor igitur
 dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quo-
 niam est in rationem rerum? Non enim, si est faci-
 lius, eo de numero quoque [est] excerpendum. Quia 15
 nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in orato-
 rem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil
 48 possit dici sine praeceptis suis. Nam et testimonium
 saepe dicendum est ac nonnunquam etiam accuratius,
 ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium seditiosum 20
 civem et turbulentum; explicavi in eo [testimonium]
 dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tri-
 buno plebis pro re publica restitisssem, quaeque ab eo
 contra rem publicam facta arbitrarer exposui; diu re-
 tentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur 25
 placet, quom de eloquentia praecipias, aliquid etiam
 12 de testimoniis dicendis quasi in arte tradere? Nihil
 49 sane, inquit Catulus, necessest. Quid? si, quod saepe
 summis viris accidit, mandata sint exponenda aut in
 senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad re- 30
 gem aut ad populum aliquem a senatu, num quia genere
 orationis in eius modi causis accuratiore est utendum,
 idcirco etiam pars haec causarum numeranda videtur
 aut propriis praeceptis instruenda? Minime vero, in-
 quit Catulus. Non enim deerit homini deserto in eius 35
 modi rebus facultas ex ceteris rebus et causis com-
 50 parata. Ergo item, inquit, illa, quae saepe diserte

agenda sunt et quae ego paulo ante, quom eloquentiam laudarem, dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt non minus diserte
 5 quam quae in lite dicuntur, obiurgatio cohortatio consolatio, quorum nihil est quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res istae praecepta non quaerunt. Plane, inquit Catulus, adsentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris et
 10 quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus; si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Graeci quoque [ipsi] sic initio scriptitarunt,
 15 ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim historia 52
 historia nihil aliud nisi annalium confectio, cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus efferebatque in album et proponebat
 20 tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi: ii qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc 53
 similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum hominum locorum gestarum[que] rerum reliquerunt. Ita-
 25 que qualis apud Graecos Pherecydes Hellanicus Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur oratio — modo enim huic ista sunt importata — et, dum
 30 intellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. Paulum se erexit et addidit maiorem 54
 historiae sonum vocis vir optumus Crassi familiaris Antipater. Ceteri non exornatores rerum sed tantummodo narratores fuerunt. Est, inquit Catulus, ut dicis. 13
 35 Sed iste ipse Coelius neque distinxit historiam varietate locorum neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus, sed

ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicen-
 dum, sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, su-
 55 periores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res
 adhuc nostra lingua inlustrata non est. Nemo enim
 studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in 5
 causis atque in foro eluceat; apud Graecos autem elo-
 quentissimi homines, remoti a causis forensibus cum
 ad ceteras res inlustris tum ad historiam scribendam
 [maxime] se applicaverunt. Namque et Herodotum
 illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil 10
 omnino versatum esse accepimus; atqui tanta est elo-
 quentia, ut me quidem, quantum ego Graece scripta
 56 intellegere possum, magnopere delectet; et post illum
 Thucydides omnes dicendi artificio mea sententia facile
 vicit, qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum 15
 prope numerum sententiarum numero consequatur, ita
 porro verbis est aptus et pressus, ut nescias utrum
 res oratione an verba sententiis inlustrentur; atqui ne
 hunc quidem, quanquam est in re publica versatus,
 ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt, 20
 et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur, quom a re
 publica remotus atque — id quod optimo cuique
 Athenis accidere solitum est — in exilium pulsus
 57 esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui,
 quom Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium 25
 suum consumpsit in historia scribenda maximeque
 Thucydidem est, ut mihi videtur, imitatus. Postea
 vero ex clarissima quasi rhetoris officina duo prae-
 stantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate
 14 magistro impulsus se ad historiam contulerunt; causas 30
 58 omnino nunquam attigerunt. Denique etiam a philo-
 sophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille,
 post ab Aristotele Callisthenes comes Alexandri scrip-
 sit historiam, et is quidem rhetorico paene more;
 ille autem superior leniore quodam sono est usus et 35
 qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens for-
 tasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem

videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non incomp⁵ situs magnam eloquentiam ad scribendum attulit sed nullum usum forensem.

Haec cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule? 59
 Caesar; ubi sunt qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit! Id mehercule, inquit Catulus, admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, quom haec nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans 15 horum libros et nonnullos alios, sed delectationis causa, quom est otium, legere soleo. Quid ergo? est, 60 fatebor, aliquid tamen; ut, quom in sole ambulem, etiam si ego aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen ut colorer, sic, quom istos libros ad Misenum — nam Romae vix licet — studiosius legero, sentio 20 illorum tactu orationem meam quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt vulgo intellegi; in philosophos vestros si quando in- 61 cidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intellego; ita sunt angustis et concisis disputationibus inligati. Poetas omnino quasi alia quadam lingua 30 locutos non conor attingere. Cum iis me, ut dixi, oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. Sed illuc redeo. 15 Videtisne quantum munus sit oratoris historia? Haud 62 scio an flumine orationis et varietate maxumum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. Nam quis

nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae suspicio gratiae sit in scribendo? ne quae simultatis?

63 Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis. 5 Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; volt etiam, quom in rebus magnis memoria digna consilia primum, deinde acta, postea eventus expectentur, et de consiliis significari quid scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum 10 quid actum aut dictum sit sed etiam quomodo, et quom de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque ipsorum non solum res gestae sed etiam qui fama ac 64 nomine excellant, de cuiusque vita atque natura. Ver- 15 borum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabiliter profluens sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus aculeis persequendumst. Harum tot tantarumque rerum videtisne nulla esse praecepta, quae in ar- 20 tibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, cohortationes praecepta, consolationes admonita; quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum in his artibus, quae traditae sunt, habent 25 nullum. Atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit, duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa, quales sunt quae in litibus, quae in deliberationibus versantur — addat si qui volet etiam 30 laudationes —; alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore et sine persona quaestionem. Hoc quid et quantum sit, quom dicunt, intellegere mihi non videntur. 66 Si enim est oratoris, quaequomque res infinite posita 35 sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae; de mathematicis,

de musicis rebus non poterit quin dicat hoc onere suscepto recusare. Denique ei, qui profitetur esse suum non solum de eis controversiis, quae temporibus et personis notatae sunt, hoc est de omnibus foren-
 5 sibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus orationis quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quaestionum
 16 oratori volumus adiungi vagam et liberam et late
 67 patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de officio, de fide, de ceteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de
 10 re publica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus, adsumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quae pertinent ad usum
 68 civium, morem hominum, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate civili, in sensu hominis communi, in natura, in moribus comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separatim de iis rebus philosophorum more respondeat, at certe, ut in causa prudenter possit intexere; hisce
 20 autem ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei qui iura, qui leges, qui civitates constituerunt locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna concertatione verborum. Hoc loco ne qua
 69 sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo: ut in ceteris artibus, quom tradita sint cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut similia sunt, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominum speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formae vel aetatis,
 30 etiam si non didicerit, pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit — neque

est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur, sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua † persequantur —, similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de re publica aut de ipsius rebus aut de iis, contra quos aut pro quibus dicat, quom aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse quid dicat, quam Polyclitum illum, quom Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram fingeret, etiam si haec nunquam separatim facere didicisset.

17 Tum Catulus: Praeclare mihi videris, Antoni, 15
 71 posuisse, inquit, ante oculos quid discere oporteret eum qui orator esset futurus, quid, etiam si non didicisset, ex eo quod didicisset adsumeret. Deduxisti enim totum hominem in duo genera solum causarum, cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. Sed videto ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora in illis rebus, quas praetermittis, relinquuntur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum quam de singulorum causis ac multo etiam 25 maius de natura deorum quam de hominum litibus dicere. Non est ita, inquit Antonius. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod est maius, expertus. Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato nec 30 communium litterarum et politioris humanitatis experti;) in causarum contentione magnum est quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus longe maxumum: in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus 35 adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque

iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; quom aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus — in quo saepe
 5 benivolentia ad odium, odium autem ad benivolentiam deducendum est —; aut tanquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est contorquendus; omnium sententiarum gravitate, omnium verborum
 10 ponderibus est utendum; accedat oportet actio varia vehemens plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tanquam Phidias Minervae signum efficere possit, non sane quem ad modum in clipeo
 15 [eidem artifex] minora illa opera facere discat laborabit.

Tum Catulus: Quo ista maiora ac mirabiliora
 fecisti, eo me maior expectatio tenet quibusnam rationibus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem iam intersit — neque enim aetas
 20 id mea desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus iudicum vi quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus — sed tamen ista tua nullum ad
 25 usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui
 30 mihi pervolgata praecepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio, quom Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exul proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum quem dixi, si vellet, audiret; quomque is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperii officio et de re militari. Tum, quom ceteri
 35 qui illum audierant vehementer essent delectati, quae- rebant ab Hannibale quidnam ipse de illo philosopho

iudicaret. Hic Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio deliraret, vidisse
 76 neminem. Neque mehercule iniuria. Quid enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, 5 qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes 10 isti qui de arte dicendi praecipiant videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem, 19 sed pueros aut adulescentulos docere conantur.

77 Erras, Catule, inquit Antonius. Nam egomet in 15 multos iam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Graecorum qui quemquam nostrum quicquam intellegere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero. Nam aut aliquid adferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, 20 ut me non didicisse minus paeniteat. Dimitto autem eos non tam contumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii. Sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare 78 possum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas 25 partis, in causae controversiam et in quaestionis. Causam appellant rem positam in disceptatione reorum et controversia, quaestionem autem rem positam in infinita dubitatione. De causa praecepta dant, de altera 79 parte dicendi mirum silentium est. Deinde quinque 30 faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse dicere nisi et quid diceret et 35 quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea meminisset? Atque haec ego non reprehendo, sed ante

oculos posita esse dico, ut eas item quattuor quinque sexve partis vel etiam septem — quoniam aliter ab aliis digeruntur —, in quas est ab iis omnis oratio distributa. Iubent enim exordiri ita, ut eum qui audiat 80
5 benivolum nobis faciamus et docilem et attentum; deinde rem narrare et ita, ut veri similis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam aut proponere, nostra confirmare argumentis ac rationibus, deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusio-
10 nem orationis et quasi perorationem collocant, alii iubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa degredi, deinde concludere ac perorare. Ne haec quidem 81
reprehendo; sunt enim concinne distributa; sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis,
15 non perite. Quae enim praecepta principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. Nam ego mihi benivolum iudicem 82
facilius facere possum, quom sum in cursu orationis, quam quom omnia sunt inaudita; docilem autem, non
20 quom polliceor me demonstraturum, sed tum quom doceo et explano; attentum vero credo tota actione excitandis mentibus iudicium, non prima denuntiatione efficere possumus. Iam vero narrationem quod iubent 83
veri similem esse et apertam et brevem, recte nos
25 admonent; quod haec narrationis magis putant esse propria quam totius orationis, valde mihi videntur errare; omninoque in hoc omnis est error, quod existimant artificium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum, cuius modi de ipso iure civili hesterno die
30 Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum praetermittitur; deinde singulorum partes generum, in quo et deesse aliquam partem et superare mendosum est; tum verborum omnium definitiones, in quibus
35 neque abesse quicquam decet neque redundare. Sed hoc si in iure civili, si etiam in parvis aut medio- 84
cibus rebus doctiores adsequi possunt, non idem sentio

tanta hac in re tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos qui haec docent: omnia iam explicata et perpolita adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri neque abditae neque obscurae. Sed videant quid velint, ad ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna et acies aliud ludus campusque noster desiderat. Ac tamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatorum et militum prodest aliquid; sed animus acer et praesens et acutus idem atque vorsutus victos viros efficit [non difficilior arte coniuncta].

85 Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut quid efficere possit ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus litteris, audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intellegam posse ad summos pervenire, non solum hortabor ut elaboret, sed etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo. Tantum ego in eccellente oratore et eodem bono viro pono esse ornamentum universae civitati. Sin videbitur, quomodo omnia summe fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus, permittam ipsi quid velit; molestus magno opere non ero. Sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad aliud studium transferat admonebo. Nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo modo a cohortatione nostra neque is, qui aliquid potest, deterrendus; quod alterum divinitatis mihi cuiusdam videtur, alterum, vel non facere quod non optime possis vel facere quod non pessime facias, humanitatis, tertium vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti, stultitiae suae quam plurimos testes domestico praeconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dumtaxat quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo quo

sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus.

Atque ut a familiari nostro exordiar, hunc ego, 21
 Catule, Sulpicium primum in causa parvula adulescentulum 88
 5 5 tulum audiavi voce et forma et motu corporis et reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus, oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et verbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus, quod erat aetatis. Non sum aspernatus; volo
 10 enim se efferat in adulescente fecunditas. Nam facilius sicut in vitibus revocantur ea quae se nimium profuderunt quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur; item volo esse in adulescente unde aliquid amputem. Non enim potest in eo succus esse
 15 diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem neque dimisi tempus 89
 et eum cohortatus sum, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum, magistrum autem quem vellet eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste
 20 arripuit et ita sese facturum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, quom iste accusavit C. Norbanum defendente me. Non est credibile quid interesse mihi
 25 sit visum inter eum, qui tum erat et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente 22
 30 Crassum atque omni animo intueretur. Ergo hoc sit 90
 primum in praeceptis meis, ut demonstramus quem imitetur atque ita ut, quae maxime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur. Tum accedat exercitatio, qua illum quem delegerit imitando
 35 effingat atque exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea quae facilia sunt aut etiam illa quae insignia ac paene vitiosa consectentur imi-

91 tando. Nihil est facilius quam amictum imitari alii-
 cuius aut statum aut motum. Si vero etiam vitiosi
 aliquid est, id sumere et in eo vitiosum esse non
 magnum est, ut ille, qui nunc etiam amissa voce fuit
 in re publica, Fufius nervos in dicendo C. Fimbriae, 5
 quos tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem
 et verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec
 deligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in
 eo ipso quem delegerat imitari etiam vitia voluit.
 92 Qui autem ita faciet ut oportet, primum vigilet ne- 10
 cesse est in deligendo, deinde quem probavit in eo,
 quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causae censeatis esse, cur aetates ex-
 tulerint singulae singula prope genera dicendi? Quod 15
 non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare,
 quia scripta ex quibus iudicium fieri posset non multa
 sane reliquerunt, quam in Graecis, ex quorum scriptis
 cuiusque aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit
 93 intellegi potest. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem
 scripta constant, Pericles atque Alcibiades et eadem 20
 aetate Thucydides, suptiles acuti breves sententiisque
 magis quam verbis abundantes. Non potuisset ac-
 cidere ut unum genus esset omnium, nisi aliquem sibi
 proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias
 Theramenes Lysias. Multa Lysiae scripta sunt, non- 25
 nulla Critiae, de Theramene audimus. Omnes etiam
 tum retinebant illum Pericli sucum, sed erant paulo
 94 uberiore filo. Ecce tibi est exortus Isocrates, magister
 istorum omnium, cuius e ludo tanquam ex equo
 Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim in 30
 23 pompa partim in acie inlustres esse voluerunt. Atque
 et illi Theopompi Ephori Philisti Naucratae multique
 alii naturis differunt, voluntate autem similes sunt et
 inter sese et magistri; et hi qui se ad causas contu-
 lerunt, ut Demosthenes Hyperides Lycurgus Aeschines 35
 Dinarchus aliique complures, etsi inter se pares non
 fuerunt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae

genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu
 genus illud dicendi studiumque vixit; posteaquam ex- 95
 tinctis eis omnis eorum memoria sensim obscurata
 est et evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac re-
 5 missiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem
 aiunt sororis filium fuisse Demostheni, tum Phalereus
 ille Demetrius omnium istorum mea sententia politis-
 simus aliique horum similes extiterunt. Quae si vo-
 lemus usque ad hoc tempus persequi, intellegemus, ut
 10 etiam Alabandensem illum Meneblem et eius fratrem
 Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic
 semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse
 vellent.

Hanc igitur similitudinem qui imitatione adsequi 96
 15 volet, quom exercitationibus crebris atque magnis tum
 scribendo maxume persequatur. Quod si haec noster
 Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in
 qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere
 in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo
 20 depascenda est. Hic Sulpicius, Me quidem, inquit, 97
 recte mones idque mihi gratum est; sed ne te quidem,
 Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi
 vero, inquit, [non] ea praecipiam aliis quae mihi ipsi
 desint; sed tamen ne tabulas quidem conficere existumor.
 25 Verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo
 quod dico, quantulum id quomque est, quod faciam
 iudicari potest. Atque esse tamen multos videmus, 98
 qui neminem imitentur et suapte natura quod velint
 sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in
 30 vobis animum adverti recte potest, Caesar et Cotta,
 quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus
 leporem quendam et salem alter acutissimum et supti-
 lissimum dicendi genus est consecutus; neque vero
 vester aequalis Curio, patre mea sententia vel elo-
 35 quentissimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere
 videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et ele-
 gantia et copia suam quandam expressit quasi formam

figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus sed etiam sapiens orator habere deberet.

24
99 Verum ut aliquando ad causas deducamus illum quem constituimus et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam 10 eruditi magistri —: hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter 100penitusque cognoscat. Hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum escendere; escendit; hostis 15 reppulit: accusatur. Nihil est negotii eius modi causam cognoscere: recte igitur nihil de causa discenda praecipiant [haec est enim in ludo causarum formula fere]. At vero in foro tabulae testimonia pacta conventa stipulationes cognationes adfinitates decreta responsa 20 vita denique eorum, qui in causa vorsantur, tota cognoscenda est; quarum rerum negligentia plerasque causas et maxime privatas — sunt enim multo saepe 101obscuriores — videmus amitti. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro 25 volitare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio vel negligentiae susceptis rebus vel perfidiae receptis; sed etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime di- 30 cere. Ita dum inertiae vituperationem, quae maior est, contemnunt, adsequuntur etiam illam, quam magis 102ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversari 35 causam, ut ille agat suam et quidquid de sua re cogitarit in medium proferat. Itaque quom ille disces-

sit, tris personas unus sustineo summa animi aequitate, meam adversarii iudicis. Qui locus est talis ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio, id totum
 5 abiudico atque eicio. Ita adsequor, ut alio tempore¹⁰³ cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo plerique ingenio freti simul faciunt. Sed certe eidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum aliud ad dicendum putarent.

10 Quom rem penitus causamque cognovi, statim¹⁰⁴ occurrit animo quae sit causa ambigendi. Nihil est enim quod inter homines ambigatur, sive ex crimine causa constat ut facinoris, sive ex controversia ut hereditatis, sive ex deliberatione ut belli, [sive ex
 15 persona ut laudis,] sive ex disputatione ut de ratione vivendi, in quo non aut quid factum sit aut fiat futurumve sit quaeratur aut quale sit aut quid vocetur.²⁵ Ac nostrae fere causae, quae quidem sunt criminum,¹⁰⁵ plerumque infitiatione defenduntur. Nam et de pecuniis repetundis, quae maximae sunt, neganda fere sunt omnia, et de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione seiungere. De sicariis, de veneficiis, de peculatu infitari necesse est. Id est igitur genus primum
 25 causarum in iudiciis ex controversia facti; in deliberationibus plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti. Saepe etiam res non sit necne sed qualis sit quaeritur;¹⁰⁶ ut quom L. Opimii causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece
 30 negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri. Iure autem omnia defenduntur quae sunt eius generis,
 35 ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta esse videantur. Iam quid¹⁰⁷ vocetur quaeritur, quom quo verbo quid appellandum

sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in
 Norbani causa summa contentio. Pleraque enim de
 iis quae ab isto obieiebantur quom confiterer, tamen
 ab illo maiestatem minutam negabam; ex quo verbo
 108 lege Appuleia tota illa causa pendebat. Atque in hoc 5
 genere causarum non nulli praecipiant, ut verbum illud
 quod causam facit breviter uterque definiat. Quod
 mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est
 enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus
 quae versantur in artibus disputatur, verborum definitio, 10
 ut quom quaeritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit
 civitas. In quibus hoc praecipit ratio et doctrina, ut
 vis eius rei quam definias sic exprimatur, ut neque
 109 absit quicquam neque supersit. Quod quidem in illa
 causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus 15
 sum. Nam quantum uterque nostrum potuit, omni
 copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere.
 Et enim definitio primum reprehenso verbo uno aut
 addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde
 genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene 20
 puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis in-
 trare non potest. Ante enim praeterlabitur, quam
 26 percepta est.

110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur,
 existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio, 25
 in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia.
 Nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat,
 genus quoddam habet ambigui, quod tum explicatur,
 cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt, quibus ad-
 ditis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse; 30
 ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novom
 genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur.
 Idque aut nunquam diiudicari poterit aut ita diiudi-
 cabitur, ut referendis praeteritis verbis id scriptum,
 quodquomque defendemus, suppléatur. Ita fit, ut unum 35
 genus in iis causis, quae propter scriptum ambigun-
 tur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambiguae.

Ambiguorum autem quom plura genera sunt, quae¹¹¹ mihi videntur ii melius nosse qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, quom idcirco aliquid ambigitur quod aut verbum aut verba sint praetermissa. Iterum autem peccant, quom genus hoc¹¹² causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus qualis quaeque res sit disceptatur, seiungunt. Nusquam enim tam quaeritur quale sit¹⁰ genus ipsum rei quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est. Ita tria sunt omnino¹¹³ genera, quae in disceptationem et controversiam cadere possint: 'Quid fiat factum futurumve sit' aut 'Quale sit' aut 'Quomodo nominetur'. Nam iis quidem quod¹⁵ quidam Graeci adiungunt: 'Rectumne factum sit', totum in eo est: 'Quale sit'. Sed iam ad institutum revertar²⁷ meum.

Quom igitur accepta causa et genere cognito rem¹¹⁴ tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit²⁰ illud, quo mihi sit referenda omnis illa oratio quae sit propria quaestionis et iudicii; deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram aut eorum quos defendimus, alterum²⁵ est accomodatam ad eorum animos apud quos dicimus ad id quod volumus commovendos. Ita omnis ratio¹¹⁵ dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus vera esse quae defendimus, ut conciliemus eos nobis qui audiunt, ut animos eorum ad quem³⁰ quomque causa postulabit motum vocemus. Ad pro¹¹⁶ bandum autem duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ratione tractantur, ut tabulae testimonia pacta conventa quaestiones leges senatus consulta res iudicatae decreta responsa reliqua si quae³⁵ sunt, quae non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa atque a reis deferuntur; altera est, quae tota

in disputatione et in argumentatione oratoris conlocata
 117est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis,
 in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est.
 Atque isti quidem qui docent, quom causas in plura
 genera secuerunt, singulis generibus argumentorum 5
 copias suggerunt. Quod etiam si ad instituendos
 adulescentulos magis aptum est, ut, simulac posita
 causa sit, habeant quo se referant, unde statim expe-
 dita possint argumenta depromere, tamen et tardi
 ingenii est rivulos consecrari, fontis rerum non videre, 10
 et iam aetatis est ususque nostri a capite quod velimus
 arcessere et unde omnia manent videre.

118 Et primum genus illud earum rerum, quae ad
 oratorem deferuntur, meditatam nobis in perpetuum
 ad omnem usum similium rerum esse debet. Nam 15
 et pro tabulis et contra tabulas [et] pro testibus et
 contra testis [et] pro quaestionibus et contra quae-
 stiones et item de ceteris rebus eiusdem generis vel
 separatim dicere solemus de genere universo vel de-
 finite de singulis temporibus hominibus causis; quos 20
 quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico —
 multa commentatione [atque meditatione] paratos atque
 119expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me
 explicare qua ratione aut confirmare aut infirmare
 testes tabulas quaestiones oporteat. Haec sunt omnia 25
 ingenii vel mediocris, exercitationis autem maxumae;
 artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requi-
 120runt, ut certis dicendi luminibus orientur. Itemque
 illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore
 pariuntur, excogitationem non habent difficilem, ex- 30
 plicationem magis inlustrem perpolitamque desiderant.
 Itaque quom haec duo nobis quaerenda sint in causis,
 primum quid, deinde quo modo dicamus: alterum,
 quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem re-
 quirat, tamen prudentiae est paene mediocris quid 35
 dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis
 illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt,

ornate copiose varieque dicere. Quare illam partem²⁸
 superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non re-¹²¹
 cusabo quo minus perpoliam atque conficiam — quan-
 tum consequar, vos iudicabitis —: quibus ex locis ad
 5 eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent,
 ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur
 et moveantur; haec [sunt enim tria] vero quem ad
 modum inlustrentur, praesto est qui omnes docere
 possit, qui hoc primum in nostros mores induxit, qui
 10 maxime auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule,¹²²
 — dicam enim non reverens adsentandi suspicionem —,
 neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror
 neque Graecum neque Latinum, quem aetas nostra
 tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim.
 15 Itaque si quid est in me — quod iam sperare videor,
 quoniam quidem vos eius ingenii homines tantum
 operae mihi ad audiendum datis —, ex eo est, quod
 nihil quisquam umquam me audiente egit orator quod
 non in memoria mea penitus insederit. Itaque ego
 20 is qui sum, quantusquomque sum ad iudicandum, om-
 nibus auditis oratoribus sine ulla dubitatione sic statuo
 et iudico, neminem omnium tot et tanta quanta sint
 in Crasso habuisse ornamenta dicendi. Quam ob rem,¹²³
 si vos quoque hoc idem existimatis, non erit ut opinor
 25 iniqua partitio, si, quom ego hunc oratorem, quem
 nunc fingo, ut institui, crearo aluero confirmaro,
 tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum.

Tum Crassus: Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut¹²⁴
 instituisti. Neque enim est boni neque liberalis paren-
 30 tis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire
 et ornare, praesertim quom te locupletem esse negare
 non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui
 animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa
 peroranda non dubitavit excitare reum consularem et
 35 eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas
 senis imperatoris ostendere? qui eidem, hoc accusante
 Sulpicio quom hominem seditiosum furiosumque de-

fenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut quom reges essent exacti, ut quom tribunicia 5 potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, 125neque reprimi potuisse et iure esse conflata? Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate 10 dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed 29haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper 15 in te eximia et praestantia fuerunt. Tum Catulus: 126Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, quom inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum neque a doctrina non delatum esse 20 videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices, neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius 127quam a Crasso dici maluisse. Hic Crassus: Quin tu, 25 inquit, Antoni, omittis ista quae proposuisti, quae nemo horum desiderat, quibus ex locis ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur; quae quamquam a te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata; illa deprome 30 nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.

128 Depromam equidem, inquit, et quo facilius id a te exigam quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meae totius in dicendo rationis et istius 35 ipsius facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt res, ut ante dixi: una conciliandorum

hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. Harum trium partium prima lenitatem orationis, se-129 cunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defen-5 sionis argumentis adducatur aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum 10 loquemur et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur. 30 Ac tibi sapienter monenti, Crasse, libenter adsentiemur,¹³⁰ ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus, aperiemus autem 15 capita ea, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. Neque enim, quotiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quotiens causa dicenda est, totiens ad eius causae seposita 20 argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam statim occurrant. Sed ii loci¹³¹ ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rerum vel usu, quem aetas denique adferet, vel 25 auditione et cogitatione, quae studio et diligentia praecuecurrit aetatem. Nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit eidem in consuetudine civitatis, in exemplis, in 30 institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere. Subactio 35 autem est usus auditio lectio litterae.

Ac primum naturam causae videat, quae num-132 quam latet, factumne sit quaeratur, an quale sit, an

quod nomen habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam prudentia, non iis subductionibus quas isti docent, quid faciat causam, id est quo sublato controversia stare non possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sic iubent quaerere: Interfecit 5 Opimius Gracchum. Quid facit causam? quod rei publicae causa, quom ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At [id] ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium: Licueritne ex senatus consulto servandae rei 10 publicae causa? Perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab accusatore et a defensore argumenta ad id quod in iudicium venit spectantia debent adferri. Atque hic 31 133 illud videndum est, in quo summus est error istorum 15 magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur. Hebes atque impolitum; constituunt enim in partiendis orationum modis duo 20 genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur, alterum, quod personis certis et temporibus definiatur, ignari omnis controversias ad universi generis vim et naturam 134 referri. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, ne 25 pertineat ad oratoris locos Opimii persona [nihil Decii], de ipso universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse adficiendus qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, quom id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id quod in iudicium venit reorum personis ac non generum ipsorum universa dubitatione quaeratur. 30 135 Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges [P.] Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et 35 [ad] naturam universam; quod sumptuosus, de luxurie; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de

turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur, de genere testium; contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communis rerum et generum summas revolventur. Atque¹³⁶
 5 haec forsitan homini non omnia quae sunt in natura rerum celeriter animo comprehendenti permulta videantur, quae veniant in iudicium tum, quom de facto quae-
 ratur; sed tamen criminum multitudo est aut defen-
 sionum, non locorum infinita.

10 Quae vero, quom de facto non ambigitur, quae³²
 runtur qualia sint, ea si ex reis numeres, et innume-¹³⁷
 rabilia sunt et obscura, si ex rebus, valde et modica
 et industria. Nam si Mancini causam in uno Mancino
 ponimus, quotiensquomque is, quem pater patratus
 15 dederit, receptus non erit, totiens causa nova na-
 scetur. Sin illa controversia causam facit videaturne
 ei, quem pater patratus dederit, si is non sit receptus,
 postliminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad ar-
 gumenta defensionis Mancini nomen pertinet. Ac si¹³⁸
 20 quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut in-
 dignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio
 ad universi generis disputationem referatur necesse est.
 Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos
 redarguam; quamquam reprehendi sunt, qui in genere
 25 definiendo istas causas describunt in personis et in tem-
 poribus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora et¹³⁹
 personae, tamen intellegendum est non ex iis, sed ex
 genere quaestionis pendere causas. Sed hoc nihil ad
 me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet.
 30 Tantum satis est intellegi, ne hoc quidem eos conse-
 cutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exer-
 citatione efficere potuerunt, ut genera rerum discerne-
 rent eaque paulo suptilius explicarent. Verum hoc, ut¹⁴⁰
 dixi, nihil ad me. Illud ad me ac multo etiam magis
 35 ad vos, Cotta noster et Sulpici. Quo modo nunc se
 istorum artes habent, pertimescendast multitudo cau-
 sarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot

homines, tot causae; sin ad generum universas quaestiones referentur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnes diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit; in genere erat universo rei negotique, non in tempore ac nominibus omnis quaestio. Quom scriptum ita sit: SI MIHI FILIUS GENTUR ISQUE PRIUS MORITUR et cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES; si natus filius non sit, videaturne [is] qui filio mortuo institutus heres sit heres esse, perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, [sed] rationem dicendi et argumentorum fontis desiderat. In quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a discendoque deterrent. Video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse, ut, quod homines innumera- biles essent, debilitati a iure cognoscendo voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus.

Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet discripta generatim. Est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coacturum et ad artem facilem redacturum. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et quod disci potuit de iure didicit et quod iis qui eum docuerunt defuit ipse adferet, ut quae sint in iure vel apte describere vel ornate illustrare possit. Ergo, inquit, ista, Antonius, tum a Crasso discemus, quom se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit. Iam id qui-

dem saepe, inquit Catulus, ex eo audiui, quom diceret sibi iam certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas; quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam se spoliata putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam tuam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus. Adrisit hic Crassus leniter¹⁴⁵ et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. Me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugeto, in libertatem vindicabit.

Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic³⁴ est finis, inquit Antonius — quoniam intellexeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera autem esse definita non solum numero sed etiam paucitate —, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi omnibus locis discriptam instructam ornatamque comprehenderent, rebus dico et sententiis. Ea vi sua verba¹⁴⁶ parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam vel opinionem meam —, hoc instrumentum³⁰ causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu pertractata³⁵ esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos, quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur.

147Atque hoc totum est sive artis sive animadversionis
sive consuetudinis nosse regiones, intra quas venire
et pervestigas quod quaeras. Ubi eum locum omnem
cogitatione saepseris, si modo usu rerum percallueris,
nihil te effugiet atque omne quod erit in re occurret 5
35 atque incidet. Et sic, quom ad inveniendum in di-
cendo tria sint: acumen, deinde ratio — quam licet,
si volumus, appellemus artem —, tertium diligentia,
non possum equidem non ingenio primas concedere;
sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tardi- 10
148tate incitat — diligentia inquam, quae quom omnibus
in rebus tum in causis defendendis plurimum valet.
Haec praecipue colendast nobis, haec semper adhibenda,
haec nihil est quod non adsequatur. Causa ut penitus,
quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium 15
attente audiamus atque ut eius non solum sententias
sed etiam verba omnia percipiamus, voltus denique
perspiciamus omnis, qui sensus animi plerumque in-
149dicant, diligentia est — id tamen dissimulanter facere,
ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est —; 20
deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, re-
volvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit
cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut iis rebus
adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem,
150ut viris, diligentia est. Inter ingenium quidem et di- 25
ligentiam perpaulum loci reliquum est arti. Ars de-
monstrat tantum ubi quaeras atque ubi sit illud quod
studeas invenire; reliqua sunt in cura attentione animi
cogitatione vigilantia assiduitate labore, complectar
uno verbo quo saepe iam sumus usi, diligentia, qua 30
151una [virtute omnes] virtutes reliquae continentur. Nam
orationis quidem copia videmus ut abundant philo-
sophi, qui, ut opinor — sed tu haec, Catule, melius
— nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus,
quaecumque res propositast, suscipiunt, de qua copiose 35
et abundanter loquantur.

plerique philosophi nulla tradant praecepta dicendi et
 habeant paratum tamen quid de quaque re dicant.
 Sed Aristoteles, is quem ego maxime admiror, posuit
 quosdam locos, ex quibus omnis argumenti ratio non
 5 modo ad philosophorum disputationem sed etiam ad
 hanc orationem, qua in causis utimur, inveniretur;
 a quo quidem homine iam dudum, Antoni, non ab-
 errat oratio tua, sive tu similitudine illius divini in-
 genii in eadem incurris vestigia sive etiam illa ipsa
 10 legisti atque didicisti, quod quidem mihi [magis] veri
 simile videtur; plus enim te operae Graecis dedisse
 rebus video, quam putaramus. Tum ille, Verum, in-153
 quit, ex me audies, Catule. Semper ego existimavi
 iucundiorum et probabiliorem huic populo oratorem
 15 fore, qui primum quam minimam artificii alicuius,
 deinde nullam Graecarum rerum significationem daret.
 Atque ego idem existimavi pecudis esse, non hominis,
 quom tantas res Graeci suscipere profiterentur age-
 rent seque et videndi res obscurissimas et bene vi-
 20 vendi et copiose dicendi rationem daturus hominibus
 pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire
 eos non auderes, ne minueres apud tuos civis aucto-
 ritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces
 eorum et procul quid narrarent attendere. Itaque feci,
 25 Catule, et istorum omnium summatim causas et genera
 ipsa gustavi. Valde hercule, inquit Catulus, timide³⁷
 tamquam ad aliquem lubricinis scopulum sic tuam¹⁵⁴
 mentem ad philosophiam adpulisti, quam haec civitas
 aspernata numquam est. Nam et referta quondam
 30 Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat in hac gente
 magna illa Graecia; — ex quo etiam quidam Numam
 Pompilium regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt,
 qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras;
 quo etiam maior vir habendus est, quom illam sapi-
 35 entiam constituendae civitatis duobus prope saeculis
 ante cognovit, quam eam Graeci natam esse sense-
 runt; — et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria

clariores aut auctoritate graviore aut humanitate poli-
 tiores P. Africano C. Laelio L. Furio, qui secum eru-
 ditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt.
 155 Atque ego hoc ex iis saepe audivi, quom dicerent per-
 gratum Atheniensis et sibi fecisse et multis principi- 5
 bus civitatis, quod, quom ad senatum legatos de suis
 rebus maxumis mitterent, tris illius aetatis nobilissi-
 mos philosophos misissent Carneadem et Critolaum
 et Diogenem. Itaque eos, dum Romae essent, et a
 se et ab aliis frequenter auditos; quos tu quom ha- 10
 beres auctores, Antoni, miror cur philosophiae sicut
 156 Zethus ille Pacuvianus prope bellum indixeris. Minime,
 inquit Antonius, ac sic decrevi philosophari potius ut
 Neoptolemus apud Ennium paucis: nam omnino
 haud placet. Sed tamen haec est mea sententia, 15
 quam videbar exposuisse: ego ista studia non im-
 probo, moderata modo sint; opinionem istorum stu-
 diorum et suspicionem artificii apud eos, qui res iudi-
 cent, oratori adversariam esse arbitror. Inminuit enim
 38 et oratoris auctoritatem et orationis fidem. Sed, ut 20
 157 eo revocetur unde huc declinavit oratio, ex tribus istis 20
 clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti,
 videsne Diogenem eum fuisse, qui diceret artem se
 tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi,
 quam verbo Graeco *διαλεκτικὴν* appellaret? In hac 25
 arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum
 quo modo verum inveniatur, sed tantum est quo modo
 158 iudicetur. Nam et omne, quod eloquimur sic, ut id
 aut esse dicamus aut non esse — et, si simpliciter
 dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent verum[ne] 30
 sit an falsum, et, si coniuncte sit elatum et adiuncta
 sint alia, iudicant rectene adiuncta sint et verane
 summa sit unius cuiusque rationis et ad extremum
 ipsi se compungunt suis acuminibus et multa quae-
 rendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint 35
 ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa et potius
 159 detexta prope retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste

nihil adiuvat, quoniam quem ad modum inveniam quid dicam non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum, non fustum ac profluens, sed exile aridum concisum ac minutum. Quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera sed populari quadam trutina examinantur. Quare istam artem totam dimittimus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant; illi autem, qui hoc solum colebant, habitaverunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit quam non probarit, nullam oppugnavit quam non everterit. Sed hoc maius est quiddam quam ab his, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.

Ego autem si quem nunc rudem plane institui ad dicendum velim, iis potius tradam assiduis uno opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os inserant.

Sin sit is qui et doctrina [mihi] liberaliter institutus
 et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse
 videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua
 acula teneatur, sed unde universum flumen erumpat;
 qui illi sedes et quasi domicilia omnium argumeto- 5
 rum commonstret et ea breviter inlustret verbisque
 163 definiat. Quid enim est in quo haereat qui viderit
 omne, quod sumatur in oratione aut probandum aut
 refellendum, aut ex sua sumi vi atque natura aut ad-
 sumi foris? Ex sua vi, quom aut res quae sit tota 10
 quaeratur aut pars eius aut vocabulum quod habeat
 aut quippiam rem illam quod attingat; extrinsecus
 autem, cum ea, quae sunt foris neque haerent in rei
 164 natura, colliguntur. Si res tota quaeritur, definitione
 universa [vis] explicanda est sic: Si maiestas est am- 15
 plitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exer-
 citum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum,
 165 qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. Sin
 pars, partitione hoc modo: Aut senatui parendum de
 salute rei publicae fuit aut aliud consilium instituen- 20
 dum aut sua sponte faciendum; aliud consilium su-
 perbum, suum adrogans; utendum igitur fuit consilio
 senatus. Si ex vocabulo, ut Carbo: Sei consul est
 166 qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius? Sin
 ab eo quod rem attingit, plures sunt argumentorum 25
 sedes ac loci. Nam et coniuncta quaeremus et genera
 et partis generibus subiectas et similitudines et dissi-
 militudines et contraria et consequentia et consentanea
 et quasi praecurrentia et repugnantia et causas rerum
 40 vestigabimus et ea quae ex causis orta sint et maiora 30
 167 paria minora quaeremus. Ex coniunctis sic argumenta
 ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis
 moveri, quom Q. Metellum tam pie lugere videatis.
 Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani
 esse potestate debent, quid Norbanum accusas, cuius 35
 168 tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem
 ea quae est subiecta generi: Si omnes qui rei publicae

consulunt cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis virtute periculis retinemus et nostram salutem et imperii dignitatem. Ex similitudine autem: Si ferae partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere et similitudinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex contrario: Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. Ex consequentibus: Si et ferro interfectus ille et tu inimicus ei cum gladio cruento comprehensus in illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini et tu semper audax, quid est quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis et ex praecurrentibus et ex repugnantibus, ut [olim] Crassus adulescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. Simulasse te et aliquid quae sisse perspicuumst, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissedisti. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere voltis, mater eius est tollenda luxuries. Ex iis autem quae sunt orta de causis: Si aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. Maiora autem et minora et paria comparabimus sic: ex maiore: Si bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda! ex minore:

Hic parvae consuetudinis

Causa huius mortem tam fert familiariter:

Quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?

Ex pari: Est eiusdem et eripere et contra rem publicam largiri pecunias. Foris autem adsumuntur ea,

quae non sua vi sed extranea sublevantur, ut haec:
 Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum
 est; habita enim quaestio est. Hoc sequi necesse est;
 recita enim tabulas. De quo genere toto paulo ante
 41 dixi. Haec ut brevissime dici potuerunt, ita a me 5
 174 dicta sunt. Ut enim si aurum quoi, quod esset mul-
 tifarum defossum, commonstrare vellem, satis esse
 deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus
 cognitis ipse sibi foderet et id quod vellet parvo la-
 bore nullo errore inveniret, sic has ego argumentorum 10
 volui notas quaerenti demonstrare ubi sint; reliqua
 175 cura et cogitatione eruuntur. Quod autem argumen-
 torum genus cuique causarum generi maxime con-
 veniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est
 mediocris ingenii iudicare. Neque enim nunc id agi- 15
 mus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut
 doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam mo-
 nita tradamus. His igitur locis in mente et cogita-
 tione defixis et in omni re ad dicendum posita ex-
 citatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non 20
 modo in forensibus disceptationibus sed omnino in
 176 nullo genere dicendi. Si vero adsequetur, ut talis vi-
 deatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita
 adficiat apud quos aget, ut eos quoquomque velit vel tra-
 here vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicen- 25
 dum requiret. Iam illud videmus nequaquam satis esse
 reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis.
 177 Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat
 artem qui audiat aut defetigetur similitudinis satietate.
 Proponi oportet quid adferas et quare ita sit osten- 30
 dere; ex isdem illis locis interdum concludere, relin-
 quere alias alioque transire; saepe non proponere ac
 ratione ipsa adferenda quid proponendum fuerit de-
 clarare; si quoi quid simile dicas, prius ut simile dicas
 confirmes, deinde quod agitur adiungas; interpuncta ar- 35
 gumentorum plerumque oculos, ne quis ea numerare
 possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

Haec ut et properans et apud doctos et semi-⁴²
doctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora¹⁷⁸
veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, maius
quam ut faveat oratori is, qui audiet, utique ipse sic
5 moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione
magis quam iudicio aut consilio regatur. Plura enim
multo homines iudicant odio aut amore aut cupidi-
tate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut
timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam
10 veritate aut praescripto aut iuris norma aliqua aut
iudicii formula aut legibus. Quare, nisi quid vobis¹⁷⁹
aliud placet, ad illa pergamus.

Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur
iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante
15 explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis in-
tendere. Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, in-
quit Catulus, et quae dispositio argumentorum, in qua
tu mihi semper deus videri soles. Vide quam sim,¹⁸⁰
inquit, deus in isto genere, Catule. Non hercule mihi
20 nisi admonito venisset in mentem; ut possis existi-
mare me in ea, in quibus non numquam aliquid effi-
cere videor, usu solere in dicendo vel casu potius
incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non
noram, sic tamquam ignotum hominem praeteribam,
25 tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus
possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me ra-
tionem ordinis et disponendarum rerum requisisse.
Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in¹⁸¹
re ipsa per se probanda posuissem, tempus esset iam
30 de ordine argumentorum et de conlocatione rerum
aliquid dicere; sed quom tria sint a me [pro]posita,
de uno dictum, quom de duobus reliquis dixero, tum
erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores⁴³
35 et instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas,¹⁸²
et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum
animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam

maxume ad benivolentiam quom erga oratorem tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis rebus gestis existumatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adiuvat in oratore lenitas vocis vultus [pudoris significatio] verbotum [comitas]; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis liberalitatis mansuetudinis pietatis grati animi, non appetentis, non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae proborum demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benivolentiam conciliant abalienantque ab iis, in quibus haec sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida summissa lenis, quae maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione iustos integros religiosos timidos perferentis iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum et genere verborum adhibita etiam actione leni facilitatemque significanti efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur. Huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentis iudicum permovet impellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvom velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut poenire velint aut ad

eos motus deducantur, si qui finitimi sunt [et de
 propinquis ac talibus animi permotionibus]. Atque¹⁸⁶
 illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem
 animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices
 5 ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam.
 Facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam
 commovere languentem. Sin id aut non erit aut erit
 obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur
 aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius
 10 [cui mederi volet] sed etiam consuetudo valentis et
 natura corporis cognoscendast, sic equidem quom ad-
 gredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum
 pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque
 versor, ut odoror quam sagacissime possim quid sen-
 15 tiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo
 deduci oratione facillume posse videantur. Si se dant¹⁸⁷
 et, ut ante dixi, sua sponte quo impellimus inclinant
 atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde
 aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer
 20 quietusque iudex, plus est operis. Sunt enim omnia
 dicendo excitanda nihil adiuvante natura. Sed tantam
 vim habet illa, quae recte a bono poeta dicta est
 flexanima atque omnium regina rerum oratio,
 ut non modo inclinantem excipere aut stantem incli-
 25 nare sed etiam adversantem ac repugnantem ut im-
 perator fortis ac bonus capere possit. Haec sunt illa,⁴⁵
 quae me ludens Crassus modo flagitabat, quom a me¹⁸⁸
 divinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquili
 Gaique Norbani nonnullisque aliis quasi praeclare acta
 30 laudaret; quae mehercule ego, Crasse, quom a te trac-
 tantur in causis, horrere soleo. Tanta vis animi, tantus
 impetus, tantus dolor oculis voltu gestu, digito deni-
 que isto tuo significari solet; tantum est flumen gra-
 vissimorum optimorumque verborum, tam integrae sen-
 35 tentiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis fu-
 coque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem,
 sed ipse ardere videaris.

189 Neque fieri potest, ut doleat is qui audit, ut oderit,
 ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum mi-
 sericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos
 orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi
 esse atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliqui 5
 dolor suscipiendus esset et si in eius modi genere ora-
 tionis nihil esset nisi falsum atque imitatione simu-
 latum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc
 ego quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat nescio; de
 me autem causa nulla est cur apud homines pruden- 10
 tissimos atque amicissimos mentiar. Non mehercule
 umquam apud iudices [aut] dolorem aut misericordiam
 aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin
 ipse in commovendis iudicibus his ipsis sensibus, ad
 190 quos illos adducere vellem, permoverer. Neque est 15
 enim facile perficere, ut irascatur ei quoi tu velis iudex,
 si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum
 quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante
 viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei
 signa doloris tui verbis sententiis voce voltu con- 20
 lacrumatione denique ostenderis. Ut enim nulla ma-
 teries tam facilis ad exardescendum est, quae nisi
 admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens
 est tam ad comprehendendam vim orationis parata,
 quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et 25
 46 ardens accesseris. Ac ne hoc forte magnum ac mira-
 191 bile esse videatur, hominem totiens irasci, totiens
 dolere, totiens omni motu animi concitari, praesertim
 in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum
 atque eorum locorum, quae agas tractesque dicendo, 30
 nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim
 natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum ani-
 mos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam
 192 quemquam eorum qui audiunt permovet. Et ne hoc
 in causis, in iudiciis, in amicorum periculis, in concursu 35
 hominum, in civitate, in foro accidere miremur, quom
 agitur non solum ingeni nostri existimatio — nam id

esset levius; quamquam, quom professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est —, sed alia sunt maiora multo, fides officium diligentia, quibus rebus adducti, etiam quom alienissimos
 5 defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed, ut dixi, 193
 ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scaena, quam fabulae? Tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona
 10 mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur † spondalli illa dicentis,

Segregare abs te ausus aut sine illo Salamina
 ingredi?
 Neque paternum aspectum es veritus?

15 Nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur; ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce:

Quom aetate exacta indigem

Liberum lacerasti orbasti extinxti; neque fra-
 20 tris necis
 Neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelamst
 traditus —

flens ac lugens dicere videbatur. Quae si ille histrio, cotidie quom ageret, tamen recte agere sine dolore
 25 non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Saepe enim audivi poetam bonum neminem — id quod 194
 a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum existere posse et sine
 30 quodam adflatu quasi furoris. Quare nolite existimare 47
 me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo — neque actor sum alienae personae sed auctor meae —, cum mihi M. Aquilius in civitate retinendus esset, quae
 35 in illa causa peroranda fecerim sine magno dolore fe-

195cisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem
 ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse
 meminissem, hunc cum adflictum debilitatum mae-
 rentem in summum discrimen adductum viderem, non
 prius sum conatus misericordiam aliis commovere, 5
 quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem
 tum magnopere moveri iudices, quom excitavi mae-
 stum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu,
 Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio,
 sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tu- 10
 196nicam, ut cicatrices ostenderem. Cum C. Marius mae-
 rorem orationis meae praesens ac sedens multum
 lacrumis suis adiuicaret quomque ego illum crebro ap-
 pellans collegam ei suum commendarem atque ipsum
 advocatum ad communem imperatorum fortunam de- 15
 fendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrumis,
 non sine dolore magno miseratio omniumque deorum
 et hominum et civium et sociorum imploratio. Quibus
 omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor
 afuisset meus, non modo non miserabilis sed etiam 20
 inridenda fuisset oratio mea. Quam ob rem hoc vos
 doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus ma-
 gister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis.
 197Quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accu-
 sando sodali meo tantum incendium non oratione so- 25
 lum sed etiam multo magis vi et dolore et ardore
 animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix co-
 narer accedere? Habueras enim tu omnia in causa
 superiora: vim fugam lapidationem crudelitatem tri-
 buniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in 30
 iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civi-
 tatis M. Aemilium lapide percussum esse constabat;
 vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum
 intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.
 48 Accedebat ut haec tu adulescens pro re publica queri 35
 198summa cum dignitate existimarere, ego homo censorius
 vix satis honeste viderer seditiosum civem et in ho-

minis consularis calamitate crudelem posse defendere. Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi
 5 sodalis fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? Quid fecerim narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionum genera vitia pericula collegi eam-199
 que orationem ex omni rei publicae nostrae temporum
 10 varietate repetivi conclusique ita ut dicerem, etsi omnes molestae semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nullas et prope necessarias. Tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis
 15 creari neque plebis scitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem patronam illam civitatis ac vindicem libertatis populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus
 20 populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si unquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causa iustio-rem fuisse. Tum om-
 25 nem orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium,
 30 a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam [atque revocabam]. Quod ubi sensi me in possessionem iudicii ac defensionis meae constitisse, quod et
 49
 200
 35 populi benivolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propin-
 40 quorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram, tum admiscere huic

generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum locum more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere, nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse quam si, is qui saepe alienissimis a me sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali meo 201auxilium ferre non potuissem. Petebam a iudicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis concederent, si iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt politae, omnis est tamen illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis adfectis animis iudicum quam doctis tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio 25 victa. Hic Sulpicius: Vere hercle, inquit, Antoni, ista commemoras. Nam ego nihil unquam vidi quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa causa. Quom enim, quem ad modum dixisti, tibi ego non iudicium sed incendium tradidissem, quod tuum principium, di immortales, fuit! qui timor, quae dubitatio [quanta haesitatio] tractusque verborum! Ut tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti: te pro homine pernecessario quaestore tuo [dicere]! quam tibi primum munisti ad 35 203te audiendum viam! Ecce autem, quom [te] nihil aliud profecisse arbitrarer nisi ut homines tibi civem

inprobum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illum non Norbani seditionem sed populi Romani iracundiam
 5 neque eam iniustam sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? Ut tu illa omnia odio invidia misericordia miscuisti! Neque haec solum in defensione sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia
 10 non refellendo sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti. Quae quom abs te modo comme-204 morarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam [demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam] doctrinam esse
 15 non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, [inquit,] trademus etiam quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare solemus. Docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maxumarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur teneremus.

20 Equidem primum considerare soleo postuletne⁵¹ causa. Nam neque parvis in rebus adhibendae sunt²⁰⁵ hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si
 25 aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adori- mur ea, quae non possint commoveri. Iam quoniam²⁰⁶ haec fere maxime sunt in iudicium animis aut qui- quomque illi erunt, apud quos agemus, oratione mo- lienda, amor odium iracundia invidia misericordia spes
 30 laetitia timor molestia, sentimus amorem conciliari, si id iure videamur, quod sit utile ipsis apud quos agamus, defendere; aut si pro bonis viris aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio
 35 caritatem; plusque proficit, si ponetur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii commemoratio. Eni-207 tendumst, ut ostendas in ea re, quam defendas, aut

dignitatem esse aut utilitatem, eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur enim commodis hominum ipsorum, studiis autem 208 eorum ceteris commodandi favetur. Videndumque hoc 5 loco est, ne, quos ob benefacta diligere volumus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque eisdem his ex locis et in alios odium struere discemus et a nobis ac nostris demovere; eademque haec genera sunt tractanda in 10 iracundia vel excitanda vel sedanda. Nam si, quod ipsis qui audiunt perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, quos minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, 15 tamen aut invidiae aut odii non dissimilis offensio.

209 Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis aut ex communibus. Interior est ille proprius; sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus.

52 Par atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae; sed 20 haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in ea comprimenda quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur 25 saepe vehementer et eo magis, si intolerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt. Quae si inflammanda sunt, maxime dicendumst non esse virtute parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si erunt 30 honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis quantumque fastidium.

210 Ad sedandum autem, magno illa labore magnis periculis esse parta nec ad suum commodum sed ad aliorum esse conlata, quae si quam gloriam peperisse 35 videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari totamque abicere atque de-

ponere; omninoque perficiendum est — quoniam plerique sunt invidi maximeque hoc est commune vitium et perpetuum; invidetur autem praestanti florentique fortunae —, ut haec opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta [esse] videatur. Iam misericordia movetur, si is qui audit adduci potest, ut illa, quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revortatur; et cum singuli casus rerum humanarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum adfecta et prostrata virtus maxime luctuosa est; et, ut illa altera pars orationis, quae probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut saepe iam dixi, atque summissa, sic haec, quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens esse debet. Sed est quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene alterum vehementer esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam et ex illa lenitate, qua conciliamur iis qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non numquam animi aliquid inflandumst illi lenitati; neque est ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur. In utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda [sunt] et exitus tamen spissi et producti esse debent. Nam neque adsiliendum statim est ad genus illud orationis — abest enim totum a causa et homines prius illud ipsum quod proprium sui iudicii est audire desiderant — nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur alterumque et tertium poscitur, item misericordiam aut invidiam

aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum ratio ipsa confirmat atque simul atque emissum est, adhaerescit; illud autem genus orationis non cognitionem iudicis sed magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa oratione et simili contentionis actione nemo potest.

215 Quare qui aut breviter aut summis dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Iam illud perspicuum est omnium rerum in contrarias partis facultatem ex isdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est aut iis, quae comprobandi eius causa sumuntur, reprehendis aut demonstrando id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis nec esse consequens; aut, si ita non refellas, adferendum est in contrariam partem quod sit

216 aut gravius aut aequae grave. Illa autem, quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus auferenda sunt, ut odio benivolentia, ut misericordia invidia tollatur.

54 Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae; quae, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut, si qua est, eam tu potissimum nos docere. Ego vero, inquit, omni de re facilius puto esse ab homine non inurbano quam de ipsius facetiis disputari. Itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem *περὶ γελοίου*, nonnullam in spem veneram posse me ex iis aliquid discere. Inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum — nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt —, sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi extiterunt, ut nihil aliud eorum nisi ipsa insulitas rideatur. Quare mihi quidem nullo

modo videtur doctrina ista res posse tradi. Et enim quom duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est. Leve nomen habet utraque res! quippe; leve enim est totum hoc risum movere. Verum tamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. Sed quom in illo genere perpetuae festivitatis ars non desideretur — natura enim fingit homines et creat imitatores et narratores facetos adiuvente et voltu et voce et ipso genere sermonis —, tum vero in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, quom ante illud facete dictum emissum haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? Quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, quom a Philippo interrogatus quid latraret furem se videre respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud centumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem Brutum, quom pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. Non enim fere quisquam reperietur praeter hunc in utroque genere leporis excellens et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dictost. Nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam et ioco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati; in quo ipse conservabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum et ea quae occurrant, quom salsissime dici possunt, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicere enim aiunt Ennium flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. Sed ut in Scaevola continuit ea Crassus atque in illo altero genere, in quo nulli aculei con-

tumeliarum inerant, causam illam disputationemque
 lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem dignum con-
 223tumelia iudicabat, utroque genere pugnavit. Quam
 multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam
 multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia, 5
 quom ille diceret se sine causa sudare: Minime
 enim, modo existi de balneis, innumerabilia fuerunt,
 sed non minus iucunda illa perpetua. Quom enim Brutus
 duo lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi
 Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege 10
 Servilia, et cum contraria inter sese de re publica
 capita contulisset, noster hic facetissime tris patris
 Bruti de iure civili libellos tribus legendos dedit.

224Ex libro primo: FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI
 ESSEMUS EGO ET M. FILIUS. Brute, testificatur 15
 pater se tibi Privernatem fundum reliquisse.
 Deinde ex libro secundo: IN ALBANO ERAMUS EGO ET
 M. FILIUS. Sapiens videlicet homo cum primis
 nostrae civitatis norat hunc gurgitem; me-
 tuebat ne, quom is nihil haberet, nihil esse ei 20
 relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo
 finem scribendi fecit — tot enim, ut audivi Scaevolam
 dicere, sunt veri Bruti libri —, IN TIBURTI FORTE
 ASSEDIMUS EGO ET M. FILIUS. Ubi sunt hi fundi,
 Brute, quos tibi pater publicis commentariis 25
 consignatos reliquit? Quod nisi puberem te,
 inquit, iam haberet, quartum librum com-
 posuisset et se etiam in balneis lotum cum
 225filio scriptum reliquisset. Quis est igitur, qui
 non fateatur hoc lepore atque his facetiis non minus 30
 refutatum esse Brutum quam illis tragoediis, quas
 egit eidem, quom casu in eadem causa efferretur anus
 Iunia. Pro di immortales, quae fuit illa, quanta vis!
 quam inexpectata! quam repentina! quom coniectis
 oculis, gestu omni et imminente, summa gravitate et 35
 celeritate verborum: Brute, quid sedes? quid illam
 anum patri nuntiare vis tuo? quid illis om-

nibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? patrimonione augendo? At id non est nobilitatis. Sed fac esse, nihil superest; lubidines totum²²⁶ dissupaverunt. An iuri civili? Est paternum. Sed dicet te, cum aedes venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi paternum reliquisse. An rei militari? Is qui numquam castra videris! An eloquentiae? Quae neque est in te et, quicquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? [tu in foro,] tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis sed ne conlocandis quidem tibi locum ullum⁵⁶ reliquisti. Sed haec tragica atque divina; faceta²²⁷ autem et urbana innumerabilia vel ex una contione meministis. Nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra collegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior.

Quare tibi, Antoni, utrumque adsentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse. Tum Antonius:²²⁸ Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed, quom omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, [id] mihi vix ferendum videbatur. Hic quom adrisisset ipse Crassus: Ac tamen, inquit²²⁹ Antonius, quom artem esse facetiarum, Iuli, negares,

aperuisti quiddam, quod praeciendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum rei temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc praceptum praetermittendarum est facetiarum, quom 5 iis nihil opus sit. Nos autem quo modo utamur, quom opus sit, quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius stultitia poterit agitari, in testem stultum cupidum 230 levem, si facile homines audituri videbuntur. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae 10 priores. Nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ipsa ista contione nihil fere dictumst ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non 15 provocatus responderit. Erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo obiectum, lepore magis levandum quam contentione frangendum videretur.

57 Tum Sulpicius: Quid igitur? patiemur ne, inquit, 20
 231 Caesarem, qui quamquam [M.] Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc iocandi quale sit et unde ducatur, praesertim cum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? Quid? si, 25 inquit Iulius, adsentior Antonio dicenti nullam esse 232 artem salis? Hic quom Sulpicius reticuisset: Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius iam diu loquitur, ars ulla sit. Observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in di- 30 cendo valent; quae si eloquentis facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim haec [vel] non facile vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in iis praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum quod dicamus arte ducamur, 35 sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus aut prava in-

tellegamus, quom quo referenda sint didicerimus. Quare, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi²³³ videtur, disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone praeterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam conlectam a conviva, Crasse, exigis, non committam ut, si defugerim, tibi causam aliquam recusandi dem. Quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scaena gestum inspectante Roscio. Quis enim sese commovere potest cuius ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem quom Catulus nuper audisset, fenum alios aiebat¹⁵ esse oportere. Tum ille: Iocabatur, inquit, Catulus,²³⁴ praesertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Caesar, audiamus, ut Antoni reliqua videamus. Et Antonius: Perpauca mihi quidem restant, inquit; sed tamen defessus iam labore atque itinere²⁰ disputationis meae requiescam in Caesaris sermone quasi in aliquo peropportuno devorsorio. Atqui, inquit⁵⁸ Iulius, non nimis liberale hospitium meum dices. Nam te in viam, simulac perpaulum gustaris, extrudam et eiciam.

²⁵ Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere²³⁵ quid sentiam perbreuiter exponam. De risu quinque sunt quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit; tertium, sitne oratoris [velle] risum movere; quartum, quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. ³⁰ Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quo modo existat atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo simul latera os venas oculos vultum occupet, viderit Democritus. Neque enim ad hunc sermonem ³⁵ hoc pertinet, et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne [ipsi] illi quidem scirent qui pollicerentur. Locus autem et regio quasi ridiculi —²³⁶

nam id proxime quaeritur — turpitudine et deformitate quadam continetur. Haec enim ridentur vel sola vel maxime quae notant et signant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum, vel quod ipsa hilaritas 5 benivolentiam conciliat ei, per quem excitata est, vel quod admirantur omnes acumen, uno saepe in verbo positum, maxime respondentis, non nunquam etiam lacescentis, vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat, vel quod 10 ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maxime quod tristitiam ac severitatem mitigat ac relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuque 237dissolvit. Quatenus autem sint ridicula tractanda ora- 15 tori perquam diligenter videndum est, quod in quarto loco quaerendi posueramus. Nam nec insignis improbitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis agitata ridetur; facinerosos [enim] maiore quadam vi quam ridiculi vulnerari volunt, miseros illudi nolunt, 20 nisi se forte iactant. Parcendum autem maxime [est] caritati hominum, ne temere in eos dicas qui diliguntur. 59 Haec igitur adhibenda est primum in iocando moder- 238 ratio. Itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno neque misericordia maxima digna sunt. Quam 25 ob rem materies omnis ridiculorum est in iis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur[; eaque belle agitari videntur]. 239 Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella 30 materies ad iocandum; sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quaerendum est, quatenus. In quo non [modo] illud praecipitur, ne quid insulse, sed, etiamsi [quid] perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. Quae 35 cuius modi sint facilius iam intellegemus, quom ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum re tractatur alterum dicto. Re, si quando quid tam-²⁴⁰quam aliquae fabellae narrantur, ut olim tu, Crasse, in Memmium: comedisse eum lacertum Largii, quom⁵ esset cum eo Tarracinae de amricula rixatus. Salsa ac tamen a te ipso ficta [tota] narratio. Addidisti clausulam tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras LLLMM. Quom quaereres id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse:¹⁰ Lacerat lacertum Largi mordax Memmius. Perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam elegans,²⁴¹ quam oratorium, sive habeas [vere] quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive fingas. Est autem huius generis virtus, ut ita facta¹⁵ demonstras, ut mores eius, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis qui audiunt tum geri illa fierique videantur. In re est item ridiculum,²⁴² quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus: Per tuam nobilitatem, per vestram²⁰ familiam! Quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi illa vultus et vocis imitatio? Per tuas statuas! vero quom dixit, [et] extento bracchio paulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: Tibi ego, Antipho,²⁵ has sero, inquit. Senium est, cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim et ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscenitas. Orator surripiat oportet imitationem, ut is qui audiet cogitet³⁰ plura quam videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum verborum turpitudine et rerum obscenitate vitanda. Ergo haec duo genera sunt eius ridiculi,⁶⁰²⁴³ quod in re positumst; quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et³⁵ ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua quales sunt intellegantur aut imitatione breviter iniecta in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur. In dicto autem²⁴⁴

ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quodam
 acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel
 narrationis vel imitationis vitanda est et mimorum et
 ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori
 dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distingue- 5
 mus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum
 Granium aut Vargullam amicum meum? Non mehercule
 in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces;
 Granio quidem nemo dicacior. Hoc opinor primum,
 ne, quotiensquomque potuerit dictum dici, necesse 10
 245 habeamus dicere. Pusillus testis processit. Licet,
 inquit, rogare? Philippus. Tum quaesitor properans:
 Modo breviter. Hic ille: Non accusabis. Per-
 pusillum rogabo. Ridicule. Sed sedebat iudex L.
 Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis est 15
 risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile
 ridiculum. Ergo haec, quae cadere possunt in quos
 nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere
 246 scurrilia. Ut iste, qui se volt dicacem — et mehercule
 Appius est, sed non nunquam in hoc vitium scurrile 20
 delabitur —, Cenabo, inquit, apud te, huic lusco
 familiari meo C. Sextio: uni enim locum esse video.
 [Est] hoc scurrile, quod sine causa laccessivit et tamen
 id uni dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea
 quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud 25
 egregium Sexti et ex tempore: Manus lava, inquit,
 247 et cena. Temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis
 moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguent
 oratorem a scurra; et quod nos cum causa dicimus,
 non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, 30
 illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargulla
 adsecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M.
 fratre suo complexus esset: Puer, abige muscas?
 Risum quaesivit, qui est ex mea sententia vel tenuis-
 simus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia 35
 et gravitate moderabimur; quarum utinam artem ali-
 quam haberemus! sed domina natura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim quae⁶¹
 risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio,²⁴⁸
 quod facete dicatur, id alias in re habere alias in verbo
 facetias; maxime autem homines delectari, si quando
 5 risus coniuncte re verboque moveatur. Sed hoc me-
 mentote, quoscumque locos attingam unde ridicula
 ducantur, ex isdem locis fere etiam gravis sententias
 posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis
 in rebus severisque, iocus in turpiculis et quasi de-
 10 formibus ponitur; velut isdem verbis et laudare frugi
 servum possimus et, si est nequam, iocari. Ridiculum
 est illud Neronianum vetus in furace servo: Solum
 esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec
 obclusum; quod idem in bono servo dici solet. Sed
 15 hoc isdem etiam verbis; ex isdem autem locis omnia²⁴⁹
 [nascuntur]. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudi-
 canti ex vulnere ob rem publicam accepto et ob eam
 causam verecundanti in publicum prodire mater dixit:
 Quin prodi, mi Spuri, quotiensquomque gradum
 20 facies, totiens tibi tuarum virtutum veniat in
 mentem! praeclarum et grave est; quod Calvino
 Glaucia claudicanti: Ubi est vetus illud: num
 claudicat? At hic clodicat! hoc ridiculum est;
 et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti
 25 potuit, est ductum. Quid hoc Naevio ignavius?
 severe Scipio; at in male olentem: Video me a te
 circumveniri, subridicule Philippus. At utrumque
 genus continet verbi ad litteram immutati similitudo.
 Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non²⁵⁰
 30 semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur.
 Africano illi superiori coronam sibi in convivio ad
 caput adcommodanti, quom ea saepius rumperetur,
 P. Licinius Varus: Noli mirari, inquit, si non
 convenit; caput enim magnum est; et laudabile
 35 et honestum. At ex eodem genere est: Calvo satis
 est quod dicit parum. Ne multa; nullum genus
 est ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur.

251 Atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia
 ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum
 quam sannio est? Sed ore voltu [imitandis moribus]
 voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc
 possum dicere atque ita, non ut eius modi oratorem 5
 62 esse velim, sed ut minimum. Quare primum genus hoc,
 quod risum vel maxime movet, non est nostrum: mo-
 rosus superstitiosus suspiciosus gloriosus stultus;
 naturae ridentur ipsae, quas personas agitare solemus,
 252 non sustinere. Alterum genus est in imitatione, ad 10
 modum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim si
 quando et cursim; aliter enim minime est liberale;
 tertium, oris depravatio, non [digna] nobis; quartum,
 obscenitas, non modo non foro digna sed vix convivio
 liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio 15
 loco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante
 divisi, positae videntur esse aut in verbo. Nam quod,
 quibusquomque verbis dixeris, facetum tamen est, re
 continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis
 habet omnem leporem. 20

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo
 posita, non in re; sed non saepe magnum risum movent,
 magis ut belle, ut litterate dicta laudantur; ut in illum
 Titium, qui cum studiose pila luderet et idem signa
 sacra noctu frangere putaretur gregalesque eum, quom 25
 in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa
 Terentius, quod eum bracchium fregisse diceret;
 ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere?
 inquit. 30

254 Ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sextantis.
 Et, si quaeritis, is qui appellatur dicax hoc genere
 maxime excellet; sed risum movent alia maiorem.
 Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante
 dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi 35
 in aliud atque ceteri accipiant posse ducere; sed ad-

mirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud quoque genus ridiculi.

Quae genera percurram equidem. Sed scitis esse ⁶³notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus aliud ²⁵⁵dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet. Quod si admixtum etiam est ambiguum, fit salsius; ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videt; percontatur [ita:] Quanti addictust? — Mille nummum! Si addidisset tantum-
¹⁰modo Ducas licet, esset illud genus ridiculi praeter expectationem; sed quia addidit Nihil addo, ducas licet, [addito ambiguo altero genere ridiculi] fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimum. Hoc tum est venustum, quom in altercatione arripitur ab adversario
¹⁵verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed quom plura ²⁵⁶sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba oportebit; in quo, ut ea quae sunt frigidiora vitemus — est enim
²⁰cavendum, ne arcessitum dictum putetur —, permulta tamen acute dicemus. Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant *παρονομασίαν*, ut Nobiliorem mobiliorem Cato; aut ut idem, quom quidam dixisset
²⁵Eamus deambulatum et ille Qui opus fuit de? Immo vero, inquit, quid opus fuit te? aut eiusdem responsio illa: Si tu et adversus et aversus impudicus es. Etiam interpretatio nominis habet ²⁵⁷acumen, quom ad ridiculum convertas quam ob rem
³⁰ita quis vocetur; ut ego nuper: Nummium divisorem ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in campo Martio nomen invenisse. Atque haec omnia verbo ⁶⁴continentur. Saepe etiam versus facete interponitur, vel ut est vel paululum immutatus, aut aliqua pars
³⁵versus; ut Stati a Scauro stomachanti — ex quo sunt nonnulli qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant —:

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec
 mater nec pater,
 Tanta confidentia? Auferte istam enim
 superbiam.

Nam in Coelio sane etiam ad causam utile fuit tuum 5
 illud, Antoni, quom ille a se pecuniam profectam
 diceret testis et haberet filium delictiorem, abeunte
 iam elate illo,

Sentin senem esse tactum triginta minis?

258 In hoc genus coiciuntur etiam proverbia, ut illud 10
 Scipionis, cum Asellus omnis se provincias stipendia
 merentem peragrasse gloriaretur: Agas asellum et
 cetera. Quare ea quoque quoniam mutatis verbis non
 possunt retinere eandem venustatem, non ea in re sed
 259 in verbis posita ducantur. Est etiam in verbo positum 15
 non insulsum genus ex eo quom ad verbum non ad
 sententiam rem accipere videare; ex quo uno genere
 totus est Tutor, mimus vetus oppido ridiculus. Sed
 ab eo a mimis; tantum huius genus ridiculi insigni
 aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere 20
 illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset num
 tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem
 venisset: Tu vero, inquisti, molestus non eris.
 Iubebis igitur te, inquit, suscitari? et tu: Certe
 260 negaram te molestum futurum. Ex eodem hoc 25
 vetus illud [est], quod aiunt Maluginensem illum Sci-
 pionem, quom ex centuria sua renuntiaret Acidinum
 consulem praecoque dixisset Dic de L. Manlio:
 Virum bonum, inquit, egregium[que] civem
 [esse] arbitror. Ridicule illud etiam L. Nasica cen- 30
 sori Catoni; quom ille: Ex tui animi sententia tu
 uxorem habes? Non hercule, inquit, ex mei
 animi sententia. Haec aut frigida sunt aut tum
 salsa, quom aliud est expectatum. Natura enim nos,
 ut ante dixi, noster delectat error; ex quo, quom quasi 35
 65 261 decepti sumus expectatione, ridemus. In verbis etiam

illa sunt, quae aut ex inmutata oratione ducuntur aut ex unius verbi tralatione aut ex inversione verborum. Ex inmutatione, ut olim Rusca quom legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius: Dic mihi, inquit, 5 M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes inquit. Ex tralatione autem, ut 262 quom Scipio ille maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmalis 10 dixit displicere. Invertuntur autem verba, ut Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone quom diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui quom interpellaret odiose, Audiamus, inquit, pulchellum puerum, Crassus. 15 Quom esset adrisum, Non potui [mihi], inquit Lamia, formam ipse fingere, ingenium potui. Tum hic Audiamus, inquit, disertum. Multo etiam adrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis — dixi enim dudum 20 rationem esse aliam ioci aliam severitatis; gravium autem et iocorum unam esse materiam; — ornant 263 igitur in primis orationem verba relata contrarie; quod idem genus est saepe etiam facetum, ut Servius ille [Galba] quom iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret 25 familiaris suos et dixisset L. Libo, Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exhibis? Quom tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello: Villam in Tiburti habes, cohortem in Palatio.

30 Ac verborum quidem genera quae essent faceta 66 dixisse me puto; rerum plura sunt eaque magis, ut 264 dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis. Exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium 35 narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissimum, sit saepe illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad

hoc genus ascribamus etiam narraticnes apologorum.

265 Trahitur etiam aliquid ex historia, ut quom Sex. Titius se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiam ex similitudine, quae aut conlationem habet aut tan- 5 quam imaginem. Conlationis est ut ille Gallius olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: Erras, inquit, Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed tanquam nudus 10 nuces legeret, in ventre abstulisse; ut illud M. Cicero senex, huius viri optimi nostri familiaris pater, nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita 266 esse nequissimum. Valde autem ridentur etiam 15 imagines, quae fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris, ut meum illud in Helvium Manciam: [Iam] ostendam cuius modi sis; cum ille: Ostende, quaeso, demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto 20 Cimbrico sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus; risus est commotus: nihil tam Manciae simile visum est: ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti: [Tum] ut diceret si quid 267 vellet, si nucem fregisset. Etiam illa, quae mi- 25 nuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem eferuntur: velut tu, Crasse, in contione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabianum demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod 30 Scipio apud Numantiam, quom stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur: Si quintum pareret 268 mater eius, asinum fuisse parituram. Arguta etiam significatio est, cum parva re et saepe verbo res obscura et latens inlustratur, ut cum C. Fabricio P. 35 Cornelius homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod

se [homo] inimicus consulem fecisset bello praesertim magno et gravi: Nihil est quod mihi gratias agas, inquit, si malui compilari quam venire; ut Asello Africanus obicienti lustrum illud infelix, 5 Noli, inquit, mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum condidit et taurum immolavit. [Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.] 67

Urbana etiam dissimulatio est, quom alia dicuntur 269 ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, quom contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed quom toto genere orationis severe ludas, quom aliter sentias ac loquare; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti 15 ut se in Asiam praefectum duceret: Quid tibi vis, inquit, insane? Tanta malorum civium est multitudo, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, paucis annis te ad maximas pecunias esse venturum. Hoc in genere Fannius in annalibus 270 suis Africanum hunc Aemilianum dicit † fuisse et eum Graeco verbo appellat *εἰρωνία*; sed, uti ei ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate 25 salsum quomque oratoriis actionibus tum urbanis sermonibus accommodatum. Et hercule omnia haec, quae 271 a me de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam sicut quod apud Catonem est, qui multa rettulit, 30 ex quibus a me exempli causa complura ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum esse dicere, P. Mummius quouisvis temporis hominem esse: sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatem- 35 que versari. Sed redeo ad cetera. Est huic finitimum 272 dissimulationi, quom honesto verbo vitiosa res appellatur; ut quom Africanus censor tribu movebat eum

centurionem, qui in Pauli pugna non adfuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque cur ab eo notaretur: Non amo, inquit, 273
 nimium diligentis. Acutum etiam illud est, quom ex alterius oratione aliud excipias atque ille volt; ut 5
 Salinatori Maximus, quom Tarento amisso arcem tamen ille eius retinisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, quom aliquot post annis Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: Quidni, inquit, 10
 meminerim? Nunquam enim recepissem, nisi 274
 tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non modo mimis perapposita sed etiam quodam modo nobis:

homo fatuus, 15

Postquam rem habere coepit, est emortuus. —
 Quid est tibi ista mulier? Uxor. Similis me
 dius fidius. —

Quamdiu ad aquas fuit, nunquam est emortuus.

68 Genus hoc levius et, ut dixi, mimicum; sed habet non 20
 nunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid; ut tibi, Antoni, Mancina cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, Aliquando, inquit, tibi tuum 275
 negotium agere licebit. Valde haec ridentur et 25
 hercule omnia, quae a prudentibus quasi [per simulationem non intellegendi] subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam non videri intellegere quod intellegas, ut Pontidius: Qualem existimas, qui in adulterio deprenditur? — Tardum! ut 30
 ego, qui in dilectu Metello, quom excusationem oculorum a me non acciperet et dixisset: Tu igitur nihil 276
 vides? Ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam; ut illud Nasicae, qui quom ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti En- 35
 nium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit

illam domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et eum ad ianuam quaereret, exclamat Nasica domi non esse. Tum Ennius ei: Quid, ego non cognosco vocem tuam? Hic Nasica: Homo es impudens. Ego quom te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, inridetur in eo ipso genere, quo dixit; ut quom Q. Opimius consularis, qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur esse mollior nec esset, dixisset: Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colo et lana? Non pol, inquit, audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere.

Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est Siculi illud; cui quom familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, Amabo te, inquit, da mihi ex ea arbore quos seram surculos. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui cum in epilogo misericordiam movisse se putaret, postquam assedit, rogavit hunc videreturne misericordiam movisse: Ac magnam quidem, inquit; hominem enim nullum puto esse tam durum, cui non oratio tua misericordia digna visa sit. Me tamen hercule etiam illa valde movent stomachosa et quasi submorosa ridicula; nam quom a moroso dicantur, tum eius non sal sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

Quid ploras, pater? —

Mirum ni cantem? Condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenis, ut quom Cato percussus esset ab eo qui arcam ferebat, quom ille postea diceret Cave, rogavit num quid aliud ferret nisi arcam. Est etiam

stultitiae salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem sed admodum stultum: Quaeso, inquit, praetor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. Movent etiam illa, 5 quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras A. F. P. R. idque diceret esse ACTUM FIDE P. RUTILI, 10 Rutilius autem ANTE FACTUM POST RELATUM, C. Caninus eques Romanus, quom Rufo adesset, exclamat neutrum illis litteris declarari. Quid ergo? inquit Scaurus; Aemilius fecit, plectitur Rutilius.

70 Ridetur etiam discrepantia: Quid huic abest 15
 281 nisi res et virtus? Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis; ut quom obiurgavit Albius Granius, quod, quom eius tabulis quiddam [ab] Albucio probatum videretur, [et] valde absoluto Scaevola gauderet neque intellegeret contra suas tabulas esse iudi- 20
 282catum. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut quom patrono malo, quom vocem in dicendo optudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam, inquit, vocem, si id fecero. Melius est, inquit, 25
 283quam reum. Bellum etiam est, quom quid cuique sit consentaneum dicitur; ut quom Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompei locupletis hominis bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, quom funus quoddam du- 30
 284ceretur, accusator [C.] Memmius, Vide, inquit, Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est praeter expectationem; cuius innumerabilia sunt exempla, ut Appii maioris illius, qui in senatu, quom 35
 ageretur de agris publicis et de lege Thoria et peteretur Lucullus ab iis, qui a pecore eius depasci

agros publicos dicerent, Non est, inquit, Luculli
 pecus illud; erratis — defendere Lucillum videba-
 tur —; ego liberum puto esse; qua libet pascitur.
 Placet mihi illud etiam Scipionis illius, qui Ti. Gracchum²⁸⁵
 5 perculit. Quom ei M. Flaccus multis probris obiectis
 P. Mucium iudicem tulisset, Eiero, inquit, iniquus
 est. Cum esset admurmuratum, A, inquit P. C., non
 ego mihi [illum] iniquom eiero, verum omnibus.
 Ab hoc vero Crasso nihil facetius; quom laesisset
 10 testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset,
 Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse
 dicis, iratus dixerit. Annuit Silus. Potest etiam,
 ut tu non recte intellexeris. Id quoque toto ca-
 pite adnuit, ut se Crasso daret. Potest etiam [fieri],
 15 inquit, ut omnino quod te audisse dicis nunquam
 audieris. Hoc ita praeter expectationem accidit, ut
 testem omnium risus obrueret. Huius generis et plenus
 Novius — locus est familiaris: Sapiens si algebis,⁷¹
 tremes — et alia permulta. Saepe etiam facete con-²⁸⁶
 20 cedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit, ut
 C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret,
 indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu
 tuis dignus. Saepe etiam sententiose ridicula di-
 25 cuntur, ut M. Cincius quo die legem de donis et mu-
 neribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis contu-
 meliose Quid fers, Cinciole? quaesisset, Ut emas,
 inquit, Gai, si uti velis. Saepe etiam salse quae²⁸⁷
 30 fieri non possunt optantur, ut M. Lepidus, quom ce-
 teris se in campo exercentibus ipse in herba recubu-
 isset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum
 est etiam quaerentibus et quasi percontantibus lente
 respondere quod nolint, ut censor Lepidus, quom
 M. Antistio Pyrgensi equom ademisset, amici quom
 35 vociferarentur et quaerent quid ille patri suo re-
 sponderet cur ademptum sibi equom [diceret], quom
 optimus colonus, quom paricissimus modestissimus
 frugalissimus esset, Me istorum, inquit, nihil cre-

288dere. Colliguntur a Graecis alia nonnulla, execrationes
 admirationes minationes. Sed haec ipsa nimis mihi
 videor in multa genera discripsisse. Nam illa, quae
 verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita
 sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis 5
 289quam rideri solent. Haec autem, quae sunt in re et
 ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia generibus
 pauca. Expectationibus enim decipiendis et naturis
 aliorum inridendis ipsorum ridicule indicandis et simi-
 litudine turpioris et dissimulatione et subabsurda di- 10
 cendo et stulta reprehendendo risus moventur. Itaque
 inbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura
 quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuius-
 que modi genus ridiculi voltus etiam accommodetur,
 qui quidem quo severior est et tristior ut in te, Crasse, 15
 hoc illa quae dicuntur salsiora videri solent.

290 Sed iam tu, Antoni, qui in hoc devorsorio ser-
 monis mei libenter adquieturum te esse dixisti, tan-
 quam in Pomptinum deverteris, neque amoenum neque
 salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requi- 20
 esse et iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque
 hilare quidem a te acceptus, inquit, et quom doctior
 per te tum etiam audacior factus iam ad iocandum.
 Non enim vereor ne quis me in isto genere levio-
 iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores 25
 291et Africanos Maximos Catones Lepidos protulisti. Sed
 habetis ea, quae voltis ex me audire, de quibus quidem
 accuratius dicendum et cogitandum fuit. Nam cetera
 faciliora sunt atque ex iis, quae dicta sunt, reliqua
 72 nascuntur omnia. Ego enim quom ad causam sum 30
 adgressus atque omnia cogitando, quo ad facere potui,
 persecutus, quom et argumenta causae et eos locos,
 quibus animi iudicium conciliantur, et illos, quibus
 permovetur, vidi atque cognovi, tum constituo quid
 habeat causa quaeque boni, quid mali. Nulla enim 35
 fere potest res in dicendi disceptationem aut contro-
 versiam vocari, quae non habeat utrumque; sed quan-

tum habeat id refert. Mea autem ratio haec esse in²⁹²
dicendo solet, ut boni quod habeam, id amplectar ex-
ornem exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi
haeream, a malo autem vitioque causae ita recedam,
5 non ut [id] me defugere adpareat, sed ut totum bono
illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. Et
si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime
tueor, sive plura sunt sive aliquod unum; sin autem
in conciliatione aut in permotione causa est, ad eam
10 me potissimum partem, quae maxime movere animos
hominum potest, confero. Summa denique huius ge-²⁹³
neris haec est, ut si in refellendo adversario firmior
esse oratio quam in confirmandis nostris rebus potest,
omnia in illum tela conferam; si nostra probari faci-
15 lius quam illa redargui possunt, abducere animos a
contraria defensione et ad nostram conor deducere.
Duo denique illa, quae facillima videntur, quoniam²⁹⁴
quae difficiliora sunt non possum, mihi pro meo iure
sumo; unum, ut molesto aut difficili argumento aut
20 loco non nunquam omnino nihil respondeam. Quod
forsitan aliquis iure inriserit; quis enim est qui [id]
facere non possit? Sed tamen ego de mea nunc, non
de aliorum facultate disputo confiteorque me, si quae
premat res vehementius, ita cedere solere, ut non
25 modo non abiecto sed ne reiecto quidem scuto fugere
videar, sed adhibere quandam in dicendo speciem at-
que pompam et pugnae similem fugam, consistere vero
in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis sed capi-
piendi loci causa cessisse videar. Alterum est illud²⁹⁵
30 quod ego maxime oratori cavendum et providendum
puto quodque me sollicitare summe solet: non tam
ut prosim causis elaborare soleo, quam ut ne quid
obsim; non quin enitendum sit in utroque, sed tamen
multo est turpius oratori nocuisse videri causae quam
35 non profuisse. Sed quid hoc loco vos inter vos,⁷³
Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis?
Minime, inquit ille; sed Caesar de isto ipso quiddam

velle dicere videbatur. Me vero libente, inquit Anto-
 296nius, dixerit sive refellendi causa sive quaerendi. Tum
 Iulius: Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui
 qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo
 mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis 5
 tuae nihil unquam a te esse dictum quod obsesset ei
 pro quo diceres. Idque memoria teneo, quom mihi
 sermo cum hoc Crasso multis audientibus esset in-
 stitutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam lau-
 daret tuam, dixisse me cum ceteris tuis laudibus hanc 10
 esse vel maximam, quod non solum quod opus esset
 diceres, sed etiam quod non opus esset non diceres;
 297tum illum mihi respondere memini: cetera in te summe
 esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et per-
 fidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei, pro 15
 quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum
 qui id non faceret videri, sed improbum qui faceret.
 Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim quare
 tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere,
 74 ut nihil tibi in oratore maius esse videatur. Dicam 20
 298 equidem, Caesar, inquit, quid intellegam; sed et tu et
 vos hoc omnes, inquit, mementote, non me de perfecti
 oratoris divinitate quadam loqui sed de exercitationis
 et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem
 responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singu- 25
 laris; cui quidem portenti simile esse visum est posse
 aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret
 299 dicendo obsessetque ei, quem defenderet; facit enim de
 se coniecturam; cuius tanta vis ingenii est, ut nemi-
 nem nisi consulto putet quod contra se ipsum sit 30
 dicere; sed ego non de praestanti quadam et eximia,
 sed prope de vulgari et communi vi nunc disputo.
 Ita apud Graecos fertur incredibili quadam magnitu-
 dine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse The-
 mistocles; ad quem quidam doctus homo atque in 35
 primis eruditus accessisse dicitur eique artem memo-
 riae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse

se traditurum; quom ille quaesisset quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; [et] ei Themistoclem respondisse gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam
 5 si meminisse docuisset. Videsne quae vis in homine³⁰⁰ acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intellegere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse; quom quidem ei fuerit optabilius oblivisci
 10 posse potius quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidissetve meminisse. Sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est.
 15 Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. Et enim permulta sunt³⁰¹ in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo inruas. Saepe aliqui testis aut non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur. Orat reus,
 20 urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus; non moveor, non optempero, non satisfacio, neque tamen ullam adsequor laudem; homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris laudare
 25 possunt. Hic quantum fit mali, si iratum, si non³⁰² stultum, si non levem testem laeseris! Habet enim et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pondus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt. Quo quidem
 30 mihi turpius videri nihil solet, quam quod ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogato sermo ille sequitur: Occidit. Adversariumne? Immo vero,⁷⁵ aiunt, se et eum quem defendit. Hoc Crassus non
 35 sime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid? illud quod supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere ea, quae valde

causam meam premerent, quom id non faciunt alii
 versanturque in hostium castris ac sua praesidia di-
 mittunt, mediocriterne causis nocent, quom aut adver-
 sariorum adiumenta confirmant aut ea quae sanare
 304 nequeunt exulcerant? Quid? quom personarum quas 5
 defendunt rationem non habent, si quae sunt in iis
 invidiosa non mitigant extenuando, sed laudando et
 efferendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem
 mali? Quid? si in homines caros iudicibusque iucun- 10
 dos sine ulla praemunitioe orationis acerbius et con-
 tumeliosius invehere, nonne a te iudices abalienes?
 305 Quid? si, quae vitia aut incommoda sunt in aliquo
 iudice uno aut pluribus, ea tu in adversariis expro-
 bando non intellegas te in iudices invehi, mediocre
 peccatum est? Quid? si, quom pro altero dicas, litem 15
 tuam facias aut laesus efferare iracundia, causam re-
 linquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter
 male audiam, sed quia causam non libenter relinquo,
 nimium patiens et lentus existimor; ut quom te ipsum,
 Sulpici, obiurgabam, quod ministratorem peteres, non 20
 adversarium. Ex quo etiam illud adsequor, ut, si quis
 mihi male dicat, petulans, ut plane insanus esse vi-
 306 deatur. In ipsis autem argumentis si quid posueris
 aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis,
 contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudicio- 25
 rum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura
 mea solet in hoc versari semper — dicam enim sae-
 pius —, si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo;
 si id minus, ut certe ne quid mali.

76 Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me 30
 307 paulo ante laudabas, ad ordinem conlocationemque
 rerum ac locorum. Cuius ratio est duplex: altera,
 quam adfert natura causarum, altera, quae oratorum
 iudicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante
 rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam 35
 probemus nostris praesidiis confirmandis contrariis re-
 futandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus,

hoc dicendi natura ipsa praescribit. Ut vero statua-308
 mus ea, quae probandi et docendi causa dicenda sunt,
 quem ad modum componamus, id est vel maxime pro-
 prium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt ar-
 5 gumenta, multa quae in dicendo profutura videantur.
 Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint,
 partim, etiam si quid habent adiumenti, sunt non
 numquam eius modi, ut insit in iis aliquid vitii neque
 tanti sit illud quod prodesse videatur, ut quom aliquo
 10 malo coniungatur. Quae autem utilia sunt atque firma,³⁰⁹
 si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea, quae
 ex iis aut levissima sunt aut aliis gravioribus con-
 similia, secerni arbitror oportere atque ex oratione
 removeri. Equidem quom colligo argumenta causarum,⁷⁷
 15 non tam ea numerare soleo quam expendere. Et quo-
 niam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad³¹⁰
 nostram sententiam perducimus, aut docendo aut con-
 ciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res
 prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle
 20 videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus,
 sic illae in pepetuis orationibus fusae esse debebunt.
 Nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus
 paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magno
 opere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agitur,
 25 movendas pertinere possint. Sed his partibus ora-³¹¹
 tionis, quae, etsi nihil docent argumentando, persua-
 dendo tamen et commovendo perficiunt plurimum,
 quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo
 et in perorando, degredi tamen ab eo, quod propo-
 30 sueris atque agas, permovendorum animorum causa
 saepe utile est. Itaque vel re narrata et exposita saepe³¹²
 datur ad commovendos animos degrediendi locus, vel
 argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis
 vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa
 35 dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; caeque
 causae sunt ad augendum et ad ornandum gravissimae
 atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad eius

modi degressionem, ut iis locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum qui audiant aut impellantur
 313 aut reflectantur. Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quae minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id 5 quod mihi nunquam placuit — pluris adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum expectationi qui audiunt quam celerrime succurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo 10 plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior fieri videtur. Ergo ut in oratore optumus quisque, sic in oratione firmissimum quodque sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea quae excellent 15 serventur etiam ad perorandum, si qua erunt mediocria — nam vitiosis nusquam esse oportet locum — in 315 mediam turbam atque in gregem coiciantur. Hisce omnibus rebus consideratis tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo 20 utar exordio. Nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugatorium aut volgare aut commune.

78 Principia autem dicendi semper quom accurata et acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero 25 causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in principio quaeque continuo eum qui audit permulcere atque allicere 316 debet. In quo admirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in 30 primis disertum atque eruditum Philippum, qui ita solet surgere ad dicendum, ut quod primum verbum habiturus sit nesciat; et ait idem, quom braccium concalfecerit tum se solere pugnare, neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas 35 ita iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant 317 et reliquis viribus suis consulant. Nec est dubium,

quin exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe esse debeat; sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quae non ad vulnus sed ad speciem valere
 5 videantur: quanto hoc magis in oratione est spectandum, in qua non vis potius quam delectatio postulatur! Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat et quod totum repente evolvat. Sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime, leni-
 10 oribus principiis natura ipsa praetexuit. Haec autem³¹⁸ in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt. Idcirco tota causa pertemptata atque perspecta locis omnibus inventis atque instructis considerandum est quo prin-
 15 cipio sit utendum. Sic et facile reperietur; sumetur³¹⁹ enim ex iis rebus, quae erunt uberimae vel in argumentis vel in partibus, ad quas dixi degredi saepe oportere; ita et momenti aliquid adferent, quom erunt paene ex intima defensione depromptae, et adparebit
 20 eas non modo non esse communis nec in alias causas posse transferri sed penitus ex ea causa, quaecumque agitur, efloruisse.

Omne autem principium aut rei totius, quae agetur,⁷⁹ significationem habere debet aut aditum ad causam³²⁰
 25 et munitionem aut quoddam ornamentum et dignitatem. Sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione rerum praeponere. Itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. Sed³²¹
 30 quom erit utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo, — reos appello, quorum res est — quae significant bonum virum, quae liberalem, quae calamitosum, quae
 35 misericordia dignum, quae valeant contra falsam criminationem; ex adversario iisdem ex locis fere contraria. Ex re, si crudelis, si nefanda, si praeter opi-³²²

nionem, si inmerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui sanarique non possit; ex iis autem, apud quos agetur, ut benivolos beneque existimantis efficiamus, quod agendo efficitur melius quam rogando. Est id quidem in totam orationem confun- 5
dendum nec minime in extremam; sed tamen multa
323 principia ex eo genere gignantur. Nam [et] attentum
monent Graeci ut principio faciamus iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non principii magis propria quam reliquarum partium; faciliora etiam in 10
principiis, quod [et] attentum tum maxime sunt, quom omnia expectant, et dociles magis in initiis esse possunt. Industriora enim sunt, quae in principiis quam
quae in mediis causis dicuntur aut arguendo aut re-
324 fellendo. Maximam autem copiam principiorum ad 15
iudicem aut alliciendum aut incitandum ex iis locis trahemus, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa; quos tamen totos explicare in principio non oportebit, sed tantum impelli iudicem primo leviter,
80 ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. Conexum 20
325 autem ita sit principium consequenti orationi, ut non
tanquam citharoedi prooemium adfectum aliquod sed cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur. Nam nonnulli, quom illud meditati ediderunt, sic
ad reliqua transeunt, ut audientiam fieri sibi velle 25
non videantur. Atque eius modi illa prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, sed ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare possint. 30

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevis appellanda est, quom verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; sin tum est brevis, quom tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando, 35
non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iu-

cunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Videatur illa:

Nam is postquam excessit ex ephebis . . . .

quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et³²⁷
 5 servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma
 et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque nar-
 rantur. Quod si hanc brevitatem quaesisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
 In ignem inpositast,

10 decem versiculis totum conficere potuisset; quanquam
 hoc ipsum Effertur, imus, concisum est ita, ut non
 brevitati servitum sit sed magis venustati. Quod si³²⁸
 nihil fuisset nisi In ignem imposita est, tamen
 res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem
 15 habet narratio distincta personis et interpuncta ser-
 monibus; et est et probabilius, quod gestum esse
 dicas, quom quem ad modum actum sit exponas, et
 multo apertius ad intellegendum est, si constituitur
 aliquando ac non ista brevitate percurritur. Apertam³²⁹
 20 enim narrationem tam esse oportet quam cetera; sed
 hoc magis in hoc elaborandum est, quod et difficilius
 est non esse obscurum in re narranda quam aut in
 principio aut in argumento [aut purgando aut pero-
 rando] et maiore etiam periculo haec pars orationis
 25 obscura est quam cetera, vel quia, si quo alio in loco
 est dictum quid obscurius, tantum [id] perit quod ita
 dictum est, narratio obscura totam occaecat orationem,
 vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere
 alio loco planius, narrationis unus est in causa locus.
 30 Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si
 ordine temporum conservato, si non interrupte narra-
 bitur. Sed quando utendum sit aut non sit narratione,⁸¹
 id est consilii. Neque enim si nota res est nec du-³³⁰
 35 sarius narravit, nisi si refellemus. Ac si quando erit

narrandum, nec illa, quae suspicionem et crimen efficiunt contraque nos erunt, acriter persequamur et quicquid potuerit detrahamus, ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius 5 causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

331 Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis 10 et tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi quae contra dicuntur possunt, nisi tua confirmes, ne- 15 que haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate et tractatione coniuncta sunt.

332 Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque cum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad 20 mentes iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus. Sunt enim pleraque communia; 25 sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi personae videtur esse. Nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et disertis, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis. 30

82 Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus; vitanda etiam ingenii ostentationis 334 suspicio. Contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo 35 nihil est optabilius quam dignitas. Nam qui utilitatem petit, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum

magis sequatur videt. Nemo est enim, praesertim in [tam] clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem; sed vincit utilitas plerumque, quom subest ille timor ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. Controversia autem inter hominum sententias³³⁵ aut est in illo utrum sit utilius, aut etiam, quom id convenit, certatur utrum honestati potius an utilitati consulendum sit. Quae quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem defendit enumerabit commoda¹⁰ pacis opum potentiae vectigalium praesidii militum [utilitates] ceterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla, quae erunt vel cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem¹⁵ memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet semperque eam cum dignitate esse coniunctam. Sed³³⁶ quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum. Inciditur enim omnis [iam] deliberatio, si²⁰ intellegitur non posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui id docuit non videntibus aliis, is plurimum vidit. Ad consilium autem de re publica dandum³³⁷ caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum. Et quanquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravissima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et inlustrius esse adhibendum³⁰ videtur; maximaque pars orationis admoventast ad animorum motus non nunquam aut cohortatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut in metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos, saepe etiam a temeritate iracundia spe iniuria invidia crudelitate revocandos. Fit autem ut, quia maxima quasi⁸³ oratoris scaena videatur contionis, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo³³⁸

vim quandam talem, ut quem ad modum tibicen sine
 tibiis canere sic orator sine multitudine audiente elo-
 339quens esse non possit. Et quom sint populares multi
 variique lapsus, vitandast adclamatio adversa populi;
 quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, 5
 si adroganter, si turpiter, si sordide, si quo animi vitio
 dictum esse aliquid videtur, aut hominum offensione
 vel invidia, quae aut iusta est aut ex criminatione at-
 que fama, aut res si displicet aut si est in aliquo motu
 suae cupiditatis aut metus multitudo. His quattuor 10
 causis totidem medicinae opponuntur: tum obiurgatio,
 si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiurgatio;
 tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio,
 340quod est infirmum sed non nunquam utile. Nullo autem
 loco plus facetiae prosunt et celeritas ac breve aliquod 15
 dictum nec sine dignitate et cum lepore. Nihil enim tam
 facile quam multitudo ab tristitia et saepe ab acerbitate
 commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.

84   Exposui fere ut potui vobis in utroque genere
 causarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spec- 20
 341tare, qua omnino in causis ratione versari. Nec illud
 tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio
 quasi a praeceptis nostris secreveram; sed et quia
 multa sunt orationum genera et graviora et maioris
 copiae, de quibus nemo fere praeciperet et quod nos 25
 laudationibus non ita multum uti soleremus, totum
 hunc segregabam locum. Ipsi enim Graeci magis le-
 gendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi
 quam utilitatis huius forensis causa laudationes scrip-
 titaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles 30
 Aristides Agesilaus Epaminondas Philippus Alexander
 aliique laudantur; nostrae laudationes, quibus in foro
 utimur, aut testimoni brevitatem habent nudam atque
 inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae
 ad orationis laudem minime adcommodatast. Sed tamen, 35
 quoniamst utendum aliquando, non nunquam etiam scri-
 bendum, vel ut Q. Tuberoni Africanum avunculum lau-

danti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more, si quos velimus, laudare possimus, sit a nobis quoque tractatus hic locus. Per-³⁴²spicuum est igitur alia esse in homine optanda alia
⁵laudanda. Genus forma vires opes divitiae quaeque fortuna det aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona, in
¹⁰quibus est summa laus: non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae; ut opes et copiae non superbiae videantur ac lubrici sed bonitati et
¹⁵moderationi facultatem et materiam dedisse. Virtus³⁴³ autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest, tamen habet pluris partis, quarum aliast alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum et qua-
²⁰dam comitate ac beneficentia positae; aliae, quae in ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia iustitia benignitas fides fortitudo in periculis communibus iucundast auditu in laudationibus; omnes enim hae virtutes non ipsis tam, qui³⁴⁴
²⁵eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur. Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae tenues ac pro nihilo putantur, et in excogitando vis quaedam ingenii et ipsa eloquentia admirationis habet non minus, iucunditatis minus; ipsos enim magis videntur quos laudamus quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando iungenda sunt etiam haec genera virtutum. Ferunt enim aures hominum quom illa, quae iucunda et grata, tum etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari. Et⁸⁵
³⁵quoniam singularum virtutum sunt certa quaedam³⁴⁵ officia ac munera et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude iustitiae quid cum

fide, quid quom aequabilitate, quid cum eius modi aliquo officio is qui laudabitur fecerit. Itemque in ceteris res gestae ad quousque virtutis genus et vim
 346et nomen accomodabuntur. Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quae suscepta videntur a viris 5 fortibus sine emolumento ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo ipsorum, haec habent uberimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis, 10 ipsi aut laboriosa aut periculosa aut certe gratuita. Magna etiam illa laus et admirabilis videri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, 347retinuisse in rebus asperis dignitatem. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, 15 res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui laudationis est. Sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut genere ipso singulares. Neque enim parvae neque usitatae 20 neque vulgares admiratione aut omnino laude dignae 348videri solent. Est etiam cum ceteris praestantibus viris comparatio in laudatione praeclara. De quo genere lubitum mihi est paulo plura quam ostenderam dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me 25 in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua 349laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse 30 perspicuomst. Simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere posse. Atque iis locis et laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in 35 omni genere causarum.

350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid

sentiam. Adiungam etiam de memoria, ut labore
Crassum levem neque ei quicquam aliud de quo dis-
serat relinquam nisi ea, quibus haec exormentur. Perge 86
vero, inquit Crassus. Lubenter enim te cognitum iam
5 artificem aliquandoque evolutum illis integumentis dis-
simulationis tuae nudatumque perspicio; et quod mihi
nihil aut [quod] non multum relinquis, percommode
facis estque mihi gratum. Iam istuc quantum tibi 351
ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate.
10 Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin
dissimulare, tu quem ad modum his satis facias videris.
Sed ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit,
ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem
quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi
15 illi Cio, quem primum ferunt artem memoriae pro-
tulisse. Dicunt enim, quom cenaret Cramnone in 352
Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem
et nobilem cecinissetque id carmen, quod in eum
scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more
20 in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum
sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei quod
pactus esset pro illo carmine daturum, reliquom a suis
Tyndaridis quos aequae laudasset peteret, si ei videretur.
Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi ut prodiret; 353
25 iuvenes stare ad ianuam duo quosdam, qui eum
magnopere vocarent; surrexisse illum prodisse vidisse
neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi
epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum
cognatis oppressum suis interisse. Quos quom humare
30 vellent sui neque possent opritos internoscere ullo
modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo
eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius
cuiusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus
invenisse fertur ordinem esse maxume, qui memoriae
35 lumen adferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii 354
exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria
tenere vellent, effingenda animo atque in iis locis col-

locanda; sic fore ut ordinem rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum effigies notaret atque
 87 ut locis pro cera simulacris pro litteris uteremur.
 355 Qui sit autem oratori memoriae fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? Tenere, quae di- 5
 diceris in accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnis fixas esse in animo sententias? omnem scriptum verborum apparatus? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, quoi respondendum sit, ut illi non infundere in auris tuas orationem sed in animo videantur in- 10
 scribere? Itaque soli qui memoria vigent sciunt quid et quatenus et quomodo dicturi sint, quid responderint, quid supersit; eidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta multa ab aliis audita meminerunt.
 356 Quare confiteor equidem huius boni naturam esse 15
 principem — sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam et similitudo est, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cuius in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quae 20
 sunt orta iam in nobis et procreata, educet atque
 357 confirmet —, verum tamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut non dispositis notatisque rebus ordinem verborum aut sententiarum complectatur, neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et 25
 exercitatione adiuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides sive alius quis invenit, ea maxime animis affigi nostris, quae essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi; quare facillime animo teneri 30
 posse, si ea quae perciperentur auribus aut cogitatione etiam commendatione oculorum animis traderentur; ut res caecas et [ab] aspectu[s iudicio] remotas conformatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo 35
 358 quasi teneremus. His autem formis atque corporibus, sicut omnibus, quae sub aspectum veniunt, sede opus

est; et enim corpus intellegi sine loco non potest. Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis inlustribus explicatis, modicis intervallis, imaginibus autem agentibus acribus
 5 insignitis quae occurrere celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem et exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similium verborum conversa et inmutata casibus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi imagine totius sententiae in-
 10 formatio pictoris cuiusdam summi ratione et modo 88 formarum varietate locos distinguentis. Sed verborum 359 memoria, quae minus est nobis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur. Multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt membra orationis,
 15 quae formari similitudine nulla possunt; eorum fingendae sunt nobis imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris; eam singulis personis bene positis notare possimus, ut sententias imaginibus ordinem locis comprehendamus. Neque verum est, 360
 20 quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines et divina prope memoria Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum
 25 uterque tanquam litteris in cera, sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quae meminisse vellet perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis, sed certe, si latet, evocandast.

30 Habetis sermonem bene longum hominis, utinam 361 non inpudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem quom te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente de dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum aetas minus me fortasse movere debuit. Sed
 35 mihi ignoscetis profecto, si modo quae causa me nunc ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit ac- 89 ceperitis. Nos vero, inquit Catulus — et enim pro 362

me hoc et pro meo fratre respondeo — non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus magnamque tibi habemus gratiam; et quum humanitatem et facilitatem adgnosimus tuam tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me adsecutum puto, quod 5 magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te ista attingisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse et undique collegisse usuque doctum partim conrexisse 10

363 video partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et diligentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina 15 consequi posse. Sed tamen quidnam est [id] quod dixisti fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus quae te causa in sermonem impulisset? Quae est enim alia causa, nisi quod nobis et horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti? 20

364 Tum ille: Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo sciebam vel pudentius vel invitius — nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius — ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se [esse] hominem et 25 censorium? Eadem nostra causa est. An aetatem adferet? Quadriennio minor est. An se haec nescire? Quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero summo studio summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. 30 Et enim me dicentem qui audiret, nemo unquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo tam adrogans qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint, te 35 aliquando, Crasse, audiamus.

90 Tum ille: Ut ita ista esse concedam, inquit, An-

toni, quae sunt valde secus, quid mihi [tu] tandem hodie aut quiquam homini quod dici possit reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio. Saepe [ego] doctos homines — quid dico saepe? 5 immo non nunquam; saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim nec inde unquam diutius quam quaestor afuerim? — sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Atheis quom essem doctissimos viros et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de 10 iis ipsis rebus disputaret. Neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est neque suptilius in hoc genere dicendi quam iste hodie esse versatus. Quod si esset aliter et aliquid intellegerem ab Antonio praetermissum, non essem tam inurbanus et paene 15 inhumanus, ut in eo gravarer, quod vos cupere sentirem. Tum Sulpicius: An ergo, inquit, oblitus es, 366 Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille: Primum, quis 20 Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret et utram vellet prior ipse sumeret? Deinde, ego si recte intellexi, quom valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex 25 qua eloquentia nomen suum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. Tum Caesar: Si quod difficilius est [id] tibi reliquit, 367 est nobis, inquit, causa cur te audire cupiamus; sin quod facilius, tibi causa non est cur recuses. Et 30 Catulus: Quid? quod dixisti, inquit, Crasse, si [hic] hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens: Possem tibi, inquit, Crasse, concedere; sed vide ne quid Catulus attulerit religionis; 35 hoc opus censorium est. Id autem committere vides quam sit homini censorio . . . . . Agite vero, inquit, ut voltis. Sed nunc quidem, quoniam est id temporis,

surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavoltis. Omnes se vel statim vel si ipse post [meridiem] mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

5

M. TULLI CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBER TERTIUS.

¹ Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem
¹ referre et mandare huic tertio libro, quem post Antoni
 disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio
 veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam
 illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, ¹⁰
 illa virtus L. Crassi morte extincta subita est vix
 diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore
² libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo
 ludorum scaenicorum die, vehementer commotus ora-
 tione ea, quae ferebatur habita esse in contione a ¹⁵
 Philippo, quem dixisse constabat videndum sibi
 esse aliud consilium; illo senatu se rem publi-
 cam gerere non posse, mane idibus Septembr. is
 et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam
 venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus ²⁰
 esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum
 ordinem consul tum graviter in contione esset invectus.
³ Hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare
 vidi, quanquam hoc Crasso, quom aliquid accuratius
 dixisset, semper fere contigisset ut nunquam dixisse ²⁵
 melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse
 tum iudicatum, ceteros a Crasso semper omnis, illo

autem die etiam ipsum a se superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus, quouis ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario praedone diriperetur
 5 patrimonium dignitatis; neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rem publicam profigasset, consilium senatus a re publica repudiaret. Hic cum homini et
 vehementi et diserto et in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam verborum faces admovisset,
 10 non tulit ille et graviter exarsit pigneribusque ablatis Crassum instituit coercere. Quo quidem in ipso loco multa a Crasso divinitus dicta esse ferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, quoi senator ipse non esset. An tu, cum omnem auctoritatem
 15 universi ordinis pro pignore putaris eamque in conspectu populi Romani concideris, me his existumas pignoribus terreri? Non tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coercere; haec tibi est incidenda lingua, qua vel evolva
 20 spiritu ipso libidinem tuam libertas mea re-
 futabit. Permulta tum vehementissima contentione
 animi ingenii virium ab eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est, ornatissimis et gravissimis verbis, ut populo Romano
 25 satis fieret, nunquam senatus neque consilium rei publicae nec fidem defuisse, ab eo dictam et eundem, id quod in auctoritatibus perscriptis extat, scribendo adfuisse. Illa tanquam cycnea fuit divini
 hominis vox et oratio, quam quasi expectantes post
 30 eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo [ipse] postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei [dicenti con]doluisse sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo cum cohorruiisset, cum febris domum rediit dieque
 35 septimo est lateris dolore consumptus. O fallacem
 hominum spem fragilemque fortunam et inanis nostras contentiones! quae mediocri in spatio saepe franguntur

et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicerere potuerunt. Nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate. Qui autem 5 annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae consilia morte pervortit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed ii tamen rem publicam 10 casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem Italiam bello [non] ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exilium generi, non acerbissimam C. Mari fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus [gloria] praestitisset.

3 Et quoniam attigi cogitatione vim varietatemque 20
 9 fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum 25 cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam sed exitum et fugam deprecaretur, esse 10 coactum, ut vita se ipse privaret. Iam M. Antoni in 30 eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoris manubiis ornat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata. Neque vero longe ab eo C. Iuli caput hospitis Etrusci scelere 35 proditum cum L. Iuli fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et

cum illa simul extinctus esse videatur. Neque enim
 propincuum suum maximi animi virum P. Crassum
 suapte interfectum manu neque collegae sui pontificis
 maximi sanguine simulacrum Vestae respersum esse
 5 vidit; quoi maerori, qua mente ille in patriam fuit,
 etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die
 mors fuisset nefaria. Non vidit eorum ipsorum, qui 11
 tum adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miseros-
 que casus. Ex quibus [C.] Cotta, quem ille florentem
 10 reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus
 per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore
 mensibus eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui
 in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus
 coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare in-
 15 stituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam
 eloquentiae florescenti ferro erepta vitast et poena
 temeritatis non sine magno rei publicae malo constituta.
 Ego vero te, Crasse, cum vitae flore tum mortis oportu- 12
 nitate divino consilio et ornatum et extinctum esse
 20 arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi constantia-
 que tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si
 qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem
 esse te funerum patriae spectatorem coegisset; neque
 solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter
 25 admixtam civium caedem bonorum victoria maerori 4
 fuisset. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, 13
 de quibus ante dixi, et ea, quae nosmet ipsi ob amorem
 in rem publicam incredibilem et singularem pertulimus
 ac sensimus, cogitanti sententia saepe tua vera ac
 30 sapiens videri solet, qui propter tot tantos tam prae-
 cipitisque casus clarissimorum hominum atque opti-
 morum virorum me semper ab omni contentione ac
 dimicatione [animi] revocasti. Sed quoniam haec iam 14
 neque in integro nobis esse possunt et summi labores
 35 nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus
 ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda
 sed etiam haerentibus salutaria nobis esse possint,

sermonemque L. Crassi relicum ac paene postremum memoriae prodamus atque ei, si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quanquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimeretur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium ieiuniosem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quomodo [a nobis] uterque inductus est, is erit ex iis, qui aut illos non audierit aut iudicare non possit. Nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio et ingenio et doctrina praestans omnibus tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

Ut igitur ante meridiem discesserunt paulumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius, cum ei dicendum esset, optutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubisset, cumque eum defixum esse in cogitatione sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde cum omnes inclinato iam in posmeridianum tempus die venissent ad Crassum: Quid est, Crasse,

inquit Iulius, imusne sessum? etsi admonitum venimus
 te, non flagitatum. Tum Crassus: An me tam im- 18
 pudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim
 munus putem diutius posse debere? Quinam igitur,
 5 inquit ille, locus? An in media silva placet? Est
 enim is maxime et opacus et frigidus. Sane, inquit
 Crassus; et enim est in eo loco sedes huic nostro non
 importuna sermoni. Cum placuisset idem ceteris, in
 silvam venitur et ibi magna cum audiendi expectatione
 10 considitur.

Tum Crassus: Cum auctoritas atque amicitia vestra 19
 tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optuma
 mea causa libertatem recusandi. Quamquam in parti-
 tienda disputatione nostra, cum sibi de iis quae dici
 15 ab oratore oporteret sumeret, mihi autem relinqueret
 ut explicarem quem ad modum illa ornari oporteret,
 ea divisit quae seiuncta esse non possunt. Nam cum
 omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba
 sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res
 20 lumen, si verba semoveris. Ac mihi quidem veteres 20
 illi maius quiddam animo complexi plus multo etiam
 vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum
 acies intueri potest, qui omnia haec, quae supra et
 subter, unum esse et una vi atque [una] consensione
 25 naturae constricta esse dixerunt. Nullum est enim
 genus rerum, quod aut avulsum a ceteris per se ipsum
 constare aut quo cetera si careant vim suam atque
 aeternitatem conservare possint. Sed si haec maior 6
 esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut 21
 30 cogitatione comprehendere, est etiam illa Platonis vera
 et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctri-
 nam harum ingenuarum et humanarum artium uno
 quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim per-
 spectata vis est rationis eius, qua causae rerum atque
 35 exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi con-
 sensus doctrinarum concentusque reperitur. Sed si 22
 hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi

strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus. Una est enim, quod et ego hesterna die dixi et aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in 5
 23 oras disputationis regionesve delata est. Nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae sive de divina vi sive de humana sive ex inferiore loco sive ex aequo sive ex superiore sive ut impellat homines sive ut doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive ut re- 10
 flectat sive ut incendat sive ut leniat sive ad paucos sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque 24
 comitata. Sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non modo vulgi verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divulsa et quasi discerpta contrectant, et qui tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest, 20
 non suscipiam oratione mea plus quam mihi imponitur; tantum significabo brevi neque verborum ornatum inveniri posse non partis expressisque sententiis neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. 25
 25 Sed priusquam illa conor attingere, quibus orationem 25
 ornari atque illuminari putem, proponam breviter quid sentiam de universo genere dicendi.

7 Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non habeat in suo genere res compluris dissimilis inter se, quae tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus 30
 multa percipimus, quae etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proximum audias, iucundissimum esse videatur, et oculis colliguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent, et reliquos 35
 26 iudicium excellentis maxime suavitatis. At hoc idem,

quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro Polyclitus Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis
 5 esse dissimilem. Una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis Aglaophon Apelles; neque eorum quisquam est cui quicquam in arte sua deesse videatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in
 10 oratione atque in lingua? quae cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constat esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus
 15 est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus Sophocles Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuatur. Aspiciate nunc eos homines atque intuemini,
 20 quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? Gravitatem
 25 Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis
 30 atque vivis? Quid iucundius auribus nostris unquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen assit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic
 35 iudicare soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. Quid, noster hic Caesar nonne novam quandam rationem

attulit orationis et dicendi genus induxit prope singulare? Quis unquam res praeter hunc tragicas paene comice, tristes remisit, severas hilare, forenses scaenica prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis 5
31 minueretur? Ecce praesentes duo prope aequales Sulpicius et Cotta. Quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? Limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis. Haeret in causa semper et quid iudici probandum sit cum acutissime 10
vidit, omissis ceteris argumentis in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum
9 quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum 15
32 instructissimus a natura esse videatur. Ad nosmet ipsos iam revertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium vocaremur; quid tam dissimile quam ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, 20
ut nihil eo possit esse praestantius, ego autem, quamquam memet mei paenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. Videtisne genus hoc quod sit Antoni? forte vehemens commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre 25
acutum enucleatum, in una quaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens terrenis, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium
33 satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe 30
tamen ab huius multum genere distamus; quod quale sit non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est et difficillime de se quisque sentit; sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis pri- 35
mum institi, in iis fere soleo perorare et quod aliquanto me maior in verbis eligendis labor et cura

torquet verentem ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna expectatione et silentio fuisse videatur. Quod 34
si in nobis, qui assumus, tantae dissimilitudines, tam certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere
5 melius a deteriore facultate magis quam genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est, quid censetis, si omnes, qui ubique sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera
10 dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figuraeque dicendi specie dispares genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, iisdem praeceptis atque
15 una institutione formari. Quod non est ita; diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiant, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Et enim videmus ex eodem quasi ludo
summorum in suo cuiusque genere artificum et magistrorum exisse discipulos dissimilis inter se ac tamen
20 laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cuius est vel maxime insigne illud
36 exemplum, ut ceteras artes omittamus, quod dicebat Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere. Alterum
25 enim exultantem verborum audacia reprimebat alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque eos similis effecit inter se, sed tantum alteri affinxit de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod
30 utriusque natura pateretur. Haec eo mihi praedicunda
10 fuerunt, ut, si non omnia quae proponerentur a me 37
ad omnium vestrum studium et ad genus id quod quisque vestrum in dicendo probaret adhaerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

35 Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior — nam de actione

post videro —, quam ut Latine, ut plane, ut ornate,
 ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque
 38 dicamus? Atque eorum quidem, quae duo prima dixi,
 rationem non arbitror expectari a me puri dilucidique
 sermonis. Neque enim conamur docere eum dicere, 5
 qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit,
 hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat
 quod intellegamus, hunc posse quod admiremur dicere.
 Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent fa-
 cilem usum necessarium. Nam alterum traditur litteris 10
 doctrinaque puerili, alterum adhibetur ob eam causam,
 ut intellegatur quid quisque dicat, quod videmus ita
 esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.
 39 Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur
 scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus 15
 et poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum
 poterant ea quae dicebant, omnes prope praeclare
 locuti; quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cu-
 pientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque
 tamen erit utendum verbis iis, quibus iam consuetudo 20
 nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce,
 quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis
 ut utatur, is qui in veteribus erit scriptis studiose et
 11 multum volutatus. Atque ut Latine loquamur, non
 40 solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae 25
 nemo iure reprehendat. et ea sic et casibus et tem-
 poribus et genere et numero conservemus, ut ne quid
 perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit, sed
 etiam lingua et spiritus et vocis sonus est ipse mo-
 41 derandus. Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari 30
 neglegentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo
 inflata et quasi anhelata gravius. Nam de voce non-
 dum ea dico quae sunt actionis, sed hoc quod mihi
 cum sermone quasi coniunctum videtur. Sunt enim
 certa vitia, quae nemo est quin effugere cupiat: mollis 35
 vox aut muliebris aut quasi extra modum absona at-
 42 que absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de

industria consecretantur. Rustica vox et agrestis quos-
 dam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet,
 eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis
 L. Cotta gaudere mihi videtur gravitate linguae sono-
 5 que vocis agresti et illud, quod loquitur, priscum visum
 iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus
 sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum,
 quamquam est caput; verum id affert ratio, docent
 litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi;
 10 sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae qui-
 dem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino ser-
 mone huius est urbis maxime propria. Athenis iam 43
 diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium
 tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant
 15 cives, peregrini fruuntur capti quodam modo nomine
 urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines Asia-
 ticos quivis Atheniensis indoctus non verbis sed sono
 vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile su-
 perabit. Nostri minus student litteris quam Latini.
 20 Tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus mini-
 mum est litterarum, nemo est quin litteratissimum
 togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate vocis 12
 atque ipso oris pressu et sono facile vincat. Quare 41
 cum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque
 25 propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil
 animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum,
 hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem sed
 etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equi- 45
 dem cum audio socrum meam Laeliam — facilius
 30 enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant,
 quod multorum sermonis expertes ea tenent semper,
 quae prima didicerunt —, sed eam sic audio, ut Plau-
 tum mihi aut Naevium videar audire; sono ipso vocis
 ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut
 35 imitationis afferre videatur; ex quo sic locutum esse
 eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille,
 quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed

46 presse et aequabiliter et leviter. Quare Cotta noster,
 cuius tu illa lata, Sulpici, non nunquam imitaris, ut
 Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi
 oratores antiquos sed messoros videtur imitari. Hic
 cum arrisisset ipse Sulpicius: Sic agam vobiscum, in- 5
 quit Crassus, ut quoniam me loqui voluistis, aliquid
 de vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille;
 id enim ipsum volumus idque si feceris, multa, ut
 47 arbitror, hic hodie vitia ponemus. At enim non sine
 meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te re- 10
 prehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum
 dixit sibi videri. Tum ille: Tu vero, quod monuit
 idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitare-
 mur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi suppletionem
 pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si 15
 forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quae habes
 a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam — sunt
 autem ea multo et plura et maiora quam dicis —;
 quae autem sunt aut tua plane aut imitatione ex ali-
 13 quo expressa, de his te, si qui me forte locus admo- 20
 nuerit, commonebo. Praetereamus igitur praecepta
 48 Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et sub-
 tiliior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo
 sermonis cotidiani ac domestici, libri confirmant et
 lectio veterum oratorum et poetarum. Neque vero in 25
 illo altero diutius commoremur, ut disputemus quibus
 rebus assequi possimus, ut ea quae dicamus intelle-
 49 gantur: Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac pro-
 prie demonstrantibus ea quae significari ac declarari
 volumus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis 30
 longa continuatione verborum, non valde productis iis
 quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur,
 non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus,
 non confusis personis, non perturbato ordine. Quid
 multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum 35
 saepe videatur, cum difficilius intellegatur quid patronus
 velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet,

de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas de- 50
ferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres
planius dici. Easdem res autem simulac Fufius aut
vester aequalis Pomponius agere coepit, non aequae
5 quid dicant, nisi admodum attendi, intellego; ita con-
fusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum,
nihil ut secundum, tantaque insolentia ac turba ver-
borum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea
obscuritatem et tenebras afferat atque ut quodam modo
10 ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si 51
placet, quoniam haec satis spero vobis quidem certe
maioribus molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto
odiosiora pergamus. Atqui vides, inquit Antonius, 14
cum alias res agamus, quam te inviti audiamus qui
15 adduci possumus — de me enim conicio — relictis
ut omnibus rebus te sectemur te audiamus; ita de
horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de pervulgatis
nova quaedam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fuerunt 52
20 duae, quas modo percucurri vel potius paene praeterii,
Latine loquendi planeque dicendi; reliquae sunt magnae
implicatae variae graves, quibus omnis admiratio in-
genii omnis laus eloquentiae continetur. Nemo enim
unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admi-
25 ratus. Si est aliter, irridet, neque eum oratorem
tantummodo sed hominem non putant. Nemo extulit
eum verbis, qui ita dixisset, ut qui adessent intelli-
gerent quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id
facere potuisset. In quo igitur homines exhorrescunt? 53
30 quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant?
quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui
distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate
et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi
quendam numerum versumque conficiunt: id est, quod
35 dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut
personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere
laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino.

54 Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius
 et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuen-
 dum. Quare omnes istos me auctore deridete atque
 contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur,
 rhetorum praeceptis omnem oratorum vim complexos 5
 esse arbitrantur neque adhuc quam personam teneant
 aut quid profiteantur intelligere potuerunt. Vero enim
 oratori, quae sunt in hominum vita, quando quidem
 in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies,
 omnia quaesita audita lecta disputata tractata agitata 10
 55 esse debent. Est enim eloquentia una quaedam de
 summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes
 aequales et pares, sed tamen est species alia magis
 alia formosa et illustris; sicut haec vis, quae scientiam
 complexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis ex- 15
 plicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit possit
 impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis pro-
 bitate iungenda summaque prudentia; quarum virtutum
 expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos qui-
 dem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma 20
 15 dederimus. ¶ Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique
 56 rationem vimque dicendi veteres Graeci sapientiam
 nominabant. γ Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc So-
 lones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri
 Fabricii Catones Scipiones fuerunt, non tam fortasse 25
 docti sed impetu mentis simili et voluntate. Eadem
 autem alii prudentia sed consilio ad vitae studia dis-
 pari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras Demo-
 critus Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad
 cognitionem rerum transtulerunt; quae vita propter 30
 tranquillitatem et propter ipsius scientiae suavitatem,
 qua nihil est hominibus iucundius, pluris, quam utile
 57 fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei studio se
 excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea
 summa facultate vacui ac liberi temporis multo plura, 35
 quam erat necesse, doctissimi homines otio nimio et
 ingeniis uberrimis affluentes curanda sibi esse ac quae-

renda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem
 illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene
 dicendi magistra; neque diiuncti doctores, sed idem
 erant vivendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud
 5 Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni
 comitem esse datum dicit ad bellum, ut [illum] effi-
 ceret oratorem verborum actoremque rerum.
 Sed ut homines labore assiduo et cotidiano assueti, 58
 cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se
 10 aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam no-
 vum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic
 illi a negotiis publicis tanquam ab opere aut tempo-
 ribus exclusi aut voluntate sua feriati totos se alii ad
 poetas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt,
 15 alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium lu-
 dumque pepererunt atque in his artibus, quae repertae
 sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur
 atque virtutem, omne tempus atque aetates suas }
 consumpserunt. Sed quod erant quidam iique multi, qui 16
 20 aut in re publica propter ancipitem, quae non potest 59
 esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent,
 ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut qui
 minus ipsi in re publica versarentur, sed ut huius
 tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias
 25 Thrasymachus Isocrates, inventi sunt qui, cum ipsi
 doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et
 a negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc
 dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent;
 quorum princeps Socrates fuit; is, qui omnium erudi- 60
 30 torum testimonio totiusque iudicio Graeciae cum pru-
 dentia et acumine et venustate et subtilitate tum vero
 eloquentia varietate copia, quam se cumque in partem
 dedisset, omnium fuit facile princeps, iis qui haec, quae
 nunc nos quaerimus, tractarent agerent docerent, cum
 35 nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optima-
 rum cognitio atque in iis exercitatio philosophia
 nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque

sentiendi et ornatè dicendi scientiam, re cohaerentes,
 disputationibus suis separavit; cuius ingenium varios-
 que sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit,
 61 cum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. Hinc
 discidium illud extitit quasi linguae atque cordis, ab- 5
 surdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos
 sapere alii dicere docerent. Nam cum essent plures
 orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et
 in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud 10
 apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dis-
 sentientes inter se et multum diiunctae et dispares,
 17 cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici
 62 vellent et esse arbitrarentur. Ac primo ab ipso Pla-
 tone Aristoteles et Xenocrates, quorum alter Peripa-
 teticorum alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab 15
 Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico
 sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde
 Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae
 disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia
 manavit, quam ille et eius posterì simpliciter defende- 20
 bant, hi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum
 verecundius id agunt, nec dignitati satis faciunt, quam
 non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam am-
 plexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philoso-
 phorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant, 25
 Eretricorum Erilliorum Megaricorum Pyrrhoneorum;
 sed ea horum vi et disputationibus sunt iam diu fracta
 63 et extincta. Ex illis autem, quae remanent, ea philo-
 sophia, quae suscepit patrociniùm voluptatis, etsi cui
 vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem 30
 quaerimus et quem auctorem publici consilii et re-
 gendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae
 principem in senatu, in populo, in causis publicis esse
 volumus. Nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria
 a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cu- 35
 piet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam
 recubans molliter et delicate nos avocet a rostris, a

iudiciis, a curia, fortasse sapienter, hac praesertim re publica. Verum ego non quaero nunc quae sit philo- 64
sophia verissima, sed quae oratori coniuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim
5 et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen tanquam mysterium teneant, quod negant versari in re publica esse sapientis. Nam si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non
10 poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen 18
nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; 65
atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed
15 utrumque est in his, quod ab hoc quem instruimus oratore valde abhorreat: vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos [latrones] hostes insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem
20 est absurdum ei contionem aut senatum aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum qui assint sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. Accedit 66
quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et certe acutum, sed ut in oratore exile inusitatum abhorrens ab auribus vulgi obscurum inane ieiunum;
25 ac tamen eius modi, quo uti ad vulgus nullo modo possit; alia enim et bona et mala videntur Stoicis et ceteris civibus vel potius gentibus, alia vis honoris ignominiae praemii supplicii; vere au secus nihil ad hoc tempus, sed ea si sequamur, nullam unquam rem
30 dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici 67
et Academici; quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae. Nam Speusippus Platonis sororis filius et Xenocrates qui Platonem audierat et qui Xenocratem Polemo et Crantor nihil ab Aristotele,
35 qui una audierat Platonem, magno opere dissensit; copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis

Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse — quamquam id fuit 5 Socraticum maxime —, non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, 68 disputare. Hinc haec recentior Academia manavit, in qua extitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores 10 cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adolescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum clarissimum virum, qui illum a se adolescente 15 Athenis iam affectum senectute multos dies auditum esse dicebat. Haec autem, ut ex Apemmino fluminum, 69 sic ex communi sapientiae iugo sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tanquam in superum mare Ionium defluerent Graecum quoddam et portuosum, oratores autem in inferum hoc Tuscum et barbarum scopulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse 20 Ulixes errasset. Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut 25 alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen 30 ornatus, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius — sed, si his contenti estis atque iis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratore immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis. 71 Sin veterem illum Periclem aut hunc etiam, qui fa- 35 miliarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis et si illam praeclaram et

eximiam speciem oratoris perfecti et pulcritudinem
adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia
vis comprehendenda est. Namque, ut ante dixi, veteres 72
illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae
5 ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem,
quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et
scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dis-
sociati, ut exposui, a Socrate deserti a doctis et dein-
ceps a Socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam
10 despexerunt, oratores sapientiam; neque quicquam ex
alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab
illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent, si
manere in pristina communione voluissent. Sed ut 73
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem
15 tris viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a
Numa ut etiam illud ludorum epulare sacrificium fa-
cerent instituti, sic Socratici a se causarum actores
et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum
veteres dicendi et intellegendi mirificam societatem
20 esse voluissent.

Quae cum ita sint, paululum equidem de me de- 20
precabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de 74
memet ipso sed de oratore dicere putetis. Ego enim
sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus
25 essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio,
non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, de-
tulisset, non possim dicere me haec, quae nunc com-
plector, perinde ut dicam discenda esse, didicisse; quippe
qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim
30 annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem
et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina
fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi
Romani mosque maiorum. Paululum sitiens istarum 75
artium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia
35 cum essem, aequalem fere meum ex Academia rheto-
rem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria com-
memoravit Antonius, et inde decedens Athenis, ubi

ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed contra me est potius — non enim quid ego, sed ⁵ quid orator possit disputo — atque hos omnis, qui artis rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere et de principiis et de narrationibus.

76 Illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum virtutum officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem vim mutationesque teneat, eadem mores leges iura describat, rem publicam regat, omnia, quae ad quamcumque rem pertineant, ornate copioseque dicat. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum ¹⁵ possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae collocarunt, multum sane in disputatione concedimus.

21 Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, ²⁰ quam ob rem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius aut ²⁵ duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit, M. Vigellius de virtute hominum Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrum quam concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria qui ³⁰ non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit aut ne sanus quidem iudicetur. Haec vero, quae sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acribus eaque exercitata oratione poliuntur. Hic noster ³⁵ vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi

istos quidem [nostros] verberabit neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis extiterit aliquando, 80
 qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque
 partem possit dicere et in omni causa duas contrarias
 5 orationes praeceptis illius cognitis explicare aut hoc
 Arcesilae modo et Carneadi contra omne quod pro-
 positum sit disserat quique ad eam rationem adiungat
 hunc [rheticum] usum [moremque] exercitationemque
 dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam
 10 neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis
 nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens
 esse orator potest. Quare Coracem istum vestrum pa- 81
 tiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui
 evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque
 15 nescio quem sinamus in infulis tantam rem tanquam
 puerilis delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac
 tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum
 oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta
 sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo
 20 [oratorum] istorum unquam attigit, comprehensa esse
 videatur.

Tum Catulus: Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, 22
 mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel 82
 suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura
 25 rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus
 sed etiam sapientissimus homo viderere; nunc intellego
 illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapien-
 tiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam
 fluxisse. Sed tamen cum omnis gradus aetatis re-
 30 corder tuae cumque vitam tuam ac studia considero,
 neque quo tempore ista didiceris video nec magnopere
 te istis studiis hominibus libris intellego deditum.
 Neque tamen possum statuere utrum magis mirer te
 illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, po-
 35 tuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere, an, si
 non potueris, posse isto modo dicere. Hic Crassus: 83
 Hoc tibi, inquit, Catule primum persuadeas velim, me

non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac
 facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem
 enim posse eum satis facere in gestu, nisi palaestram,
 nisi saltare didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse
 84 alieni artificii existimatorem. Similiter nunc de ora-
 tore vestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper
 enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur, de
 absoluta et perfecta quaeri solet. Quare si iam me
 vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum 10
 denique, non repugnabo; quid enim nunc sim ineptus?
 ita me existimare scio. Quod si ita est, summus tamen
 certe non sum. Neque enim apud homines res est
 85 ulla difficilior neque maior nec quae plura adiumenta
 doctrinae desideret. Ac tamen quoniam de oratore no- 15
 bis disputandum est, de summo oratore dicam necesse
 est. Vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos
 ponitur, qualis et quanta sit intellegi non potest. Me
 autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et
 cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte 20
 commemorasti, ullum unquam habuisse sepositum tem-
 pus ad discendum ac tantum tribuisse doctrinae tem-
 23 poris, quantum mihi puerilis aetas forenses feriae
 concesserint. Ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista
 86 quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei, 25
 qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam
 spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii
 sumpserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim
 artes aliter ab iis tractantur qui eas ad usum trans-
 ferunt, aliter ab iis qui ipsarum artium tractatu de- 30
 lectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic
 Samnitium summa iam senectute est et cotidie com-
 mentatur; nihil enim curat aliud. At Q. Velocius puer
 addidicerat; sed quod erat aptus ad illud totumque
 cognorat, fuit, ut est apud Lucilium, 35
 quamvis bonus ipse
 Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat amicis rei familiari. Valerius cotidie cantabat; erat enim scaenicus. Quid faceret aliud? At Numerius Furius noster familiaris, 87 cum est commodum, cantat. Est enim pater familias, 5 est eques Romanus; puer didicit quod discendum [fuit]. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus, philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem. At eius avunculum vix intellegeres id agere, cum ageret tamen, 10 Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse discere; sed si tota vita nihil velis 88 aliud agere, ipsa tractatio et quaestio cotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. 15 Ita fit, ut agitatio ne rerum sit infinita, cognitio facilis; usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere; ut si velim ego talis optime ludere aut pilae studio tenear, etiam fortasse, si assequi non 20 possim; at alii quia praeclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila Brulla talis. Quare nihil est quod quisquam magnitudinem 89 artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senec- 25 tutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere. 24 Iam, iam, inquit Catulus, intellego, Crasse, quid dicas; 90 et hercule assentior. Satis video tibi homini ad per- 30 discendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse temporis. Pergisne, inquit Crassus, me quae dicam de me, non de re putare dicere? Sed iam, si placet, ad instituta redeamus. Mibi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus: Quorsum igitur haec spectat, in- 91 35 quit, tam longa et tam alte repetita oratio? Hae duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici

postulat ornate altera apte, hanc habent vim, ut sit quam
 maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui au-
 92 diunt, influat et quam plurimis sit rebus instructa. In-
 strumentum autem hoc forense litigiosum acre tractum
 ex vulgi opinionibus exiguum saneque mendicum est. 5
 Illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se
 dicendi magistros, non multum est maius quam illud
 vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est et rebus
 exquisitis undique collectis accersitis comportatis, ut
 tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedi- 10
 litate laboravi, quod cotidianis et vernaculis rebus
 93 satis facere me posse huic populo non putabam. Ver-
 borum eligendorum et collocandorum et concluden-
 dorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exer-
 citatio. Rerum est silva magna, quam cum Graeci 15
 iam non tenerent ob eamque causam inventus nostra
 dediceret paene discendo, etiam Latini, si dis placet,
 hoc biennio magistri dicendi extiterunt; quos ego
 censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio
 quos dicere aiebant, acui ingenia adolescentium nollem, 20
 sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impu-
 94 dentiam. Nam apud Graecos, cuiuscumodi essent, vide-
 bam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae
 doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientia;
 hos vero novos magistros nihil intellegebam posse 25
 docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus
 coniunctum per se ipsum est magnopere fugiendum.
 Hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus
 esset, putavi esse censoris ne longius id serperet pro-
 95 videre. Quamquam non haec ita statuo atque decerno, 30
 ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi
 ac perpoliri; patitur enim et lingua nostra et natura
 rerum veterem illam excellentemque prudentiam Grae-
 corum ad nostrum usum moremque transferri; sed
 hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem 35
 genere nostri nulli fuerunt; sin quando extiterint, etiam
 Graecis erunt antepoenendi.

Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore quodam et suco suo. Nam ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut doloris habeat quantum opus sit, non est singulorum articulorum; in toto spectantur haec corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fusum aequaliter per omnem orationem sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quaedam insignia et lumina. Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet; non enim a me iam expectari puto, ut moneam, ut caveatis ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia me hortantur vestra et aetates. Difficile enim dictu est quatenus causa sit cur ea, quae maxime sensus nostros impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colorum pulcritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae tamen, etiam si primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum idem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam certae et severae! quibus tamen non modo austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamatur. Licet hoc videre in reliquis sensibus; unguentis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis quam his moderatis et magis laudari, quod terram quam quod crocum olere videatur; in ipso tactu esse modum et mollitudinis et levitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine praeter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit! Quis potionem uti aut cibo dulci diutius potest? quom utroque in genere ea, quae

leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant
 100satiētatē. Sic omnibus in rebus voluptatibus maxi-
 mis fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione
 miremur, in qua vel ex poetis vel ex oratoribus pos-
 sumus iudicare concinnam distinctam ornatam festivam, 5
 sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate,
 quamvis claris sit coloribus picta vel poesis vel oratio,
 non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo
 citius in oratoris aut in poetae cincinnis ac fūco of-
 fenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non 10
 mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium
 solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia
 26 noscuntur. Quare bene et praeclare quamvis nobis
 101 saepe dicatur; belle et festive nimium saepe nolo.
 Quamquam illa ipsa exclamatio: Non potest melius, 15
 sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo
 admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum,
 quo magis id, quod erit illuminatum, extare atque
 102 eminere videatur. Nunquam agit hunc versum Roscius
 eo gestu, quo potest: 20

Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud
 praedam petit;

sed abicit prorsus, ut in proximo:

Set quid video? ferro saeptus possidet sedes
 sacras, 25

incidat aspiciat admiretur stupescat. Quid? ille alter:

Quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat
 enim

O pater, o patria, o Priami domus! 30

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset
 consumpta superiore motu et exhausta. Neque id
 actores prius viderunt quam ipsi poetae, quam denique
 illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque sum-
 mittitur aliquid, deinde augetur extenuatur inflatur 35

variatur distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus et¹⁰³
 suavis orator — nec tamen potest aliter esse —, ut
 suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem
 atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum praecepta,
⁵ quae dantur, eius modi sunt, ut ea quivis vitiosissimus
 orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum
 silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de
 parte dixit Antonius. Haec formanda filo ipso et
 genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

¹⁰ Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem¹⁰⁴
 ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid
 et tollendum altius dicendo sed etiam ad extenuandum
 atque abiciendum. Id desideratur omnibus iis in locis,²⁷
 quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit An-
¹⁵ tonius, vel cum explanamus aliquid vel cum concilia-
 mus animos vel cum concitamus. Sed in hoc, quod¹⁰⁵
 postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque
 una laus oratoris est et propria maxime. Etiam maior
 est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit

²⁰ Antonius primo reiciebat, laudandi et vituperandi.
 Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam
 orationem accomodatius quam utrumque horum cumu-
 latissime facere posse. Consequentur etiam illi loci,¹⁰⁶
 qui quamquam proprii causarum et inhaerentes in
²⁵ earum nervis esse debent, tamen quia de universa re
 tractari solent, communes a veteribus nominati sunt;
 quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem
 quandam cum amplificatione incusationem aut querelam,
 contra quam dici nihil solet nec potest, ut in depe-
³⁰ culatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti
 confirmatis criminibus oportet, aliter enim ieiuni sunt
 atque inanes; alii autem habent deprecationem aut¹⁰⁷
 miserationem; alii vero ancipites disputationes, in
 quibus de universo genere in utramque partem disseri
³⁵ copiose licet. Quae exercitatio nunc propria duarum
 philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur, apud
 antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus foren-

sibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate utilitate honore ignominia praemio poena similibusque de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et
 108artem habere debemus. Sed quoniam de nostra pos- 5
 sessione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relictis sumus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus, ab iis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis
 28 mutuemur. 10

109 Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati universarum rerum publi- 15
 carum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut de finita controversia certis temporibus ac reis hoc modo: Placeatne a Carthaginiensibus captivos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de universo genere quaerentis: 20
 Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt; haec autem altera quaestio infinita et quasi proposita consultatio nominatur. 25
 110Atque [hactenus loquantur] etiam hac in instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut [iure civili] surculo defringendo usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus locis reis 30
 definitum, optinent atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia vigere audio, etiam harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque 35
 naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam attactum deseri.

Nunc enim inopia reticere intelleguntur, tum iudicio viderentur.

Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi,²⁹
 de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis¹¹¹
 5 consultationibus disceptatur sive in eis causis, quae in
 civitate et in forensi disceptatione vorsantur; neque
 est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi
 vim rationemque referatur. Nam aut ipsa cognitio¹¹²
 rei scientiaque perquiritur, ut: Virtus suamne propter
 10 dignitatem an propter fructum aliquem expetatur?
 aut agendi consilium exquiritur, ut: Sitne sapienti
 capessenda res publica? Cognitionis autem tres sunt¹¹³
 modi: coniectura definitio et ut ita dicam consecutio.
 Nam quid in re sit coniectura quaeritur, ut illud:
 15 Sitne in humano genere sapientia? Quam autem vim
 quaeque res habeat definitio explicat, ut si quaeratur:
 Quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, cum
 quid quamque rem sequatur anquiritur, ut illud: Sitne
 aliquando mentiri boni viri? Redeunt rursus ad con-¹¹⁴
 20 iecturam eamque in quattuor genera dispartiant. Nam
 aut quid sit quaeritur, hoc modo: Naturane sit ius
 inter homines an in opinionibus? aut quae sit origo
 quousque rei, ut: Quod sit initium legum aut rerum
 publicarum? aut causa et ratio, ut si quaeratur: Cur
 25 doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut
 de immutatione, ut si disputetur: Num interire virtus
 in homine aut num in vitium possit convertere?
 Definitionis autem sunt disceptationes aut cum quae-¹¹⁵
 ritur quid in communi mente quasi inpressum sit, ut
 30 si disseratur: Idne sit ius, quod maxumae parti sit
 utile; aut cum quid quousque sit proprium exquiritur,
 ut: Ornate dicere propriumne sit oratoris an id etiam
 aliquis praeterea facere possit? aut cum res distribuitur
 in partis, ut si quaeretur: Quot sint genera rerum
 35 expetendarum, ut: Sintne tria, corporis animi exter-
 narumque rerum; aut cum quae forma et quasi natu-
 ralis nota quousque sit describitur, ut si quaeratur

116avari species, seditiosi gloriosi. Consecutionis autem
 duo prima quaestionum genera ponuntur. Nam aut
 simplex est disceptatio, ut si disseratur: Expetendane
 sit gloria? aut ex comparatione: Laus an divitiae
 magis expetendae sint? Simplicium autem sunt tres ⁵
 modi: De expetendis fugiendisve rebus, ut: Expetendine
 honores sint? Num fugienda paupertas? de aequo aut
 iniquo, ut: Aequumne sit ulcisci iniurias etiam propin-
 quorum? de honesto aut turpi, ut hoc: Sitne honestum
 117gloriae causa mortem obire? Comparationis autem ¹⁰
 duo sunt modi: unus, cum idemne sit an aliquid intersit
 quaeritur, ut Metuere et vereri, ut Rex et tyrannus,
 ut Adsentator et amicus; alter, cum quid praestet aliud
 alii quaeritur, ut illud: Optimine quousque sapientes
 an populari laude ducantur? Atque eae quidem dis- ¹⁵
 ceptationes, quae ad cognitionem referantur, sic fere
 30a doctissimis hominibus describuntur. Quae vero re-
 118feruntur ad agendum aut in officii disceptatione ver-
 santur, quo in genere quid rectum faciendumque sit
 quaeritur, quoi loco omnis virtutum et vitiorumst silva ²⁰
 subiecta, aut in animorum aliqua permotione aut
 gignenda aut sedanda tollendave tractantur. Huic
 generi subiecta sunt cohortationes obiurgationes con-
 solationes miserationes omnisque ad omnem animi
 motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. ²⁵
 119Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum
 omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re
 discrepavit ab Antoni divisione nostra partitio. Eadem
 sunt membra in utriusque disputatione, sed paulo secus
 a me atque ab illo partita ac tributa. Nunc ad reliqua ³⁰
 progrediar meque ad meum munus pensumque revo-
 cabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius,
 omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta
 sumenda; sed aliis generibus alii loci magis erunt
 apti; de quo non tam quia longumst quam quia per- ³⁵
 spicuumst, dici nihil est necesse.

120 Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latis-

sume vagantur et a privata et a singulari controversia
 se ad universi generis vim explicandam conferunt et
 convertunt, ut ei, qui audiant, natura et genere et
 universa re cognita de singulis reis et criminibus et
 5 litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exer-121
 citationis vos, adulescentes, est cohortatus Antonius
 atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem
 vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit.
 Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii,
 10 qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrantur, neque
 Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut
 nostrae posmeridianae sessionis. Non enim solum
 acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed one-
 randum complendumque pectus maximarum rerum et
 15 plurimarum suavitate, copia, varietate. Nostrast enim³¹₁₂₂
 — si modo nos oratores, si in civium disceptationibus,
 si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi
 auctores et principes sumus —, nostrast, inquam, omnis
 20 ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam ho-
 mines quasi caducam atque vacuam abundantes otio
 nobis occupatis involaverunt atque etiam aut inidentes
 oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur aut
 aliquid de oratoris arte paucis praecipiant libellis
 eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria
 25 rhetorum, quae ab eisdem de iustitia, de officio, de
 civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi,
 denique etiam de naturae ratione dicuntur. Quae¹²³
 quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt
 nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo
 30 illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam
 intuentur, transferamus neque, ut ante dixi, omnem
 teramus in iis discendis rebus aetatem; sed cum fontis
 viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam
 cognoscet omnino, tum, quotiensquomque opus erit,
 35 ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam¹²⁴
 neque tam est acris acies in naturis hominum et in-
 geniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit

videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo cum liceat oratori vagari libere atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus or-
 125natusque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex re naturalis quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, et institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatis-
 10simos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne ille haud sane quem ad modum verba struat et inluminet a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis orna-
 15menta sine duce, natura ipsa si modo est exercitata, delabitur.

32 Hic Catulus: Di immortales, inquit, quantam rerum
 126varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse; complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque esse in omni orationis ratione versatos.
 25
 127Ex quibus Elius Hippias cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales doctrinae atque ingenuae
 30continerentur, geometriam musicam litterarum cognitionem et poetarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, [se] sua manu
 35128confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis quantum sibi illi

oratores de praeclarissimis artibus adpetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodicio Cio, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus
 5 illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato¹²⁹ voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus unquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit
 10 et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem quaestionemque revocetur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in con-
 15 ventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua sed aurea statueretur. Sed ii, quos nominavi, multique praeterea summique¹³⁰ dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. Quo quidem¹³¹ magis dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac
 25 moribus natus occupatissima in civitate vel privatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi imperii gubernatione destrictus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis eamque omnem cum eius, qui consilio et oratione in civitate valeat,
 30 scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris, ardentis his studiis, otio vero diffluentes non modo nihil adquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservarint. Tum Crassus: Non in hac, in-³³
 quit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus¹³²
 35 distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium deminutae. An tu existumas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis,

alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? Num
 geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Dama-
 none aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane
 aut Callimacho tractante tam discerpta fuisse, ut nemo
 genus universum complecteretur atque ut alius aliam 5
 133sibi partem in qua elaboraret seponeret? Equidem
 saepe hoc audivi de patre et de socero meo nostros
 quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent,
 omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos
 esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium; M. vero 10
 Manilium nos etiam vidimus travorso ambulante foro
 — quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civi-
 bus suis omnibus consilii sui copiam —; ad quos olim
 et ita ambulantis et in solio sedentis domi sic adi-
 batur, non solum ut de iure civili ad eos, verum 15
 etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, [de agro
 colendo,] de omni denique aut officio aut negotio re-
 134ferretur. Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti.
 Coruncani, haec proavi generi mei Scipionis pruden-
 tissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi 20
 fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis
 rebus referretur; eidemque in senatu et apud populum
 et in causis amicorum et domi et militiae consilium
 135suum fidemque praestabant. Quid enim M. Catoni
 praeter hanc politissimam doctrinam tramarinam atque 25
 adventiciam defuit? Num, quia ius civile didicerat,
 causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris
 scientiam neglegebat? Utroque in genere [et] elabo-
 ravit et praestitit. Num propter hanc ex privatorum
 negotiis collectam gratiam tardior in re publica ca-
 pessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo 30
 melior senator; et idem facile optimus imperator; de-
 nique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive
 potuit, quod ille non cum investigarit et scierit tum
 136etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores 35
 adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi ve-
 niunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla

scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis,
 ecfert se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtu-
 tem aut usum aliquem militare — quae sane nunc
 quidem obsoleverunt — aut iuris scientiam — ne eius
 5 quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum,
 nemo discit — aut eloquentiam, quam in clamore et
 in verborum cursu positam putant; omnium vero bo-
 narum artium, denique virtutum ipsarum societatem
 cognationemque non norunt. Sed ut ad Graecos re-
 10 feram orationem, quibus carere hoc quidem sermonis³⁴
 genere non possumus — nam ut virtutes a nostris,
 sic doctrinae sunt ab illis petenda —, septem fuisse
 dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et
 vocarentur. Hi omnes praeter Milesium Thalem civi-
 15 tatibus suis praefuerunt. Quis doctior isdem tempo-
 ribus illis aut cuius eloquentia litteris instructor fuisse
 [traditur] quam Pisistrati? qui primus Homeri libros
 confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habe-
 mus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita
 20 eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret.
 Quid Pericles? de cuius vi dicendi sic accepimus, ut,¹³⁸
 cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro
 salute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille
 contra populares homines doceret, populare omnibus
 25 et iucundum videretur; quoinus in labris veteres comici,
 etiam cum illi male dicerent, quod tum Athenis fieri
 licebat, leporem habitasse dixerunt tantamque in eodem
 vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi
 aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator
 30 aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus,
 Clazomenius ille Anaxagoras vir summus in ma-
 ximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina consilio
 eloquentia excellens XL annis praefuit Athenis et ur-
 banis eodem tempore et bellicis rebus. Quid Critias?¹³⁹
 35 quid Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed
 certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant
 disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracosium doc-

trinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem
 ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis
 magister ad liberandam patriam impulit instruxit ar-
 mavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit
 Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum ⁵
 Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum
 ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis
 Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud
 scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut
 Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Ta- ¹⁰
 rentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem
 Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitatast?
³⁵ Equidem non arbitror. Sic enim video, unam quan-
¹⁴⁰ dam omnium rerum, quae essent homine erudito dignae
 atque eo, qui in re publica vellet excellere, fuisse ¹⁵
 doctrinam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad
 pronuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque
 non repugnante natura dedissent, eloquentia praesti-
¹⁴¹ tisse. Itaque ipse Aristoteles cum florere Isocratem
 nobilitate discipulorum videret, quod [ipse] suas dis- ²⁰
 putationes a causis forensibus et civilibus ad inanem
 sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente
 totam formam prope disciplinae suae versumque quen-
 dam Philoctetae paulo secus dixit. Ille enim turpe
 sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum ²⁵
 Isocratem pateretur dicere. Itaque ornavit et in-
 lustravit doctrinam illam omnem rerumque cognitionem
 cum orationis exercitatione coniunxit. Neque vero hoc
 fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Ale-
 xandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et ³⁰
¹⁴² agendi acciperet praecepta et eloquendi. Nunc sive
 qui volet eum philosophum, qui copiam nobis rerum
 orationisque tradat, per me appellet oratorem licet;
 sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam
 habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non ³⁵
 impediam; dummodo hoc constet, neque infantiam eius,
 qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat,

neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam quam stultitiam loquacem; si quaerimus quid unum excellat¹⁴³
 5 ex omnibus, docto oratori palma dandast; quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos diiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest
 10 eloquentia; quae quanquam condemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Haec cum Crassus dixisset, parumper [et] ipse conticuit [et ceteris silentium fuit].

Tum Cotta: Equidem, inquit, Crasse, non possum³⁶
 15 queri, quod mihi videre aliud quiddam et id quod¹⁴⁴ non susceperis disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi erat tributum a nobis [ac denuntiatum]; sed certe ut eae partes fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in
 20 quattuor partis omnem orationis laudem discripseras, cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse [dicebas], celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quem ad modum primum ornate, deinde etiam apte diceremus: quo cum ingressus esses,¹⁴⁵
 25 repente te quasi quidam aestus ingeni tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene omnium abstraxit. Omnem eum rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti — neque enim fuit tam exigui temporis —; sed apud hos quid
 30 profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti. In qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspererit; sed etiam si est aliquando spissius aut si ego
 35 sum tardior, profecto nunquam conquiescam neque defetigabor ante, quam illorum ancipitis vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.

146 Tum Caesar: Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, 5 si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus. Hic Sulpicius: Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero, vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere 10 vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium et communium vulgaris haec cognitio satis magnast ad eam quam specto eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio, quae tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quam ob 15 rem, nisi forte es iam defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addicerem. 20

37 Tum Crassus: Pervolgatas res requiris, inquit, et 148 tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, 25 qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum. Omnis igitur oratio conficitur ex verbis, quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde coniuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, 30 qui ex continuatis [coniunctis] constat. Ergo utimur verbis aut iis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut iis, quae transferuntur et quasi alieno in loco conlocantur; aut iis, quae novamus et facimus ipsi. In 35 propriis igitur est [verbis] illa laus oratoris, ut abiecta et obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus utatur,

in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum dilectus est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
 5 valet plurimum. Itaque hoc, quod vulgo de oratoribus¹⁵¹ ab imperitis dici solet, Bonis hic verbis aut Aliquis non bonis utitur non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur; in quo non magna laus est vitare vitium — quanquam est
 10 magnum —, verum tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. Sed quid ipse aedificet orator et in quo ad-¹⁵² iungat artem, id esse nobis quaerendum atque explicandum videtur.

15 Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator³⁸ adferat ad inlustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum verbum aut novatum aut tralatum. Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu coti-¹⁵³ diani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poetarum
 20 licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Coelius: Qua tempestate Poenus in Italiam venit, nec prolem aut subolem aut effari aut nuncupari aut, ut tu
 25 soles, Catule, non rebar aut opinabar; aut alia multa, quibus loco positis grandior atque antiquior oratio saepe videri solet. Novantur autem verba, quae¹⁵⁴ ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis verbis, ut haec:

30 Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato
 expectorat.

Num non vis huius me versutiloquas malitias —
 videtis enim et versutiloquas et expectorat ex
 coniunctione facta esse verba, non nata; sed saepe vel
 35 sine coniunctione verba novantur, ut ille senius desertus, ut di genitales, ut bacarum ubertate

155incurvescere. Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas delectatioque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum 5 etiam corporis et dignitatem, sic verbi tralatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam gemmare vitis, luxuriam esse in herbis, laetas segetes etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id tralato cum est dictum, 10 inlustrat id, quod intellegi volumus, eius rei, quam 156alieno verbo posuimus, similitudo. Ergo hae tralationes quasi mutuaciones sunt, cum quod non habeas aliunde sumas; illae paulo audaciores, quae non inopiam vindicant, sed orationi splendoris aliquid arces- 15 sunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem aut genera ponam?

39 Similitudinis est ad verbum unum contracta bre- 157vitas, quod verbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, 20 repudiatur. Sed ea traferri oportet, quae aut clariorrem faciunt rem, ut illa omnia: -

Inhorrescit mare,
Tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbum
occaecat nigror, 25
Flamma inter nubes coruscat, caelum tonitru
contremitt,
Grando mixta imbri largifico subita praeci-
pitans cadit,
Undique omnes venti erumpunt, saevi existunt 30
turbines:
Fervit aestu pelagus —

omnia fere, quo essent clariora, tralatis per simili- 158tudinem verbis dicta sunt; aut quo significetur magis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, 35 qui occultantem consulto, ne id quod ageretur in-

tellegi posset, duobus tralatis verbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem is se circum vestit dictis saepit sedulo.

5 Non nunquam etiam brevitatis tralatione conficitur, ut illud Si telum manu fugit. Inprudencia teli missi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata tralato. Hoc in genere persaepe mihi¹⁵⁹ admirandum videtur quid sit, quod omnes tralatis et
 10 alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis. Nam si res suum nomen et vocabulum proprium non⁴⁰ habet, ut pes in navi, ut nexum quod per libram agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit quod non habeas aliunde sumere; sed in suorum verborum
 15 maxima copia tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione tralata, delectant. Id accidere credo vel¹⁶⁰ quod ingeni specimen est quiddam transilire ante pedes positum et alia longe repetita sumere; vel quod is qui audit alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat,
 20 quae maximast delectatio; vel quod in singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis tralatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam et odor urbanitatis et mollitudo huma-¹⁶¹
 25 nitatis et murmur maris et dulcitus orationis sunt. ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quae paene ponunt in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, quouis nos non in aliis rebus possimus
 30 uti vocabulo et nomine. Unde enim simile duci potest — potest autem ex omnibus —, indidem verbum unum, quod similitudinem continet, tralatum lumen adferet orationi. Quo in genere primum est fugienda dissi-¹⁶²
 militudo: Caeli ingentes fornices. Quamvis sphaeram in scaenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in sphaera fornices similitudo inesse non potest.

Vive, Ulixes, dum licet;

Oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit pete, non cape — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum —, sed rape. Est hoc verbum ad id aptatum, quod ante dixerat, dum ⁵ 41 licet. Deinde videndumst ne longe simile sit ductum.

¹⁶³ Syrtim patrimonii scopulum libentius dixerim, Charibdim bonorum voraginem potius. Facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi ferentur. Et quoniam haec vel summa laus est ¹⁰ in verbis traferendis, ut sensum feriat id quod tralatum sit, fugienda est omnis turpitudine earum rerum, ad quas eorum animos qui audient trahet similitudo.

¹⁶⁴ Nolo dici morte Africani castratam esse rem publicam; nolo stercus curiae dici Glauciam; quamvis ¹⁵ sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius, quam res postulet: Tempestatas comisationis; aut minus: Comisatio tempestatas. Nolo esse verbum angustius id, quod tralatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum: ²⁰

Quidnamst, obsecro? Quid te adirier abnutas?

melius esset vetas prohibes absterres; quoniam ille dixerat

ilico istie,

Ne contagio mea bonis umbrave obsit . . . . ²⁵

¹⁶⁵ Atque etiam, si vereare, ne paulo durior tralatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim M. Catone mortuo pupillum senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin ut ita dicam pupillum, aliquanto mitius. Et enim verecunda esse ³⁰ debet tralatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse atque ut precario, non vi venisse videatur.

¹⁶⁶ Modus autem nullus est florentior in singulis verbis neque qui plus luminis adferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo ³⁵

tralato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

Neque me patiar

Iterum ad unum scopulum et † telum classem

5

Achivom offendere.

Atque illud:

Erras, erras; nam exultantem te et praefidentem tibi

10

Repriment validae legum habenae atque imperi insistent iugo.

15

Sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in¹⁶⁷ rem aliam, ut dixi, traferuntur. Est hoc magnum⁴² ornamentum orationis, in quo obscuritas fugiendast; et enim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

20

[pro Afris est sumpta Africa] neque factumst verbum ut Mare saxifragis undis, neque tralatum, ut Mollitur mare, sed ornandi causa proprium proprio commutatum.

Desine, Roma, tuos hostis....

25 [et:]

Testes sunt Campi magni.....

30

Gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus; ex quo genere haec sunt Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; quo item in genere et vir-¹⁶⁸tutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum inrupit, et

Quo avaritia penetravit, aut Fides valuit, Iustitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatus; quod sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid ⁵ aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno plures:

At Romanus homo, tamenetsi res bene gestast, ¹⁰ Corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

Nos sumus Romani, qui fuvimus ante Rudini; ⁴³ aut quocumque modo, non ut dictumst, in eo genere ¹⁶⁹ intellegitur, sed ut sensumst. Abutimur etiam saepe ¹⁵ verbo non tam eleganter quam in traferendo, sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, ²⁰ tralationibus conexas sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter ea intellegenda ac dice- ¹⁷⁰ rentur, sunt tralata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus existat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen ²⁵ consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut tralatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

¹⁷¹ Sequitur continuatio verborum, quae duas res ³⁰ maxime, conlocationem primum, deinde modum quandam formamque desiderat. Conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit sed quodam modo coagmentatus et levis. In quo lepide soceri mei persona lusit ³⁵ is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius:

Quam lepide lexis compostae! ut tesserulae
omnes

Arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me
5 quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricoterus
tu seis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine,
quid efficit? illud quidem; scilicet, ut ille volt et ego
10 vellem, melius aliquanto quam Albucius. Verum in
me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen haec¹⁷²
conlocatio conservanda verborum, de qua loquor; quae
vinctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae
levem, quae aequabiliter fluentem; [id] adsequemini,
15 si [verba] extrema cum consequentibus primis ita
iungentur, ut neve aspere concurrant neve vastius di-
ducantur. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam⁴⁴
et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo¹⁷³
videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac
20 soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam
nobis esse adhibendos putaverunt; interspirationis
[enim], non defetigationis nostrae neque librariorum
notis sed verborum et sententiarum modo interpunctas
clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps
25 Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum
dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa,
quem ad modum scribit discipulus eius Naucrates,
numeris adstringeret. Namque haec duo musici, qui¹⁷⁴
erant quondam eidem poetae, machinati ad voluptatem
30 sunt, vorsum atque cantum, ut [et] verborum numero
et vocum modo delectatione vincerent aurium satietatem.
Haec igitur duo, vocis dico moderationem et
verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati
posset, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt.
35 In quo illud est [vel] maximum quod, versus in ora-¹⁷⁵
tione si efficitur coniunctione verborum, vitium est et

tamen eam coniunctionem sicuti vorsum numerose cadere et quadrare et perfici volumus. Neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit [quantum potest] et id quod dicit 5 spiritu, non arte determinat, orator autem sic inligat sententiam verbis, ut eam numero quodam conplectatur 176et astricto et soluto. Nam cum vinxit forma et modis, relaxat et liberat inmutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certa aliqua lege versus neque ita 10 45 soluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod tam facile sequatur quocumque 15 177ducas quam oratio. Ex hac vorsus, ex eadem dispares numeri conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis alia contentionis verba; neque ex alio genere ad usum cotidianum alio ad scaenam pompam- 20 que sumuntur; sed ea nos quom iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. Itaque ut tum graves sumus, tum suptiles, tum medium quiddam tenemus, sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus 25 idque ad omnem aurium voluptatem et animorum 178motum mutatur et vortitur. Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc naturast ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel 30 saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rutundum ut caelum terraque ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur, sol ut eam circum feratur, ut accedat ad brumale signum et 35 inde sensim ascendat et in divorsam partem; ut luna accessu et recessu [suo] solis lumen accipiat; ut eadem

spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant. Haec tantam habent vim, paulum ut inmutata cohaere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum animantium formam et figuram. Nullam partem corporis sine aliqua necessitate adfectam totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in eis arboribus? in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique nisi ad suam retinendam conservandamque naturam; nusquam tamen est ulla pars nisi venusta. Linquamus naturam artesque videamus. Quid tam in navigio necessarium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, [quam vela,] quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis sed etiam voluptatis causa inventa esse videantur. Columnae templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis. Capitoli fastigium illud et ceterarum aedium non venustas sed necessitas ipsa fabricata [est]. Nam cum esset habita ratio quem ad modum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigii dignitas consecutast; ut, etiam si in caelo Capitolium statuaretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur. Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quaedam et lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta verborum animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt. Id inventum ita suave est, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum sed etiam facile esse posset. Longissimast igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest. Sed hic naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab

oratore Aristoteles, Catule, voster, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos [dactylici et anapaesti spondi pedem] invitat; in quo impune 5 progredi licet duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in vorsum aut in similitudinem vorsus incidamus. Altae sunt geminae, quibus — hi tres [heroi] pedes in principia continuandorum verborum satis 183decore cadunt. Probatur autem ab eodem illo maxime 10 paeon, qui est duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consecuntur, ut haec verba, desinite incipite comprimite; aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, domuerant sonupedes. Atque illi philosopho ordiri 15 placet a superiore paeane, posteriore finire. Est autem paeon hic posterior non syllabarum numero sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

Quid petam praesidi, aut exequar? quove 20
nunc....

A quo numero exorsus est Fannius: Si, Quirites, minas illius. Hunc ille clausulis aptiorem putat, 48 quas volt longa plerumque syllaba terminari. Neque vero haec tam acrem curam diligentiamque 25 desiderant, quam est illa poetarum, quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius quam necesse est. Liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat 30 tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astrictae sed remissius numerosam 185esse oportere. Et enim, sicut ille suspicatur, et ex 35 istis modis, quibus hic usitatus vorsus efficitur, post

anapaestus procerior quidam numerus eeffloruit, inde
 ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, quoniam
 membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupletis
 oratione diffusa; et, si numerosum est in omnibus
 5 sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones
 et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte
 genus hoc numerorum, dummodo ne continui sint, in
 orationis laude ponitur. Nam si rudis et impolita
 putandast illa sine intervallis loquacitas perennis et
 10 profluens, quid causa aliud cur repudietur nisi quod
 hominum aures vocem natura modulantur ipsae? Quod
 fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. Numerus¹⁸⁶
 autem in continuatione nullus est; distinctio et aequa-
 lium aut saepe variorum intervallorum percussio nu-
 15 merum conficit; quem in cadentibus guttis, quod
 intervallis distinguuntur, notare possumus, in anni
 praecipitante non possumus. Quod si continuatio ver-
 borum haec soluta multo est aptior ac iucundior, si
 est articulis membrisque distincta, quam si continuata
 20 ac producta, membra illa modificata esse debebunt;
 quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi
 verborum ambitus; sic enim has orationis convorsiones
 Graeci nominant. Quare aut paria esse debent poste-
 riora superioribus et extrema primis aut, quod etiamst⁴⁹
 25 melius et iucundius, longiora. Atque haec quidem ab¹⁸⁷
 his philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta
 sunt; quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis
 ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit
 Catulus, aut quid disputatione ista adferri potest ele-
 30 gantius aut omnino dici suptilius? At enim vereor,¹⁸⁸
 inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad perse-
 quendum esse videantur aut, quia non traduntur in
 vulgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora
 videri velle videamur. Tum Catulus: Erras, inquit,
 35 Crasse, si aut me aut horum quemquam putas a te
 haec opera cotidiana et pervagata expectare. Ista,
 quae dicis, dici volumus, neque tam dici quam isto

dici modo; neque tibi hoc pro me solum sed pro his
 189 omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego vero,
 inquit Antonius, inveni iam, quem negaram in eo,
 quem scripsi, libello me invenisse eloquentem. Sed
 eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid 5
 de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno
 190 meo deminueretur. Hanc igitur ad legem cum exer-
 citatione tum stilo, qui et alia et hoc maxime ornat
 ac limat, formanda nobis oratiost. Neque tamen hoc
 tanti laboris est, quanti videtur, neque sunt haec 10
 rhythmicorum aut musicorum acerruma norma diri-
 genda; efficiendumst illud modo nobis, ne fluat oratio,
 ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius,
 ut membris distinguatur, ut conversiones habeat ab-
 solutas. Neque semper utendumst perpetuitate et quasi 15
 conversione verborum, sed saepe carpenda membris
 minutioribus oratiost, quae tamen ipsa membra sunt
 191 numeris vincienda. Neque vos paeon aut herous ille
 conturbet. Ipsi occurrent orationi, ipsi, inquam, se
 offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo 20
 illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis
 finiantur eorumque verborum iunctio nascatur ab
 proceris numeris ac liberis, maxime heroo aut paeane
 priore aut cretico, sed varie distincteque considat.
 Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo. 25
 Et si primi et postremi [illi] pedes sunt hac ratione
 servati, medii possunt latere, modo ne circumitus ipse
 50 verborum sit aut brevior, quam aures expectent, aut
 192 longior, quam vires atque anima patiat. Clausulas
 autem diligentius etiam servandas esse arbitror quam 30
 superiora, quod in eis maxime perfectio atque absolutio
 iudicatur. Nam vorsus aequae prima et media et ex-
 trema pars attenditur, qui debilitatur, in quacumque
 est parte titubatum; in oratione autem pauci prima
 cernunt, postrema plerique, quae quoniam apparent et 35
 intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis
 193 repudientur aut aurium satietate. Duo enim aut tres

fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo non breviora et praecisa erunt superiora, quos aut chorios aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei
 5 pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ei satientur, qui audient, fastidio similitudinis nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur. Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule,¹⁹⁴ meministi, solitus est versus hexametros aliosque
 10 variis modis atque numeris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate coniecisset in vorsum, verba sequerentur, quanto id facilius [in] oratione exercitatione et consuetudine adhibita con-
 15 sequemur!

Illud autem ne quis admiretur quonam modo haec¹⁹⁵ volgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni genere tum in hoc ipso magna quaedamst vis incredibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu
 20 sine ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis et in signis et in aliis operibus, ad quorum intellegentiam a natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in verborum numerorum
 25 vocumque iudicio, quod ea sunt in communibus infixis sensibus nec earum rerum quemquam funditus natura esse voluit expertem. Itaque non solum verbis arte¹⁹⁶ positis moventur omnes verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est qui teneat artem
 30 numerorum ac modorum? At in iis si paulum modo offensumst, ut aut contractione brevius fieret aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine ac populo non modo catervae atque concentus sed etiam ipsi
 35 sibi singuli discrepantes eiciantur? Mirabilest, cum⁵¹ plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem,¹⁹⁷ quam non multum differat in iudicando. Ars enim

cum a natura profecta sit, nisi natura moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque voces, quibus et excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam 5 saepe deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollemnium fides ac tibiae Saliorumque vorsus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata. 10 Quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis!

198 Verum ut in versu volgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poetae non ignoscit, nobis concedit; taciti tamen omnes non 15 esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circumitum et quasi orbem verborum conficere non possent — nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus —, terna aut bina aut nonnulli singula 20 etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

52

199 Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum 25 orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed etiam si habitum orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac 30 viribus; et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis non fuce inlitus, sed sanguine diffusus debet 200 color. Tum denique hic nobis orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui utuntur armis aut palaestra non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putent, sed etiam

ut cum venustate moveantur, ...

ut iis, qui in armorum tractatione versantur. For-201

mantur autem et verba et sententiae paene innumera-
5 bilitate, quod satis scio notum esse vobis, inter quos
hoc interest . . . . .

sed inter conformationem verborum et sententiarum,
quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum
permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem
10 vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse
aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque
mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut
tralatis utamur frequenter interdumque factis, raro
autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione,
15 cum et coniunctionis levitatem et numerorum, quam
dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus
distinguenda et frequentanda omnis oratio sententia-
rum atque verborum.

Nam et commoratio una in re permultum movet⁵³
20 et illustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub
aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re
plurimum valent et ad illustrandum id, quod exponitur,
et ad amplificandum, ut iis qui audient illud quod
augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum
25 esse videatur; et huic contraria saepe percursiosior et
plus ad intellegendum, quam dixeris, significatio et
distincte concisa brevitatis et extenuatio et huic adiuncta
inclusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re²⁰³
digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad
30 rem aptus et concinnus esse debet; propositioque
quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio
et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta
conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis
supralatio atque traiectio; et rogatio atque huic fini-
35 tima quasi percontatio expositioque sententiae suae;
tum illa, quae maxime quasi inreperit in hominum
mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio, quae

est periucunda, cum orationis non contentione sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel post quam dixeris vel cum 204 aliquid a te ipso reicias; praemunitio etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in alium; communicatio, 5 quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem 205 etiam ad commovendos; personarum ficta inductio vel 10 gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio; tum duo illa, quae maxime movent, similitudo et exemplum; digestio interpellatio contentio reticentia commendatio; vox quaedam libera atque etiam effrenatio augendi causa; 15 iracundia obiurgatio promissio deprecatio obsecratio declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio conciliatio laesio optatio atque 54 execratio. His fere luminibus inlustrant orationem 206 sententiae. Orationis autem ipsius tanquam armorum 20 est vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias; et paulum immutatum verbum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio et 25 in eadem verba impetus et concursio et adiunctio et progressio et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revocatio verbi et illa, quae similiter desinunt aut quae cadunt similiter aut quae paribus 207 paria referuntur aut quae sunt inter se similia. Est 30 etiam gradatio quaedam et convorsio et verborum concinna traggeressio et contrarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et inminutio et quod in multis casibus ponitur et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula et ad 35 propositum subiecta ratio et item in distributis supposita ratio et permissio et rursum alia dubitatio et

improvisum quiddam et dinumeratio et alia correctio et dissipatio et continuatum et interruptum et imago et sibi ipsi responsio et immutatio et diunctio et ordo et relatio et digressio et circumscriptio. Haec enim²⁰⁸
⁵ sunt fere atque horum similia vel plura etiam esse possunt, quae sententiis orationem verborumque conformationibus inluminent.

Quae quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod⁵⁵
 nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine
¹⁰ exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vostrum omnium parui. His autem de²⁰⁹
 rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene
¹⁵ evolvere coegit. Sed tamen huius generis demonstratiost et doctrina ipsa vulgaris; usus autem gravissimus et in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quam ob²¹⁰
 rem quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe commonstrati loci, nunc
²⁰ quid aptum sit, hoc est quid maxime deceat in oratione videamus. Quanquam id quidem perspicuumst, non omni causae nec auditori neque personae neque tempori congruere orationis unum genus. Nam et²¹¹
 causae capitum alium quendam verborum sonum re-
²⁵ quirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes aliud laudationes aliud iudicia [atque sermones] aliud consolatio aliud obiurgatio aliud disputatio aliud historia desiderat. Refert etiam qui audiant, senatus an populus an iudices, frequentes an pauci an singuli, et quales; ipsique oratores qui sint aetate honore auctoritate debent videri; tempus pacis an belli, festinationis an otii. Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipere posse²¹²
 videatur, nisi ut figuram orationis plenioris, et tenuioris
³⁵ et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis isdem uti fere licebit alias contentius alias summissius; omnique in re posse

quod deceat facere artis et natura est, scire quid
 56 quandoque deceat prudentiae.

213. Sed haec omnia perinde sunt ut aguntur. Actio,
 inquam, in dicendo una dominatur. Sine hac summus
 orator esse in numero nullo potest, mediocris hac 5
 instructus summos saepe superare. Huic primas de-
 disse Demosthenes dicitur, cum rogaretur quid in
 dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias.
 Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri
 solet; qui cum propter ignominiam iudicii cessisset 10
 Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis
 legisse fertur orationem illam egregiam, quam in
 Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua per-
 lecta petitum [ab eo] est postridie, ut legeret illam
 etiam, quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte 15
 edita; quam cum suavissima et maxima voce legisset,
 admirantibus omnibus Quanto, inquit, magis mirare-
 mini, si audissetis ipsum! Ex quo satis significavit
 quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam
 214 fore putarit actore mutato. Quid fuit in Graccho, 20
 quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero
 tanto opere ferretur? Quo me miser conferam?
 quo vertam? In Capitoliumne? At fratris
 sanguine madet. An domum? Matremne ut
 miseram lamentantem videam et abiectam? 25
 Quae sic ab illo esse acta constabat oculis voce gestu,
 inimici ut lacrimas tenere non possent. Haec ideo
 dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui
 57 sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores
 215 autem veritatis histriones occupaverunt. Ac sine dubio 30
 in omni re vincit imitationem veritas; sed ea si satis
 in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non
 egeremus. Verum quia animi permotio, quae maxime
 aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata
 saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discu- 35
 tienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt
 216 eminentia et prompta, sumenda. Omnis enim motus

animi suum quendam a natura habet voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut [a] motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces
 5 ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quaeque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene asperum, contractum diffusum, continenti
 10 spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum. Nullumst enim horum generum quod 217 non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores. Aliud enim 58 vocis genus iracundia sibi sumat, acutum incitatum
 15 crebro incidens:

Ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser Mandarem natos....

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

Segregare abs te ausus.....

20 et:

Eqquis hoc animadvortet? vincite.....

et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac maeror, flexibile plenum interruptum flebili voce:

25 Quo nunc me vortam? quod iter incipiam ingredi?

Domum paternamne? ane ad Peliae filias?

et illa:

O pater, o patria, o Priami domus!

et quae secuntur:

30 Haec omnia videi inflammarei,
 Priamo vi vitam evitarei.

Aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

Multis sum modis circumventus, morbo, exilio
atque inopia.

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato
expectorat;

Mater terribilem minatur vitae cruciatum et
necem,

Quae nemo est tam firmo ingenio et tanta
confidentia,

Quin refugiat timido sanguen atque exal-
bescat metu. 10

219 Aliud vis, contentum, vehemens, imminens quadam in-
citatione gravitatis:

Iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
Iterum iam adgreditur me et quietum ex-
suscitat. 15

Maior mihi moles, maius miscendumst malum,
Qui illius acerbum cor contundam et com-
primam.

Aliud voluptas, effusum et tenerum, hilaratum ac re-
missum: 20

Sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas
nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat se sibi iam facis
dare,
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit. 25

Aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et
uno pressu ac sono obductum:

Qua tempestate Helenam Paris innuptis iunxit
nuptiis,
Ego tum gravida expletis iam fere ad parien- 30
dum mensibus;
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu
postremo parit.

59
220 Omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non

hic verba exprimens scaenicus, sed univorsam rem et
 sententiam non demonstratione sed significatione
 declarans, laterum inflexione haec forti ac virili, non
 ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a
 5 palaestra. Manus autem minus arguta, digitis sub-
 sequens verba, non exprimens; brachium procerius
 proiectum quasi quoddam telum orationis; supplisio
 pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis.
 Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus²²¹
 10 est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui
 personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant.
 Animum enim omnis actio et imago animi voltus in-
 dices oculi. Nam haec est una pars corporis, quae,
 quot animi motus sunt, tot significationes [et com-
 15 mutationes] possit efficere. Neque vero est quisquam
 qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem
 Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum
 esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret.
 Quare oculorum [est] magna moderatio. Nam oris²²²
 20 non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias
 aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt,
 quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu,
 tum hilaritate motus animorum significemus apte cum
 genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo
 25 corporis, quo magis menti congruens esse debet.
 Oculos autem natura nobis, ut equo aut leoni saetas
 caudam auris ad motus animorum declarandos dedit.
 Quare in hac nostra actione secundum vocem voltus²²³
 valet; is autem oculis gubernatur. Atque in eis
 30 omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a
 natura data. Quare etiam hac inperiti, [hac vulgus,]
 hac denique barbari maxime commoventur. Verba
 enim neminem movent nisi eum, qui eiusdem linguae
 societate coniunctus est; sententiaeque saepe acutae
 35 non acutorum hominum sensus praetervolant; actio,
 quae prae se motum animi fert, omnis movet;
 isdem enim omnium animi motibus concitantur

et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi indicant.

60 Ad actionis autem usum atque laudem maximam
 224 sine dubio partem vox optinet; quae primum est optanda nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda. De 5
 quo illud iam nihil ad hoc praecipienda genus quem ad modum voci serviatur; equidem tamen magnopere censeo serviendum; sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorreere quod, ut dixi paulo ante, plurimeis in rebus quod maxime est utile, id 10
 nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem optinendam nihil est utilius quam crebra mutatio, nihil perniciosius quam effusa sine intermissione contentio. Quid? ad auris nostras et actionis suavitatem 5
 quid est vicissitudine et varietate et commutatione aptius? Itaque et idem Gracchus — quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo litterato homine, quem servom sibi ille habuit ad manum — cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit Catulus, et saepe sum admiratus hominis cum diligentiam tum etiam doctrinam et scientiam. Ego vero, 20
 inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea tela textitur [ea in civitate ratio vivendi] ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, iam similis habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Iulius, sermonem istum et te ad Gracchi 30
 fistulam refer, quoniam ego nondum plane rationem intellego. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam 61
 227 medium, sed suum quoque voci. Hinc gradatim ascendere vocem et suavest — nam a principio clamare agreste quiddamst —, et idem illud ad firmandam est 35
 vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est quam acutissimus

clamor, quo te fistula progredi non sinet, et tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quidam in remissione gravissimum quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Haec varietas et hic per
5 omnis sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me tem-
10 poris angustiae coegerunt. Scitum est enim causam conferre in tempus, quom adferre plura, si cupias, non queas. Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse sed eos ipsos haec docere posse
15 videre. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius adfuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Crassus: Fore dicis? inquit; ego
20 vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. Quam ob rem recte vides, Catule. Nihil enim isti adolescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio. Quo magis
25 est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. Non enim ille mediocris orator in vostram quasi succrescit aetatem, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari. Cui quanquam faveo, tamen illum aetati suae
30 praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestumst. Sed iam surgamus, inquit, nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curamque laxemus.

M. TULLI CICERONIS

BRUTŪS.

1 Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo
1 mihi de Q. Hortensi morte esset adlatum, opinione
omnium maiorem animo cepi dolorem. Nam et amico
amisso cum consuetudine iucunda tum multorum offi-
ciorum coniunctione me privatum videbam et interitu 5
talis auguris dignitatem nostri conlegii deminutam do-
lebam; qua in cogitatione et cooptatum me ab eo in
conlegium recordabar, in quo iuratus iudicium digni-
tatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem, ex quo
augurum institutis in parentis eum loco colere debe- 10
2 bam. Augebam etiam molestiam, quod magna sapien-
tium civium bonorumque penuria vir egregius con-
iunctissimusque mecum consiliorum omnium societate
alienissimo rei publicae tempore extinctus et auctori-
tatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reli- 15
querat, dolebamque, quod non, ut plerique putabant,
adversarium aut obtrectatorem laudum mearum sed
socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram.
3 Et enim si in leviorum artium studio memoriae pro-
ditum est poetas nobilis poetarum aequalium morte 20
doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui,
cum quo certare erat gloriosius quam omnino adver-
sarium non habere? cum praesertim non modo num-
quam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo
meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et 25
4 communicando et monendo et favendo. Sed quoniam
perpetua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo

magis quam suorum civium tempore et tum occidit, cum lugere facilius rem publicam posset, si viveret, quam iuvare, vixitque tam diu quam licuit in civitate bene beateque vivere: nostro incommodo detrimento-
 5 que, si est ita necesse, doleamus, illius vero mortis oportunitatem benivolentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quotienscumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potius quam nosmet ipsos diligere videamur. Nam si id dolemus, quod eo
 10 iam frui nobis non licet, nostrum est id malum, quod modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur; sin tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam eius felicitatem non satis grato animo interpretamur.
 15 Et enim si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, hunc autem [et] praeter ceteros aut cum paucis sustineret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingeni, voce erudita et Romanis
 20 Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum videret. Equidem angor animo non consilii, non ingeni, non auctoritatis armis egere rem publicam, quae didiceram tractare quibusque me assuefeceram quaeque erant propria cum praestantis in re publica viri tum
 25 bene moratae et bene constitutae civitatis. Quod si fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere arma posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum aut timore. Ita
 30 nobismet ipsis accidit ut, quamquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus quod, quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum confugere deberet non inertiae neque desidiae, sed otii moderati atque honesti, cum-
 35 que ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam quamdam maturitatem et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti

glorioso, quemadmodum salutariter uterentur, non re-
 9 periebant. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque
 vixisse cum in ceteris civitatibus tum maxime in
 nostra, quibus cum auctoritate rerumque gestarum
 gloria tum etiam sapientiae laude perfrui licuit. Quo- 5
 rum memoria et recordatio in maximis nostris gra-
 vissimisque curis iucunda sane fuit, cum in eam nuper
 ex sermone quodam incidissemus.

3
 10 Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus
 domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pom-
 ponio venit, homines cum inter se coniuncti tum mihi
 ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae
 me angebat de re publica cura consederit. Quos post-
 quam salutavi: Quid vos, inquam, Brute et Attice?
 numquid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod 15
 quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere
 11 audeam. Tum Atticus: Eo, inquit, ad te animo veni-
 mus, ut de re publica esset silentium et aliquid audi-
 remus potius ex te, quam te adficeremus ulla molestia.
 Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura le- 20
 vatis et absentem magna solacia dedistis. Nam vestris
 primum litteris recreatus me ad pristina studia revo-
 cavi. Tum ille: Legi, inquit, perlubenter epistulam,
 quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est
 12 et monere te prudenter et consolari amicissime. Recte, 25
 inquam, est visus; nam me istis scito litteris ex diu-
 turna perturbatione totius valetudinis tanquam ad
 aspiciendam lucem esse revocatum. Atque ut post
 Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad
 Nolam proelio populus se Romanus erexit posteaque 30
 prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic
 post rerum nostrarum et communium gravissimos
 casus nihil ante epistulam Bruti mihi accidit, quod
 vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines ad-
 13 levaret meas. Tum Brutus: Volui id quidem efficere 35
 certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui
 tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio, quae te

Attici litterae delectaverint. Istae vero, inquam, Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tandem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit? An
 5 mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me hic affatus quasi iacentem excitavit? Tum ille: Nempe 14 eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter
 10 complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico librum mihi saluti fuisse. Tum Atticus: Optatissimum 4 mihi quidem est quod dicis; sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset esse? Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa 15 et eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem. Quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi tractatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque
 20 remunerandum si non pari, at grato tamen munere: quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere iubet qua acceperis aut etiam cumulatiore, si possis. Ego autem voluntatem tibi 16 profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis, ut
 25 agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod accepi — sic omnis fetus repressus exustusque flos siti veteris ubertatis exaruit —, nec ex conditis, qui iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui
 30 paene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tamquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris: modo idem noster animus efficere possit quod ager, qui quom multos annos
 35 quievit, uberiores efferre fruges solet. Tum ille: Ego 17 vero et expectabo ea quae polliceris, nec exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi

quoque, inquit Brutus, et expectanda sunt ea quae Attico polliceris, et si † fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommo- 5 exacturum negat. At vero, inquam, tibi 18 ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem non illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen et acrem fore. Tum Pomponius: Ego vero, inquit, 10 Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo intervallo modo 19 primum animadverti paulo te hilariorem. Itaque quoniam hic quod mihi deberetur se exacturum professus est, quod huic debes ego a te peto. Quidnam id? 15 inquam. Ut scribas, inquit, aliquid; iam pridem enim conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus: eis- que nosmet ipsi ad rerum nostrarum memoriam comprehendendam impulsus atque incensi sumus. Sed illa, 20 cum poteris; atque ut possis, rogo; nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoavisti de oratoribus, quando esse coepissent, qui etiam et quales fuissent. Quem ego sermo- 25 nem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detulisset, magnopere hic audire se velle dixit. Itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa quae coeperas 21 et Bruto et mihi. Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum aut sane, si potes, libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelis- sumi atque optumi regis ornatissime et copiosissime a 35 6 Bruto me audisse defensam. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem

quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori. Feci, inquam, istuc quidem et saepe facio. Nam mihi, Brute, in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria. Cum enim in maxumis causis versatus esses et cum tibi aetas nostra iam cederet fascisque summitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille: Ceterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet te praesertim tam studiosum et ..... Dicere enim bene nemo potest nisi qui prudenter intellegit; quare qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maxumis quidem in bellis aequo animo carere quisquam potest. Praeclare, inquam, Brute, dicis eoque magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quae sunt quondam habitata in civitate pulcherruma, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet; eloquentem neminem video factum esse victoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuum consedimus.

Hic ego: Laudare igitur eloquentiam et quanta vis sit eius expromere quantamque eis qui sint eam consecuti dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium. Hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua sive exercitatione quadam sive natura, rem unam esse omnium difficillimam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maxumarum quantam vim quantamque difficultatem habeat existimari potest. Testis est Graecia, quae cum eloquentiae studio sit incensa iamdiuque

excellat in ea praestetque ceteris, tamen omnis artis
 vetustiores habet et multo ante non inventas solum,
 sed etiam perfectas, quam haec est [a Graecis] elabo-
 rata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, ma-
 xime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae 5
 tuae, qua in urbe primum se orator extulit primum-
 que etiam monumentis et litteris oratio est coepta
 27 mandari. Tamen ante Periclen, cuius scripta quaedam
 feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis
 sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem 10
 ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur.
 Quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante
 hos fuerit, Pisistratum et paulo seniore etiam Solo-
 nem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis,
 28 valuisse dicendo. Post hanc aetatem aliquot annis, ut 15
 ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles
 fuit, quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia
 praestitisse; post Pericles, qui cum floreret omni ge-
 nere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleo-
 nem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem 20
 29 civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic
 aetati suppres Alcibiades Critias Theramenes; quibus
 temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi
 scriptis, qui ipse tum fuit, intellegi maxime potest.
 Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione 25
 rerum breves et ob eam ipsam causam interdum sub-
 8
 30 obscuri. Sed ut intellectum est quantam vim haberet
 accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam ma-
 gistri dicendi multi subito extiterunt. Tum Leontinus
 Gorgias, Thrasyrnachus Calchedonius, Protagoras Ab- 20
 derites, Prodicus Cius, Hippas Elius in honore magno
 fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se pro-
 fitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum
 causa inferior — ita enim loquebantur — dicendo
 31 fieri superior posset. His opposuit sese Socrates, qui 35
 subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta
 solebat [verbis]. Huius ex uberrimis sermonibus ex-

titerunt doctissimi viri; primumque tum philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam
5 genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus reiciamus; ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur. Extitit igitur iam senibus 32 illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque
10 officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios; et cum cetera melius quam superiores
15 tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum vorsum effugeres, modum tamen et numerum quemdam oportere servari. Ante hunc enim verborum 33 quasi structura et quaedam ad numerum conclusio nulla erat aut, si quando erat, non apparebat eam
20 dedita opera esse quaesitam — quae forsitan laus sit, verum tamen natura magis tum casuque, nunquam aut ratione aliqua aut ulla observatione fiebat. Ipsa 34 enim natura circumscriptione quadam verborum comprehendit concluditque sententiam, quae cum aptis
25 constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose. Nam et aures ipsae quid plenum, quid inane sit iudicant et spiritu quasi necessitate aliqua verborum comprehensio terminatur; in quo non modo defici, sed etiam
30 causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis 35 scriptor atque elegans, quem iam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum et quoi nihil admodum desit Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis quas
35 scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius; nihil

contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate vel sententiarum, quo quicquam esset
 36 elatius. Huic Hyperides proximus et Aeschines fuit et Lycurgus et Dinarchus et is, cuius nulla extant scripta, Demades aliique plures. Haec enim aetas 5 effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, sucus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor.
 37 Phalereus enim successit eis senibus adulescens eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam 10 armis institutus quam palaestra. Itaque delectabat magis Athenienses quam inflammabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti doctissimi hominis umbraculis.
 38 Hic primus inflexit orationem et eam mollem 15 teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, tantum ut memoriam concinnitatis suae, non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret 20 in animis eorum, a quibus esset auditus.

10 Videsne igitur vel in ea ipsa urbe, in qua et nata
 39 et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? Si quidem ante Solonis aetatem et Pisistrati de nullo ut diserto memoriae proditum est. At hi quidem, ut 25 populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium saecula numerantur, adulescentes debent videri. Nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius Athenae iam erant, quam est Roma ad hodiernum diem. Nec tamen dubito quin habuerit vim magnam 30
 40 semper oratio. Neque enim iam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae; neque ipse poeta hic tam $\dagger$ idem ornatus in dicendo ac 35 plane orator fuisset. Cuius etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum; si quidem

non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum astricta legibus. Sed studium 41
 eius generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato. Denique hunc proximo saeculo Themistocles insecutus
 5 est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante iam Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exul interfuit, eodem fere tempore quo
 10 Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum virorum; si quidem uterque cum civis egregius fuisset, 42
 populi ingrati pulsus iniuria se ad hostes contulit conatumque iracundiae suae morte sedavit. Nam etsi aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen
 15 ut huic generi mortis potius adsentiar. At ille ridens: 11
 Tuo vero, inquit, arbitrato; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit.
 20 Nam quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et 43
 summo loco natus summusque vir et paulo aetate posterior, tantum morbo mortuum scripsit et in Attica clam humatum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum im-
 25 molavisset, excepisse sanguinem patera et eo potu mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt, illa mors vulgaris nullam praebebat materiem ad ornatum. Quare quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse Themistocli paria et Corio-
 30 lano, pateram quoque a me sumas licet, praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. Sit 44
 sane, inquam, ut lubet, de isto; et ego cautius posthac historiam adtingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum
 35 fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exerci-

tationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forenses popularesque facile traduxerat. Huius suavitate maxime hilaratae Athenae sunt, huius ubertatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timuerunt. Haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in constituentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes otiique socia et iam bene constitutae civitatis quasi alumna quaedam eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrannis res privatae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens et controversia † natura, artem et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse — nam antea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen et discripte plerosque dicere —; scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum inlustrium disputationes, quae nunc communes appellantur loci; quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset, quod iudicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando vituperandoque rursus affligere; huic Antiphontem Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta; quo neminem unquam melius ullam oravisse capitibus causam, cum se ipse defenderet, [se audiente] locuples auctor scripsit Thucydides; nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse; similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in iudiciis uterentur; sed cum ex eo, quia quasi committeret contra legem 'quo quis iudicio circumveniretur', saepe ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destitisse scribere totumque se ad artes componendas transtulisse. Et Graeciae quidem oratorum partus atque

fontis vides, ad nostrorum annalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentes. Nam ante quam delectata est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa iam memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effe-
 5 cerat. Hoc autem studium non erat commune Graeciae, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Ar- 50
 givum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto homine suspicari lubet. Lacedaemonium vero usque
 10 ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet. At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt 51
 15 maxumique huic laudi habiti honores inlustre oratorum nomen reddiderunt. Nam ut semel e Piraeo eloquentia evecta est, omnes peragravit insulas atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi
 20 sanitatem perderet ac loqui paene dediceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii saniores et Atticorum similiores. Sed de Graecis hac- 52
 25 tenus; et enim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria. Tum Brutus: Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt neque solum non longa, sed etiam breviora quam vellem. Optime, inquam, sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intellegere quam quantum
 30 ex monumentis suspicari licet. Quis enim putet aut celeritatem ingeni L. Bruto illi nobilitatis vestrae 14
 35 principii defuisse? qui de matre savianda ex oraculo Apollinis tam acute arguteque coniecirit; qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem clarissimi regis filium expulerit civitatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis legibus iudiciisque devinxerit; qui conlegae suo 53

imperio abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi
 54 esset oratione persuasum. Videmus item paucis annis post reges exactos, cum plebes prope ripam Anionis ad tertium miliarium consedisset eumque montem, qui 5
 Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias eique ob eam rem honores amplissimos habitos et eum primum ob eam ipsam causam Maximum esse appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse 10
 dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in patres incitatum legibus et contionibus suis mitigaverit. 55
 Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revocaverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum 15
 de captivis recuperandis missus orator; Ti. Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe plurimum ingenio valuisse videatur; M'. Curium, quod is tribunus plebis interrege Appio Caeco deserto homine comitia contra leges habente, cum de plebe consulem 20
 non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit: 56
 quod fuit permagnum nondum lege Maenia lata. Licet aliquid etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum consul esset eodemque tempore sacrificium publicum cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebei 25
 contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat laena amictus ita venit in contionem seditionemque cum auctoritate tum oratione sedavit. Sed eos oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse nihil sane mihi legisse videor: 30
 57 tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. Dicitur etiam C. Flaminius, is qui tribunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim dividendo tulerit, qui consul apud Tarsumenum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verrucosus ora- 35
 tor habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul

fuit. Quem vero extet et de quo sit memoriae pro-15
ditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus
est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor
et idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, prae-
5 sertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mor-
tuo: ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse
mentitum. Est igitur sic apud illum in nono ut opi- 58
nor annali:

Additur orator Cornelius suaviloquenti
10 Ore Cethegus Marcus conlegae Tuditano
Marci filius —

et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit, quae
nunc quidem non tam est in plerisque (latrant enim
iam quidam oratores, non loquuntur), sed est ea laus
15 eloquentiae certe maxuma —

is dictust ollis popularibus olim,
Qui tum vivebant homines atque aevum agi-
tabant,
Flos delibatus populi —

20 probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic in- 59
geni ipsius lumen est eloquentia, qua virum excel-
lentem praeclare tum illi homines florem populi esse
dixerunt —

Suadaeque medulla.

25 *Πειθῶ* quam vocant Graeci, cuius effector est orator,
hanc Suadam appellavit Ennius [eius autem Cethegum
medullam fuisse vult], ut, quam deam in Pericli labris
scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam no-
strum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus consul 60
30 cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque
his consulibus M. Cato modo plane annis CXL ante
me consulem; et id ipsum nisi unius esset Enni testi-
monio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse
multos, oblivione obruisset. Illius autem aetatis qui
35 sermo fuerit ex Naevianis scriptis intellegi potest.

His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus; quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevi producit longius. Nam Plautus P. Claudio L. Porcio, viginti annis post illos quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore.

- 61 Hunc igitur Cethegum consecutus est aetate Cato, qui annis IX post eum fuit consul. Eum nos ut per-
veterem habemus, qui L. Marcio M. Manilio consulibus 10
mortuus est, annis LXXXVI ipsis ante me consullem.
- 16 Nec vero habeo quemquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appi Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et nonnullae mortuorum lauda-
62 tiones forte delectant. Et hercules eae quidem extant: 15
ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monu-
menta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad inlustrandam nobilitatem suam. Quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta men- 20
dosior. Multa enim scripta sunt in eis quae facta non sunt: falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus; ut si ego me a M. Tullio esse dicerem, qui 25
patricius cum Servio Sulpicio consul anno X post ex-
63 actos reges fuit. Catonis autem orationes non minus multae fere sunt quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse — est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus et mortuus et functus omni 30
civium munere, quamquam Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syracusas —; et quodam modo est nonnulla in iis etiam inter ipsos similitudo. Acuti sunt, elegantes faceti breves; sed ille Graecus ab omni
64 laude felicior. Habet enim certos sui studiosos, qui 35
non tam habitus corporis opimos quam gracilitates consecretur, quos, valetudo modo bona sit, tenuitas

ipsa delectat — quamquam in Lysia sunt saepe etiam
 lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius; verum est
 certe genere toto strigosior —, sed habet tamen suos
 laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gau-
 5 deant. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui 17
 quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? At 65
 quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut
 imperatorem; oratorem enim hoc loco quaerimus: quis
 illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in
 10 sententiis argutior? in docendo edisserendoque sub-
 tilior? Refertae sunt orationes amplius centum quin-
 quaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim,
 et verbis et rebus inlustribus. Licet ex his eligant ea
 quae notatione et laude digna sint: omnes oratoriae
 15 virtutes in eis reperientur. Iam vero Origines eius 66
 quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent?
 Amatores huic desunt, sicuti multis iam ante saeculis
 et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. Nam ut horum
 concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis
 20 cum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus
 elatione atque altitudine orationis suae, quod idem
 Lysiae Demosthenes, sic Catonis luminibus obstruxit
 haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed 67
 ea in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Graecis
 25 antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam
 appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hype-
 ridae volunt esse et Lysiae. Laudo. Sed cur nolunt 68
 Catones? Attico genere dicendi se gaudere dicunt.
 Sapienter id quidem; atque utinam imitarentur nec
 30 ossa solum, sed etiam sanguinem! Gratium est tamen,
 quod volunt. — Cur igitur Lysias et Hyperides ama-
 tur, cum penitus ignoretur Cato? Antiquior est huius
 sermo et quaedam horridiora verba. Ita enim tum
 loquebantur. Id muta, quod tum ille non potuit, et
 35 adde numeros ut aptior sit oratio, ipsa verba compone
 et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres
 factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. Ornari 69

orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant *τρόπους*, et sententiarum orationisque formis, quae vocant *σχήματα*: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus

18 Cato. Nec vero ignoro nondum esse satis politum 5
hunc oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una arte dicendi versatur anti- 10
70 quitas. Quis enim eorum qui haec minora animadvertunt non intellegit Canachi signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi; nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen quae 15
non dubites pulera dicere; puleriora etiam Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in pictura ratio est; in qua Zeuxim et Polygnotum et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta 20
71 iam perfecta sunt omnia. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetae, quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri veteres versus ubi sunt?

quos olim Fauni vatesque canebant,
Cum neque Musarum scopulos..... 30
Nec doctis dictis studiosus quisquam erat
ante hunc

ait ipse de se nec mentitur in gloriando: sic enim sese res habet. Nam et Odyssia Latina est sic tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non 35
72 satis dignae quae iterum legantur. Atqui hic Livius

primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano
 consulibus docuit anno ipso ante quam natus est
 Ennius, post Romam conditam autem quartodecimo
 et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur.
 5 Est enim inter scriptores de numero annorum con-
 troversia. Accius autem a Q. Maxumo quintum con-
 sule captum Tarento scripsit Livium annis XXX post
 quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos
 in antiquis commentariis invenimus, docuisse autem 73
 10 fabulam annis post XI C. Cornelio Q. Minucio con-
 sulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio
 voverat. In quo tantus error Acci fuit, ut his con-
 sulibus XL annos natus Ennius fuerit: quoi si aequalis
 fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus
 15 fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos 19
 consules, et Plautus et Naevius. Haec si minus apta 74
 videntur huic sermoni, Brute, Attico adsigna, qui me
 inflammavit studio inlustrum hominum aetates et
 tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et
 20 delector ista quasi notatione temporum et ad id quod
 instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus, istam
 diligentiam esse accommodatam puto. Recte, inquam, 75
 Brute, intellegis. Atque utinam extarent illa carmina,
 quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse
 25 cantitata a singulis convivis de clarorum virorum
 laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! Tamen
 illius, quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius,
 bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. Sit 76
 Ennius sane, ut est certe, perfectior; qui si illum, ut
 30 simulat, contemneret, non omnia bella persequens
 primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset.
 Sed ipse dicit cur id faciat. 'Scripsere', inquit, 'alii
 rem vorsibus' — et luculente quidem scripserunt,
 etiam si minus quam tu polite. Nec vero tibi aliter
 35 videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si
 fateris, vel, si negas, surripuisti.

Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flami- 77

nius C. Varro Q. Maximus Q. Metellus P. Lentulus
 P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit.
 Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse.
 Filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a
 Paulo adoptavit, si corpore valisset, in primis habitus 5
 20 esset disertus; indicant cum oratiunculae tum historia
 78 quaedam Graeca scripta dulcissime. Numeroque eodem
 fuit Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritis-
 sumus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus
 autem C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium no- 10
 bilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in
 numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus
 atque elegans. Iam enim erat unctior quaedam splen-
 didiorque consuetudo loquendi. Nam hoc praetore
 ludos Apollini faciente cum Thyesten fabulam docuisset, 15
 Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius.
 79 Erat isdem temporibus Ti. Gracchus P. F., qui bis
 consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud
 Rhodios; quem civem cum gravem tum etiam elo-
 quentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, 20
 qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et
 censor fuit. habitum eloquentem aiunt, illius qui sacra
 acceperit filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum
 C. Figulo consul fuit. Q. Nobiliorem M. F. iam patrio
 instituto deditum studio litterarum — qui etiam 25
 Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat,
 civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset —
 et T. Annum Lusum huius Q. Fulvi conlegam non
 80 indisertum dicunt fuisse; atque etiam L. Paulus Africani
 pater personam principis civis facile dicendo tuebatur. 30
 Et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque
 et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso
 anno contra Ser. Galbam ad populum summa con-
 21 tentione dixisset, quam etiam orationem scriptam
 81 reliquit — sed vivo Catone minores natu multi uno 35
 tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is
 qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lu-

cullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. F. Iulius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus
 5 isdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is cuius quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fanni annalibus. Tum ipse L. Cotta
 10 est veterator habitus; — sed C. Laelius et P. Africanus in primis eloquentes, quorum extant orationes, ex quibus existumari de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos aetate paulum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is
 15 princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut auget rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo huius, quem constat
 20 eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laeli aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis itaque exaruerunt, vix iam ut appareant.

De ipsius Laeli et Scipionis ingenio quamquam
 25 ea est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Laelio inlustrior. At oratio Laeli de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Laeli quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo
 30 tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius. Sed est mos hominum, ut
 35 bellica laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Laelium: sic ingeni litterarum eloquentiae sapientiae

denique etsi utrique primas, priores tamen libenter
deferunt Laelio. Nec mihi ceterorum iudicio solum
videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita
85 tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis
rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent 5
22 in suum cuique tribuendo. Memoria teneo Smyrnae me
ex P. Rutilio Rufo audivisse, cum diceret adulescentulo
se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D.
Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaue
quaerent. Nam cum in silva Sila facta caedes esset 10
notique homines interfecti insimulareturque familia,
partim etiam liberi societatis eius, quae picarias de
P. Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decre-
visse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent
86 consules. Causam pro publicanis accurate, ut semper 15
solitus esset, eleganterque dixisse Laelium. Cum con-
sules re audita AMPLIUS de consilii sententia pro-
nuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium
multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem
modo a consulibus rem esse prolatam. Tum Laelium, 20
cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias
et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se
quae fecisset honoris eorum causa studiose accurateque
fecisse, sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba,
quod is in dicendo atrocior acriorque esset, gravius 25
et vehementius posse defendi. Itaque auctoritate
C. Laeli publicanos causam detulisse ad Galbam;
87 illum autem, quod ei viro succedendum esset, vere-
cunde et dubitanter recepisse. Unum quasi comperen-
dinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in 30
consideranda causa componendaque posuisse; et cum
cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum
domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret
et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei
nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis 35
commentatum in quadam testudine cum servis litteratis
fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore solitus

esset. Interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedis eo colore et iis oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. Addebat etiam idque ad 88 rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos
 5 exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magna expectatione, plurimis audientibus, coram ipso Laelio sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut
 10 nulla fere pars orationis silentio praeteriretur. Itaque multis querelis multaque miseratione adhibita socios omnibus approbantibus illa die quaestione liberatos 23 esse. Ex hac Rutili narratione suspicari licet, cum 89 duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter
 15 disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad animos audientium permovendos, multoque plus proficiat is qui inflammet iudicem quam ille qui doceat, elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. Quae quidem vis tum maxime cognita est, cum Lusitanis
 20 a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existimabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis populum incitante et rogationem in Galbam privilegi similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem
 25 in Origines suas rettulit, paucis ante quam mortuus est an diebus an mensibus. Tum igitur nihil recusans 90 Galba pro sese et populi Romani fidem implorans cum suos pueros tum C. Galli etiam filium flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit
 30 propter recentem memoriam clarissimi patris; isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus eius intellegi potest. Cum haec 91
 35 dixissem et paulum interquievissem: Quid igitur, inquit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat?

quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino
 24 scripti reliquerunt. Nec enim est eadem, inquam,
 Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi
 quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia
 nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet 5
 ad forensem — pleraeque enim scribuntur orationes
 92 habitae iam, non ut habeantur —; alios non laborare,
 ut meliores fiant — nulla enim res tantum ad dicen-
 dum proficit quantum scriptio —: memoriam autem
 in posterum ingeni sui non desiderant, cum se putant 10
 satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque
 etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium
 sua scripta non venerint; alios, quod melius putent
 dicere se posse quam scribere, quod peringeniosis
 hominibus neque satis doctis plerumque contingit, ut 15
 93 ipsi Galbae. Quem fortasse vis non ingeni solum sed
 etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem in-
 cendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et
 vehemens esset oratio; dein cum otiosus stilum pren-
 derat motusque omnis animi tanquam ventus hominem 20
 defecerat, flaccescebat oratio. Quod iis qui limatius
 dicendi consecantur genus accidere non solet, propterea
 quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille
 utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor
 animi non semper adest, isque cum consedit, omnis 25
 94 illa vis et quasi flamma oratoris extinguitur. Hanc
 igitur ob causam videtur Laeli mens spirare etiam in
 scriptis, Galbae autem vis occidissee.
 25 Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium
 L. et Sp. Mummi fratres, quorum extant amborum 30
 orationes; simplex quidem Lucius et antiquus, Spurius
 autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior;
 fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multae sunt
 Sp. Albinii orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum
 Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum 35
 95 fuisse. P. etiam Popilius cum civis egregius tum non
 indisertus fuit; Gaius vero filius eius disertus, Gaiusque

Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque
 expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis
 genus. Eodemque in genere est habitus is, qui iniuria
 accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus
 5 optimis constantissimus M. Octavius. At vero M. Aemi-
 lius Lepidus, qui est Porcina dictus, isdem temporibus
 fere quibus Galba, sed paulo minor natu et summus
 orator est habitus et fuit, ut apparet ex orationibus,
 scriptor sane bonus. Hoc in oratore Latino primum 96
 10 mihi videtur et levitas apparuisse illa Graecorum et
 verborum comprehensio et iam artifex, ut ita dicam,
 stilus. Hunc studiose duo adulescentes ingeniosissimi
 et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire
 soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum de
 15 senioribus pauca dixerō. Q. enim Pompeius non con-
 temptus orator temporibus illis fuit, qui summos
 honores homo per se cognitus sine ulla commenda-
 tione maiorum est adeptus. Tum L. Cassius multum 97
 potuit non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non
 20 liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate po-
 pularis, cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso
 tribunus plebis diu restitit, M. Lepido consule adiu-
 vante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod
 eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur.
 25 Tum duo Caepiones multum clientes consilio et lingua,
 plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex.
 Pompei sunt scripta nec nimis extenuata, quamquam 26
 veterum est similis, et plena prudentiae. P. Crassum 98
 30 valde probatum oratorem isdem fere temporibus ac-
 cepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit
 quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum
 summo illo oratore, Ser. Galba, cuius Gaio filio filiam
 suam conlocaverat, adfinitate sese devinxerat et cum
 esset P. Muci filius fratremque haberet P. Scaevolam,
 35 domi ius civile cognoverat. In eo industriam constat
 summam fuisse maxumamque gratiam, cum et con-
 suleretur plurimum et diceret. Horum aetatibus 99

adiuncti duo C. Fanni C. M. filii fuerunt; quorum Gai filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem. Tum Atticus: Quid ergo? estne ista Fanni? nam varia opinio pueris nobis erat. 5 Alii a C. Persio litterato homine scriptam esse aiebant, illo quem significat valde doctum esse Lucilius; alii multos nobilis, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse. Tum ego: Audivi equidem ista, 10 inquam, de maioribus natu, sed numquam sum ad- ductus ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec 15 eiusmodi est, ut a pluribus confusa videatur — unus enim sonus est totius orationis et idem stilus —, nec de Persio reticisset Gracchus, cum ei Fannius de Menelao Maratheno et de ceteris obiecisset; praesertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis. Nam et causas defensitavit et tribunatus eius arbitrio et auctori- 20 tate P. Africani gestus non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. filius, C. Laeli gener, et moribus et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem, 101 quia cooptatus in augurum conlegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam 25 sibi minorem natu generum praetulisset — cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse —, is tamen instituto Laeli Panaetium audiverat. Eius omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspicui potest, 30 quae neque nimis est infans neque perfecte diserta. Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse 102 dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Al- bucium. Is oratorum in numero non fuit, iuris civilis intellegentia atque omni prudentiae genere 35 praestitit. L. Caelius Antipater scriptor, quem- admodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus,

iuris valde peritus, multorum etiam ut L. Crassi magister.

Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis²⁷
mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale¹⁰³
⁵ ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his
viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter
turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia
foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re
publica est interfectus; alter propter perpetuam in
¹⁰ populari ratione levitatem morte voluntaria se a se-
veritate iudicum vindicavit. Sed fuit uterque summus
orator. Atque hoc memoria patrum teste dicimus;
nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum¹⁰⁴
satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque ple-
¹⁵ nissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris
a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper
habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam
adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae tem-
poribus illis disertissimum. Sed ei breve tempus ingeni-
²⁰ augendi et declarandi fuit; Carbo, quoi vita suppeditavit,¹⁰⁵
est in multis iudiciis causisque cognitus. Hunc qui
audierant prudentes homines, in quibus familiaris
noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consu-
latu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem
²⁵ et satis acrem atque eundem et vehementem et valde
dulcem et perfacetum fuisse dicebat; addebat industrium
etiam et diligentem et in exercitationibus commenta-
tionibusque multum operae solitum esse ponere. Hic¹⁰⁶
optimus illis temporibus est patronus habitus eoque
³⁰ forum tenente plura fieri iudicia coeperunt. Nam et
quaestiones perpetuae hoc adulescente constitutae sunt,
quae antea nullae fuerunt; L. enim Piso tribunus plebis
legem primus de pecuniis repetundis Censorino et
Manilio consulibus tulit — ipse etiam Piso et causas
³⁵ egit et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit,
isque et orationes reliquit, quae iam evanuerunt, et
annalis sane exiliter scriptos —; et iudicia populi,

quibus aderat Carbo, iam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

28

107 Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta sum audire solitus, et dicere non inculcte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam Graecis ut temporibus illis eruditus. Quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maxumo L. Pauli nepoti; et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus 108 vementem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; isdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratusque quam ceteri; P. Scaevola 15 valde prudenter et acute; paulo etiam copiosius nec multo minus prudenter M. Manilius. Appi Claudii volubilis, sed paulo fervidior oratio. Erat in aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta 20 sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut vita sic 109 oratione etiam turbulentus. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C. Gracchum collegam iterum tribunum fregit, vir et oratione gravis et auctoritate, eique 25 proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum aetate antecedens. Fuit enim M. Lepido et L. Oreste consulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci filius, qui cum Q. Aelio consul fuit; sed is omnia summa sperans aedilicius est mortuus. Nam de T. Flaminio, quem ipse vidi, nihil 29 accepi nisi Latine diligenter locutum.

29

110 His adiuncti sunt C. Curio M. Scaurus P. Rutilius C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet 35 dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, et est uterque in multis causis versatus. Erat in

quibusdam laudandis viris, etiam si maximi ingeni non essent, probabilis tamen industria; quamquam his quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. Neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere; ne id quidem satis est, nisi id quod dicitur fit voce voltu motuque conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua¹¹¹ etiam si quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest.

¹⁰ In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocina medio-¹¹² criter aptum videbatur, ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps, vel maxume; significabat enim non prudentiam solum, sed quod maxume rem continebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset; quamquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. Huius

²⁰ et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta sane utiles, quos nemo legit; at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus anteponendam.

²⁵ Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero³⁰ fuit. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere¹¹³ dicendi versatus est. Erat uterque natura vehemens et acer; itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus

³⁰ designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit. Multaque opera multaque industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. Sunt eius orationes ieiunae; multa prae-¹¹⁴

³⁵ clara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus, Panaeti auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen

esse exile nec satis populari adsensioni accommodatum. Itaque illa, quae propria est huius disciplinae, philosophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et
 115 stabilis inventa est. Qui quom innocentissimus in iudicium vocatus esset, quo iudicio convolsam penitus 5
 scimus esse rem publicam, cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum voluit. Dixit ipse pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius — et is quidem tamen ut orator, quamquam erat ad- 10
 modum adulescens —, et Q. Mucius enucleate ille quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia, quam genus illud iudici et magnitudo
 116 causae postulabat. Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis; utrumque tamen 15
 laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria laude caruerunt. Volo enim ut in scaena sic etiam in foro non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo 20
 31 veritas, non molesta.

Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius
 117 Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos; nullo in oratorum numero, sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat, paulo etiam durior; qui 25
 quidem in tribunatu iudicaverit contra P. Africani avunculi sui testimonium vacationem augures quo minus iudiciis operam darent non habere; sed ut vita sic oratione durus incultus horridus; itaque honoribus maiorum respondere non potuit. Fuit autem constans 30
 civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio. [Sunt etiam in Gracchum Tuberonis; is fuit mediocris in dicendo, doctissimus
 118 in disputando.] Tum Brutus: Quam hoc idem in nostris contingere intellego quod in Graecis, ut omnes 35
 fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciant sintque architecti paene verborum, idem traducti

a disputando ad dicendum inopes reperiantur. Unum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam
 5 video fuisse. Et ego: Non, inquam, Brute, sine causa,¹¹⁹ propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quem admodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris eorumque more se exercuit. Quod si omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. Quo magis tuum, Brute,¹²⁰ iudicium probo, qui eorum [id est ex vetere Academia]
 15 philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et copia; quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per
 20 sese nec sine ea orator esse perfectus. Nam ut Stoicorum astrictior est oratio aliquantoque contractior, quam aures populi requirunt, sic illorum liberior et latior, quam patitur consuetudo iudiciorum et fori. Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic¹²¹
 25 aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. Quis Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur — idque apparet ex genere et granditate verborum; dicit etiam in quadam epistula hoc ipse de
 30 sese —, sed et huius oratio in philosophiam tralata pugnacior, ut ita dicam, videtur et illorum in iudicia pacatior.

Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et³² gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et¹²²
 35 vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur eiusdem aetatis fere sane inlustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existumari

potest: sunt enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu
 nobilis oratio. Nobis quidem pueris haec omnium
 optima putabatur, quae vix iam comparet in hac turba
 123 novorum voluminum. Praeclare, inquit Brutus, teneo
 qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego [inquam]: 5
 Intellego, Brute, quem dicas; certe enim et boni ali-
 quid adtulimus iuventuti, magnificentius quam fuerat
 genus dicendi et ornatius; et nocuimus fortasse, quod
 veteres orationes post nostras, non a me quidem —
 meis enim illas antepono —, sed a plerisque legi sunt 10
 desitae. Me numera, inquit, in plerisque; quamquam
 video mihi multa legenda iam te auctore, quae antea
 124 contemnebam. Atqui haec, inquam, de incestu laudata
 oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis,
 de rumore loci sane inanes, verum tamen nondum 15
 tritis nostrorum hominum auribus nec erudita civitate
 tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit
 et illustria et in numero patronorum fuit, ut eum
 33 mirer, cum et vita suppeditavisset et splendor ei non
 defuisset, consulem non fuisse. Sed ecce in manibus 20
 125 vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et
 doctus a puero C. Gracchus. Noli enim putare quem-
 quam, Brute, pleniorum aut uberiorum ad dicendum
 fuisse. Et ille: Sic prorsus, inquit, existumo atque
 istum de superioribus paene solum lego. Immo plane, 25
 inquam, Brute, legas censeo. Damnum enim illius
 immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae
 126 fecerunt. Utinam non tam fratri pietatem quam patriae
 praestare voluisset! Quam ille facile tali ingenio, diutius
 si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam con- 30
 secutus! Eloquentia quidem nescio an habuisset parem
 neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis genere
 toto gravis. Manus extrema non accessit operibus
 eius; praeclare inchoata multa, perfecta non plane.
 Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam 35
 alius, iuventuti; non enim solum acuere, sed etiam
 alere ingenium potest.

Huic successit aetati C. Galba, Servi illius elo-¹²⁷
 quentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris
 periti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant
 etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu.
⁵ Nam rogatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis
 invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est.
 Extat eius peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto
 in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus.
 Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post
¹⁰ Romam conditam iudicio publico est condemnatus.³⁴
 P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum¹²⁸
 ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo
 cuivis erat par et omnes sale facetiisque superabat.
 Eius conlega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus
¹⁵ — nam P. Popilium vi C. Gracchi expulsus sua
 rogatione restituit —, vir et acer et non indisertus,
 tristis exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege
 [Mamilia quaestio] C. Galbam sacerdotem et quattuor
 consulares L. Bestiam C. Catonem Sp. Albinum civem-
²⁰ que praestantissimum L. Opimium, Gracchi inter-
 fectorem, a populo absolutum, cum is contra populi
 studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt. Huius¹²⁹
 dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis im-
 probus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria
²⁵ temporibus isdem fere, sed longius aetate proventus,
 habitus est sane, ut ita dicam, lutulentus asper male-
 dicus; genere toto paulo fervidior atque commotior,
 diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus
 auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis
³⁰ in iure civili et cum virtute tum etiam ipso orationis
 genere liber; cuius orationes pueri legebamus, quas
 iam reperire vix possumus. Atque et acri ingenio et¹³⁰
 sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius
 Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum,
³⁵ non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat.
 Itaque consilio eius, cum volebant, homines utebantur,
 patrocinio, cum licebat. Isdem temporibus M. Brutus,

in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui, cum tanto nomine esset patremque optimum virum habuisset et iuris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non petivit, sed fuit accusator vehemens et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audiavi iam senem, cum ab L. Sabellio multam lege Aquilia [de iustitia] petivisset. Non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem qui suspiciosius aut criminosis diceret audivisse me neminem. Doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius plane Graecus. Loquor, ut opinor; sed licet ex orationibus iudicare. Fuit autem Athenis adulescens, perfectus Epicurius evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus. Multae litterae, summa non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini sermonis integritas; quae perspicui cum ex orationibus eius potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophontio genere sermonis misit ad A. Furium poetam, familiarem suum; qui liber nihilo notior est quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. Tum Brutus: Mihi quidem, inquit, nec iste notus est nec illi; — sed haec mea culpa est, numquam enim in manus inciderunt — nunc autem et a te sumam et conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus; quae laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium cognovisti, noli expectare quid dicam. Quamquam quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia tum

elegans quoddam et eruditum orationis genus. Nec¹³⁴ habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum, sed erat talis ut, cum quosdam audires qui tum erant praestantes, videretur esse inferior, cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quaereris. Q. Metellus Numidicus et eius conlega M. Silanus¹³⁵ dicebant de re publica, quod esset illis viris et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe dicebat, sed polite; Latine vero in primis est eleganter locutus. Quae laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit; nam flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum. Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, qui fortuna belli erimini, invidia populi calamitati fuit.³⁶ Tum etiam C. L. Memmii fuerunt oratores mediocres,¹³⁶ accusatores acres atque acerbi; itaque in iudicium capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcellus Aesernini pater non ille quidem in patronis, sed et in promptis tamen et non inexercitatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus. L. etiam Cotta praetorius in mediocrium oratorum¹³⁷ numero, dicendi non ita multum laude processerat, sed de industria cum verbis tum etiam ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitabatur antiquitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluribus intellego me non ita disertos homines et rettulisse in oratorum numerum et relaturum. Est enim propositum conligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo quod dicam existimari potest. Quam multi enim iam ora-¹³⁸tores commemorati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix,

ut dudum ad Demosthenen et Hyperiden, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

37 Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo
 139 quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent,
 ut ab imperatore equites pedites levis armatura, sic
 ab illo in maxime oportunitis orationis partibus con-
 locabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis 10
 suspicio; imparatus semper aggredi ad dicendum vide-
 batur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non
 numquam viderentur non satis parati ad cavendum
 140 fuisse. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo
 sermone — itaque diligenter loquendi laude caruit 15
 neque tamen est admodum inquinata locutus —, sed
 illa, quae proprie laus oratoris est in verbis, — nam
 ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante
 dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua
 sponte quam quod est a plerisque neglectum: non enim 20
 tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire,
 neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani
 proprium videtur; — sed tamen Antonius in verbis
 et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam
 ponderis, et conlocandis et comprehensione devinciendis 25
 nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat;
 verum multo magis hoc idem in sententiarum orna-
 141 mentis et conformationibus. Quo genere quia praestat
 omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est
 princeps iudicatus. *Σχήματα* enim quae vocant Graeci, 30
 ea maxime ornant oratorem eaque non tam in verbis
 pingendis habent pondus quam in inluminandis sen-
 38 tentiis. Sed cum haec magna in Antonio tum actio
 singularis; quae si partienda est in gestum atque
 vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum 35
 sententiis congruens: manus humeri latera suppositio
 pedis status incessus omnisque motus [cum verbis

sententiisque consentiens]; vox permanens, verum sub-
 rauca natura. Sed hoc vitium huic uni in bonum
 convertebat. Habebat enim flebile quiddam [in que-¹⁴²
 stionibus] aptumque cum ad fidem faciendam tum ad
 5 misericordiam commovendam: ut verum videretur in
 hoc illud, quod Demosthenen ferunt ei, qui quaesivisset
 quid primum esset in dicendo, actionem; quid secun-
 dum, idem et idem tertium respondisse. Nulla res
 magis penetrat in animos eosque fingit format flectit
 10 talisque oratores videri facit, qualis ipsi se videri volunt.

Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant¹⁴³
 L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita iudicabant,
 neminem esse, qui horum altero utro patrono cuius-
 quam ingenium requireret. Equidem quamquam An-
 15 tonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso
 nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa
 gravitas, erat cum gravitate iunctus facetiarum et ur-
 banitatis oratorius, non scurrilis lepos, Latine loquendi
 accurata et sine molestia diligens elegantia, in disse-
 20 rendo mira explicatio; cum de iure civili, cum de
 aequo et bono disputaretur, argumentorum et simili-
 tudinum copia. Nam ut Antonius coniectura movenda³⁹
 aut sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim¹⁴⁴
 habebat: sic in interpretando, in definiendo, in expli-
 25 canda aequitate nihil erat Crasso copiosius; idque cum
 saepe alias tum apud centumviros in M. Curi causa
 cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum¹⁴⁵
 pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum
 Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur,
 30 paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque
 copia; atque ita tum ab his patronis aequalibus et
 iam consularibus causa illa dicta est, cum uterque ex
 contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium
 iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentis-
 35 simus Scaevola putaretur. Qui quidem cum peracutus
 esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo ve-
 rum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem

146 cum summa brevitate mirabiliter aptus. Quare sit
 nobis orator in hoc interpretandi explanandi edisse-
 rendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in
 augendo, in ornando, in refellendo magis existumator
 40 metuendus quam admirandus orator. Verum ad Cras- 5
 147 sum revertamur. Tum Brutus: Etsi satis, inquit, mihi
 videbar habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas
 audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebar propter fa-
 miliaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi eius
 dicendi tanta laus nota non erat; itaque cepi volupta- 10
 tem tam ornatum virum tamque excellens ingenium
 148 fuisse in nostra re publica. Hic ego: Noli, inquam,
 Brute, existimare his duobus quicquam fuisse in nostra
 civitate praestantius. Nam ut paulo ante dixi consul-
 torum alterum disertissimum, disertorum alterum con- 15
 sultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles
 erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius
 te malles similiorem. Crassus erat elegantium par-
 cissimus, Scaevola parcorum elegantissimus; Crassus
 in summa comitate habebat etiam severitatis satis, 20
 Scaevolae multa in severitate non deerat tamen co-
 149 mitas. Licet omnia hoc modo; sed vereor ne fingi
 videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res
 se tamen sic habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra,
 Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque ho- 25
 rum medium quiddam volebat sequi; sed ita cadebat,
 ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam
 150 totam haberet. Tum Brutus: Cum ex tua oratione
 mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cogno-
 visse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quam- 30
 dam vobis cum illis similitudinem iudico. Quonam,
 inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit,
 tantum iuris civilis scire voluisse, quantum satis esset
 oratori, et Servius eloquentiae tantum assumpsisse, ut
 ius civile facile posset tueri; aetatesque vestrae, ut 35
 41 illorum, nihil aut non fere multum differunt. Et ego:
 151 De me, inquam, dicere nihil est necesse; de Servio

autem et tu probe dicis et ego dicam quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studi quam illum et ad dicendum et ad omnis bonarum rerum disciplinas adhibuisse. Nam et in isdem exercitationibus
 5 ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; et inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus. Atque haud scio an par principibus esse potuisset; sed fortasse maluit,
 10 id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo aetatis, sed eorum etiam qui fuissent in iure civili esse princeps. Hic Brutus: Ain tu? inquit. Etiamne
 Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis? Sic enim, inquam, Brute, existimo, iuris civilis magnum usum
 15 et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem in hoc uno; quod numquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partis, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua
 20 primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus propositis essent quaeque non essent consequentia. Hic enim adtulit hanc artem omnium artium maxu-
 25 mam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur aut agebantur. Dialecticam mihi videris
 dicere, inquit. Recte, inquam, intellegis; sed adiunxit etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime perspicui potest. Cumque discendi causa duo-
 30 bus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo C. Aquilio Gallo: Galli hominis acuti et exercitati promptam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaque superavit; Balbi docti et eruditi hominis in utraque re consideratam tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus. Sic et habet, quod uterque eorum habuit, et explevit, quod utrique defuit. Itaque ut Crassus mihi videtur

sapientius fecisse quam Scaevola — hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur; ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scaevola —, sic Servius sapientissime, cum duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae, perfecit ut altera praestaret omnibus, ex altera tantum assumeret, quantum esset et ad tuendum ius civile et ad optinendam consularem dignitatem satis. Tum Brutus: Ita prorsus, inquit, et antea putabam — audiui enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset, vellem cognoscere — et nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu; quod cum per se dolendum est tum multo magis consideranti ad quos ista non tralata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus: Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut sileremus; itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi sed ne lugendi quidem finem reperiemus. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, expectabatur, audiebatur; a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, expectatione dignus videbatur. Non multa iactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra supplisio pedis; vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae; quodque difficile est: idem et perornatus et

perbrevis; iam in altercando invenit parem neminem.¹⁵⁹
 Versatus est in omni fere genere causarum; mature
 in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Car-
 bonem eloquentissimum hominem admodum adulescens;
 5 summam ingeni non laudem modo sed etiam admira-
 tionem est consecutus. Defendit postea Liciniam vir-¹⁶⁰
 ginem, cum annos XXVII natus esset. In ea ipsa
 causa fuit eloquentissimus orationisque eius scriptas
 quasdam partis reliquit. Voluit adulescens in colonia
 10 Narbonensi causae popularis aliquid attingere eamque
 coloniam, ut fecit, ipse deducere; extat in eam legem
 senior, ut ita dicam, quam aetas illa ferebat oratio.
 Multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus ut,
 nisi in eo magistratu cenavisset apud praeconem Gra-
 15 nium idque nobis bis narravisset Lucilius, tribunum
 plebis nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Brutus;¹⁶¹
 sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quicquam audi-
 visse videor et eum conlegam Crassi credo fuisse. -
 Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed
 20 tribunus anno post fuit eoque in Rostris sedente suasit
 Serviliam legem Crassus; nam censuram sine Scaevola
 gessit: eum enim magistratum nemo unquam Scaevo-
 larum petivit. Sed haec Crassi cum edita oratio est,
 quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta
 25 tum habebat annos totidemque annis mihi aetate prae-
 stabat. His enim consulibus eam legem suasit, quibus
 nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule natus
 et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius.
 Quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas
 30 in qua aetate extitisset posset notari et intellexeretur
 iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil
 ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia,
 a iure civili, ab historia fuisset instructor. Erit, in-⁴⁴
 quit Brutus, aut iam est iste quem expectas? Nescio¹⁶²
 35 inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu pro
 Q. Caepione † defensione iuncta non brevis ut lau-
 datio, ut oratio autem brevis; postrema censoris

oratio, qua anno duodequingagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color; quin etiam comprehensio et ambitus ille verborum, si sic *περίοδος* appellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae *κῶλα* 5

163 Graeci vocant, dispertiebat orationem lubentius. Hoc loco Brutus: Quando quidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memo- 10 riam sui tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis

164 orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. Et ego: Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio; in qua et auctoritas 15 ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicium et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt; plura etiam 20 dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis nec explicatis intellegi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium conlegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus unquam 25

165 habita maioribus. Et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens; Antoni genus dicendi multo aptius iudiciiis quam contionibus.

45 Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis 30 in eo fuisse orationis atque ingeni, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur; quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis amicis eius, in re publica ipsius digni- 35

166tati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus nu-

meratus est; qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione sodalitate conlegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consulatus petitione superavit. Eodem tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem
 5 et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quandam mediocritatem adferebat. Eiusdem¹⁶⁷ fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo iudicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire.
 10 Huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo scriptae esse videantur. Easdem argutias in tragoedias satis ille quidem acute, sed parum tragice transtulit. Quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo per-
 15 argutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum¹⁶⁸ C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator, in eo genere sane probabilis. Doctus autem Graecis litteris propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius M. Antoni perfamiliaris, cuius praefectus cum
 20 esset in Cilicia est interfectus; is qui accusavit C. Fimbriam, M. Mari Gratidiani pater.

Atque etiam apud socios et Latinos oratores ha-⁴⁶
 25 biti sunt Q. Vettius Vettianus e Marsis, quem ipse¹⁶⁹ cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles quam docti et Graecis litteris et Latinis; C. Rusticelius Bononiensis, is quidem et exercitatus et natura volubilis; omnium autem eloquentissimus
 30 extra hanc urbem T. Betucius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot orationes Asculi habitae; illa Romae contra Caepionem nobilis sane, quod orationi Caepionis ore respondit Aelius, qui scriptitavit orationes multis, orator ipse numquam fuit. Apud maiores autem no-¹⁷⁰
 35 stros video disertissimum habitum ex Latio L. Papi- rium Fregellanum Ti. Gracchi P. F. fere aetate; eius etiam oratio est pro Fregellanis colonisque Latinis

habita in senatu. Tum Brutus: Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem quod urbanis? praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio.

171 Et Brutus: Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis 5
color? Nescio inquam; tantum esse quemdam scio. Id tu, Brute, iam intelleges, cum in Galliam veneris; audies tum quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt; illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinuit 10
quiddam et resonat urbanius. Nec hoc in oratoribus 172 modo apparet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tineam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare. Eon, inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso; 15
sed Tineam non minus multa ridicule dicentem Granus obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et respondisset illa atque addidisset 'hospes, 20
non pote minoris', tulisse eum moleste se non effugere hospitis speciem, quom aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur omnium. Sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est ad nostros revertamur. 25

47 Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Phi-
173 lippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferet, neque secundum tamen neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum nu-
meraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit, nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quae qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna 35
diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis

sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis, Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo et maledicto facetus. Horum aetati prope con-174 iunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quam
 5 ut nescires quid ei deesset; nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat eius aetas; multam tamen operam amicis et utilem praebuit, atque ita diu vixit, ut multarum
 10 aetatum oratoribus implicaretur. Multum etiam in175 causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus litteris et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite Gnaeusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum
 15 optinebat. Nam Sex. frater eius praestantissimum ingenium contulerat ad summam iuris civilis et ad perfectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. † Item in iure et ante hos M. Brutus et paulo post eum
 20 C. Billienus homo per se magnus prope simili ratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias incidisset. Cn. autem Octavi eloquentia, quae fuerat ante176 consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in
 25 dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus; eloquentis enim videbare, non sedulos velle conquirere.

Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Iulius⁴⁸
 L. F. et superioribus et aequalibus suis omnibus prae-¹⁷⁷
 30 stitit oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem tragoediis lenitas eius non sine nervis perspici potest. Eius aequalis P. Cethegus, cui de re pu-178
 35 blica satis suppeditabat oratio — totam enim tenebat eam penitusque cognoverat; itaque in senatu consularium auctoritatem adsequebatur —; sed in causis

publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vispillo et acutus et iuris peritus; nam Ofella contionibus aptior quam iudiciis. Prudens etiam T. Amius Velina et in eius generis causis orator sane tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Iuventius nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et callidus et in capiendo adversario versutus et praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intellegentia.

179 Cuius auditor P. Orbius meus fere aequalis in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus plebis L. Sullae imperatori diem dixit. Eius conlega P. Ma-

180 gius in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splendore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. F. tribunicius, quo accusante P. Sextius praeter designatus damnatus est ambitus; is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetudine fuisset.

49 Atque ego praeclare intellego me in eorum com-

181 memoratione versari qui nec habiti sint oratores neque fuerint, praeteririque a me aliquot ex veteribus memoracione aut laude dignos. Sed hoc quidem ignoracione; quid enim est superioris aetatis quod scribi possit de eis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? de his autem, quos ipsi vidimus, neminem fere praetermittimus [eorum quos aliquando dicentis vidimus]. Volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maxumis praemiis eloquentiae

propositis omnis cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de uno quoque dicam, ut intellegi possit quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Isdem fere temporibus aetate
 5 inferiores paulo quam Iulius, sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta P. Sulpicius Q. Varius Cn. Pomponius C. Curio L. Fufius M. Drusus P. Antistius; nec ulla aetate uberior oratorum fetus fuit. Ex his Cotta et
 10 Sulpicius cum meo iudicio tum omnium facile primas tulerunt. Hic Atticus: Quo modo istuc dicis, inquit, cum tuo iudicio tum omnium? Semperne in oratore probando aut improbando volgi iudicium cum intelligentium iudicio congruit? An alii probantur a multitudine, alii autem ab iis qui intellegunt? Recte requiris, inquam, Attice; sed audies ex me fortasse quod
 15 non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice, disputationem hanc de oratore probando aut improbando multo malim tibi et Bruto placere, eloquentiam
 20 autem meam populo probari velim. Et enim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari. Nam quid in dicendo rectum sit aut pravum ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam iudicare; qualis vero sit orator ex eo, quod
 25 is dicendo efficiet, poterit intellegi. Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non
 30 adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore necne, ut ii qui audiunt ita afficiantur ut orator velit, volgi adsensu et populari adprobatione iudicari solet. Itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis
 35 hominibus cum populo dissensio fuit. An censes, dum illi viguerunt quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum volgi iudicio et doctorum fuisse? De populo si

quem ita rogavisses: Quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferret, quem nosmet ipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? Nemo profecto; id enim ipsum est summi oratoris summum oratorem populo videri. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum: Mihi cane et Musis; ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, Mihi cane et populo, mi Brute dixerim, ut qui audient quid efficiatur, ego etiam cur id efficiatur intellegam. Credit eis quae dicuntur qui audit oratorem, vera putat, adsentitur probat, fidem facit ratio: tu artifex quid quaeris amplius? Delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur: quid habes quod disputes? Gaudet dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; irascitur mitigatur, sperat timet; haec perinde accidunt, ut eorum qui adsunt mentes verbis et sententiis et actione tractantur; quid est quod expectetur docti alicuius sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Denique hoc specimen est popularis iudici, in quo numquam fuit populo cum doctis intellegentibusque dissensio. Cum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis unquam ex his excellere iudicatus est volgi iudicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio quin aut Antonium optaret aut Crassum? Aderant multi alii; tamen utrum de his potius dubitasset aliquis, quin alterum nemo. Quid, adulescentibus nobis cum esset Cotta et Hortensius, num quis, quoi quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat? Tum Brutus: Quid tu, inquit, quaeris alios? de te ipso nonne quid optarent rei, quid ipse Hortensius

iudicaret videbamus? qui cum partiretur tecum causas,
 — saepe enim interfui — perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam, et mihi benivolentia, credo, ductus tribuebat omnia. Sed ego quae de me populi sit opinio nescio; de reliquis hoc adfirmo, qui volgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegendum quoque iudicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem¹⁹¹ Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt: qui cum convocatis auditoribus legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent, Legam, inquit, nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est centum milium. Et recte; poema¹⁵ enim reconditum paucorum adprobationem, oratio popularis adsensum volgi debet movere. At si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a ceteris, verbum facere non posset. Quid tu, Brute, posses, si te ut Curionem quondam¹⁹² contio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet. Ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt — aut si auditor omnino tamquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. Hoc tamen interest, quod⁵² volgus interdum non probandum oratorem probat, sed¹⁹³ probat sine comparatione; cum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus; esse melius non sentit, illud quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocri orator, sit modo aliquid in eo; nec res ulla plus apud animos hominum quam³⁰ ordo et ornatus orationis valet. Quare quis ex populo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam po-

litius aut elegantius aut omnino melius aut expectaret aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare vellet, M. Curium, cum ita heres institutus esset, 'si pupillus ante mortuus esset quam in suam tutelam venisset', pupillo non nato heredem esse non posse: quid ille non dixit de testamentorum iure? de antiquis formulis? quem ad modum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur? quam captiosum esse populo, quod scriptum esset negligi et opinione quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere? Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? quam omnino multa de conservando iure civili? Quae quidem omnia cum perite et scienter [ita] breviter et presse et satis ornate et per-eleganter diceret, quis esset in populo, qui aut expectaret aut fieri posse quicquam melius putaret? At vero, ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in litore ambulans scalum repperisset ob eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale iudicium hereditatis effecisse: hoc ille initio, consecutis multis eiusdem generis sententiis, delectavit animosque omnium qui aderant in hilaritatem a severitate traduxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante mortuus, Curius heres ut esset; ita scribere plerosque et id valere et valuisse semper. Haec et multa eiusmodi dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officii alterum. Deinde aequum bonum, testamentorum sententias voluntatesque tutatus est: quanta esset in verbis captio cum in ceteris rebus in testamentis, si neglegerentur voluntates; quantum sibi potentiam Scaevola adsumeret, si nemo auderet testamentum facere postea nisi de illius sententia.

Haec cum graviter tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem adensationemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur; — hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem audito altero iudicium suum contemneret; at vero intellegens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatus. Ab utroque autem causa perorata si quaereretur, uter praestaret orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio volgi discreparet. Qui praestat igitur intellegens imperito? Magna re et difficili; si quidem magnum est scire, quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quid quid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum sit intellegit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intellegenti quidem auditori probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus quam scienter ei pulsati sint intellegi solet: sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator. Itaque intellegens dicendi existumator, non adsidens et adtente audiens, sed uno aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat. Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non numquam etiam circumstantem, mittentem ad horas, quaesitorem ut dimittat rogantem: intellegit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicum admoveere orationem tamquam fidibus manum. Idem si praeteriens aspexerit erectos intuents iudices, ut aut doceri de re idque etiam vultu probare videantur, aut ut avem cantu aliquo sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri aut, id quod maxime opus est, misericordia odio motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio

et opus oratorium fieri aut perfectum iam esse pro-
fecto intellet.

55 Cum haec disseruissem, uterque adsensus est; et
201 ego tamquam de integro ordiens: Quando igitur, in-
quam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, 5
cum hos maxume iudicio illorum hominum et illius
aetatis dixissem probatos, revortar ad eos ipsos; tum
reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam
ergo oratorum bonorum — hos enim quaerimus —
duo genera sunt, unum attenuate pressequae, alterum 10
sublate ampleque dicentium; etsi id melius est quod
splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia,
202 quae summa sunt, iure laudantur. Sed cavenda est
presso illi oratori inopia et ieiunitas, amplo autem
inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat 15
igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad
infirmiorem laterum perscipienter contentionem omnem
remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accom-
modabat genus. Nihil erat in eius oratione nisi sin-
cerum, nihil nisi siccum atque sanum; illudque maxu- 20
mum, quod cum contentione orationis flectere animos
iudicum vix posset nec omnino eo genere diceret,
tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se
203 commoti quod a Sulpicio concitati. Fuit enim Sul-
picius vel maxume omnium, quos quidem ego audi- 25
verim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator. Vox
cum magna tum suavis et splendida; gestus et motus
corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad
scaenam institutus videretur; incitata et volubilis nec
ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum 30
hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium; sed ab
204 hoc vis aberat Antoni, Crassi ab illo lepos. O magnam,
inquit, artem! Brutus: si quidem istis, cum summi
essent oratores, duae res maxumae altera alteri defuit.
56 Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, 35
posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil
enim tam dissimile quam Cotta Sulpicio, et uterque

aequalibus suis plurimum praestitit. Quare hoc doctoris intellegentis est videre, quo ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Iso-
 5 Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere alteri frenos. Sulpici orationes quae feruntur, eas²⁰⁵ post mortem eius scripsisse P. Cannutius putatur aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertissimus. Ipsius Sulpici nulla oratio est,
 10 saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque consuesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu. Fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis lit-
 15 teris et Latinis, antiquitatisque nostrae et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum litterate peritus. Quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus et inlustrioribus litteris explicavit.
 20 Sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec²⁰⁶ studuit umquam nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello † F., ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo, quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. His²⁰⁷
 25 enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Aelium adulescens eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror, summum ipsum oratorem minimeque ineptum Aelianas levis oratiunculas voluisse existimari suas. His duobus eiusdem aetatis adnume-⁵⁷
 30 rabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pomponius maxime, vel dicam, minime displicebat. Locus erat omnino in maxumis causis praeter eos, de quibus supra dixi, nemini, propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat;
 35 fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut ad Caesarem; † Cotta Sulpicius expetebantur. Ita ab

his sex patronis causae inlustres agebantur; neque tam multa, quam nostra aetate iudicia fiebant, neque hoc quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur
 208a pluribus, quo nihil est vitiosius. Respondemus iis, quos non audivimus: in quo primum saepe aliter est
 dictum aliter ad nos relatum; deinde magni interest coram videre me, quem ad modum adversarius de quaque re adseveret, maxime autem, quem ad modum quaeque res audiatur. Sed nil vitiosius quam, cum unum corpus
 209sit ab altero perorata. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio; reliquae partes quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse
 non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non conveniat eius orationi, qui ante te dixerit? Sed quia et labor multo maior est totam causam quam partem dicere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem
 20 lubenter adscivimus.

58 Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius
 210 Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et quia Latine non pessume loquebatur, usu credo aliquo domestico. Nam litterarum admodum nihil sciebat;
 25 sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres,
 211 paedagogi, matres etiam loquantur. Legimus epistulas Corneliae matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris. Auditus
 30 est nobis Laeliae C. F. saepe sermo: ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero ac lu-
 35 benter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod
 212 L. Crassi erat filia. Quid Crassum, inquam, illum

censes, istius Liciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit; et vero hic Scipio, conlega meus, mihi sane bene et loqui videtur et dicere. Recte, inquam, iudicas, Brute. Et enim istius generis est ex ipsius sapientiae stirpe generatum. Nam et de duobus avis iam diximus, Scipione et Crasso, et de tribus proavis, Q. Metello, cuius quattuor filii, P. Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem publicam vindicavit, Q. Scaevola augure, qui peritissimus iuris idemque percomis est habitus. Iam duorum ab-213 avorum quam est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius omnium sapientissimi, C. Laeli. — O generosam, inquit, stirpem et tanquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam [atque inluminatam] sapientiam! — Similiter igitur suspicor, ut 59 conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone adsuefactam domum; et eo magis hoc iudico, quod neminem ex his quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. Nullum ille poetam noverat, nullum legerat 214 oratorem, nullam memoriam antiquitatis conlegerat; non publicum ius, non privatum et civile cognoverat. Quamquam id quidem fuit etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ei tamen unum illud habebant dicendi opus elaboratum; idque 30 cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil poterat: in quacumque enim una plane clauderet, orator esse non posset; sed tamen alius in alia excellebat magis. Re-215 periebat quid dici opus esset et quo modo praeparari et quo loco locari, memoriaque ea comprehendebat Antonius, excellebat autem actione; erant[que] ei quaedam ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora;

at Crassi magis nitebat oratio. Nec vero Sulpicio neque Cottae dicere possumus neque cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinque partibus plane at-
 216que omnino defuisse. Itaque in Curione hoc verissime
 iudicari potest, nulla re una magis oratorem commen- 5
 dari quam verborum splendore et copia. Nam cum
 tardus in cogitando tum in struendo dissipatus fuit.
 60 Reliqua duo sunt, agere et meminisse: in utroque
 cachinnos iridentium commovebat. Motus erat is,
 quem et C. Iulius in perpetuum notavit, cum ex eo 10
 in utramque partem toto corpore vacillante quaesivit,
 quis loqueretur e luntre, et Cn. Sicinius homo imp-
 purus, sed admodum ridiculus, — neque aliud in eo
 217oratoris simile quicquam. Is cum tribunus plebis Cu-
 rionem et Octavium consules produxisset Curioque 15
 multa dixisset sedente Cn. Octavio conlega, qui de-
 vincatus erat fasciis et multis medicamentis propter
 dolorem artuum delibutus, 'numquam', inquit, 'Octavi,
 conlegae tuo gratiam referes: qui nisi se suo more
 iactavisset, hodie te istae muscae comedissent'. Me- 20
 moria autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria cum
 proposuisset, aut quartum adderet aut tertium quae-
 reret; qui in iudicio privato vel maximo, cum ego
 pro Titinia Cottae peroravisset, ille contra me pro
 Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus 25
 est idque veneficiis et cantionibus Titinae factum
 218esse dicebat. Magna haec immemoris ingeni signa;
 sed nihil turpius quam quod etiam in scriptis obli-
 viscebatur quid paulo ante posuisset, ut in eo libro,
 ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa nostro et 30
 cum Curione filio conloquentem facit [cum senatum
 Caesar consul habuisset] omnisque ille sermo ductus
 est e percontatione filii quid in senatu esset actum.
 In quo multis verbis cum inveheretur in Caesarem
 Curio disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo 35
 dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso,
 quem senatum Caesar consul habuisset, reprendit eas

res, quas idem Caesar anno post et deinceps reliquis⁶¹
 annis administravisset in Gallia. Tum Brutus admirans:²¹⁹
 Tantamne fuisse oblivionem, inquit, in scripto prae-
 sertim, ut ne legens quidem unquam senserit quantum
 5 flagiti commisisset? Quid autem, inquam, Brute,
 stultius quam, si ea vituperare volebat quae vituperavit,
 non eo tempore instituere sermonem, cum illarum
 rerum iam tempora praeterissent? Sed ita totus errat,
 ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare
 10 consule non accedere, et id dicat ipso consule exiens
 e senatu. Iam, qui hac parte animi, quae custos est
 ceterarum ingeni partium, tam debilis esset, ut ne in
 scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset,
 huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam
 15 effluere mentem. Itaque cum ei nec officium deesset²²⁰
 et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae
 deferebantur. Orator autem vivis eius aetatis aequali-
 bus proximus optimis numerabatur propter verborum
 bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem
 20 quodam modo celeritatem. Itaque eius orationes aspi-
 ciendas tamen censeo. Sunt illae quidem languidiores,
 verum tamen possunt augere et quasi alere id bonum,
 quod in illo mediocriter fuisse concedimus: quod
 habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione
 25 speciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta
 redeamus.

In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo⁶²
 fuit illius eloquentissimi viri filius. Non satis acutus²²¹
 orator, sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis
 30 gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem
 quamdam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus
 inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero
 actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus
 et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius
 35 lateribus pugnans, incitans animos, acer acerbus cri-
 minosus. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex²²²
 accusatione M' Aquili diligentiae fructum ceperat.

Nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem oratorem ita dumtaxat cum de re publica diceret, L. autem Lucillum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum, M. Lucillum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit, Cn. Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est a iudiciis, et in praesidiis rei publicae, cui facile satis facere possint, collocemus. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus a senatu dissedisset. Cn. Carbonem M. Marium et ex eodem genere compluris minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos cognovi turbulentis contionibus. Quo in genere, ut in his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit; aptior etiam Palicanus auribus imperitorum. Et quoniam huius generis facta mentio est: seditiosorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus visus est; magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae. Longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus cum primisque ridiculus. Is ex summis et fortunae et vitae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. Nam et plebem tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is praetor eodem die, quo Sarturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus publice est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt. Quos Sex. Titius consecutus homo loquax sane et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur. Sed ad paulo superiorem aetatem revecti

sumus; nunc ad eam, de qua aliquantum sumus locuti, revertamur.

Coniunctus igitur Sulpicii aetati P. Antistius fuit,²²⁶ rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset
 5 annos neque contemni solum, sed inrideri etiam solitus
 esset, in tribunatu primum contra C. Iuli illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam
 agens est probatus; et eo magis, quod eandem causam
 cum ageret eius conlega ille ipse Sulpicius, hic plura
 10 et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo
 multae ad eum causae, deinde omnes maxumae quaecumque
 erant deferebantur. Rem videbat acute, com-²²⁷
 ponebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille
 quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis;
 15 expedita autem erat et perfacile currens oratio; et
 erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus;
 actio paulum cum vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus inter profectionem
 redditumque L. Sullae sine iure fuit et sine
 20 ulla dignitate res publica; hoc etiam magis probabatur,
 quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio, vivebat e
 reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem
 et Pomponium, quorum utrumque facile superabat.⁶⁴
 25 Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna,²²⁸
 doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens,
 gnarus rei publicae, non sine facetiis, sed neque laboris
 multi nec satis versatus in causis; interiectusque inter
 duas aetates Hortensi et Sulpicii
 30 nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat
 cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspicui potest,
 quae cum facile omnis vincat superiores, tum indicat tamen
 quantum absit a summo quamque genus hoc
 35 inscriptionis nondum sit satis Latinis litteris
 illustratum. Nam Q. Hortensi admodum adulescentis
 ingenium ut Phidiae signum simul aspectum et probatum
 est. Is L. Crasso Q. Scaevola consulibus²²⁹

primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum qui adfuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnis intellegentia anteibant, iudicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore, est autem L. Paulo C. Marcello consulibus mortuus: 5
 ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paulo post plura dicemus; hoc autem loco voluimus aetatem eius in disparem oratorum aetatem includere. Quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, 10
 quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu quam essent ipsi et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, quom ille octo-
 230ginta, ipse triginta annos natus esset: sic Hortensius 15
 non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur, si quidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vigebat cum Antonio et Philippo iam sene pro Cn. Pompei bonis dicens in illa causa, 20
 adulescens cum esset, princeps fuit et in eorum, quos in Sulpici aetate posui, numerum facile pervenerat et suos inter aequalis M. Pisonem M. Crassum Cn. Lentulum P. Lentulum Suram longe praestitit et me adulescentem nactus octo annis minorem quam erat 25
 ipse multos annos in studio eiusdem laudis exercuit et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro 65
 Appio Claudio dixit paulo ante mortem. Vides igitur, 231
 ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis 30
 oratoribus; ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum qui viverent nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudicarem, eos qui iam sunt mortui nominabo. Tum Brutus: Non est, inquit, ista causa quam dicis, quam ob rem 35
 de iis qui vivunt nihil velis dicere. Quenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror ne per nos hic

sermo tuus emanet et ii tibi suscenseant, quos prae-
 terieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis?
 Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror
 malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram ex-
 5 periri. Tum ego: Vere tibi, inquam, Brute, dicam.²³²
 Non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc
 aetatem esse venturum; sed ita traxit ordo aetatum
 orationem, ut iam ad minores etiam pervenerim.
 Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde redea-
 10 mus ad te et ad Hortensium. Immo vero, inquam,
 ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent.
 Minime vero, inquit. Nam etsi me facile omni tuo
 sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod
 proprio audire de te; nec vero tam de virtutibus
 15 dicendi tuis, quae cum omnibus tum certe mihi notis-
 simae sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus
 dicendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos,²³³
 quoniam me non ingeni praedicatorum esse vis, sed
 laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios et a
 20 M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensi, exordiar.

Is igitur mediocriter a doctrina instructus, an-
 gustius etiam a natura, labore et industria et quod
 adhibebat ad optinendas causas curam etiam et gra-
 25 tiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In
 huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta,
 res compositae diligenter, nullus flos tamen neque
 lumen ullum, animi magna, vocis parva contentio,
 omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur.
 Nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita
 30 diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens
 verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita
 furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere po-
 pulum, ut esset insano inter disertos locos. Cn. autem²³⁴
 Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione
 35 faciebat, quam quanta in eo facultas erat; qui cum
 esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu
 videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso:

sic intervallis exclamationibus, voce suavi et canora, † admirando inridebat, calebat in agendo, ut ea quae deerant non desiderarentur. Ita, tanquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum
 235locum: sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi medio- 5
 critatem actione occultavit, in qua excellens fuit. Nec multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas
 67 et magnitudo. Sic in hoc nihil praeter actionem fuit, 10
 236 cetera etiam minora quam in superiore. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina maxumeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendis 15
 verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, non numquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem [quasi cursum] forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat 20
 iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset adulescens, minor haberi est coeptus postea. Deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum 25
 237 detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis 30
 litteris satis doctus, quod proposuerat explicans expedito, non invenustus actor, sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat; itaque ei paucae
 238 centuriae ad consulatum defuerunt. C. Macer auctori- 35
 tate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. Huius si vita, si mores, si vultus

denique non omnem commendationem ingeni everteret, maius nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox gestus et omnis actio sine lepore; at in
5 inveniendis componendisque rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentiore maioremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen
in privatis inlustriorem optinebat locum. C. deinde⁶⁸
10 Piso statarius et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verum tamen vultu et simulatione multo etiam acutior quam erat videbatur. Nam eius aequalem M. Glabrimonem bene institutum
avi Scaevolae diligentia socors ipsius natura neglegens-
15 que tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem aequalis Cn. Pompeius vir ad omnia summa natus maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes
20 abstraxisset. Erat oratione satis amplus, rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum splendorem et in motu summam dignitatem. Noster²⁴⁰
item aequalis D. Silanus vitricus tuus studi ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis.
25 Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus.
30 Huius actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum.²⁴¹
Erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta atque magna nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius Reatinus, qui cum multas iam causas diceret, adulescens
35 est mortuus — is tamen ad dicendum veniebat magis audacter quam parate —; et C. Staienus, qui se ipse adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido

quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legibus et iudicio dedisset. Eodem tempore C. L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat populo cum multa concursatione magnoque clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse quantum in hac urbe polleat multorum oboedire tempori multorumque vel honori vel periculo servire. His enim rebus infimo loco natus et honores et pecuniam et gratiam consecutus etiam in patronorum — sine doctrina, sine ingenio — aliquem numerum pervenerat. Sed ut pugiles inexercitati, etiam si pugnos et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen saepe ferre non possunt, sic ille cum omni iam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non tulit.

Tam Atticus: Tu quidem de faece, inquit, hauris idque iam dudum, sed tacebam; hoc vero non putabam, te usque ad Staienos et Autronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequalem necessario incurro. Volo autem hoc perspicui, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur.

T. Torquatus T. F. et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum

quam voluntatis. Itaque studio huic non satis fecit, officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius²⁴⁶ municeps noster multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed ecfervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque¹⁵ causarum. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, non-²⁴⁷ nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus adsecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus nec unquam indisertus et in consulatu pereloquentis visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius L. F. perfectus litteris, sed Graecis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum²⁰ imminuit industriae.

Hoc loco Brutus: Quam vellem, inquit, de his⁷¹ etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet;²⁴⁸ et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus³⁰ lubenter quam audivi de iis qui fuerunt. Cur tandem? inquam; an expectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt aequae noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus, Caesar autem parum; illum enim saepe audivi, hic, cum ego iudicare iam aliquid²⁴⁹³⁵ possem, afuit. Quid igitur de illo iudicas, quem saepe audivisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es similem tui? Ne ego, inquam, si ita est, velim tibi

eum placere quam maxime. Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet; nec vero sine causa. Nam et didicit et omissis ceteris studiis unum id egit seseque
 250cotidianis commentationibus acerrime exercuit. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus sententiis et 5 splendore vocis et dignitate motus fit speciosum et inlustre quod dicit, omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, quod liceat in hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur 10 se cum conscientia optumae mentis tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae. Vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. Itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibi que, ut intellexi, 15 amicissimo Cratippo instructum omni copia multo 251videbam similiorem. Hic ego: Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi 20 longius. Sed de Caesare cupio audire quid tandem 72 Atticus iudicet. Et ille: Praeclare, inquit, tibi constas, ut de iis qui nunc sint nihil velis ipse dicere; et hercule si sic ageres, ut de iis egisti qui iam mortui sunt, neminem ut praetermitteres: ne tu in multos 25 Autronios et Staienos incurreres. Quare sive hanc turbam effugere voluisti sive veritus es ne quis se aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec 30 252illius de tuo obscurem. Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existimatore saepissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de 35 Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset

perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus: qui etiam in maximis occu-²⁵³ pationibus ad te ipsum, inquit in me intuens, de
⁵ ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit verborum dilectum originem esse eloquentiae tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset ad-
¹⁰ fatus: ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existumare debemus;
¹⁵ hunc facilem et cotidianum novisse sermonem ⁷³ nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus: ²⁵⁴ Amice hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum
²⁰ de populi Romani nomine et dignitate. Quo enim uno vincebamus a victa Graecia, id aut ereptum illis est aut certe nobis cum illis communicatum. Hanc ²⁵⁵ autem, inquit, gloriam testimoniumque Caesaris tuae quidem supplicationi non, sed triumphis multorum
²⁵ antepono. Et recte quidem, inquam, Brute; modo sit hoc Caesaris iudici, non benivolentiae testimonium. Plus enim certe adtulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non inlustravit modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam,
³⁰ quam illi, qui Ligurum castella expugnauerunt: ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. Verum quidem ²⁵⁶ si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est imperatorum sapientia salus civitatis aut belli aut domi, multo magnus orator praestat
³⁵ minutis imperatoribus. 'At prodest plus imperator.' Quis negat? Sed tamen — non metuo ne mihi adclametis; est autem quod sentias dicendi libere locus —

malim mihi L. Crassi unam pro M. Curio dictionem quam castellanos triumphos duo. 'At plus interfuit rei publicae castellum capi Ligurum quam bene defendi causam M. Curi.' Credo; sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse malleum quam vel optimum fabrum tignuarium. Quare non quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit ponderandum est; praesertim cum pauci pingere egregie possint aut fingere, operarii autem aut baiuli deesse non possint. Sed perge, Pomponi, de Caesare et redde quae restant.

Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis. Mitto C. Laelium P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam innocentiae sic Latine loquendi — nec omnium tamen, nam illorum aequales Caecilium et Pacuvium male locutos videmus — sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant neque eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe rem deteriore vetustas fecit et Romae et in Graecia. Confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi inquinate loquentes ex diversis locis. Quo magis expurgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula. T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus: existumabatur bene Latine, sed litteras nesciebat. Catulus erat ille minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum, sed tamen suavitas vocis et lenis appellatio litterarum bene loquendi famam confecerat. Cotta, qui se valde dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis abstraxerat sonabatque contrariam Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi inculta et silvestri via ad eandem laudem pervenerat.

Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri potuit quo minus inusitatis verbis uteretur. Quidnam²⁶⁰ istue est? inquit Brutus; aut quis est iste C. Rusius? Et ille: Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante C. Hirtilium Sisenna defendens dixit, quaedam eius sputatilica esse crimina. Tum C. Rusius: Circum-⁷⁵ venior, inquit, indices, nisi subvenitis. Sisenna quid dicat nescio; metuo insidias. Sputatilica, quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio. Maximi risus; sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse inusitate loqui. Caesar autem ra-²⁶¹ tionem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum — quae, etiam si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est — adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam²⁶² laudem in communibus, non video cui debeat cedere. Splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce motu forma etiam magnificam et generosam quodam modo. Tum Brutus: Orationes²⁶² quidem eius mihi vehementer probantur. Compluris autem legi atque etiam commentarios, quos idem scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere²⁶³ historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui vellent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit; nihil est enim in historia pura et inlustri brevitate dulcius. Sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

³⁵ C. Sicinius igitur Q. Pompei illius, qui censor fuit,⁷⁶ ex filia nepos, quaestorius mortuus est; probabilis orator,²⁶³ iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornan-

dum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina. Ea dat rationes certas et praecepta dicendi, quae si minorem habent apparatusum — sunt enim exilia —, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum numero 5
 264merum pervenerat. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus. Is cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus; in quo fateor volgi iudicium a iudicio meo dissensisse. Nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et cum idcirco obscura quia peracuta, tum rapida et celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito 15
 265alium dixerim neque sententiis crebriorem. Praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut 20
 Graeci dicunt, πολιτικόν. Erant in eo plurimae litterae nec eae volgares, sed interiores quaedam et reconditae, divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia; atque haec omnia vitae decorabat gravitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam 25
 266Triari in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum pondus in verbis! quam nihil non consideratum exhibat ex ore! Tum Brutus Torquati et Triari mentione commotus — utrumque enim eorum admodum dilexerat —: Ne ego, 30
 inquit, ut omittam cetera, quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse! Nam nec istos excellentis viros nec multos alios praestantis cives res publica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, 35
 ne augeamus dolorem. Nam et praeteritorum recordatio est acerba et acerbior expectatio reliquorum.

Itaque omittamus lugere et tantum quid quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, praedicemus.

Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt,⁷⁷

M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim²⁶⁷

15 non esset orator, et egit multa constanter; Appius Claudius socer tuus, conlega et familiaris meus: hic iam et satis studiosus et valde cum doctus tum etiam exercitatus orator et cum auguralis tum omnis publici iuris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum libertate dicebat. Duo praeterea Lentuli²⁶⁸ consulares, quorum Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis, quicquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem; vox
20 canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio; quaereres in iudiciis fortasse melius, in re publica quod erat esse iudicares satis. Ne T. qui²⁶⁹ dem Postumius contemnendus in dicendo; de re publica vero non minus vehemens orator quam bellator fuit, 25 effrenatus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque instituta cognoverat.

Hoc loco Atticus: Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ii quos iam diu conligis viverent. Omnis enim commemoras, qui ausi aliquando sunt
30 stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium prae-⁷⁸ terisse videre. Non, inquam, ego istuc ignoro, Pom-²⁷⁰ poni, multos fuisse, qui verbum nunquam in publico fecissent, quom melius aliquanto possent quam isti oratores, quos conligo, dicere; sed his commemorandis
35 etiam illud adsequor, ut intellegatis primum ex omni numero quam non multi ausi sint dicere, deinde ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. Itaque ne²⁷¹

hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui
 nuper mortui sunt, † C. Cominium Spoletinum, quo
 accusante defendi C. Cornelium, in quo et compositum
 dicendi genus et acre et expeditum fuit; T. Accium
 Pisaurensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio, 5
 qui et accurate dicebat et satis copiose, eratque prae-
 terea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi orna-
 menta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae ve-
 litibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis
 27²causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem 10
 neminem nec industria maiore cognovi, quamquam ne
 ingenio quidem qui praestiterit facile dixerim C. Pisoni
 genero meo. Nullum tempus illi unquam vacabat aut
 a forensi dictione aut a commentatione domestica aut
 a scribendo aut a cogitando. Itaque tantos processus 15
 efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur; eratque
 verborum et dilectus elegans et apta et quasi rotunda
 constructio; cumque argumenta excogitabantur ab eo
 multa et firma ad probandum tum concinnae acutae-
 que sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars 20
 etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam
 videretur accedere. Vereor ne amore videar plura
 quam fuerint in illo dicere; quod non ita est; alia
 enim de illo maiora dici possunt. Nam nec conti-
 nentia nec pietate nec ullo genere virtutis quemquam 25
 79 eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. Nec vero
 27³M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque eius
 in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu aucto-
 ritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo
 contra civium perditorum popularem turbulentamque 30
 dementiae a senatu et a bonorum causa steterit con-
 stantius. Quam eius actionem multum tamen et splen-
 dida et grandis et eadem in primis faceta et perurbana
 commendabat oratio. Graves eius contiones aliquot
 fuerunt, acres accusationes tres eaeque omnes ex rei 35
 publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa
 erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae

tamen saneque tolerabiles. Hic cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam eos imitari coepit, quos ipse pervererat. Sed de M.²⁷⁴

5 Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit: ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis

10 ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aequae in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret; nullum nisi loco positum et tamquam in vermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum

15 videres; nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non inruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed

20 astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. Erant autem et²⁷⁵ verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci *σχήματα*, quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. QUA DE RE AGITUR autem

25 illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur formulis, id ubi esset videbat. Accedebat ordo rerum⁸⁰ plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum²⁷⁶ et sanum genus. Quod si est optimum suaviter dicere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes. Sed

30 cum a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse, quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret: duo summe tenuit, ut et rem inlustraret disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret at-

35 que incitaret animos, quam plurimum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio actioque esset ardentior,

furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura
 non esset ita factus sive quod non consuesset sive
 quod non nosset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis
 277habebat, afuit; si opus erat, defuit. Quin etiam me-
 mini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset 5
 sibi eum venenum paravisse idque a se esse depre-
 seseque chirographa testificationes indicia quaestiones
 manifestam rem deferre diceret deque eo crimine ad-
 curate et exquisite disputavisset, me in respondendo,
 cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc 10
 ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum
 pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse
 manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset,
 278tam leniter, tam oscitanter. Tu istuc, M. Calidi,
 nisi fingeres, sic ageres? praesertim cum ista 15
 eloquentia alienorum hominum pericula defen-
 dere acerrume soleas, tuum neglegeres? Ubi
 dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium
 ingeniis elicere voces et querelas solet? Nulla
 perturbatio animi, nulla corporis, frons non 20
 percussa, non femur; pedis, quod minimum est,
 nulla suppletio. Itaque tantum afuit, ut in-
 flammare nostros animos, somnum isto loco
 vix tenebamus. Sic nos summi oratoris vel sani-
 tate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen 25
 279usi sumus. Tum Brutus: Atque dubitamus, inquit,
 utrum ista sanitas fuerit an vitium? Quis enim non
 fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista
 sit maxuma, inflammare animos audientium et quo-
 cumque res postulet modo flectere, qui hac virtute 30
 81 caruerit, id ei quod maximum fuerit defuisse? Sit
 sane ita, inquam; sed redeamus ad eum, qui iam unus
 restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam
 id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus. Quamquam
 facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum 35
 adolescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent
 eloquentiae laudem consecuti.

C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium²⁸⁰
 Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris;
 quorum quidem alter ita facile soluteque verbis vol-
 vebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sen-
 5 tentias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius.
 Atque hic parum a magistris institutus naturam ha-
 buit admirabilem ad dicendum; industriam non sum
 expertus, studium certe fuit. Qui si me audire vo-
 luisset, ut coeperat, honores quam opes consequi ma-
 10 luisset. Quidnam est, inquit, istuc? et quem ad modum
 distinguis? Hoc modo, inquam. Cum honos sit prae-²⁸¹
 mium virtutis iudicio studioque civium delatum ad
 aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est,
 is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem
 15 occasione aliqua etiam invitis suis civibus nactus est
 imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adep-
 tum, non honorem puto. Quae si ille audire voluisset,
 maxuma cum gratia et gloria ad summam amplitu-
 dinem pervenisset, ascendens gradibus magistratum,
 20 ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores viri. Quae
 quidem etiam cum P. Crasso M. F., cum initio aetatis
 ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me
 arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis
 viam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei
 25 tritam reliquissent. Erat enim cum institutus optume²⁸²
 tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et in-
 genium satis acre et orationis non inelegans copia;
 praetereaque sine arrogantia gravis esse videbatur et
 sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbit
 30 aestus quidam insolitae adulescentibus gloriae; qui
 quia navarat miles operam imperatori, imperatorem
 se statim esse cupiebat, cui muneri mos maiorum
 aetatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gra-
 vissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse
 35 voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi
 et multorum Crassorum inventus est dissimillimus. Sed⁸²
 ad Calvum — is enim nobis erat propositus — re-²⁸³

vertamur; qui orator fuisset † cum litteris eruditior quam Curio tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius afferebat genus; quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans metuensque, ne vitiosum 5 colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque eius oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat inlustris, a multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

284 Tum Brutus: Atticum se, inquit, Calvus noster 10 dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequabatur. Dicebat, inquam, ita; sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat 15 neminem. Insulsiatam enim et insolentiam tanquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Haec omnium debet oratorum eadem esse 285sententia. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et in- 20 opiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte dumtaxat; sed quia sunt in Atticis aliis alia meliora, videat ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. 'Atticos', inquit, 'volo imitari.' Quos? nec 25 enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias? quam idem et Hyperides? quam horum omnium Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem: ceteri ergo Attice non dicebant? si omnis: qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? 30 In quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit. 35

83 Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissi-
286miles inter se, sed Attici tamen; quorum Charisius

multarum orationum, quas scribebat aliis, cum cupere
 videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit
 Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot
 et earum rerum historiam, quae erant Athenis ipsius
 5 aetate gestae, non tam historico quam oratorio genere
 perscripsit. Ac Charisi vult Hegesias esse similis,
 isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se
 paene agrestis putet. At quid est tam fractum, tam
 10 minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, con-
 cinnitate puerile? ‘Atticorum similes esse volumus.’
 Optume; suntne igitur hi Attici oratores? ‘Quis ne-
 gare potest? Hos imitamur.’ Quo modo, qui sunt et
 inter se dissimiles et aliorum? ‘Thucydidem’, inquit,
 ‘imitamur.’ Optume, si historiam scribere, non si
 15 causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gesta-
 rum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit; hoc
 forense concertatorium iudiciale non tractavit genus.
 Orationes autem, quas interposuit — multae enim
 sunt —, eas ego laudare soleo; imitari neque possim,
 20 si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut si quis
 Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut pro-
 xumis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere,
 ut Opimium aut Anicium consulem quaerat — atqui
 hae notae sunt optumae, credo; sed nimia vetustas nec
 25 habet eam, quam quaerimus, suavitatem nec est iam
 sane tolerabilis — num igitur, qui hoc sentiat, si is
 30 potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? Minime;
 sed quamdam sequatur aetatem. Sic ego istis cen-
 suerim et novam istam quasi de musto ac lacu fervi-
 dam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thu-
 cydidi nimis veterem tamquam Anicianam notam per-
 sequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset,
 multo maturior fuisset et mitior. ‘Demosthenem igitur
 84 imitemur.’ O di boni; quid, quaeso, nos aliud agimus
 35 aut quid aliud optamus? At non assequimur. Isti
 enim videlicet Attici nostri quod volunt assequuntur.
 Ne illud quidem intellegunt, non modo ita memoriae
 289

proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia fierent. At cum isti Attici dicunt, non modo a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter 5 dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad stantem iudicem dicant: supsellia grandiore[m] et plenior[em] vocem desiderant. Volo hoc 290 oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in supselliis occupetur, compleatur tribunum, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus; cum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae assensiones, multae admirationes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui haec procul videat, 15 etiam si quid agatur nesciat, at placere tamen et in scaena esse Roscium intellegat. Haec cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene 291 maxime. Sin autem acutum prudens et idem sincerum 20 et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant. Est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus. Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, idem bene, sed ut 25 omnes, qui bene, idem etiam Attice dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

85 Sane quidem, inquit Brutus; quamquam ista mihi 292 tua fuit periucunda a proposita oratione digressio. Tum Atticus: Aliquotiens sum, inquit, conatus, sed 30 interpellare nolui. Nunc quoniam iam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam, Tite. Tum ille: Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschini libris utitur, fa- 35 cetam et elegantem puto. Est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia dis-

ceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere inludentem, qui eam sibi adrogant, ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram Hippiam Prodicum Gorgian ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum, nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset exponeres, vide quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio. Quorsus, inquam, istuc? non enim intellego. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores,²⁹³ ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem vel potius summum et singularem virum — nemo dicet secus —; sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. Bella ironia, si iocaremur; sin adseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam si testimonium dicemus. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut sena-²⁹⁴ torem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probo; orationes autem eius ut illis temporibus valde laudo — significant enim formam quamdam ingeni, sed admodum impolitam et plane rudem —, Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas dices et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas an mihi probaturum? Quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum nondum suspicantem quale esset copiose et ornate dicere. Galbam⁸⁶ laudas. Si ut illius aetatis principem, adsentior —²⁹⁵ sic enim accepimus —; sin ut oratorem, cedo quaeso orationes — sunt enim — et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. Paulum hic tibi adsentior, modo ita laudes, ut antiquas; quod item de Africano,

de Laelio, cuius tu oratione negas fieri quicquam posse dulcius, addis etiam nescio quid augustius. Nomine nos capis summi viri vitaeque elegantissimae verissimis laudibus. Remove haec: ne ista dulcis oratio ita sit
296abiecta, ut eam aspicere nemo velit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio; sed cum in ceteris rebus tum in dicendo semper, quo iam nihil est melius, id laudari, qualecumque est, solet. Dico idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus ego adsentior. Omitto ceteros; venio ad eos, in quibus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego
10audi sine controversia magnos oratores, Crassum et Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assentior, sed tamen non isto modo: ut Polycliti doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae
15tibi magistram fuisse; haec germana ironia est. Cur ita sentiam non dicam, ne me tibi adsentari putes.
297Omitto igitur, quae de his ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae modo de Caelio dixeris. Hi enim fuerunt certe oratores; quanti autem et quales tu
20videris. Nam illud minus curo, quod conguessisti operarios omnis; ut mihi videantur mori voluisse nonnulli,
87 ut a te in oratorum numerum referrentur. Haec cum ille dixisset: Longi sermonis initium pepulisti, inquam, Attice, remque commovisti nova disputatione dignam,
25quam in aliud tempus differamus. Volvendi enim sunt libri cum aliorum tum in primis Catonis. Intelleges nihil illius liniamentis nisi eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et colorem defuisse. Nam de Crassi oratione sic existumo, ipsum fortasse
30melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem. Nam in hoc *εἰρῶνα* me duxeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu melius existumare videris de ea, si quam nunc habemus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis
35299potius imitemur non habebamus. Quod autem plures a nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi,

quod intellegi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare *εἴρωνα* me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existumari velim. Ut voles, ⁵ inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset et in Socrate. Tum Brutus: ³⁰⁰ De isto postea; sed tu, inquit me intuens, orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit, ¹⁰ quoniam utroque in loco vicini sumus. Sed iam ad ⁸⁸ id, unde digressi sumus, revertamur.

Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus ³⁰¹ esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est: quamquam inciderat in Cottae et ¹⁵ Sulpici aetatem, qui annis decem maiores, excellentem Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto ²⁰ verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta et nullo referente omnia adversariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo ³⁰² umquam flagrantius studium viderim. Nullum enim ²⁵ patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum. Saepissime autem eodem die utrumque faciebat. Adtuleratque minime vulgare genus dicendi; duas quidem res quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et conlectiones, memor ³⁰ et quae essent dicta contra quaeque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione ³⁰³ aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo ingenio tum exercitationibus maxumis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quicquam, quod esset in causa aut ³⁵ ad confirmandum aut ad refellendum. Vox canora et suavis, motus et gestus etiam plus artis habebat, quam

erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est
 89 mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in
 304 forum venimus. Erat Hortensius in bello primo anno
 miles, altero tribunus militum, Sulpicius legatus; ab-
 erat etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium 5
 Varia, ceteris propter bellum intermissis; qui frequens
 aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non
 illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius,
 sed oratores tamen teste deserto uterque Philippo,
 cuius in testimonio contentio et vim accusatoris ha- 10
 bebat et copiam.

305 Reliqui qui tum principes numerabantur in ma-
 gistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus
 audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio,
 quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione 15
 universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem
 orator, sed tamen non infans; disertum autem Q. Varius
 C. Carbo Cn. Pomponius, et hi quidem habitabant in
 rostris; C. etiam Iulius aedilis curulis cottidie fere
 accuratas contiones habebat. Sed me cupidissimum 20
 audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est ex-
 pulsus. Reliquos frequenter audiens acerrimo studio
 tenebar cottidieque et scribens et legens et commen-
 tans oratoriis tantum exercitationibus contentus non
 eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege dam- 25
 306natus excesserat; ego autem iuris civilis studio mul-
 tum operae dabam Q. Scaevolae Q. F., qui quamquam
 nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus
 respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic
 anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit. Tum 30
 P. Sulpici in tribunatu cottidie contionantis totum
 genus dicendi penitus cognovimus; eodemque tempore,
 cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium
 optumatis Mithridatico bello domo profugisset Ro-
 mamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quo- 35
 dam ad philosophiam studio concitatus, in quo hoc
 etiam commorabar attentius — etsi rerum ipsarum

varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat —, quod tamen sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo³⁰⁷ anno tresque proximo trium aetatum oratores erant
⁵ crudelissime interfecti, Q. Catulus M. Antonius C. Iulius. [Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et magistro.] Haec⁹⁰ etsi videntur esse a proposito ratione diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere,
¹⁰ quoniam voluisti, Brute, possis — nam Attico haec nota sunt — et videre quem ad modum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. Tri-³⁰⁸emium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam
¹⁵ adulescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in causis agebat Hortensius, magis magisque cotidie probabatur Antistius, Piso saepe dicebat, minus saepe Pomponius, raro Carbo, semel aut iterum Philippus. At vero ego hoc tempore omni noctis et dies in om-
²⁰ nium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum³⁰⁹ Stoico Diodoto, qui cum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo cum in aliis rebus tum studiosissime in dialectica exercebar, quae quasi contracta et astricta eloquentia
²⁵ putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam esse dilatam putant, consequi non posse. Huic ego doctori et eius artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies
³⁰ vacuus esset. Commentabar declamitans — sic enim³¹⁰ nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio aut cum aliquo cottidie, idque faciebam multum etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem
³⁵ similiter Latine dicendi afferebat, vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi possem neque doceri. Tumultus interim in recuperanda³¹¹

re publica et crudelis interitus oratorum trium Scaevolae Carbonis Antisti, reditus Cottae Curionis Crassi Lentulorum Pompei, leges et iudicia constituta, recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius Censorinus Murena sublati. Tum primum 5
 nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum
 312veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum 10
 praemiis venerat. Itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quae non digna nostro patrocini-
 91deretur. Deinceps inde multae, quas nos diligenter elaboratas et tamquam elucubratas adferebamus. 15
 313 Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa
 gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue 20
 collum: qui habitus et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram
 carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis conten- 25
 314tione dicebam. Itaque cum me et amici et medici hortarentur ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. Sed cum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere di- 30
 cendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem
 biennium versatus in causis et iam in foro celebratum
 315meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho fui

studiumque philosophiae numquam intermissum a primaque adolescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est † cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Adsiduissime autem mecum fuit Dionysius³¹⁶ Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum veni meque ad eundem, quem Romae audiveram Molonem applicavi cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantantes nos et supra fluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentis coerceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

Duo tum exellebant oratores, qui me imitandi⁹² cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius; quorum alter³¹⁷ remissus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctor. Et enim videram in isdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps ad-

hibitus esset, priores tamen agere partis Hortensium.
 Acrem enim oratorem, incensum et agentem et cano-
 rum concursus hominum forique strepitus desiderat.
 318 Unum igitur annum, cum redissemus ex Asia, causas
 nobilis egimus, cum quaesturam nos, consulatum Cotta, 5
 aedilitatem peteret Hortensius. Interim me quaestorem
 Siciensis excepit annus, Cotta ex consulatu est pro-
 fectus in Galliam, princeps et erat et habebatur
 Hortensius. Cum autem anno post ex Sicilia me
 recepissem, iam videbatur illud in me, quicquid esset, 10
 esse perfectum et habere maturitatem quandam suam.
 Nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni
 huic sermoni propositum est, non ut ingenium et
 eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed
 319 ut laborem et industriam. Cum igitur essem in plu- 15
 rumis causis et in principibus patronis quinquennium
 fere versatus, tum in patrocinio Siciensi maxime in
 certamen veni designatus aedilis cum designato consule
 93 Hortensio. Sed quoniam omnis hic sermo noster non
 solum enumerationem oratoriam, verum etiam prae- 20
 cepta quaedam desiderat, quid tanquam notandum et
 animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere.
 320 Nam is post consulatum — credo quod videret ex
 consularibus neminem esse secum comparandum,
 neglegeret autem eos, qui consules non fuissent — 25
 summum illud suum studium remisit, quo a puero
 fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia
 voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe vivere.
 Primus et secundus annus et tertius tantum quasi de
 picturae veteris colore detraxerat, quantum non quivis 30
 unus ex populo, sed existimator doctus et intellegens
 posset cognoscere. Longius autem procedens ut in
 ceteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate
 et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior
 321 videbatur fieri cottidie. Nos autem non desistebamus 35
 cum omni genere exercitationis tum maxime stilo
 nostrum illud quod erat augere, quantumcunque erat.

Atque ut multa omittam in hoc spatio et in his post aedilitatem annis: et praetor primus et incredibili populari voluntate consul sum factus. Nam cum propter adsiduitatem in causis et industriam tum
 5 propter exquisitius et minime volgare orationis genus animos hominum ad me dicendi novitate converteram. Nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo³²² erat qui videretur exquisitius quam vulgus hominum studuisse litteris, quibus fons perfectae eloquentiae
 10 continetur, nemo qui philosophiam complexus esset matrem omnium bene factorum beneque dictorum, nemo qui ius civile dedicisset rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam maxime necessariam, nemo qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si
 15 quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret, nemo qui breviter arguteque incluso adversario laxaret iudicum animos atque a severitate paulisper ad hilaritatem risumque traduceret, nemo qui dilatare posset atque a propria ac definita disputatione hominis ac temporis ad communem quaestionem
 20 universi generis orationem traducere, nemo qui delectandi gratia digredi parumper a causa, nemo qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo qui ad fletum posset adducere, nemo qui animum eius, quod
 25 unum est oratoris maxime proprium, quocumque res⁹⁴ postularet, impellere. Itaque cum iam paene evanisset,³²³ Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam coepit, ne, cum pares honore essemus, aliqua
 30 re superiores videremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferet, coniunctissime versati sumus, consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas
 35 ille admirabatur, laude coniunxerat. Maxime vero³²⁴ perspecta est utriusque nostrum exercitatio paulo ante, quam peterritum armis hoc studium, Brute, nostrum

conticuit subito et ommutuit: cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillimas inter se vel potius easdem novi veniebamus cotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti complurisque et nobiscum et solus egisti, ut qui non 5 satis diu vixerit Hortensius tamen hunc cursum confecerit: annis ante sedecim causas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto sexagensimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit 10 in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

95 Sed si quaerimus, cur adulescens magis floraerit
 325 dicendo quam senior Hortensius, causas reperiemus verissimas duas. Primum, quod genus erat orationis 15 Asiaticum adulescentiae magis concessum quam senectuti. Genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis 20 Hierocles Alabandeus, magis etiam Meneclis frater eius fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis voluere atque incitatum, quale est nunc Asia tota, 25 nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum, in quo fuit Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines. In his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum con-
 326cinnitas non erat. Haec autem, ut dixi, genera dicendi 30 aptiora sunt adulescentibus, in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adulescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum[, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc 35 erant quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut necessariae aut interdum utiles;] et erat

oratio cum incitata et vibrans tum etiam accurata et polita. Non probantur haec senibus — saepe videbam cum inridentem tum etiam irascentem et stomachantem Philippum —, sed mirantur adulescentes, multitudo
 5 movetur. [Erat excellens iudicio vulgi et facile primas³²⁷ tenebat adulescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati videbatur.] Et certe, quod et ingeni quaedam forma lucebat et exercitatione perfecta erat verborum eratque
 10 astricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed cum iam honores et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem; quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas
 15 illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consuerat, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses.

20 Tum Brutus: Ego vero, inquit, et ista, quae dicis,⁹⁶
 video qualia sint et Hortensium magnum oratorem³²⁸ semper putavi maxumeque probavi pro Messalla dicentem, cum tu afuisti. Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis
 25 oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque ad Paulum et Marcellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensi vox extincta fato suo est, nostra publico. Melius quaeso ominare, inquit Brutus.³²⁹
 30 Sit sane ut vis, inquam, et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae providit futura. Saepe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pa-
 35 cis spem a publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

330 Nos autem, Brute, quoniam post Hortensi claris-
 simi oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores
 relictī sumus, domi teneamus eam saeptam liberali
 custodia, et hos ignotos atque impudentes procos
 repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et 5
 ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus.
 Equidem etsi doleo me in vitam paulo serius tanquam
 in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in
 hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea conso-
 latione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis 10
 suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere
 censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam
 me tacente ipsa loquerentur mortuo viverentque; quae,
 si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu
 97 ipso testimonium meorum de re publica consiliorum 15
 331 darent. Sed in te intuens, Brute, doleo, cuius in
 adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis ve-
 hentem traversa incurrit misera fortuna rei publicae.
 Hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc
 mecum socium eiusdem et amoris et iudici. Tibi 20
 favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus
 eam rem publicam, in qua duorum generum amplis-
 sumorum renovare memoriam atque augere possis.
 Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu
 illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses 25
 exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locuple-
 tavisses graviorum artium instrumento et isdem artibus
 decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude
 332 iunxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod
 et ipse re publica careas et illa te. Tu tamen, etsi 30
 cursum ingeni tui, Brute, premit haec importuna clades
 civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice
 id, quod iam propemodum vel plane potius effeceras,
 ut te eripias ex ea, quam ego congeffi in hunc ser-
 monem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum 35
 uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses,
 accessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita

doctrinae, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissimus Graeciae? quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes
5 maioris partis oratorum futuri sumus? Nonne cer-333
nimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabiles constituisse? Galba fuit inter tot aequalis unus excellens, cui, quem ad modum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt,
10 Lepidus postea, deinde Carbo; nam Gracchi in con-
tionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius Crassus, post Cotta Sulpicius Hortensius. Nihil dico amplius, tantum dico:
15 si mihi accidisset, ut numerarer in multis . . . . si operosa est concursatio magis oportunorum . . . .

M. TULLI CICERONIS

ORATOR.

---

1 Utrum difficilius aut maius esset negare tibi
1 saepius idem roganti an efficere id quod rogares diu
multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei quem
unice diligerem cuique me carissimum esse sentirem,
praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum 5
admodum mihi videbatur, et suscipere tantam rem,
quantam non modo facultate consequi difficile esset
sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse
eius qui vereretur reprehensionem doctorum atque
2 prudentium. Quid enim est maius quam, cum tanta 10
sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare quae
sit optima species et quasi figura dicendi? Quod quoniam
me saepius rogas, aggrediar non tam perficiundi
spe quam experiundi voluntate; malo enim, cum studio
tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam 15
quam, si id non fecerim, benivolentiam.

3 Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae
genus probem maxime et quale mihi videatur illud,
quo nihil addi possit, quod ego summum et perfectis-
simum iudicem. In quo vereor ne, si id quod vis 20
effecero eumque oratorem quem quaeris expressero,
tardem studia multorum, qui desperatione debilitati
experiri id nolent quod se assequi posse diffidant.
4 Sed par est omnia experiri, qui res magnas et
magno opere expetendas concupiverunt. Quod si quem 25
aut natura sua aut illa praestantis ingenii vis forte

deficiet aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit; prima enim sequentem honestum est in secundis tertiisque consistere. Nam in poetis non Homero soli locus est, ut de Graecis loquar, aut Archilocho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis vel etiam infra secundos; nec vero Aristotelen in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia et copia ceterorum studia restinxit. Nec solum ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulcritudinem imitari, nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori statua deterriti reliqui minus experti sunt quid efficere aut quo progredi possent; quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut, cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. In oratoribus vero, Graecis quidem, admirabile est quantum inter omnis unus excellat; ac tamen, cum esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt et antea fuerant nec postea defecerunt. Quare non est cur eorum qui se studio eloquentiae dediderunt spes infringatur aut languescat industria; nam neque illud ipsum quod est optimum desperandum est et in praestantibus rebus magna sunt ea quae sunt optimis proxima. Atque ego in summo oratore fugendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quaero quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil esse possit praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe atque haud scio an nunquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulcrum, quo non pulcrius id sit unde illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur; quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi potest, cogitatione tantum et mente complectimur.

Itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et iis picturis quas nominavi
 9 cogitare tamen possumus pulciora; nec vero ille artifex cum faceret Iovis formam aut Minervae, contem-
 5 plabatur aliquem, e quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente insidebat species pulcritudinis eximia
 3 quaedam, quam intuens in eaque defixus ad illius similitudinem artem et manum dirigebat. Ut igitur
 in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cuius ad cogitatum speciem imitando referuntur ea
 10 quae sub oculos † ipsa non cadunt, sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus, effigiem auribus
 10 quaerimus. Has rerum formas appellat *ἰδέας* ille non intellegendi solum sed etiam dicendi gravissimus
 auctor et magister Plato, easque gigni negat et ait
 15 semper esse ac ratione et intellegentia contineri; cetera nasci occidere fluere labi nec diutius esse uno et eodem statu. Quicquid est igitur de quo ratione et via disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemque redigendum.

11 Ac video hanc primam ingressionem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed e media philosophia repetitam et eam quidem cum antiquam
 tum subobscuram aut reprehensionis aliquid aut certe admirationis habituram. Nam aut mirabuntur
 25 haec pertineant ad ea quae quaerimus — quibus satis faciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita videatur — aut reprehendent, quod inusitatas vias
 12 indagemus, tritas relinquamus. Ego autem et me saepe nova videri dicere intellego, cum pervetera dicam
 30 sed inaudita plerisque, et fateor me oratorem, si modo sim aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis exitisse; illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum, in quibus Platonis primum sunt impressa vestigia.
 35 Sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus et exagitatus maxume orator est et adiutus; omnis

enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reliquerunt. Sic eloquentia haec forensis spreta a philo- 13
 5 sophis et repudiata multis quidem illa adiumentis magnisque caruit, sed tamen ornata verbis atque senti-
 tentiis iactationem habuit in populo nec paucorum iudicium reprehensionemque pertinuit: ita et doctis eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit. 4
 10 Positum sit igitur in primis, quod post magis 14
 intelletur, sine philosophia non posse effici quem quaerimus eloquentem, non ut in ea tamen omnia sint, sed ut sic adiuvet ut palaestra histrionem; parva enim magnis saepe rectissime conferuntur. Nam nec latius
 15 atque copiosius de magnis variisque rebus sine philo-
 sophia potest quisquam dicere; — si quidem etiam in 15
 Phaedro Platonis hoc Periclen praestitisse ceteris dicat oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit
 auditor; a quo censet eum, cum alia praeclara quaedam
 20 et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse gnarumque, quod est eloquentiae maximum, quibus orationis modis quaeque animorum partes pellerentur; quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex
 epistulis intellegi licet quam frequens fuerit Platonis
 25 auditor; — nec vero sine philosophorum disciplina 16
 genus et speciem cuiusque rei cernere neque eam definiendo explicare nec tribuere in partes possumus nec iudicare quae vera quae falsa sint neque cernere
 30 consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere.
 Quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam? † de vita, de officiis, de
 virtute, de moribus sine multa earum ipsarum rerum 5
 disciplina aut dici aut intellegi posse? Ad has tot 17
 35 tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia;
 quae sola tum quidem tradebantur ab iis qui dicendi numerabantur magistri; quo fit ut veram illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia

intellegendi alia dicendi disciplina est et ab aliis rerum
 18 ab aliis verborum doctrina quaeritur. Itaque M. Antonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum
 tribuebat aetas, vir natura peracutus et prudens, in
 eo libro quem unum reliquit disertos ait se vidisse 5
 multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat
 videlicet in eius mente species eloquentiae, quam
 cernebat animo, re ipsa non videbat. Vir autem
 acerrimo ingenio — sic enim fuit — multa et in se
 et in aliis desiderans neminem plane qui recte ap- 10
 19 pellari eloquens posset videbat; quod si ille nec se
 nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto
 comprehensam animo quamdam formam eloquentiae,
 cui quoniam nihil deerat, eos quibus aliquid aut plura
 deerant in eam formam non poterat includere. In- 15
 vestigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem
 nunquam vidit Antonius aut qui omnino nullus unquam
 fuit; quem si imitari atque exprimere non possumus,
 quod idem ille vix deo concessum esse dicebat, at
 qualis esse debeat poterimus fortasse dicere. 20

20 Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis
 quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus,
 perpauca in omnibus. Nam et grandiloqui, ut ita
 dicam, fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate
 et maiestate verborum, vehementes [varii] copiosi 25
 graves, ad permovendos et convertendos animos in-
 structi et parati — quod ipsum alii aspera tristi
 horrida oratione neque perfecta atque conclusa, alii
 levi et structa et terminata —, et contra tenues acuti,
 omnia docentes et dilucidiora, non ampliora facientes, 30
 6 subtili quadam et pressa oratione limati; in eodemque
 genere alii callidi, sed impoliti et consulto rudium
 similes et imperitorum, alii in eadem ieiunitate con-
 cinniores, id est faceti, florentes etiam et leviter ornati.
 21 Est autem quidam interiectus inter hos medius et 35
 quasi temperatus nec acumine posteriorum nec fulmine
 utens superiorum, vicinus amborum, in neutro excellens,

utriusque particeps vel utriusque, si verum quaerimus, potius expers; isque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit nihil afferens praeter facilitatem et aequabilitatem aut addit aliquos ut in corona totos omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit. Horum singulorum generum quicumque vim in singulis consecuti sunt, manum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quaerendum est satisne id quod volumus effecerint.

Videmus enim fuisse quosdam, qui idem ornate ac graviter, idem versute et subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! Esset egregium non quaerere externa, domesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, quem velim accommodare ad eam quam sentiam eloquentiam, non ad eam quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior extitit quisquam nec callidior nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii quorum sermo imperitus increbruit, qui aut dici se desiderant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas; quid enim sit Atticum discant eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur. Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo iudicio minus firmo praeditos docere quae sit propria laus Atticorum non alienum puto.

Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim qui probari volunt voluntatem eorum qui audiunt intuentur ad eamque et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. Itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis auribus opimum quoddam et tan-

quam adipatae dictionis genus, quod eorum vicini non ita lato interiecto mari Rhodii nunquam probaverunt [Graecia autem multo minus], Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum audire et elegans. Eorum religioni cum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. Itaque hic, quem praestitisse diximus ceteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima summissius a primo, deinde, dum de legibus disputat, pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit ardentibus, in reliquis exultavit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pondera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illudensque dura odiosa intolerabilia esse dicit; quin etiam quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellet, utrum illa verba an portenta sint; ut Aeschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere. Facile est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare idque restinctis iam animorum incendiis irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthenes: negat in eo positas esse fortunas Graeciae, hocine an illo verbo usus sit, hucine an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Cum vero inclinata ululantiq[ue] voce more Asiatico canere coepisset, quis eum ferret aut potius quis non iuberet auferri?

Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. Quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit suspicantur. Putant enim qui horride inculteque dicat, modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere. Errant, quod solum; quod Attice, non falluntur. Istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia deferebantur; qui si tenui genere

uteretur, nunquam ab Aristophane poeta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias — quis enim id possit negare? —, dum intellegamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum; ornate vero et graviter et copiose dicere aut Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve Demosthenes Atticus. Ecce autem aliqui se Thucydidos esse profitentur: novum quoddam imperitorum et inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quemdam sequuntur non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. Ipsae illae conditiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur; quod est in oratione civili vitium vel maximum. Quae est autem in hominibus tanta perversitas, ut inventis frugibus glande vescantur? An victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro unquam Graecorum rhetorum a Thucydide quicquam duxit? 'At laudatus est ab omnibus.' Fateor; sed ita ut rerum explicator prudens severus gravis; non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret; itaque nunquam est numeratus orator, nec vero, si historiam non scripsisset, nomen eius extaret, cum praesertim fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur, sed cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam qui Xenophontis similem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

Referamus igitur nos ad eum quem volumus in-

choandum et eadem eloquentia informandum quam in
 10 nullo cognovit Antonius. Magnum opus omnino et
 arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti
 puto. Amo autem et semper amavi ingenium studia
 mores tuos. Incendor porro cotidie magis non desi- 5
 derio solum, quo quidem conficior, congressus nostros,
 consuetudinem victus, doctissimos sermones requirens
 tuos, sed etiam admirabili fama virtutum incredibilium,
 34 quae specie dispares prudentia coniunguntur. Quid
 enim tam distans quam a severitate comitas? Quis 10
 tamen unquam te aut sanctior est habitus aut dulcior?
 Quid tam difficile quam in plurimorum controversiis
 diiudicandis ab omnibus diligere? Consequeris tamen,
 ut eos ipsos quos contra statuas aequos placatosque
 dimittas. Itaque efficis ut, cum gratiae causa nihil 15
 facias, omnia tamen sint grata quae facis. Ergo om-
 nibus terris una Gallia communi non ardet incendio;
 in qua frueris ipse te, cum in Italiae luce cognosceris
 versarisque in optimorum civium vel flore vel robore.
 Iam quantum illud est, quod in maxumis occupatio- 20
 nibus nunquam intermittis studia doctrinae, semper
 aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scribendum!

35 Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto —
 quem ipsum nunquam attigissem tempora timens ini-
 mica virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam 25
 mihi caram excitanti non parere nefas esse duxis-
 sem —, sed testificor me a rogatum et recusantem
 haec scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum
 commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quae-
 sitionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa 30
 sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri errorem
 laus tibi dati muneris compensabit.

11

36

Sed in omni re difficillimum est formam, quod
 36 *χαρακτήρ* Graece dicitur, exponere optimi, quod aliud
 aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam, 35
 quod non discedit a communi more verborum; Pacu-
 vio, inquit alius: omnes apud hunc ornati elaboratique

sunt versus, multa apud alterum negligentius; fac alium Accio; varia enim sunt iudicia ut in Graecis nec facilis explicatio, quae forma maxime excellat. In picturis alius horrida inculta, abdita et opaca, contra
 5 alius nitida laeta conlustrata delectatur. Quid est quo praescriptum aliquod aut formulam exprimas, cum in suo quodque genere praestet et genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus existimavique in omnibus rebus esse aliquid optimum,
 10 etiam si lateret, idque ab eo posse qui eius rei guarus esset iudicari.

Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque
 37 diversa neque in unam formam cadunt omnia, laudationum [scriptionum et historiarum] et talium suasio-
 15 num, qualem Isocrates fecit Panegyricum multique alii qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum formam, quae absunt a forensi contentione eiusque totius generis, quod Graece *ἐπιδεικτικὸν* nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore; non quo
 20 neglegenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris quem informare volumus et de quo molimur aliquid exquisitius dicere. Ab hac et verborum copia alitur
 12 et eorum constructio et numerus liberiore quadam
 25 fruitur licentia. Datur etiam venia concinnitati sententiarum et arguti certique et circumscripti verborum ambitus conceduntur, de industriaque non ex insidiis sed aperte ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur
 30 pugnancia comparenturque contraria et ut pariter extrema terminentur eundemque referant in cadendo sonum; quae in veritate causarum et rarius multo facimus et certe occultius. In Panathenaico autem Isocrates ea studiose consecratum fatetur; non enim
 35 ad iudiciorum certamen, sed ad voluptatem aurium scripserat. Haec tractasse Thrasymachum Calchedonium primum et Leontinum ferunt Gorgiam, Theo-

dorum inde Byzantium multosque alios, quos *λογοδα-
δάλους*; appellat in Phaedro Socrates; quorum satis
arguta multa, sed ut modo primumque nascentia
minuta et versicolorum similia quaedam nimiumque
depicta. Quo magis sunt Herodotus Thucydidesque 5
mirabiles; quorum aetas cum in eorum tempora quos
nominavi incidisset, longissime tamen ipsi a talibus
deliciis vel potius ineptiis afuerunt. Alter enim sine
ullis salebris quasi sedatus amnis fluit, alter incitator
fertur et de bellicis rebus canit etiam quodam modo 10
bellicum: primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia
commota est, ut auderet uberius quam superiores et
ornatius dicere. Horum aetati successit Isocrates, qui
13
40 praeter ceteros eiusdem generis laudatur semper a
nobis, non nunquam, Brute, leniter et erudite repu-
gnante te; sed concedas mihi fortasse, si quid in eo
laudem cognoveris. Nam cum concisus ei Thrasy-
machus minutis numeris videretur et Gorgias, qui
tamen primi traduntur arte quadam verba vinxisse,
Theodorus autem praefracrior nec satis, ut ita dicam, 20
rotundus, primus instituit dilatare verbis et mollioribus
numeris explere sententias; in quo cum doceret eos
qui partim in dicendo partim in scribendo principes
extiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est.
41 Itaque ut ego, cum a nostro Catone laudabar, vel re- 25
prehendi me a ceteris facile patiebar, sic Isocrates
videtur testimonio Platonis aliorum iudicia debere con-
temnere. Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina
Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: Adulescens
etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est, sed quid 30
de illo augurer lubet dicere. Quid tandem?
inquit ille. Maiore mihi ingenio videtur esse,
quam ut cum orationibus Lysiae comparetur,
praeterea ad virtutem maior indoles; ut mi-
nime mirum futurum sit, si, cum aetate pro- 35
cesserit, aut in hoc orationum genere cui nunc
studet tantum quantum pueris reliquis prae-

stet omnibus qui unquam orationes attigerunt aut, si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat; inest enim natura philosophia in huius viri mente quaedam. Haec de adulescente Socrates auguratur. At 42
 ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum; me autem qui Isocraten non diligunt una cum Socrate et cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus et solutum et fluens, sententiis argutum, 10
 verbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro. Sed quod educata huius nutrimentis 15
 eloquentia et ipsa se postea colorat et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verum haec ludorum atque pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque veniamus.

Quoniam tria videnda sunt oratori: quid dicat et 14
 quo quidque loco et quo modo, dicendum omnino est 43
 quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in tradenda arte dici solet. Nulla praecepta ponemus, neque enim id suscepimus, sed excellentis eloquentiae speciem et formam adumbrabimus; nec 25
 quibus rebus ea paretur exponemus, sed qualis nobis esse videatur. Ac duo breviter prima; sunt enim non 44
 tam insignia ad maximam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene communia.

Nam et invenire et iudicare quid dicas magna 30
 illa quidem sunt et tanquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae: qua tamen in causa est vacua prudentia? Noverit igitur hic quidem orator, quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. Nam quoniam, quic- 45
 35 quid est quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur: — sitne, signis; quid sit, definitionibus;

quale sit, recti pravique partibus; quibus ut uti possit orator, non ille vulgaris sed hic excellens, a propriis personis et temporibus semper, si potest, advocat controversiam; latius enim de genere quam de parte disceptare licet, ut quod in universo sit probatum id in 5
 46 parte sit probari necesse; — haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur *ῥέσις*. In hac Aristoteles adolescentis non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in utramque partem, 10
 ut ornatus et uberius dici possit, exercuit; idemque locos — sic enim appellat — quasi argumentorum 15
 15 notas tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio. Faciet igitur hic noster — non enim
 47 declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro, 15
 sed doctissimum et perfectissimum quaerimus —, ut, quoniam loci certi traduntur, percurrat omnis, utatur aptis, generatim dicat; ex quo emanent etiam qui communes appellantur loci. Nec vero utetur imprudenter hac copia, sed omnia expendet et seliget; non 20
 enim semper nec in omnibus causis ex isdem argumentorum momenta sunt. Iudicium igitur adhibebit
 48 nec inveniet solum quid dicat sed etiam expendet. Nihil enim est feracius ingeniis, iis praesertim quae disciplinis exulta sunt. Sed ut segetes fecundae et 25
 uberes non solum fruges verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia gignuntur. Quorum ab oratoris iudicio dilectus nisi
 49 magnus adhibebitur, quoniam modo ille in bonis hae- 30
 rebit et habitabit suis aut molliet dura aut occultabit quae dilui non poterunt atque omnino opprimet, si licebit, aut abducat animos aut aliud afferet, quod oppositum probabilius sit quam illud quod ob-
 50 stabit? Iam vero ea quae invenerit qua diligentia 35
 conlocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet

illustres; cumque animos prima aggressionē occupaverit, † infirmabit excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet alia postrema, inculcabitque leviora. ***

5 Atque in primis duabus dicendi partibus qualis
esset summatim breviterque descripsimus. Sed, ut 16
ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque 51
magnae sunt, minus et artis est et laboris; cum autem
et quid et quo loco dicat invenerit, illud est longe
10 maximum: videre quonam modo; scitum est enim, quod
Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem
dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere.
Quod si in philosophia tantum interest quem ad modum
dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid
15 tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio? Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris 52
sentiebam, non te id sciscitari, qualem ego in inveni-
endo et in conlocando summum esse oratorem vellem,
sed id mihi quaerere videbare, quod genus ipsius ora-
20 tionis optimum iudicarem: rem difficilem, di immortales,
atque omnium difficillimam. Nam cum est oratio
mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quocum-
que torqueas, tum et naturae variae et voluntates mul-
tum inter se distantia effecerunt genera dicendi: flumen 53
25 aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in
orationis celeritate eloquentiam; distincta alios et in-
terpuncta intervalla, morae respirationesque delectant:
quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque
aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et aequa-
30 bilitate et puro quasi quodam et candido genere di-
cendi; ecce aliqui durezza et severitatem quamdam
in verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur;
quodque paulo ante divisimus, ut alii graves alii
tenuēs alii temperati vellent videri, quot orationum
35 genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus 17
augere, quam a te postulatum est — tibi enim tan- 54

tum de orationis genere quaerenti respondi etiam breviter de inveniendō et conlocandō —, ne nunc quidem solum de orationis modo dicam sed etiam de actionis: ita praetermissa pars nulla erit, quando quidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae communis est multarum artium. Quo modo autem dicatur, id est in duobus: in agendo et in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem sunt quot animorum, qui maxime voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem iam dudum nostra indicat oratio, utcumque se affectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum; de quo plura dicerem, si hoc praecipienda tempus esset aut si tu hoc quaereres. Dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est vultus; quibus omnibus dici vix potest quantum intersit quem ad modum utatur orator. Nam et infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum tulerunt et disertis deformitate agendi multi infantes putati sunt; ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias actioni; si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis; mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo acuto gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus. Est autem etiam in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille, quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter alteri obicit vocis flexiones; † dicit plura etiam Demosthenes illumque saepe dicat voce dulci et clara fuisse. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendae suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni

verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria. Ac vocis bonitas quidem optanda est; non est enim in nobis, sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps variabit et mutabit: omnis sonorum tum intendens tum remittens persequetur gradus. Idemque motu sic utetur, nihil ut supersit. In gestu status erectus et celsus; rarus incessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara; nulla mollitia cervicium, nullae argutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans et virili laterum flexione, brachii projectione in contentionibus, contractione in remissis. Vultus vero, qui secundum vocem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem tum venustatem! In quo cum effeceris ne quid ineptum sit aut voltuosum, tum oculorum est quaedam magna moderatio. Nam ut imago est animi voltus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, temperabunt.

Sed iam illius perfecti oratoris et summae eloquentiae species exprimenda est. Quem hoc uno excellere [id est oratione], cetera in eo latere indicat nomen ipsum; non enim inventor aut compositor aut actor qui haec complexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo *ῥήτωρ* et Latine eloquens dictus est; ceterarum enim rerum, quae sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat, dicendi autem id est eloquendi maxima vis soli huic conceditur.

Quamquam enim et philosophi quidam ornate locuti sunt, — si quidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit et Aristoteles Isocraten ipsum laccessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt et longe omnium quicumque scripserunt aut locuti sunt extitit et suavitate et gravitate princeps Plato —, tamen horum oratio neque nervos neque

63 aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum
 doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare,
 et de rebus placatis ac minime turbulentis docendi
 causa non capiendi loquuntur, ut in eo ipso, quod
 delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus non- 5
 nullis quam necesse sit facere videantur. Ergo ab hoc
 genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc
 64 agitur, discernere. Mollis est enim oratio philosophorum
 et umbratilis nec sententiis nec verbis instructa po-
 popularibus nec vincta numeris, sed soluta liberius; nihil 10
 iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil misera-
 bile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta
 quodam modo. Itaque sermo potius quam oratio dicitur.
 Quamquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius
 oratoris locutio hoc proprio signata nomine est. 15

65 Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distin-
 guenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt
 flores, quos adhibet orator in causis, perseguere. Sed
 hoc differunt quod, cum sit his propositum non per-
 turbare animos, sed placare potius nec tam persuadere 20
 quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et
 crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam
 probabiles, a re saepe discedunt, intexunt fabulas,
 verba altius transferunt eaque ita disponunt ut pic-
 tores varietatem colorum, paria paribus referunt, ad- 25
 versa contrariis, saepissimeque similiter extrema defi-
 20 niunt. Huic generi historia finitima est, in qua et
 66 narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur;
 interponuntur etiam contiones et hortationes, sed in
 his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec con- 30
 torta et acris oratio.

Ab his non multo secus quam a poetis haec elo-
 quentia, quam quaerimus, sevocanda est. Nam etiam
 poetae quaestionem attulerunt, quidnam esset illud,
 quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxime vide- 35
 bantur antea et versu, nunc apud oratores iam ipse nu-
 67 merus increbruit. Quicquid est enim, quod sub aurium

mensuram aliquam cadit, etiam si abest a versu —
 nam id quidem orationis est vitium — numerus vo-
 catur, qui Graece *ῥυθμὸς* dicitur. Itaque video visum
 esse nonnullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi
 5 absit a versu, tamen quod incitatus feratur et claris-
 simis verborum luminibus utatur, potius poema pu-
 tandum quam comicorum poetarum; apud quos, nisi
 quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile
 sermonis. Nec tamen id est poetae maximum, etsi
 10 est eo laudabilior quod virtutes oratoris persequitur,
 cum versu sit astrictior. Ego autem, etiam si quo- 68
 rumdam grandis et ornata vox est poetarum, tamen
 in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam in
 nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum
 15 etiam nonnullorum voluntati vocibus magis quam re-
 bus inserviunt; nec vero, si quid est unum inter eos
 simile — id autem est iudicium electioque verbo-
 rum —, propterea ceterarum rerum dissimilitudo in-
 tellegi non potest; sed id nec dubium est et, si quid
 20 habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id, quod pro-
 positum est, non est necessarium. Seiunctus igitur
 orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab
 historicorum, a poetarum explicandus est nobis qualis
 futurus sit.

25 Erit igitur eloquens — hunc enim auctore An- 21
 tonio quaerimus — is qui in foro causisque civilibus 69
 ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare
 necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae:
 nam id unum ex omnibus ad optinendas causas potest
 30 plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt ge-
 nera dicendi: subtile in probando, modicum in delec-
 tando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis
 oratoris est. Magni igitur iudicii, summae etiam fa- 70
 cultatis esse debet moderator ille et quasi tempera-
 35 tor huius tripertitae varietatis; nam et iudicabit quid
 cuique opus sit et poterit quocumque modo postulabit
 causa dicere. Sed est eloquentiae sicut reliquarum

rerum fundamentum sapientia. Ut enim in vita sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre. *Πρόεπον* appellant hoc Graeci, nos dicamus sane decorum; de quo praeclare et multa praecipuntur et res est cognitione dignissima; huius ignoratione non modo in vita sed saepissime et in poematis et in oratione peccatur. Est autem quid deceat oratori videndum non in sententiis solum sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum semperque in omni parte orationis ut vitae quid deceat est considerandum; quod et in re, de qua agitur, positum est et in personis et eorum qui dicunt et eorum qui audiunt. Itaque hunc locum longe et late patentem philosophi solent in officiis tractare — non cum de recto ipso disputant, nam id quidem unum est —, grammatici in poetis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus, de maiestate populi Romani summis et subtiliter! Hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut iudicum aut etiam adversariorum, nec re solum, sed saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res saepe aut probatur aut reicitur alio atque alio elata verbo. In omnibusque rebus videndum est quatenus; etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium quam parum; in quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat qui non sentirent quid esset satis. Magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id quod agitur illud satis. Cum hoc decere — quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis — cum hoc, inquam, decere dicimus, illud non decere, et id usquequaque quantum sit appareat in alioque ponatur aliud-

que totum sit, utrum decere an oportere dicas; — oportere enim perfectionem declarat officii, quo et 74
semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum
esse consentaneumque tempori et personae; quod cum
5 in factis saepissime tum in dictis valet, in vultu de-
nique et gestu et incessu, contraque item dedecere;
quod si poeta fugit ut maximum vitium, qui peccat
etiam, cum probam orationem affingit improbo stulto-
tove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum in
10 immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, tristior
Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si denique histrio quid deceat quaerit, quid faciendum oratori putemus? —
15 sed cum hoc tantum sit, quid in causis earumque quasi membris faciat orator viderit: illud quidem perspicuum est, non modo partis orationis, sed etiam causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

Sequitur ut cuiusque generis nota quaeratur et 23
20 formula: magnum opus et arduum, ut saepe iam diximus; sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus, nunc quidem iam quocumque feremur danda nimirum vela sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum quidem vocant Atticum. Sum- 76
25 missus est et humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus quam opinione differens. Itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti,
30 sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem oportet, ut, etiam si illis maximis viribus careat, sit, ut ita dicam, integra valetudine. Primum igitur eum tan- 77
35 quidam, ut scis, oratori numeri, de quibus mox agemus, observandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi. Solutum quiddam

sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmentare neglegat. Habet enim ille tanquam hiatus et concursus vocalium molle quiddam et quod indicet non ingratam neglegentiam de re hominis magis quam de 5
 78 verbis laborantis. Sed erit videndum de reliquis, cum haec duo ei liberiora fuerint, circuitus conglutinatioque verborum. Illa enim ipsa contracta et minuta non neglegenter tractanda sunt, sed quaedam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur 10
 nomnullae inornatae, quas id ipsum deceat, sic haec subtilis oratio etiam incompta delectat; fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat. Tum removebitur omnis insignis ornatus quasi margaritarum, ne calamistri quidem adhibebuntur; 15
 79 fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia repellentur; elegantia modo et munditia remanebit. Sermo purus erit et Latinus, dilucide planeque dicetur, 24
 quid deceat circumspicietur; unum aberit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus: ornatum illud, suave et affluens. Acutae crebraeque 20
 sententiae ponentur et nescio unde ex abdito erutae; ac — quod in hoc oratore dominabitur — verecundus erit 80
 usus oratoriae quasi suppellectilis. Supellex est enim quodam modo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum 25
 alia verborum. Ornatus autem verborum duplex: unus simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in propriis usitatisque verbis, quod aut optime sonat aut rem maxime explanat; in alienis aut translatum aut factum aliunde ut mutuo aut factum ab ipso aut novum aut 30
 priscum et inusitatum; sed etiam inusitata ac prisca 81
 sunt in propriis, nisi quod raro utimur. Collocata autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat manente sententia; nam sententiarum ornamenta, quae permanent, etiam si verba mutaveris, sunt illa quidem per- 35
 multa, sed quae emineant pauciora.

Ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in faciendis verbis erit audax et in transferendis verecundus et parcus et in priscis reliquisque ornamentis et verborum et sententiarum demissior; tralatione for-
 5 tasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur non modo urbanorum, sed etiam rusticorum: si quidem est eorum gemmare vites, sitire agros, laetas esse segetes, luxuriosa frumenta. Nihil horum 82
 parum audacter, sed aut simile est illi unde transferas, aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa
 10 sumptum, non ludendi videtur. Hoc ornamento liberius paulo quam ceteris utetur hic summissus, nec tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur amplissimo; itaque illud indecorum, quod quale sit 25
 15 ex decoro debet intellegi, hic quoque apparet, cum verbum aliquod altius transfertur idque in oratione humili ponitur quod idem in alia deceret. Illam autem 83
 concinnitatem, quae verborum conlocationem inluminat iis luminibus quae Graeci quasi aliquos gestus orationis *σχήματα* appellaut, quod idem verbum ab iis
 20 etiam in sententiarum ornamenta transfertur, adhibet quidem hic subtilis, quem nisi quod solum ceteroqui recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius; nam sic ut in epularum apparatu a magnificentia recedens
 25 non se parcum solum sed etiam elegantem videri volet, eliget quibus utatur; sunt enim pleraque apta huius 84
 ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniae. Nam illa, de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt: paria paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto
 30 cadentia et immutatione litterae quasi quaesitae venustates, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat; item 85
 35 que si quae verborum iterationes contentionem aliquam et clamorem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienae; ceteris promiscue poterit uti, continuationem verborum modo relaxet et dividat utaturque verbis quam usitatissimis, tralationibus quam mollis-

simis; etiam illa sententiarum lumina adsumat, quae
 non erunt vehementer inlustria. Non faciet rem pu-
 blicam loquentem nec ab inferis mortuos excitabit nec
 acervatim multa frequentans una complexione devinciet.
 Valentiorum haec laterum sunt nec ab hoc, quem in- 5
 formamus, aut expectanda aut postulanda; erit enim
 86 ut voce sic etiam oratione suppressior. Sed pleraque
 ex illis convenient etiam huic tenuitati, quamquam
 isdem ornamentis utetur horridius; talem enim indu-
 cimus. Accedit actio non tragica nec scaenae, sed 10
 modica iactatione corporis, vultu tamen multa con-
 ficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo
 significant ingenue quo sensu quidque pronuntient.
 26 Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui
 87 in dicendo nimium quantum valent; quorum duo genera 15
 sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur
 utroque; sed altero in narrando aliquid venuste, altero
 in iaciendo mittendoque ridiculo, cuius genera plura
 88 sunt; sed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen
 ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti, 20
 ne scurrile sit, nec subobsceno, ne mimicum, nec pe-
 tulanti, ne improbum, nec in calamitatem, ne in-
 humanum, nec in facinus, ne odii locum risus occupet,
 neque aut sua persona aut iudicium aut tempore
 alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur. 25
 89 Vitabit etiam quaesita nec ex tempore ficta, sed domo
 allata, quae plerumque sunt frigida. Parcet et ami-
 citiis et dignitatibus, vitabit insanabilis contumelias,
 tantummodo adversarios figet nec eos tamen semper
 nec omnis nec omni modo. Quibus exceptis sic utetur 30
 sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem
 cognoverim neminem, cum id certe sit vel maxime
 90 Atticum. Hanc ego iudico formam summissi oratoris,
 sed magni tamen et germani Attici; quoniam quicquid
 est salsum aut salubre in oratione, id proprium At- 35
 ticorum est. E quibus tamen non omnes faceti:
 Lysias satis et Hyperides, Demades praeter ceteros

fertur, Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius, sed non tam dicax fuit quam facetus; est autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

Uberius est aliud aliquantoque robustius quam ⁹¹
⁵ hoc humile, de quo dictum est, summissius autem
 quam illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc
 in genere nervorum vel minimum, suavitatis autem est
 vel plurimum. Est enim plenius quam hoc enucleatum,
 quam autem illud ornatum copiosumque summissius. ²⁷
¹⁰ Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt plurimum-
 que est in hac orationis forma suavitatis. In qua ⁹²
 multi floruerunt apud Graecos, sed Phalereus Deme-
 trius meo iudicio praestitit ceteris, cuius oratio cum
 sedate placideque liquitur, tum illustrant eam quasi
¹⁵ stellae quaedam tralata verba atque immutata. Tralata
 dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re
 aut suavitatis aut inopiae causa traferuntur; immutata,
 in quibus pro verbo [proprio] subicitur aliud, quod
 idem significet sumptum ex re aliqua consequenti.
²⁰ Quod quanquam traferendo fit, tamen alio modo ⁹³
 transtulit quom dixit Ennius arce et urbe orbam,
 alio modo[, si pro patria arcem dixisset; et] horri-
 dam Africam terribili tremere tumultu [cum
 dicit pro Afris immutate Africam]: hanc *ὑπαλλαγὴν*
²⁵ rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis,
μετωννυμίαν grammatici vocant, quod nomina tra-
 feruntur; Aristoteles autem tralationi et haec ipsa ⁹⁴
 subiungit et abusionem, quam *κατάχρησιν* vocat, ut
 cum minutum dicimus animum pro parvo; et ab-
³⁰ utimur verbis propinquis, si opus est vel quod delectat
 vel quod decet. Iam cum fluxerunt continuo plures
 tralationes, alia plane fit oratio; itaque genus hoc
 Graeci appellant *ἀλληγορίαν*: nomine recte, genere
 melius ille qui ista omnia tralationes vocat. Haec
³⁵ frequentat Phalereus maxime suntque dulcissima; et
 quanquam tralatio est apud eum multa, tamen im-
 mutationes nusquam crebriores. In idem genus ora- ⁹⁵

tionis — loquor enim de illa modica ac temperata —
 verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum;
 latae eruditaeque disputationes ab eodem explicabuntur et loci communes sine contentione dicentur. Quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt; 5
 et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic, 96
 quem dico, probabitur. Est enim quoddam etiam insigne et florens orationis pictum et expositum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit 10
 in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea de qua loquor mediocritate consedit. 28
 Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus, 97
 in quo profecto vis maxima est. Hic est enim, cuius ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquentiam 15
 in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquentiae est tractare animos, huius omni modo permovere. 20
 Haec modo perfringit, modo iurepit in sensus; inserit 98
 novas opiniones, evellit iusitas. Sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora. Qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret nec quicquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus 25
 orator est, sed non maximus; minimeque in lubrico versabitur et, si semel constiterit, numquam cadet. Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, si modo suum illud satis instruxerit, non extimescet ancipites dicendi incertosque casus; etiam si quando 30
 minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen periculum 99
 non adibit: alte enim cadere non potest. At vero hic noster, quem principem ponimus, gravis acer ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit aut huic generi studuit uni nec suam copiam cum 35
 illis duobus generibus temperavit, maxime est contemnendus. Ille enim summissus, quod acute et

veteratorie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem copiosissimus, si nihil aliud est, vix satis sanus videri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite definite distincte facete dicere, praesertim cum causae partim totae sint eo modo partim aliqua ex parte tractandae si is non praeparatis auribus inflammare rem coepit, furere apud sanos et quasi inter sobrios bacchari vinulentus videtur.

Tenemus igitur, Brute, quem quaerimus, sed animo; 100
 10 nam manu si prendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset ut se dimitterem. Sed 29
 inventus profecto est ille eloquens, quem numquam vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi, disseram pluribus. Is est enim eloquens, qui et humilia
 15 subtiliter et alta graviter et mediocria temperate potest dicere. Nemo is, inquires, umquam fuit. Ne fuerit. 101
 Ego enim quid desiderem, non quid viderim disputo redeoque ad illam Platonis de qua dixeram rei formam et speciem, quam etsi non cernimus, tamen animo
 20 tenere possumus. Non enim eloquentem quaero neque quicquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre possumus. Is erit igitur eloquens, ut idem illud
 25 iteremus, qui poterit parva summis, modica temperate, magna graviter dicere. Tota mihi causa pro 102
 Caecina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege
 30 Pompeius: temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. Ius omne retinendae maiestatis Rabirii causa continebatur: ergo in ea omni genere amplificationis exarsimus. At haec interdum temperanda et 103
 35 varianda sunt. Quod igitur in accusationis septem libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel

ipsi possent legere qui quaererent. Nulla est enim ullo
 in genere laus [oratoris], cuius in nostris orationibus
 non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen at-
 104 que adumbratio. Non assequimur; at quid sequi de-
 ceat videmus. Nec enim nunc de nobis, sed de re 5
 dicimus; in quo tantum abest ut nostra miremur,
 etiam usque eo difficiles ac morosi sumus, ut nobis
 non satis faciat ipse Demosthenes; qui quanquam
 unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, ta-
 10 tamen non semper implet aures meas; ita sunt avidae 10
 et capaces et saepe aliquid immensum infinitumque
 30 desiderant. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem
 105 cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis,
 totum diligentissime cognovisti nec eum dimittis e
 manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto 15
 illum multa perficere, nos multa conari, illum posse,
 nos velle quocumque modo causa postulet dicere. Nam
 ille magnus et successit ipse magnis et maximos ora-
 tores habuit aequales; nos minus. Magnum fecissemus,
 si quidem potuissemus quo contendimus pervenire in 20
 ea urbe in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens
 106 nemo erat. Atqui si Antonio Crassus eloquens visus
 non est aut sibi ipse, numquam Cotta visus esset,
 numquam Sulpicius, numquam Hortensius; nihil enim
 ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa gra- 25
 viter Hortensius; superiores magis ad omne genus
 apti, Crassum dico et Antonium. Ieiunas igitur huius
 multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae ora-
 tionis auris civitatis accepimus, easque nos primi, qui-
 cumque eramus et quantulumcumque dicebamus, ad 30
 huius generis [dicendi] audiendi incredibilia studia
 107 convertimus. Quantis illa clamoribus adolescentuli
 diximus [de supplicio parricidarum], quae nequaquam
 satis defervisse post aliquanto sentire coepimus: Quid
 enim tam commune quam spiritus vivis, terra 35
 mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita
 vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo

non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa ter-
 ram non tanguant; ita iactantur fluctibus, ut
 numquam alluantur; ita postremo eiciuntur,
 ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant, et
 5 quae secuntur; sunt enim omnia sic ut adulescentis
 non tam re et maturitate quam spe et expectatione
 laudati. Ab hac etiam indole iam illa matura: Uxor
 generi, noverca filii, filiae paelex. Nec vero hic¹⁰⁸
 erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia dicere-
 10 mus. Ipsa enim illa [pro Roscio] iuvenilis redundantia
 multa habet attenuata, quaedam etiam paulo hilariora,
 ut pro Habito, pro Cornelio compluresque aliae. Nemo
 enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio
 scripsit, quam multa sunt nostra, eaque hanc ipsam³¹
 15 habent quam probo varietatem. An ego Homero,³¹
 Ennio, reliquis poetis et maxime tragicis concederem¹⁰⁹
 ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur cre-
 broque mutarent, non numquam etiam ad cotidianum
 genus sermonis accederent: ipse numquam ab illa
 20 acerrima contentione discederem? Sed quid poetas
 divino ingenio profero? Histriones eos vidimus quibus
 nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non
 solum in dissimillimis personis satis faciebant, cum
 tamen in suis versarentur, sed et comoedum in tra-
 25 goediis et tragoedum in comoediis admodum placere
 vidimus: ego non elaborem? Cum dico me, te, Brute,¹¹⁰
 dico; nam in me quidem iam pridem effectum est
 quod futurum fuit; tu autem eodem modo omnis
 causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis?
 30 aut in isdem causis perpetuum et eundem spiritum
 sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes qui-
 dem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod
 eum credo amares, cum ad te in Tusculanum venissem,
 imaginem ex aere vidi, nil Lysiae subtilitate cedit, nihil
 35 argutiis et acumine Hyperidi, nil levitate Aeschini et
 splendore verborum. Multae sunt eius totae orationes¹¹¹
 subtiles, ut contra Leptinen; multae totae graves, ut

quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinen
 falsae legationis, ut contra eundem pro causa Ctesi-
 phontis. Iam illud medium quotiens vult arripit et a
 gravissimo discedens eo potissimum delabitur. Cla-
 mores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum
 112efficit, cum gravitatis locis utitur. Sed ab hoc pa-
 rumper abeamus, quando quidem de genere, non de
 homine quaerimus: rei potius, id est eloquentiae vim
 et naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante
 diximus, meminerimus, nihil nos praecipienda causa
 10esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores
 videamur loqui, non magistri. In quo tamen longius
 saepe progredimur, quod videmus non te haec solum
 esse lecturum, qui ea multo quam nos qui ea docere
 videmur habeas notiora, sed hunc librum etiam si
 15minus nostra commendatione, tuo tamen nomine di-
 vulgari necesse est.

32
 113
 20
 25
 30
 35

Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam
 tantum facultatem habere quae sit eius propria, fuisse
 lateque dicendi, sed etiam vicinam eius ac finitimam
 dialecticorum scientiam assumere. Quanquam aliud
 videtur oratio esse aliud disputatio, nec idem loqui
 esse quod dicere, ac tamen utrumque in disserendo
 est: disputandi ratio et loquendi dialecticorum sit, ora-
 torum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a
 quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare sole-
 bat quid inter has artis interesset: nam cum com-
 presserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat
 eiusmodi esse; cum autem deduxerat et manum dilata-
 verat, palmae illius similem eloquentiam esse dicebat.
 114Atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhe-
 toricae dicit illam artem quasi ex altera parte respon-
 dere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se,
 quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi con-
 tractor. Volo igitur huic summo omnem quae ad
 dicendum trahi possit loquendi rationem esse notam;
 quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime

fallit, duplicem habet docendi viam. Nam et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepererunt. Ego eum censeo qui eloquentiae laude ducatur non¹¹⁵ esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua vel hac Chrysippi disciplina institutum. Noverit primum vim, naturam, genera verborum et simplicium et copulorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua ratione verum falsumne sit iudicetur; quid efficiatur e quoque, quid cuique consequens sit quidve contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quo modo quidque eorum dividi explanarique oporteat. Haec tenenda sunt oratori — saepe enim occurrunt —, sed quia sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in¹⁵ his explicandis quidam orationis nitor.

Et quoniam in omnibus, quae ratione docentur³³ et via, primum constituendum est quid quidque sit —¹¹⁶ nisi enim inter eos qui disceptant convenit quid sit illud quod ambigitur, nec recte disseri umquam nec²⁰ ad exitum perveniri potest —, explicanda est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involuta rei notitia definiendo aperienda est, si quidem est definitio oratio, quae quid sit id de quo agitur ostendit quam brevissime; tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei²⁵ videndum est quae sint eius generis sive formae sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur¹¹⁷ haec facultas in eo quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit nec id faciat tam presse et anguste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri³⁰ solet, sed cum explanatius tum etiam uberius et ad commune iudicium popularemque intellegentiam accommodatius; idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque praetermittatur neque redundet, partietur ac dividet. Quando³⁵ autem id faciat aut quo modo, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem volo. Nec vero a dialecticis modo sit instructus et¹¹⁸

habeat omnis philosophiae notos ac tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de more, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officiis, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe cadunt in causas et ieiunius aguntur, nihil, inquam, sine ea scientia quam dixi graviter ample copiose dici et explicari potest.

34 De materia loquor orationis etiam nunc, non de
119 ipso genere dicendi. Volo enim prius habeat orator
rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quam cogitet quibus verbis quidque dicat [aut quo modo]; quem etiam, quo grandior sit et quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profecto, cum se a caelestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque et dicet et sentiet. Cum illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. Ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie. Quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium; quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui conservatis notatisque temporibus, nihil cum illustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi ea memoria rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.

121 Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum
habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei
perspectum nihil ambigi posse, in quo non aut res

controversiam faciat aut verba: res aut de vero aut
 de recto aut de nomine, verba aut de ambiguo aut
 de contrario. Nam si quando aliud in sententia vide-
 tur esse aliud in verbis, genus est quoddam ambigui,
 5 quod ex praeterito verbo fieri solet, in quo, quod est
 ambiguum proprium, res duas significari videmus. 35
 Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argu-
 mentorum praecepta pauca sunt. Traditi sunt e qui- 122
 bus ea ducantur duplices loci: uni e rebus ipsis, alteri
 10 assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabilem
 orationem; nam ipsae quidem res in perfacili cogni-
 tione versantur. Quid enim iam sequitur, quod qui-
 dem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut con-
 cilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum;
 15 rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid
 agatur intellegi possit; sua confirmare, adversaria ever-
 tere, eaque efficere non perturbate, sed singulis argu-
 mentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit
 consequens iis quae sumentur ad quamque rem con-
 20 firmandam; post omnia perorationem inflammantem
 restingentemve concludere? Has partis quem ad modum
 tractet singulas difficile dictu est hoc loco; nec enim
 semper tractantur uno modo. Quoniam autem non 123
 quem doceam quaero, sed quem probem, probabo pri-
 25 mum eum qui quid deceat viderit. Haec enim sa-
 pientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit tem-
 porum personarumque moderator. Nam nec semper
 nec apud omnis nec contra omnis nec pro omnibus
 nec cum omnibus eodem modo dicendum arbitror.
 30 Is erit ergo eloquens, qui ad id quodcumque decebit 36
 poterit accommodare orationem. Quod cum statuerit,
 tum ut quidque erit dicendum ita dicet, nec satura
 ieiune nec grandia minute nec item contra, et erit
 rebus ipsis par et aequalis oratio. Principia verecunda, 124
 35 nondum elatis incensa verbis, sed acuta sententiis vel
 ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui.
 Narrationes credibiles nec historico sed prope cotidiano

sermone explicatae dilucide. Dein si tenuis causa est, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo, idque ita tenebitur, ut quanta ad rem
 125 tanta ad orationem fiat accessio. Cum vero causa ea incidit, in qua vis eloquentiae possit exprimi, tum 5 se latius fundet orator, tum reget et flectet animos et sic afficiet, ut volet, id est ut causae natura et ratio temporis postulabit.

Sed erit duplex eius omnis ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem elo- 10 quentia. Nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat, tum sunt maxime luminosae et quasi actuosae partes duae: quarum alteram in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci 15 appellant *θέσις*, alteram in augendis amplificandisque 126 rebus, quae ab isdem *αὔξησις* est nominata. Quae etsi aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes sunt appellati eo, quod videntur multarum idem 20 esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. At vero illa pars orationis, quae est de genere universo, totas causas saepe continet. Quicquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece *κρινόμενον* dicitur, id ita dici placet, ut tra- 25 ducatur ad perpetuam quaestionem atque uti de universo genere dicatur, nisi cum de vero ambigitur, 127 quod quaeri coniectura solet. Dicitur autem non Peripateticorum more — est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta —, sed ali- 30 quanto nervosius et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios aspere. Augendis vero rebus et contra abiciendis nihil est quod non perficere possit oratio; quod [et] inter media argumenta faciendum est quotiescumque dabitur 35 vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite in perorando.

Duae res sunt enim, quae bene tractatae ab ora-³⁷
 tore admirabilem eloquentiam faciant. Quorum alte-¹²⁸
 rum est, quod Graeci ἡθικὸν vocant, ad naturam et
 ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accom-
 5 modatum; alterum, quod idem παθητικὸν nominant,
 quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno
 regnat oratio. Illud superius come iucundum, ad beni-
 volentiam conciliandam paratum; hoc vehemens in-
 census incitatum, quo causae eripiuntur: quod cum
 10 rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere¹²⁹
 nos mediocres aut multo etiam minus, sed magno
 semper usu impetu saepe adversarios de statu omni
 deiecimus. Nobis pro familiari reo summus orator
 non respondit Hortensius; a nobis homo audacissimus
 15 Catilina in senatu accusatus ommutuit; nobis privata
 in causa magna et gravi cum coepisset Curio pater
 respondere, subito assedit, cum sibi venenis ereptam
 memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar?¹³⁰
 quibus eo sum usus pluribus quod, etiam si plures
 20 dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinque-
 bant; in quo ut viderer excellere non ingenio sed
 dolore assequebar. Quae qualiacumque in me sunt —
 me ipsum paenitet quanta sint —, sed apparent in
 orationibus, etsi carent libri spiritu illo, propter quem
 25 maiora eadem illa cum aguntur quam cum leguntur³⁸
 videri solent. Nec vero miseratione solum mens iudi-¹³¹
 cum permovenda est — qua nos ita dolenter uti so-
 lemus ut puerum infantem in manibus perorantes
 tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili, sub-
 30 lato etiam filio parvo, plangore et lamentatione com-
 plerimus forum —, sed est faciendum etiam, ut irascatur
 iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur,
 oderit diligat, cupiat fastidiat, speret metuat, laetetur
 doleat; qua in varietate duriorum accusatio suppedi-
 35 tabit exempla, mitiorum defensiones meae. Nullo enim¹³²
 modo animus audientis aut incitari aut leniri potest,
 qui modus a me non temptatus sit, — dicerem per-

fectum, si ita iudicarem, nec in veritate crimen arrogantiae pertimescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec umquam is qui audiret incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis 5 domesticis, nisi ea legisses, uterer alienis vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt nec ea iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dicebat melius quam scripsit 133 Hortensius. Verum haec vis, quam quaerimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplum non habemus, aut si exempla sequimur, a Demosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex eo loco unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consiliis, meritis in rem publicam aggressus est dicere. Ea profecto oratio in 15 eam formam quae est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia ne requiratur quidem.

39 Sed iam forma [ipsa] restat et *χαρακτήρ* ille qui 134 dicitur; qui qualis esse debeat ex his quae supra dicta 20 sunt intellegi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus; quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave exeat, ex omnique genere frequentissimae translationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos 25 et referunt ac movent huc et illuc, qui motus cogitationis celeriter agitated per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina magnum afferunt orationi; sunt enim similia illis, quae in amplo ornatu scaenae aut fori 30 appellantur insignia, non quia sola ornent, sed quod 135 excellant. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia: cum aut duplicantur iteranturque verba aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio 35 aut in idem conicitur aut utrumque, aut adiungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur aut

continenter unum verbum non in eadem sententia ponitur; aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut cum sunt contrariis relata contraria; aut cum gradatim sursum versus reditur; aut cum demptis
 5 coniunctionibus dissolute plura dicuntur; aut cum aliquid praetereuntes cur id faciamus ostendimus; aut cum corrigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum eiusdem nominis casus saepius
 10 commutantur.

Sed sententiarum ornamenta maiora sunt; quibus¹³⁶ quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et vero nullus fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dicitur; nec quicquam est aliud
 15 dicere nisi omnis aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias: quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut exemplis? Tantum modo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem⁴⁰
 20 expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et una¹³⁷ in re haereat in eademque commoretur sententia; saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat; ut declinet a proposito deflectatque sententiam; ut proponat quid dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid, definiat;
 25 ut se ipse revocet; ut quod dixit iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet ecquid potius aut quo modo dicat; ut dividat in partis; ut
 30 quid relinquat ac neglegat; ut ante praemuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat; ut saepe cum iis qui audiunt, non numquam¹³⁸ etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quaedam loquentia inducat; ut ab eo quod agitur avertat animos; ut saepe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet quod videat opponi; ut comparet similitudines;

ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coerceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando; ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantum; ut optet, ut excretur; ut fiat iis apud quos
 139 dicet familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevitatem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiciet oculis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior quam oratio; 10 saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio.
 41 Hoc in genere — nam quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

140 Sed haec nisi collocata et quasi structa et nexa verbis ad eam laudem quam volumus aspirare non 15 possunt. De quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant iam me illa quae supra dixeram tamen iis quae secuntur perturbabar magis. Occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam laudum mearum, qui 20 non censerent eius viri esse, de cuius meritis senatus tanta iudicia fecisset comprobante populo Romano quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, 25 cum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et
 41 honesta petenti satis facere voluissem. Sed si profiterer — quod utinam possem! — me studiosis dicendi praecepta et quasi vias quae ad eloquentiam ferrent traditurum, quis tandem id iustus rerum existimator 30 reprehenderet? Nam quis umquam dubitavit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidii plurimum esset, in altera persecutionum cautionumque praeceptio, quae 35 quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finesque defenderet.

Cur igitur ius civile docere semper pulchrum fuit ho-¹⁴²
 minumque clarissimorum discipulis floruerunt domus:
 ad dicendum si quis acuatur aut adiuvet in eo iuven-
 tutem, vituperetur? Nam si vitiosum est dicere orname,
⁵ pellatur omnino e civitate eloquentia; sin ea non modo
 eos ornat penes quos est, sed etiam iuvat universam
 rem publicam, cur aut discere turpe est quod scire
 honestum est aut quod posse pulcherrimum est id non
 gloriosum est docere?

¹⁰ 'At alterum factitatum est, alterum novum.' Fa-⁴²
 teor; sed utriusque rei causa est. Alteros enim re-¹⁴³
 spondentes audire sat erat, ut ii qui docerent nullum
 sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem
 tempore et discentibus satis facerent et consulentibus;
¹⁵ alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis com-
 ponendisque causis, forense in agendis, relicum in sese
 ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant
 instituendi aut docendi locum? Atque haud scio an
²⁰ plerique nostrorum oratorum [contra atque nos] in-
 genio plus valuerint quam doctrina; itaque illi dicere
 melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus.
 'At dignitatem docere non habet.' Certe, si quasi in¹⁴⁴
 ludo; sed si monendo, si cohortando, si percontando,
 si communicando, si interdum etiam una legendo,
²⁵ audiendo, nescio cur non docendo etiam aliquid ali-
 quando si possis meliores facere, cur nolis? An qui-
 bus verbis sacrorum alienatio fiat docere honestum
 est[, ut est]: quibus ipsa sacra retineri defendique
 possint non honestum est? 'At ius profitentur etiam¹⁴⁵
³⁰ qui nesciunt; eloquentiam autem illi ipsi qui consecuti
 sunt tamen ea se valere dissimulant.' Propterea quod
 prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num
 igitur aut latere eloquentia potest aut id quod dissi-
 mulat effugit aut est periculum ne quis putet in magna
³⁵ arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi
 fuerit honestissimum discere? Ac fortasse ceteri tec-¹⁴⁶
 tiores; ego semper me didicisse prae me tuli. Quid

enim? possem, cum afuissem domo adulescens et horum studiorum causa maria transissem et doctissimis hominibus referta domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notae cumque vulgo scripta nostra legerentur, dissimulare me didicisse? 5
Quid [erat cur] probarem nisi quod parum fortasse profeceram?

43 Quod cum ita sit, tamen ea quae supra dicta sunt plus in disputando quam ea de quibus dicendum est 147 dignitatis habuerunt. De verbis enim componendis et de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis loquemur; quae etiam si sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, tamen fiunt magnificentius quam docentur. Est id omnino verum, at proprie in hoc dicitur. Nam omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos 15 delectat, radices stirpesque non item; sed esse illa sine his non potest. Me autem sive pervolgatissimus ille versus, qui vetat

Artem pudere proloqui quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter, sive tuum studium 20 a me hoc volumen expressit, tamen iis quos aliquid reprehensuros suspicabar respondendum fuit. Quod si 148 ea quae dixi non ita essent, quis tamen se tam durum agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut cum meae forenses artes et actiones publicae 25 concidissent, non me aut desidia, quod facere non possum, aut maestitia, cui resisto, potius quam litteris dederem? Quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, qualis hic liber continet, sed 30 multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto maximis rebus forensibus nostris [et externis] inclusae et domesticae litterae respondebunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

44 Collocabuntur igitur verba, aut ut inter se quam 35
149 aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint

praeter eos qui, ut versum facerent, saepe hiabant,
ut Naevius:

Vos, qui accolitis Histrum fluvium atque al-
gidam
et ibidem: 5

Quam numquam vobis Grai atque barbari.

At Ennius saepe

Scipio invicte,
et semel quidem nos:

Hoc motu radiantis etesiae in vada ponti. 10

153 Hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci
laudare etiam solent. Sed quid ego vocalis? Sine
vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita
dicerent: multi' modis, vas' argenteis, palmi'
crinibus, tecti' fractis. Quid vero licentius, quam 15
quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent
aptiora? nam ut duellum bellum, [et] dvis bis, sic
Duellium eum qui Poenos classe devicit Bellium
nominaverunt, cum superiores appellati essent semper
Duelli. Quin etiam verba saepe contrahuntur non 20
usus causa sed aurium. Quo modo enim vester Axilla
Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam
litteram etiam e maxillis et taxillis et paxillo et
vexillo consuetudo elegans Latini sermonis evellit.

154 Lubenter etiam copulando verba iungebant, ut sodes 25
pro si audes, sis pro si vis. Iam in uno capsis
tria verba sunt. Ain pro aisne, nequire pro non
quire, malle pro magis velle, nolle pro non velle,
dein etiam saepe et exin pro deinde et pro exinde
dicimus. Quid, illud non olet unde sit, quod dicitur 30
cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobis-
cum? quia si ita diceretur, obscaenius concurrerent
litterae, ut etiam modo, nisi autem interposuissem,
concurrissent. Ex eo est mecum et tecum, non cum

te et cum me, ut esset simile illis vobiscum atque nobiscum.

Atque etiam a quibusdam sero iam emendatur⁴⁶
antiquitas, qui haec reprehendunt. Nam pro deum¹⁵⁵
5 atque hominum fidem — deorum aiunt. Ita credo hoc illi nesciebant: an dabat hanc consuetudo licentiam? Itaque idem poeta qui inusitatius contraxerat:

Patris mei meum factum pudet

10 pro meorum factorum, et

Texitur, exitium examen rapit

pro exitiorum, non dicit liberum, ut plerique loquimur, cum cupidos liberum aut in liberum loco dicimus, sed ut isti volunt:

15 Neque tuom umquam in gremium extollas
liberorum ex te genus,
et idem:

Namque Aesculapi liberorum.

At ille alter in Chryse non solum:

20 Cives, antiqui amici maiorum meum,
quod erat usitatum, sed durius etiam:

Consilium socii, augurium atque extum in-
terpretes;

idemque pergit:

25 Postquam prodigium horrifera, portentum
pavos;

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam lubenter armum iudicium, — etsi est apud eundem:

30 Nihilne ad te de iudicio armum accidit? —

quam centuriam fabrum et procum, ut censoriae¹⁵⁶
tabulae locuntur, audeo dicere, non fabrorum aut

procorum; planeque duorum virorum iudicium aut trium virorum capitalium aut decem virorum stlitibus iudicandis dico numquam. Et quid dixit Accius?

Video sepulera duo duorum corporum;
idemque

Mulier una duom virum.

Quid verum sit intellego; sed alias ita loquor ut concessum est, ut hoc [vel] pro deum dico vel pro deorum, alias ut necesse est, cum trium virum, non virorum, et sestertium, nummum, non sestertiorum, nummorum, quod in his consuetudo varia non est.

⁴⁷ Quid quod sic loqui, nosse, iudicasse vetant,
¹⁵⁷ novisse iubent et iudicavisse? quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. Itaque utrumque Terentius:

Eho tu, cognatum tuom non noras?

post idem

Stilponem inquam noveras. 20

Sient plenum est, sint imminutum; licet utare utroque. Ergo ibidem:

Quam cara sint quae post carendo intellegunt,
Quamque attinendi magni dominatus sient.

Nec vero reprehenderim

25

Scriptere alii rem

et scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti lubenter obsequor.

Isdem campus habet

inquit Ennius; et in templis: EIDEM PROBAVIT; 30
at isdem erat verius, nec tamen eisdem ut opimius; male sonabat isdem: impetratum est a consuetudine

ut peccare suavitatis causa liceret. Et posmeridiana-
 5 nas quadrigas quam postmeridianas quadri-
 ingas lubentius dixerim et mehercule quam me-
 hercules. Non scire quidem barbarum iam videtur,
 nescire dulcius. Ipsum meridiem cur non medi-
 10 diem? Credo, quod erat insuavius. Una praepositio¹⁵⁸
 est af, quae nunc tantum in accepti tabulis manet
 ac ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata
 est; nam amovit dicimus et abegit et abstulit, ut
 15 iam nescias a'ne verum sit an ab an abs. Quid, si
 etiam abfugit turpe visum est et abfer noluerunt,
 aufugit et aufer maluerunt? quae praepositio praeter
 haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. Noti
 erant et navi et nari, quibus cum IN praeponi oport-
 20 teret, dulcius visum est ignotos, ignavos, ignaros
 dicere, quam ut veritas postulabat. Ex usu dicunt
 et e re publica, quod in altero vocalis excipiebat,
 in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses, ut
 exegit, edixit; refecit, rettulit, reddidit: ad-
 25 iuncti verbi prima littera praepositionem commutavit,
 ut subegit, summovit, sustulit.

Quid in verbis iunctis? quam scite insipientem⁴⁸
 non insapientem, iniquum non inaequum, trici-¹⁵⁹
 pitem non tricapitem, concisum non concaesum!
 25 Ex quo quidam pertisum etiam volunt, quod eadem
 consuetudo non probavit. Quid vero hoc elegantius,
 quod non fit natura, sed quodam instituto? Indoctus
 dicimus brevi prima littera, insanus producta, in-
 humanus brevi, infelix longa. Et, ne multis, quibus
 30 in verbis eae primae litterae sunt quae in sapiente
 atque felice, producte dicitur, in ceteris omnibus
 breviter; itemque composuit, consuevit, concre-
 puit, confecit. Consule veritatem: reprehendet; refer
 ad auris: probabunt. Quaere cur? ita se dicent iuvari.
 35 Voluptati autem aurium morigerari debet oratio. Quin¹⁶⁰
 ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nus-
 quam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic,

ut puleros, Cetegos, triumpos, Cartaginem dicerem; aliquando, idque sero, convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. Orcivios tamen et Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronas, 5 lacrimas dicimus, quia per aurium iudicium licet. Burrum semper Ennius, numquam Pyrrhum;

. Vi patefecerunt Bruges,

non Phryges, ipsius antiqui declarant libri. Nec enim Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas, 10 et cum Phrygum et Phrygibus dicendum esset, absurdum erat aut etiam in barbaris casibus Graecam litteram adhibere aut recto casu solum Graece loqui; tamen et Phryges et Pyrrhum aurium causa dici- 161mus. Quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim 15 autem politius, eorum verborum, quorum eadem erant postremae duae litterae, quae sunt in optimum, postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequabatur. Ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poetae novi. Sic enim loquebamur: 20

Qui est omnibu' princeps

non omnibus princeps, et:

Vita illa dignu' locoque

non dignus. Quod si indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doc- 25 162trina postulari putamus? Haec dixi brevius, quam si hac de re una disputarem — est enim locus hic late patens de natura usuque verborum —, longius autem quam instituta ratio postulabat.

49 Sed quia rerum verborumque iudicium in pruden- 30 tia est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim neglegenda fuit nobis voluptas aurium, quibus probari videbamur, aut ars eius conciliandae re- 35

perienda. Duae sunt igitur res, quae permulceant aures,¹⁶³
sonus et numerus. De numero mox, nunc de sono quaerimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poetae exquisita
5 ad sonum, sed sumpta de medio.

Qua pontus Helles, supera Tmolum ac Tau-
ricos:

locorum splendidis nominibus illuminatus est versus,
sed proximus inquinatus insuavissima littera:

10 Finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.

Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur¹⁶⁴
quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

Qua tempestate Helenam Paris

et quae secuntur. Immo vero ista sequamur asperi-
15 tatemque fugiamus:

Habeo ego istam perterricrepam

itemque:

Versutiloquas malitias.

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam fini-
20 entur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. Et finiuntur aut ipsa compositione aut quasi sua sponte, ut quaedam genera verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similes sive paribus paria redduntur sive opponuntur
25 contraria, suapte natura numerosa sunt, etiam si nihil est factum de industria. In huius concinnitatis con-¹⁶⁵
suetudine Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: Est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam
30 non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Haec enim talia sunt, ut,

quia referuntur ad quae debent referri, intellegamus
 166 non quaesitum esse numerum, sed secutum. Quod fit
 item in contrariis referendis, ut illa sunt, quibus non
 modo numerosa oratio sed etiam versus efficitur:

Eam quam nihil accusas damnas —

5

Condemnas dixisset qui versum effugere vellet —,

bene quam meritam esse autumas

Male merere? id quod scis prodest nihil; id
 quod nescis obest?

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Idem esset 10
 in oratione numerosum: Quod scis, nihil prodest;
 50 quod nescis, multum obest. Semper haec, quae
 Graeci ἀντίθετα nominant, cum contrariis opponuntur
 contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt
 167 etiam sine industria. Hoc genere antiqui iam ante 15
 Isocraten delectabantur et maxime Gorgias, cuius in
 oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas.
 Nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in
 quarto accusationis: Conferte hanc pacem cum illo
 bello, huius praetoris adventum cum illius im- 20
 peratoris victoria, huius cohortem impuram
 cum illius exercitu invicto, huius lubricitates
 cum illius continentia: ab illo qui cepit con-
 ditas, ab hoc qui constitutas accepit captas
 dicetis Syracusas. 25

168 Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud
 tertium explicetur quale sit, numerosae et aptae ora-
 tionis. Quod qui non sentiunt, quas auris habeant
 aut quid in his hominis simile sit nescio. Meae qui-
 dem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent 30
 et curta sentiunt nec amant redundantia. Quid dico
 meas? Contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba
 cecidissent. Id enim expectant aures, ut verbis colli-
 getur sententia. 'Non erat hoc apud antiquos.' Et
 quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba elige- 35

bant et sententias gravis et suavis reperiabant, sed eas aut vinciebant aut explebant parum. ‘Hoc me¹⁶⁹ ipsum delectat’ inquit. Quid, si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta delectet, illa nobis sit credo repetenda, haec scilicet repudianda! Nominibus veterum gloriantur. Habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum valet plurimum. Nec ego id quod deest antiquitati¹⁰ flagito potius quam laudo quod est; praesertim cum [ea] maiora iudicem quae sunt, quam illa quae desunt. Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent. Post inventa conclusio est, qua credo⁵¹ usuros veteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata res esset; qua inventa omnes usos magnos oratores videmus. Sed habet nomen invidiam, cum in oratione¹⁷⁰ iudiciali et forensi numerus [Latine, Graece *ἔνθυσός*] inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas²⁰ auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. Hoc freti isti et ipsi infracta et amputata locuntur et eos vituperant qui apta et finita pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus nihil affert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia; quod fit etiam ab antiquis, sed parum tumque casu sive natura; et quae valde laudantur apud³⁰ illos, ea fere quia sunt conclusa laudantur. Et apud¹⁷¹ Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt, cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit vetera contemnti dicere:

Versibus, quos olim Fauni vatesque canebant,
³⁵ mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non sim ante hunc, ut ille, nec quae

secuntur: Nos ausi reserare; — legi enim audivique nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est iis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in iis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium secuntur, cum a bonis absint longissime.

172 Quod si aures tam inhumanas tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocraten discipulosque eius Ephorum et Naucraten, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi summi ipsi oratores esse debebant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero iisdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec 173esse ab iis praecepta nesciunt. Quod si ita est — nec vero aliter existimo —, quid, ipsi suis sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior; nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud † aut offendit aut curat ut in quo offendit intellegat; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

52 Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius 174etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et alia nobis tradiderunt, an his contenti esse quae ab illis dicta sunt possumus? Sed quid quaero velisne, cum

litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle perspexerim? Primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

5 Nam qui Isocraten maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primum adiunxerit. Cum enim videret oratores cum severitate audiri, poetas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione
10 uteretur, cum iocunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati. Quod ab iis vere quadam ex parte, 175 non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis etiam
15 extant scripta numerose. Nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiam si id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primum invenit, sed iis est usus intemperatius. Id
20 autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. Horum uterque Isocraten 176 aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior sic in ipsis numeris sedatior.
25 Gorgias autem avidior est generis eius et his festivitibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur; quas Isocrates tamen, cum audivisset adulescens in Thessalia senem iam Gorgiam, moderatius temperavit. Quin etiam se ipse tantum quantum aetate procedebat
30 — prope enim centum confecit annos — relaxarat a nimia necessitate numerorum, quod declarat in eo libro quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex; in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. Ita non modo
35 superiores sed etiam se ipse correxerat.

Quoniam igitur habemus aptae orationis eos principes auctoresque quos diximus et origo inventa est, ⁵³ 177

causa quaeratur. Quae sic aperta est, ut mirer veteres
 non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito
 saepe aliquid concludere apteque dicerent. Quod cum
 animos hominum aurisque pepulisset, ut intellegi posset
 id quod casus effudisset cecidisse iucunde, notandum ⁵
 certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures
 ipsae enim vel animus aurium nuntio naturalem quan-
 178dam in se continet vocum omnium mensionem. Itaque
 et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata
 semper expectat; mutila sentit quaedam et quasi de- ¹⁰
 curtata, quibus tanquam debito fraudetur offenditur,
 productiora aliqua et quasi immoderatus excurrentia,
 quae magis etiam aspernantur aures; quod cum in
 plerisque tum in hoc genere nimium quod est offendit
 vehementius quam id quod videtur parum. Ut igitur ¹⁵
 poeticae versus inventus est terminatione aurium, obser-
 vatione prudentium, sic in oratione animadversum est,
 multo illud quidem serius, sed eadem natura admonente,
 esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.
 179 Quoniam igitur causam quoque ostendimus, na- ²⁰
 turam nunc — id enim erat tertium — si placet ex-
 plicemus; quae disputatio non huius instituti sermonis
 est, sed artis intimae. Quaeri enim potest, qui sit
 orationis numerus et ubi sit positus et natus ex quo,
 et is unusne sit an duo an plures quaque ratione ²⁵
 ponatur et ad quam rem et quando et quo loco et
 180quem ad modum adhibitus aliquid voluptatis afferat. Sed
 ut in plerisque rebus sic in hac duplex est conside-
 randi via, quarum altera est longior, brevior altera,
 54 eadem etiam planior. Est autem longioris prima illa ³⁰
 quaestio sitne omnino ulla numerosa oratio; quibus-
 dam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut
 in versibus, et quod ipsi, qui affirmant esse eos nu-
 meros, rationem cur sint non queant reddere. Deinde,
 si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales, et ³⁵
 e poeticisne numeris an ex alio genere quodam et, si
 e poeticis, quis eorum sit aut qui; namque aliis unus

modo aliis plures aliis omnes idem videntur. Deinde, quicumque sunt sive unus sive plures, communesne sint omni generi orationis — quoniam aliud genus est narrandi aliud persuadendi aliud docendi —, an
 5 dispares numeri cuique orationis generi accommodentur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit, et cur non aequae in oratione atque in versu numerus appareat. Deinde, quod dicitur in oratione numerosum,¹⁸¹ id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel compositione quadam vel genere verborum; an sit suum cuiusque, ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipsum verborum quasi quaedam forma et lumen orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex eaque et numerus efficiatur et ea quae dicuntur orationis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant *σχήματα*. At non est unum nec idem, quod voce¹⁸² iucundum est et quod moderatione absolutum et quod inluminatum genere verborum; quamquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerumque perfectum est; compositio autem ab utroque differt, quae tota servit gravitati vocum aut suavitati. Haec igitur fere sunt in quibus rei natura quaerenda sit.

Esse ergo in oratione numerum quendam non est difficile cognoscere. Indicat enim sensus; in quo est¹⁸³
 25 iniquum quod accidit non agnoscere, si cur id accidat reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid acciderit. Ita notatio naturae et animadversio peperit artem. Sed in versibus res est
 30 apertior, quamquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poetarum qui *λυρικοί* a Graecis nominantur, quos cum cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio. Quorum similia sunt quaedam etiam¹⁸⁴
 35 apud nostros, velut illa in Thyeste:

Quemnam te esse dicam? qui tarda in senecta

et quae secuntur; quae, nisi cum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. At comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut non numquam vix in eis numerus et versus intelligi possit. Quo est ad inveniendum difficilior in 5
185 oratione numerus quam in versibus. Omnino duo sunt, quae condiant orationem, verborum numerorumque iucunditas. In verbis inest quasi materia quaedam, in numero autem expolitio. Sed ut ceteris in rebus ne-
186 cessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis[. Itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero caruit nisi quando temere ac fortuito, et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta multa nobis reliquerunt.] — nam quod et facilius est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur —, 15
56 ita translata aut facta aut coniuncta verba facile sunt cognita, quia sumebantur e consuetudine cotidianoque sermone. Numerus autem non domo depromebatur neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. Itaque serius aliquanto notatus 20
187 et cognitus quasi quandam palaestram et externa linimenta orationi attulit. Quod si et angusta quaedam atque concisa et alia est dilatata et fusa oratio, necesse est id non litterarum accidere natura, sed intervallorum longorum et brevium varietate; quibus implicata atque 25
permixta oratio quoniam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eius modi naturam numeris contineri. Nam circumitus ille, quem saepe iam diximus, incitator numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem et insistat. Perspicuum est igitur numeris 30
astrictam orationem esse debere, carere versibus.
188 Sed hi numeri poeticine sint an ex alio genere quodam deinceps est videndum. Nullus est igitur numerus extra poeticos, propterea quod definita sunt genera numerorum. Nam omnis talis est, ut unus sit 35
e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem

esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem. Ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquipleus paeon; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur numerosum sit necesse est. Sed quaeritur quo numero aut¹⁸⁹ quibus potissimum sit utendum. Incidere vero omnis in orationem etiam ex hoc intellegi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus. Est id vehementer vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos; senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. Sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi; inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos,¹⁵ sed tamen versus: vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. Elegit ex multis Isocrati libris¹⁹⁰ triginta fortasse versus Hieronymus Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest esse turpius? Etsi in legendo fecit²⁰ malitiose; prima enim syllaba dempta ex primo verbo sententiae postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis sententiae: ita factus est anapaestus is qui Aristophaneus nominatur; quod ne accidat observari nec potest nec necesse est. Sed²⁵ tamen hic corrector in eo ipso loco quo reprehendit ut a me animum adversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios qui sint poetici.

³⁰ Sequitur ergo ut qui maxime cadant in orationem⁵⁷ aptam numeri videndum sit. Sunt enim qui iambicum putent, quod sit orationis simillimus, qua de causa ratione potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, quod ille dactylicus numerus¹⁹¹ hexametrorum magniloquentiae sit accommodatior.³⁵ Ephorus autem, levis ipse orator et profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit

autem spondeum et trochaeum. Quod enim paean habeat tris brevis, dactylus autem duas, brevitatem et celeritatem syllabarum labi putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et trochaeo; quod alter e longis constet alter e brevibus, fieri alteram nimis incitatam alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. Sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est. Nam et qui paeana praetereunt, non vident mollissimum a sese numerum eundemque amplissimum praeteriri. Quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiore[m] quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e vulgari esse sermone. Ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos qui audient ad maiorem admirationem possit traducere. Trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitatem dignitatem non habeat. Ita paeana probat eoque ait uti omnis, sed ipsos non sentire, cum utantur; esse autem tertium ac medium inter illos, et ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiple[m] aut duplex aut par. Itaque illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. Iambus enim et dactylus in versum cadunt maxime; itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes; aliud enim quiddam est oratio nec quicquam inimicius quam illa versibus; paean autem minime est aptus ad versum, quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intellegit esse aequalem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. Atque haec, quae sunt apud Aristotelen, eadem Theophrasto Theodecteque de paeane dicuntur. Ego

autem sentio omnis in oratione esse quasi permixtos et confusos pedes, nec enim effugere possemus animadversionem, si semper isdem uteremur, quia nec numerosa esse, ut poema, neque extra numerum, ut
 5 sermo vulgi, esse debet oratio — alterum nimis est vinctum, ut de industria factum appareat, alterum nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur; ut ab altero non delectere, alterum oderis —; sit¹⁹⁶ igitur. ut supra dixi, permixta et temperata numeris
 10 nec dissoluta nec tota numerosa, paeane maxime, quoniam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit, temperata.

Quos autem numeros cum quibus tanquam pur-⁵⁸ puram misceri oporteat nunc dicendum est atque etiam
 15 quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in iis quae demisso atque humili sermone dicuntur; paean autem¹⁹⁷ in amplioribus, in utroque dactylus. Itaque in varia et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et
 20 temperandi. Sic minime animadvertetur delectationis aucupium et quadrandae orationis industria; quae latebit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt haec duo animadvertunt et iucunda sibi censent, verba dico et sententias, eaque
 25 dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent minus. Nec vero is cursus est numerorum¹⁹⁸ — orationis dico, nam est longe aliter in versibus —, nihil ut fiat extra modum; nam id quidem esset poema; sed
 30 omnis nec claudicans nec quasi fluctuans et aequaliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio. Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat e numeris, sed quod ad numeros proxime accedit; quo etiam difficilius est oratione uti
 35 quam versibus, quod in illis certa quaedam et definita lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem nihil est propositum, nisi aut ne immoderata aut an-

gusta aut dissoluta aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in ea tamquam tibicini percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est, quod voluptate aurium iudicatur.

59 Solet autem quaeri totone in ambitu verborum 5
 199 numeri tenendi sint an in primis partibus atque in extremis; plerique enim censent cadere tantum numerose oportere terminarique sententiam. Est autem, ut id maxime deceat, non ut solum; ponendus est enim ille ambitus, non abiciendus. Quare cum aures extremum 10
 semper expectent in eoque adquiescant, id vacare numero non oportet, sed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio et tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat. Id autem bona disciplina exercitatis, qui et 15
 multa scripserint et quaecumque etiam sine scripto dicerent similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Ante enim circumscribitur mente sententia confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco 20
 respondeat; quorum discriptus ordo alias alia terminatione concluditur. Atque omnia illa et prima et 201
 media verba spectare debent ad ultimum. Interdum enim cursus est in oratione incitator, interdum moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit 25
 quem ad modum velis venire ad extremum. Nec in numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quae poetae, effugimus tamen in oratione poematis similitudinem. Est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in conlocatione verborum. Ternae autem sunt 30
 utriusque partes: verborum tralatum, novum, priscum — nam de propriis nihil hoc loco dicimus —; collocationis autem eae, quas diximus, compositio, concinnitas, numerus. Sed in utroque frequentiores sunt et 35
 liberiores poetae; nam et transferunt verba cum crebrius tum etiam audacius et priscis libentius utuntur

et liberius novis. Quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen haec nec nimis esse diversa neque nullo modo coniuncta intellegi licet. Ita fit ut non item in oratione ut in
 5 versu numerus extet idque quod numerosum in oratione dicitur non semper numero fiat, sed non nunquam aut concinnitate aut constructione verborum. Ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est,²⁰³ sed alius alio melior atque aptior; si locus, in omni
 10 parte verborum; si unde ortus sit, ex aurium voluptate, si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delectationem; si quando, semper; si quo loco, in tota
 15 continuatione verborum; si quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito eum sensu sine arte definiunt.

Satis multa de natura; sequitur usus, de quo est⁶¹
 20 accuratius disputandum. In quo quaesitum est in²⁰⁴ totone circumitu illo orationis, quem Graeci *περίοδον*, nos tum ambitum, tum circumitum, tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum an in extremis an in
 25 utraque parte numerus tenendus sit; deinde cum aliud videatur esse numerus aliud numerosum, quid intersit. Tum autem in omnibusne numeris aequaliter particulas²⁰⁵ deceat incidere an facere alias breviores alias longiores, idque quando aut cur; quibusque partibus, pluribusne
 30 an singulis, imparibus an aequalibus, et quando aut istis aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime conlocentur et quo modo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. Explicandum etiam²⁰⁶
 35 est unde orta sit forma verborum dicendumque quantos circumitus facere deceat deque eorum particulis et tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque

utrum una species et longitudo sit earum anne plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur.

207 Ac licet non ad singula respondentem de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id est in historia et in eo 10 quod appellamus *ἐπιδεικτικόν*, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sen- 208 tentiis. Itaque posteaquam est nata haec vel circum- 15 scriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret omnis fere in quadrum nu- 20 merumque sententias. Nam cum is est auditor qui non vereatur ne compositae orationis insidiis sua fides adtemptetur, gratiam quoque habet oratori voluptati 62 aurium servienti. Genus autem hoc orationis neque 209 totum adsumendum est ad causas forenses neque om- 25 nino repudiandum; si enim semper utare, cum satietatem affert tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur; detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum auditoris, tollit funditus veritatem et fidem. 30

Sed quoniam adhibenda non numquam est, primum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda sit, 210 tum quot modis commutanda. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in accusationis secundo de Siciliae laude dixi- 35 mus, ut in senatu de consulatu [meo], aut exponenda narratio, quae plus dignitatis desiderat quam doloris,

ut in quarto accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. Saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. Id nos fortasse non
 5 perfecimus, conati quidem saepissime sumus; quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo contendisse declarant. Id autem tum valet, cum is qui audit ab oratore iam obsessus est ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur et observet,
 10 sed iam favet processumque volt dicendique vim admirans non anquirat quid reprehendat. Haec autem²¹¹ forma retinenda non diu est, non dico in peroratione, quam ipsam includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam cum sis iis locis usus quibus ostendi
 15 licere, transferenda tota dictio est ad illa quae nescio cur, cum Graeci κόμματα et κῶλα nominent, nos non recte incisa et membra dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus,
 20 in omnibus hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit quod propter rerum ignoracionem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

Quo autem pacto deceat incise membratimve dici⁶³
 25 iam videbimus; nunc quot modis mutantur comprehensiones conclusionesque dicendum est. Fluit omnino numerus a primo tum incitatus brevitate pedum, tum proceritate tardius. Cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Insistit autem
 30 ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est e singulis longis et brevibus. Explanandum est enim, quod ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur. Dichoreus non est ille quidem²¹³
 35 sua sponte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si semper est idem. Cadit autem per se ille ipse praeclare, quo etiam sa-

tietas formidanda est magis. Me stante C. Carbo C. F. tribunus plebis in contione dixit his verbis: O Marce Druse, patrem appello — haec quidem duo binis pedibus incisim; deinde membratim: Tu dicere solebas sacram esse rem publicam; — haec item 5
 214 membra ternis; post ambitus: Quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei poenas persolutas; — dichoreus; nihil enim ad rem, extrema illa longa sit an brevis; deinde: Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit — hoc dichoreo tantus 10
 clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset. Quaero nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem immuta, fac sic: Comprobavit filii temeritas, iam nihil erit, etsi temeritas ex tribus brevibus et longa est, quem Aristoteles ut optimum probat, a quo dis- 15
 215 sentio. 'At eadem verba, eadem sententia.' Animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius fieri non oportet; primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat, postea cognita facilitate contemnitur.

64 Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iu- 20
 cunde cadant. Nam et creticus, qui est e longa et brevi et longa, et eius aequalis paeon, qui spatio par est, syllaba longior, qui commodissime putatur in solutam orationem inligari, cum sit duplex. Nam aut e longa est et tribus brevibus, qui numerus in primo 25
 viget, iacet in extremo, aut e totidem brevibus et longa, [in] quem optume cadere censent veteres; ego
 216 non plane reicio, sed alios antepono. Ne spondius quidem funditus est repudiandus, etsi, quod est e longis duabus, hebetior videtur et tardior; habet tamen 30
 stabilem quemdam et non expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate sua et tarditate compensat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adiungo, quod minimum 35
 217 sit, proximum superiorem, saepe etiam tertium. Ne iambus quidem, qui est e brevi et longa, aut par choreo

qui habet tris breves trochaeus, sed spatio par, non
 syllabis, aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus
 brevibus, si est proximus a postremo, parum volu-
 bilitate pervenit ad extremum, si est extremus choreus
 5 aut spondius; numquam enim interest uter sit eorum
 in pede extremo. Sed idem hi tres pedes male con-
 cludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi
 cum pro cretico postremus est dactylus; nihil enim
 interest dactylus sit extremus an creticus, quia po-
 10 strema syllaba brevis an longa sit ne in versu quidem
 refert. Quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo²¹⁸
 esset longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad
 rem est, postrema quam longa sit. Iam paeon, quod
 plures habeat syllabas quam tris, numerus a quibus-
 15 dam, non pes habetur. Est quidem, ut inter omnis
 constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theo-
 decten, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti
 vel mediae; putant illi etiam cadenti, quo loco mihi
 videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque
 20 syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut est hoc:
 Amicos tenes, quovis loco aptus est, dum semel
 ponatur: iteratus aut continuatus numerum apertum⁶⁵
 et nimis insignem facit. His igitur tot commutatio-²¹⁹
 25 nibus tamque variis si utemur, nec deprehendetur ma-
 nifesto quid a nobis de industria fiat et occurreret
 satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio
 sed et compositione fit et genere, quod ante dictum
 est, concinnitatis — compositione potest intellegi, quom
 ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus sed
 30 ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: Nam
 ubi libido dominatur, innocentiae leve prae-
 sidium est; ordo enim verborum efficit numerum
 sine ulla aperta oratoris industria —; itaque si quae
 veteres illi, Herodotum dico et Thucydidem totamque
 35 eam aetatem, apte numeroseque dixerunt, ea non nu-
 mero quaesito, sed verborum conlocatione ceciderunt.
 Formae vero quaedam sunt orationis, in quibus ea²²⁰

concinnitas est ut sequatur numerus necessario. Nam cum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba verbis comparantur, quidquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat, quo de genere cum exemplis supra 5 diximus; ut haec quoque copia facultatem afferat non semper eodem modo desinendi. Nec tamen haec ita sunt arta et astricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus. Multum interest utrum numerosa sit, id est similis numerorum, an plane e numeris constet oratio; 10 alterum si fit, intolerabile vitium est, alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

66

221

Sed quoniam non modo non frequenter verum etiam raro in veris causis aut forensibus circumscripte numeroseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus 15 quae sint illa quae supra dixi incisa, quae membra. Haec enim in veris causis maximam partem orationis optinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere partibus, quae membra dicimus, ut et aures impleat et neque brevior sit quam 20 satis sit neque longior. Quamquam utrumque non numquam vel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit aut longius procedendum, ne brevitatis defrudasse auris videatur neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor 25 de versu et est liberior aliquanto oratio. [E quattuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit constat fere plena comprehensio.] His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim volumus dicere, 30 insistimus atque, cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi: Missos faciant patronos; ipsi prodeant; — nisi 35 intervallo dixisset ipsi prodeant, sensisset profecto se fudisse senarium; omnino melius caderet prodeant

ipsi; sed de genere nunc disputo; — cur clauden-223
 stinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis
 nostris copias comparant contra nos? Prima
 sunt illa duo, quae κόμματα Graeci vocant, nos in-
 5 cisa dicimus; deinde tertium κῶλον illi, nos mem-
 brum; sequitur non longa — ex duobus enim versi-
 bus, id est membris, perfecta comprehensio est et in
 spondios cadit; et Crassus quidem sic plerumque dice-
 bat, idque ipse genus dicendi maxime probo. Sed quae 67
 10 incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime
 cadere debent, ut est apud me: Domus tibi deerat?
 at habebas. Pecunia superabat? at egebas; haec
 incise dicta sunt quattuor; at membratim quae sequuntur 224
 15 insanus insanisti. Deinde omnia tamquam crepidine
 quadam comprehensione longiore sustinentur: Depres-
 sam, caecam, iacentem domum pluris quam
 te et quam fortunas tuas aestimasti. Dichoreo
 finitur. At spondeis proximum illud. Nam in his,
 20 quibus ut pugiunculis uti oportet, brevitatis facit ipsa
 liberiores pedes; saepe enim singulis utendum est,
 plerumque binis, et utrisque addi pedis pars potest,
 non fere ternis amplius. Incisim autem et membratim 225
 tractata oratio in veris causis plurimum valet, max-
 25 meque iis locis, cum aut arguas aut refellas, ut nos
 in Cornelianam secundam: O callidos homines, o rem
 excogitatam, o ingenia metuenda! Membratim
 adhuc; deinde caesim: Diximus, rursus membratim:
 Testis dare volumus. Extrema sequitur compre-
 30 hensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse
 brevior: Quem, quaeso, nostrum fefellit ita vos
 esse facturos? Nec ullum genus est dicendi aut 226
 melius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis,
 non nunquam singulis, paulo alias pluribus, inter quae
 35 variis clausulis interponit se raro numerosa compre-
 hensio; quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quo-
 que imitari Lysian volt alterum paene Demosthenem,

saltat incidens particulas. Et is quidem non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus.

68 Nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu mi-
 227 nime omnium ignoras, pulchre et oratorie dicere nisi
 optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec
 sententia ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi
 apte exposita atque absolute, nec verborum lumen
 apparet nisi diligenter collocatorum, et horum utrum-
 que numerus inlustrat; numerus autem — saepe enim
 hoc testandum est — non modo non poetice vinctus
 verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus;
 non quin idem sint numeri non modo oratorum et
 poetarum verum omnino loquentium, denique etiam
 sonantium omnium quae metiri auribus possumus, sed
 ordo pedum facit, ut id quod pronuntiatur aut ora-
 228 tionis aut poematis simile videatur. Hanc igitur, sive
 compositionem sive perfectionem sive numerum vocari
 placet, adhibere necesse est, si ornate velis dicere,
 non solum, quod ait Aristoteles et Theophrastus, ne
 infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu
 pronuntiantis aut interductu librarii, sed numero coacta
 debet insistere, verum etiam quod multo maiorem ha-
 bent apta vim quam soluta. Ut enim athletas nec
 multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando
 facere caute nec petendo vehementer, in quo non
 motus hic habeat palaestram quamdam, ut quicquid
 in his rebus fiat utiliter ad pugnam idem ad aspectum
 etiam sit venustum, sic orator nec plagam gravem
 facit, nisi petitio fuit apta, nec satis tecte declinat
 impetum, nisi etiam in cedendo quid deceat intellegit.
 229 Itaque qualis eorum motus quos ἀπαισίτους Graeci

vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias, tantumque abest ut — quod ii qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga non sunt assecuti solent dicere
 5 — enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. Sed 69
 magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum qui genus hoc secuti non tenuerunt simile faciamus, ne aut verba traiciamus aperte, quo melius aut cadat
 10 aut volvatur oratio; quod se L. Caelius Antipater in 230
 prooemio belli Punici nisi necessario facturum negat. O virum simplicem, qui nos nihil celet, sapientem, qui servendum necessitati putet! Sed hic omnino
 rudis; nobis autem in scribendo atque in dicendo
 15 necessitatis excusatio non probatur; nihil est enim necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione verborum et nihilo tamen aptius explet
 20 concluditque sententias. Apud alios autem et Asiaticos maxime numero servientes inculcata reperias inania quaedam verba quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis concidendisque numeris in quoddam genus
 25 abiectum incidant versicolorum simillimum. Tertium 231
 est, in quo fuerunt fratres illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Meneclis minime mea sententia contemnendi. Etsi enim a forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen hoc vitium compensant
 30 vel facultate vel copia. Sed apud eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. Quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita traiciat ut id de industria factum intellegatur, neque inferciens verba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens
 35 concidat delumbetque sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper versetur genere numerorum, is omnia fere vitia vitaverit. Nam de laudibus multa

70 diximus, quibus sunt illa perspicue vitia contraria.
 232 Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut
 compositi oratoris bene structam collocationem dis-
 solvas permutatione verborum; — corrumpatur enim
 tota res, ut [et] haec nostra in Corneliana et deinceps 5
 omnia: Neque me divitiae movent, quibus om-
 nis Africanos et Laelios multi venalicii mer-
 catoresque superarunt; immuta paululum, ut sit
 multi superarunt mercatores venaliciiue, per-
 ierit tota res; et quae secuntur: Neque vestis aut 10
 caelatum aurum et argentum, quo nostros ve-
 teres Marcellos Maximosque multi eunuchi e
 Syria Aegyptoque vicerunt; verba permuta sic,
 ut sit vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque;
 adde tertium: Neque vero ornamenta ista villa- 15
 rum, quibus L. Paulum et L. Mummium, qui
 rebus his urbem Italiamque omnem referse-
 runt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut
 Syro potuisse superari; fac ita, potuisse su-
 233 perari ab aliquo Syro aut Deliaco: videsne, ut 20
 ordine verborum paululum commutato, isdem tamen
 verbis stante sententia, ad nihilum omnia recidant,
 cum sint ex aptis dissoluta? Aut si alicuius inconditi
 arripias dissupatam aliquam sententiam eamque ordine
 verborum paululum commutato in quadrum redigas, 25
 efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac
 solutum. Age sume de Gracchi apud censores illud:
 Abesse non potest quin eiusdem hominis sit
 probos improbare qui improbos probet; quanto
 aptius, si ita dixisset: Quin eiusdem hominis sit 30
 234 qui improbos probet probos improbare! Hoc
 modo dicere nemo umquam noluit nemoque potuit
 quin dixerit; qui autem aliter dixerunt, hoc assequi
 non potuerunt. Ita facti sunt repente Attici; quasi
 vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam 35
 vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur.
 71 Sed si quem magis delectant soluta, sequatur ea sane,

modo sic ut, si quis Phidiae clipeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. Isti autem cum²³⁵

5 dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clipeum, sed, ut in proverbio est — etsi humiliter dictum est [tamen simile est] —, scopas [ut ita dicam] mihi videntur dissolvere. Atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contemp-

10 sisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione reformidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipse eadem

15 conditione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utraque lingua eo genere quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata conecere. Res²³⁶

se autem sic habet, ut brevissime dicam quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo

20 infantia, sed eius modi tamen infantia, ut, ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui est contentus utatur. Eloquens vero, qui non approbationes solum sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet,

25 omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut expectari aut audiri libentius.

Habes meum de oratore, Brute, iudicium; quod²³⁷

aut sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum

30 neque hoc meum, de quo tantopere hoc libro asseveravi, umquam affirmabo esse verius quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihi met ipsi aliud alias videri. Nec in hac modo re, quae ad vulgi adsensum spectet et ad aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levissima, sed

35 ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc inveni firmiter, quod tenerem aut quo iudicium meum deri-

gerem, quam id quodcumque mihi quam simillimum
veri videretur, cum ipsum illud verum tamen in oc-
238sculto lateret. Tu autem velim, si tibi ea quae dis-
putata sunt minus probabuntur, ut aut maius opus
institutum putes quam effici potuerit, aut, dum tibi 5
roganti voluerim obsequi, verecundia negandi scribendi
me impudentiam suscepisse.

[M. T. CICERONIS]

DE

OPTIMO GENERE ORATORUM.

Oratorum genera esse dicuntur tamquam poetarum; id secus est, nam alterum est multiplex. Poematis enim tragici comici epici melici etiam ac dithyrambici, quo magis est tractatum [a Latinis], suum quoiusque est, 5 diversum a reliquis. Itaque et in tragoedia comicum vitiosum est et in comoedia turpe tragicum; et in ceteris suus est cuique certus sonus et quaedam intelligentibus nota vox. Oratorum autem si quis ita 2 numerat plura genera, ut alios grandis aut gravis aut copiosos, alios tenuis aut subtilis aut brevis, alios eis interiectos et tamquam medios putet, de hominibus dicit aliquid, de re parum. In re enim quid optimum sit quaeritur, in homine dicitur quod est. Itaque licet dicere et Ennium summum epicum poetam, si cui ita 15 videtur, et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum. Oratorem genere non divido; perfectum enim 3 quaero. Unum est autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere differunt, ut Terentius ab Accio, sed in eodem genere non sunt pares. Optumus est 20 enim orator, qui dicendo animos audientium et docet et delectat et permovet. Docere debitum est, delectare honorarium, permovere necessarium. Haec ut alius melius quam alius, concedendum est; verum id fit non genere sed gradu. Optimum quidem unum est et 25 proximum quod ei simillimum. Ex quo perspicuum

est, quod optumo dissimillimum sit, id esse deterri-
 2 mum. Nam quoniam eloquentia constat ex verbis et
 ex sentiitiis, perficiendum est, ut pure et emendate
 loquentes, quod est Latine, verborum praeterea et pro-
 priorum et tralatorum elegantiam persequamur: in
 propriis ut lautissima eligamus, in tralatis ut simili-
 5 tudinem secuti verecunde utamur alienis. Sententiarum
 autem totidem genera sunt, quot dixi esse laudum.
 Sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argutae,
 commovendi graves. Sed et verborum est structura 10
 quaedam duas res efficiens, numerum et levitatem, et
 sententiae suam compositionem habent, ad probandam
 rem adcommodatum ordinem. Sed earum omnium rerum
 [ut aedificiorum] memoria est quasi fundamentum,
 6 lumen actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit 15
 perfectissimus orator; in quo media, mediocris; in quo
 minima, deterrimus. Et appellabuntur omnes oratores,
 ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter
 sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator,
 qui Demostheni se similem nolit esse; at Menander 20
 Homeri noluit; genus enim erat aliud. Id non est in
 oratoribus aut, etiam si est ut alius gravitatem se-
 quens subtilitatem fugiat, contra alius acutiorem se
 quam ornatiorem velit, etiam si est in genere tolera-
 bile, certe non est in optumo, si quidem, quod omnis 25
 laudes habet, id est optumum.

3 Haec autem dixi brevius quidem quam res petebat,
 7 sed ad id quod agimus non fuit dicendum pluribus;
 unum enim quom sit genus, id quale sit quaerimus.
 Est autem tale, quale floruit Athenis; ex quo Atti- 30
 corum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria. Nam
 alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse,
 alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim vitio-
 sum in sententia, si quid absurdum aut alienum aut
 non acutum aut subinsulsum est; in verbis si inqui- 35
 natum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe
 8 petitum. Haec vitaverunt fere omnes, qui aut Attici

numerantur aut dicunt Attice. Sed qui eatenus valuerunt, sani et sicci dumtaxat habeantur, sed ita ut palaestritae; spatiari in xysto ut liceat, non ab Olympiis coronam petant. Qui quom careant omni vitio, non sunt contenti quasi bona valetudine, sed vires lacertos sanguinem quaerunt, quandam etiam suavitatem coloris. Eos imitemur, si possumus; si minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est proprium Atticorum, quam eos, quorum vitiosa abundantia est, qualis Asia multos tulit. Quod quom faciemus — si modo id ipsum assequemur; est enim permagnum —, imitemur, si potuerimus, Lysiam et eius quidem tenuitatem potissimum; est enim multis locis grandior, sed quia et privatas ille plerasque et eas ipsas aliis et parvarum rerum causulas scripsit, videtur esse ieiunior, quom se ipse consulto ad minutarum causarum genera limaverit. Quod qui ita faciet, ut, si cupiat uberius esse, non possit, habeatur sane orator, sed de minoribus; magno autem oratori etiam illo modo saepe dicendum est in tali genere causarum. Ita fit ut Demosthenes certe possit summis dicere, elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo putant exercitu in foro et in omnibus templis, quae circum forum sunt, conlocato dici pro Milone decuisse, ut si de re privata ad unum iudicem diceremus, vim eloquentiae sua facultate, non rei natura metiantur. Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbruit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrum dicere, alteros neglegamus; satis enim iis res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas aut adhibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum Atticorum. Sed qui dici a nobis Attico more volunt, ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes aures habent intellegensque iudicium, tanquam ad picturam probandam adhibentur etiam inscii faciendi cum aliqua sollertia iudicandi; sin autem intellegentiam ponunt in audiendi fastidio neque eos quicquam

excelsum magnificentumque delectat, dicant se quiddam
 subtile et politum velle, grande ornatumque contem-
 nere; id vero desinant dicere, qui subtiliter dicant, eos
 solos Attice dicere, id est quasi sicce et integre. Et
 ample et ornate et copiose cum eadem integritate 5
 Atticorum est. Quid? dubium est utrum orationem
 nostram tolerabilem tantum an etiam admirabilem esse
 cupiamus? Non enim iam quaerimus quid sit Attice,
 13 sed quid sit optime dicere. Ex quo intellegitur, quo-
 niam Graecorum oratorum praestantissimi sint ii, qui 10
 fuerint Athenis, eorum autem princeps facile De-
 mosthenes, hunc si qui imitetur, eum et Attice dic-
 turum et optime, ut, quoniam Attici nobis propositi
 sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere.
 5 Sed cum in eo magnus error esset, quale esset 15
 id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem
 utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium.
 14 Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum
 nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschini
 et Demostheni: nec converti ut interpres, sed ut ora- 20
 tor, sententiis isdem et earum formis tamquam figuris,
 verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus
 non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed
 genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea
 me annumerare lectori putavi oportere, sed tamquam 25
 15 appendere. Hic labor meus hoc assequitur, ut nostri
 homines quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt,
 et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent intel-
 legant. 'Sed exorietur Thucydides; eius enim quidam
 eloquentiam admirantur.' Id quidem recte; sed nihil 30
 ad eum oratorem, quem quaerimus. Aliud est enim
 explicare res gestas narrando, aliud argumentando cri-
 minari crimenve dissolvere; aliud narrantem tenere
 auditorem, aliud concitantem. 'At loquitur pulchre.'
 16 Num melius quam Plato? Necesse est tamen oratori, 35
 quem quaerimus, controversias explicare forenses di-
 cendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad

permovendum. Quare si quis erit, qui se Thucydidio 6
 genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is
 abhorrebit etiam a suspicione eius, quod versatur in
 re civili et forensi; sin Thucydidem laudabit, adscribat
 5 suae nostram sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem 17
 divinus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter
 in Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes
 docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc
 in numerum non repono. Non enim in acie versatur
 10 et ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio. A me
 autem, ut quom maxumis minima conferam, gladia-
 torum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tamquam
 Aeserninus, [ut ait Lucilius] non spurcus homo,
 sed acer et doctus quom Pacideiano hic compo-
 15 nitur, — optimus longe post homines natos —.
 Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius.
 Huic labori nostro duo genera reprehensionum oppo- 18
 nuntur. Unum hoc: 'Verum melius Graeci'. A quo
 quaeratur ecquid possint ipsi melius Latine? Alterum:
 20 'Quid istas potius legam quam Graecas?' Idem An-
 driam et Synephebos nec minus [Terentium et Caec-
 cilium quam Menandrum legunt, nec] Andromacham
 aut Antiopam aut Epigonos Latinos recipiunt[; sed
 tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius quam
 25 Euripidem et Sophoclem legunt]. Quod igitur est eorum
 in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum
 quom sit in versibus?

Sed aggrediamur iam quod suscepimus, si prius 7
 exposuerimus quae causa in iudicium deducta sit. 19
 30 Quom esset lex Athenis, NE QUIS POPULI SCITUM FA-
 CERET, UT QUISQUAM CORONA DONARETUR IN MAGI-
 STRATU PRIUS QUAM RATIONES RETTULISSET; et altera
 lex, EOS, QUI A POPULO DONARENTUR, IN CONTIONE
 DONARI DEBERE; QUI A SENATU, IN SENATU, De-
 35 mosthenes curator muris reficiendis fuit eosque refecit
 pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit
 nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea do-

naretur eaque donatio fieret in theatro populo con-
 vocato, qui locus non est contionis legitimae, atque
 ita praedicaretur, EUM DONARI VIRTUTIS ERGO BENI-
 VOLENTIAEQUE, QUAM IS ERGA POPULUM ATHENIENSEM
 20 HABERET. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium ad-
 duxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut et
 rationibus non relatis corona donaretur et ut in theatro,
 et quod de virtute eius et benivolentia falsa scripsisset,
 quom Demosthenes nec vir bonus esset nec bene me-
 ritus de civitate. Causa ipsa abhorret illa quidem a 10
 formula consuetudinis nostrae, sed est magna. Habet
 enim et legum interpretationem satis acutam in utram-
 que partem et meritorum in rem publicam contentio-
 21 nem sane gravem. Itaque causa fuit Aeschini, quom
 ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod lega- 15
 tionem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa
 nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaue
 Demosthenis. Non enim tam multa dixit de rationibus
 non relatis, quam de eo, quod civis improbus ut op-
 22 tumus laudatus esset. Hanc multam Aeschines a Cte- 20
 siphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis
 mortem: sed iudicium factum est aliquot annis post
 Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium con-
 cursus dicitur e tota Graecia factus esse. Quid enim
 tam aut visendum aut audiendum fuit quam summorum 25
 oratorum in gravissima causa accurata et inimicitii
 23 incensa contentio? Quorum ego orationes si, ut spero,
 ita expressero virtutibus utens illorum omnibus, id est
 sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba per-
 sequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro 30
 — quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen
 ut generis eiusdem sint elaboravimus —, erit regula,
 ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent
 dicere. Sed de nobis satis. Aliquando enim Aeschinem
 ipsum Latine dicentem audiamus.

PARTITIONES ORATORIAE.

CICERO. Studeo, mi pater, Latine ex te audire ¹
 ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti, ¹
 si modo tibi est otium et si vis. PATER. An est, mi
 Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum
 5 esse? Otium autem primum est summum, quoniam
 aliquando Roma exeundi potestas data est; deinde ista
 tua studia vel maximis occupationibus meis antefere- ²
 libenter. C. Visne igitur, ut tu me Graece soles or-
 dine interrogare, sic ego te vicissim isdem de rebus ²
 10 Latine interrogem? P. Sane, si placet. Sic enim et
 ego te meminisse intellegam, quae accepisti, et tu
 ordine audies, quae requires. C. Quot in partis tri- ³
 buenda est omnis doctrina dicendi? P. Tris. C. Cedo
 quas? P. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in
 15 orationem, tum in quaestionem. C. In quo est ipsa
 vis? P. In rebus et in verbis. Sed et res et verba
 inveniendae sunt et collocandae. Proprie autem in rebus
 invenire, in verbis eloqui dicitur. Conlocare autem,
 etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur.
 20 Vox motus voltus atque omnis actio eloquendi comes
 est; earum rerum omnium custos memoria. C. Quid? ⁴
 orationis quot sunt partes? P. Quattuor. Earum duae
 valent ad rem docendam, narratio et confirmatio;
 ad impellendos animos duae, principium et peroratio.
 25 C. Quid? Quaestio quasnam habet partis? P. Infini-
 tam, quam consultationem appello, et definitam, quam ²
 causam nomino. C. Quoniam igitur invenire primum ⁵

est oratoris, quid quaeret? P. Ut inueniat, quem ad modum fidem faciat iis, quibus velit persuadere, et quem ad modum motum eorum animis afferat. C. Quibus rebus fides fit? P. Argumentis, quae ducuntur ex locis aut in re ipsa insitis aut assumptis. C. Quos 5 vocas locos? P. In quibus latent argumenta. C. Quid est argumentum? P. Probabile inventum ad faciendam 6 fidem. C. Quo modo igitur duo genera ista dividis? P. Quae sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia; insita, quae inhaerent in ipsa re. C. Testimo- 10 niorum quae genera sunt? P. Divinum et humanum; divinum est ut oracula auspicia, ut vaticinationes et responsa sacerdotum aruspicum coniectorum; humanum, quod spectatur ex auctoritate, ex voluntate, ex oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta 15 7 pacta promissa iurata quaesita. C. Quae sunt quae dicis insita? P. Quae [iura] infixae sunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt aut ipsi aut contrario eius aut similia aut dissimilia aut consentanea aut dissentanea; ut ea, quae sunt quasi con- 20 iuncta aut quae quasi pugnancia inter se; ut earum rerum, de quibus agitur, causae; ut causarum eventus, id est, quae sunt effecta de causis; ut distributiones, ut genera partium generumve partes; ut primordia rerum et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid 25 8 argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum aut facultates comparantur. C. Omnibusne igitur ex istis 9 locis argumenta sumemus? P. Immo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus, sed adhibebimus iudicium, ut 30 levia semper eiciamus, non numquam etiam communia praetermittamus et non necessaria. C. Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. P. Tu loco quidem quaeris, sed plenius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero. 35 C. Quid sequitur igitur? P. Cum inveneris, collocare; cuius in infinita quaestione ordo idem fere, quem

exposui locorum; in definita autem adhibenda sunt illa
 etiam, quae ad motus animorum pertinent. C. Quo
 modo igitur ista explicas? P. Habeo communia prae-
 cepta fidem faciendi et commovendi. Quoniam fides
 5 est firma opinio, motus autem animi incitatio aut ad
 voluptatem aut ad molestiam aut ad cupiditatem aut ad
 metum — tot sunt enim [motus] genera, partes plures
 generum singulorum —, omnem conlocationem ad finem
 accommo quaestionis. Nam est in proposito finis fides,
 10 in causa [et] fides et motus. Quare cum de causa dixerō,
 in quo inest propositum, de utroque dixerō. C. Quid
 habes igitur de causa dicere? P. Auditorum eam ge- 10
 nere distingui. Nam aut auscultator modo est qui
 audit aut disceptator, id est rei sententiaeque mode-
 15 rator; ita aut ut delectetur qui audit aut ut statuāt
 aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex,
 aut de futuris, ut senator; sic tria haec genera iudicii
 deliberationis exornationis; quae quia in laudationes
 maxime conferatur, proprium iam habet ex eo nomen. 4
 20 C. Quas res sibi proponit in istis tribus generibus
 orator? P. Delectationem in exornatione, in iudicio
 aut saevitiam aut clementiam iudicis, in suasionē aut
 spem aut reformidationem deliberantis. C. Cur igitur
 hoc loco exponis genera causarum? P. Ut rationem
 25 collocandi ad finem cuiusque accomodem. C. Quo- 12
 nam tandem modo? P. Quia, quibus in orationibus
 delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam
 aut temporum servantur gradus aut generum distri-
 butiones; aut a minoribus ad maiora ascendimus aut
 30 a maioribus ad minora delabimur; aut haec inaequa-
 bili varietate distinguimus, cum parva magnis simplicia
 coniunctis obscura dilucidis laeta tristibus incredibilia
 probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt
 omnia. C. Quid, in deliberatione quid spectas? P. Prin- 13
 35 cipia vel non longa vel saepe nulla. Sunt enim ad
 audiendum qui deliberant sua causa parati. Nec mul-
 tum sane saepe narrandum [est]. Est enim narratio

- praeteritarum rerum aut praesentium; suasio autem futurarum. Quare ad fidem et ad motum adhibenda
 14 est omnis oratio. C. Quid, in iudiciis quae est collocatio? P. Non eadem accusatoris et rei, quod accusator rerum ordinem persequitur et singula argumenta 5
 quasi hastas in manu collocat, vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis decretis testimoniis accuratiusque in singulis commoratur, iis orationis praeceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reliqua oratione paulum digrediens de cursu dicendi 10
 5 utitur et vehementius in perorando. Est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem. C. Quid faciendum
 15 est contra reo? P. Omnia longe secus. Principia sumenda ad benivolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si 15
 totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? P. Non sane; nam audi- 20
 toris aures moderantur oratori prudenti et provido: eae quod respuunt immutandum est.
- 16 C. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. P. Unum genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum versum atque mutatum. 25
 Prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis secunda. Simplicia invenienda sunt, coniunctio collocanda est. Et simplicia verba partim nativa sunt partim reperta. Nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta, quae ex iis facta sunt et novata aut similitudine 30
 aut imitatione aut inflexione aut adiunctione verborum.
- 17 Atque etiam est haec distinctio in verbis; altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia sonantiora grandiora leviora et quodam modo nitidiora, alia contra; tractatione autem, cum aut propria sumuntur 35
 rerum vocabula aut addita ad nomen aut nova aut prisca aut ab oratore modificata et inflexa quodam

modo; qualia sunt ea, quae transferuntur aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus quaeque admirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus.

6 C. Habeo de simplicibus verbis, nunc de coniunctione 18
 quaero. P. Numeri quidam sunt in coniunctione servandi consecutioque verborum. Numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas verbis quod pro-
 10 numeris temporibus personis casibus perturbetur oratio. Nam ut in simplicibus verbis quod non est Latinum, sic in coniunctis quod non est consequens vituperandum est. Communia autem simplicium coniuictorum- 19
 15 que haec sunt quinque quasi lumina, dilucidum breve probabile inlustre suave. Dilucidum fiet usitatis verbis propriis dispositis, [aut] circumscriptione conclusa aut intermissione aut concisione verborum; obscurum autem aut longitudine aut contractione orationis aut ambiguitate aut inflexione atque immutatione verborum.

20 Brevitas autem conficitur simplicibus verbis, semel una quaque re dicenda, nulli rei nisi ut dilucide dicas serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expolitum, si est auctoritas ac pondus in verbis, si sententiae vel graves vel
 25 aptae opinionibus hominum ac moribus. Inlustris est 20
 autem oratio, si et verba gravitate delecta ponuntur et translata et supralata et ad nomen adiuncta et duplicata et idem significantia atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim
 30 haec pars orationis, quae rem constituat paene ante oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et ceteri tamen et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc inlustrem omnia. Est enim plus aliquanto inlustre quam
 35 illud dilucidum. Altero fit ut intellegamus, altero ut videre videamur. Suave autem genus erit dicendi pri- 21
 mum elegantia et iocunditate verborum sonantium et

levium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat concursus neque diiunctos atque hiantis et sit circumscripta non longo anfractu sed ad spiritum vocis apto habeatque similitudinem aequalitatemque verborum, cum ex contrariis sumpta verbis verba paribus paria respondeant relataque ad idem verbum et geminata ac duplicata vel etiam saepius iterata ponantur constructioque verborum tum coniunctionibus copuletur tum dissolutionibus quasi relaxetur. Fiet etiam suavis oratio, quom aliquid aut inusitatum aut inauditum aut novum dicas. Delectat etiam quidquid est admirabile maximeque movet ea, quae motum aliquem animis ciet, oratio quaeque significat oratoris ipsius amabilis mores; qui exprimuntur aut signando iudicio ipsius et animo humano ac liberali aut inflexione sermonis si aut augendi alterius aut minuendi sui causa alia dici ab oratore alia existimari videntur idque comitate fieri magis quam vanitate. Sed sunt multa suavitatis praecepta, quae orationem aut magis obscuram aut minus probabilem faciunt. Itaque hoc etiam loco nobis est ipsis quid causa postulet iudicandum. C. Reliquum est igitur, ut dicas de conversa oratione atque mutata. P. Est quidem id genus totum in commutatione verborum, quae simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum contrahatur oratio; ex verbo, cum aut proprium aut idem significans aut factum verbum in plura verba diducitur; ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur aut assumpta verba removentur aut circumitus diriguntur aut coniunctione fit unum verbum ex duobus. In coniunctis autem verbis triplex adhiberi commutatio potest non verborum sed tantummodo ordinis, ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo et idem quasi sursum versus retroque dicatur, deinde idem intercise atque permixte. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

- C. Actio igitur sequitur, ut opinor. P. Est ita: 25
 quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum
 momentis commutanda maxime est. Facit enim et
 dilucidam orationem et inlustrem et probabilem et
 5 suavem non verbis, sed varietate vocis motu corporis
 voltu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere
 consentient et eius vim ac varietatem subsequenter.
 C. Num quidnam tibi de oratore ipso restat aliud? 26
 P. Nihil sane praeter memoriam, quae est gemina
 10 litteraturae quodam modo et in dissimili genere per-
 similis. Nam ut illa constat ex notis litterarum et
 ex eo, in quo imprimuntur ipsae notae, sic confectio
 memoriae tamquam cera locis utitur et in his imagines
 ut litteras collocat.
- 15 C. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est, 8
 quid habes de orationis praeceptis dicere? P. Quattuor 27
 eius partis esse, quarum prima et postrema ad motum
 animi valet — is enim est initiis et perorationibus
 concitandus —, secunda, narratio et tertia, confirmatio.
 20 fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet
 proprium locum, saepe etiam primum, postremum qui-
 dem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis ad-
 hibenda est maximeque, cum aliquid aut confirmatum
 est aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque [vel]
 25 plurimum valet; est enim amplificatio vehemens quae-
 dam argumentatio; ut illa docendi causa, sic haec
 commovendi. C. Perge igitur ordine quattuor mihi 28
 istas partis explicare. P. Faciam et a principiis pri-
 mum ordiar, quae quidem ducuntur aut ex personis
 20 aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum
 gratia: ut amice, ut intellegenter, ut attente audiamur.
 Quorum primus locus est in personis nostris discep-
 tatorum adversariorum; e quibus initia benivolentiae
 conciliandae comparantur aut meritis nostris aut digni-
 35 tate aut aliquo genere virtutis et maxime liberalitatis
 officii iustitiae fidei; contrariisque rebus in adversarios
 conferendis et cum iis, qui disceptant, aliqua con-

iunctionis aut causa aut spe significanda; et si in nos aliquod odium offensiove collata sit, ea tollenda minuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando
 29 aut deprecando. Intellegenter autem ut audiamur et item attente, ab ipsis rebus ordiendum est. Sed facillime discit auditor et quid agatur intellegit, si complectare in principio genus naturamque causae, si definias, si divides, si neque prudentiam eius impedi- 5
 confusionem partium nec memoriam multitudinem; quaeque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam
 30 huc poterunt recte transferri. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur; nam aut magna quaedam proponemus aut necessaria aut coniuncta cum 10
 ipsis, apud quos res agatur. Sit autem hoc etiam in praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res aut locus
 aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab adversario dictum aliquod et maxime in perorando dederit
 occasionem nobis, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne relinquamus; et, quae suo loco de amplificatione
 dicemus, multa ex iis poterunt ad principiorum prae- 20
 cepta transferri.

9 C. Quid, in narratione quae tandem observanda
 31 sunt? P. Quoniam narratio est rerum explicatio et quaedam quasi sedes et fundamentum constituendae fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in
 reliquis fere dicendi partibus; quae partim sunt necessaria, partim assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide
 probabiliterque narremus necessarium est, sed assumimus etiam suavitatem. Ergo ad dilucide narrandum
 32 eadem illa superiora explanandi et illustrandi praecepta repetemus, in quibus sit brevitatis ea, quae saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum
 est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si quousque facti et eventus causa ponetur; si testata dici vide- 35
 buntur, si cum hominum opinione auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas

narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas et vitae fides. Suavis autem narratio est, quae habet admirationes expectationes exitus inopinatos, interpositos motus animorum, conloquia personarum, dolores iracundias metus laetitias cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

C. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent. P. Ita est: quae quidem in confirmationem et in reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. C. Teneo istam distributionem. Nunc coniecturae locos quaero. P. In veri similibus et in propriis rerum notis posita tota est. Sed appellemus docendi gratia veri simile quod plerumque ita fiat, ut adulescentiam procliviorum esse ad libidinem, proprie autem notatum argumentum quod numquam aliter sit certumque declaret, ut fumus ignem. Veri similia reperientur ex partibus et quasi membris narrationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. In personis naturae primum spectantur valeditudinis figurae virium aetatis marium feminarum; atque haec quidem in corpore; animi autem aut quem ad modum affecti sint, virtutibus vitiis, artibus inertis, aut quem ad modum commoti, cupiditate metu, voluptate molestia. Atque haec quidem in natura spectantur; in fortuna genus amicitiae liberi propinqui affines opes honores potestates divitiae libertas et ea quae sunt his contraria. In locis autem et illa naturalia, maritimi an remoti a mari, plani an montuosi, leves an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici, et illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum vestigiis nobilitati, consecrati an profani. In temporibus

autem praesentia praeterita futura cernuntur; in his
 ipsis vetusta recentia instantia paulo post aut ali-
 quando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quae
 temporis quasi naturam notant, ut hiemps, ut aestas,
 aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox hora
 tempestas, quae sunt naturalia; fortuita autem sacri-
 38 ficia, festi dies, nuptiae. Iam facta et eventus aut
 consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu
 aut in quadam animi permotione; casu, cum aliter
 cecidit ac putatum est; permotione, cum aut oblivio 10
 aut error aut aliqua metus aut cupiditatis causa per-
 movit. Sit etiam in imprudentia necessitas ponenda.
 Rerum autem bonarum et malarum tria genera sunt;
 nam aut in animis aut in corporibus aut extra esse
 possunt. Hac igitur materie ad argumentum subiecta 15
 perlustrandae animo partes erunt omnes et ad id, quod
 39 agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam
 genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis
 sumitur, ut telum cruor clamor [auditus] titubatio
 permutatio coloris, oratio inconstans, tremor [eorum], 20
 aliorum quid, quod sensu percipi possit; etiam, si
 praeparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si
 40 postea visum auditum indicatum. Veri similia autem
 partim singula movent e suo pondere, partim, etiam
 si videntur esse exigua per se, multum tamen, cum 25
 sunt coacervata, proficiunt. Atque in his veri simili-
 libus insunt non numquam etiam certae rerum et pro-
 priae notae. Maximam autem fidem facit ad simili-
 tudinem veri primum exemplum, deinde introducta rei
 similitudo; fabula etiam non numquam, etsi sit incre- 30
 dibilis, tamen homines commovet.

12 C. Quid, definitionis quae ratio est et quae via?

41 P. Non dubium est id quidem quin definitio genere
 declaretur et proprietate quadam aut etiam commu-
 nium frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat. 35
 Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna
 dissensio, definiendum saepe est ex contrariis, saepe

etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus. Quam ob rem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe aptae et enumeratio consequentium, in primisque commovet explicatio vocabuli ac nominis.

- 5 C. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quae-
que de facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur
ea restant, quae, cum et factum constat et nomen,
qualia sint vocatur in dubium? P. Est ita, ut dicis.
C. Quae sunt igitur in eo genere partes? P. Aut iure
10 factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia aut
pietatis aut pudicitiae aut religionis aut patriae no-
mine aut demique necessitate inscitia casu. Nam quae 43
motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt,
ea defensiones contra crimen in legitimis iudiciis non
15 habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc
in genere, in quo quale sit quaeritur, ex controversia,
iure necne actum sit quaeri solet; quorum disputatio
ex locorum descriptione sumenda est. C. Agesis [ergo], 44
quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras
20 orationis fidem et dictum de altero est, expone nunc
de reprehendendo. P. Aut totum est negandum, quod
in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut
falsum esse possis docere, aut redarguendum ea, quae
pro veri similibus sumpta sunt: primum dubia sumpta
25 esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem
posse dici; tum ex iis, quae sumpserit, non effici quod
velit. Accidere autem oportet: ut singula, sic uni-
versa frangentur. Commemoranda sunt etiam exem-
pla, quibus in simili disputatione creditum non est;
30 conquerenda condicio communis periculi, si ingeniis
hominum criminorum sit exposita vita innocentium.
C. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem per-
tinent, habeo, quem ad modum in dicendo singula 45
tractentur expecto. P. Argumentationem quaerere
35 videris, quae est argumenti explicatio[; quae sumpta
ex locis iis, qui sunt expositi, conficienda et distin-
guenda dilucide est]. C. Plane ipsum istuc requiro.

- 46 P. Est ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti argumentatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo genera sunt, quorum alterum ad fidem directo spectat, alterum se inflectit ad motum. Directo igitur, quom proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur, atque his confirmatis ad propositum sese rettulit atque conclusit. Illa autem altera argumentatio quasi retro et contra prius sumit quae vult eaque confirmat, deinde id quod proponendum fuit per motis animis iacit ad extremum.
- 47 Est etiam illa varietas in argumentando et non invidiosa distinctio, [ut] quom interrogamus nosmet ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus, quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes; et si non omnia disputando confirmabimus breviterque interdum, quae erunt satis aperta, ponemus; quodque ex iis efficietur, si id apertum, non habebimus necesse semper concludere.
- 14 C. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae
48 iam dudum assumpta dixisti, equonam modo [equonam loco] artis indigent? P. Illa vero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quod ita sint, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte tractat, et maxime in testibus. Nam et de toto genere testium quam id sit infirmum saepe dicendum est et argumenta rerum esse propria, testimonia autem voluntatum; utendumque exemplis, si quis testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsus, si praemio, si gratia adducti; comparandique cum superiore auctoritate
50 testium, quibus tamen creditum non sit. Saepe etiam quaestionibus resistendum est, quod et dolorem fu-

gientes multi in tormentis ementiti persaepe sint morique maluerint falsum fatendo quam verum infitiando dolere; multi etiam suam vitam neglexerint, ut eos, qui iis cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent; alii
 5 autem aut natura corporis aut consuetudine dolendi aut metu supplicii ac mortis vim tormentorum per-
 tulerint; alii ementiti sint in eos, quos oderant. At-
 que haec exemplis firmanda sunt. Neque est obscu- 51
 rum, quin, quoniam in utramque partem sunt exempla
 10 et item ad coniecturam faciendam loci, in contrariis
 contraria sumenda sint. Atque etiam incurrit alia
 quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe
 enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue aut incon-
 stanter aut incredibiliter dicta sunt aut etiam aliter
 15 ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

C. Extrema tibi restat pars orationis, quae posita 15
 in perorando est, de qua sane velim audire. P. Faci- 52
 lior est explicatio perorationis. Nam est divisa in duas
 partis, amplificationem et enumerationem. Augendi
 20 autem et hic est proprius locus in perorando, et in
 cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum
 dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa. Est 53
 igitur amplificatio gravior quaedam affirmatio, quae
 motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et
 25 verborum genere conficitur et rerum. Verba ponenda
 sunt, quae vim habeant inlustrandi nec ab usu sint
 abhorrentia, gravia plena sonantia, iuncta facta cogno-
 minata, non vulgaria, supralata in primisque tralata.
 Haec in singulis verbis; sed in continentibus soluta,
 30 quae dicuntur sine coniunctione, ut plura videantur.
 Augent etiam relata verba iterata duplicata et ea, 54
 quae ascendunt gradatim ab humilioribus [verbis] ad
 superiora, omninoque semper est quasi naturalis et
 non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad
 35 augendum accommodatior. Haec igitur in verbis, qui-
 bus actio [vocis et gestus] congruens et apta ad ani-
 mos permovendos accommodata est. Sed et in verbis

et in actione causa erit ponderanda et pro re agendum. Nam haec quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert, diligenter quid quamque deceat iudicandum est. Rerum autem amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, e quibus illa, quae dicta sunt ad fidem; maximeque valent et definitiones conglobatae et consequentium frequentatio et contrariarum et dissimilium et inter se pugnantium rerum conflictio et causae eaque, quae sunt orta de causis, maximeque similitudines et exempla; fictae etiam personae, mutae denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quae habentur magna, quorum est duplex genus. Alia enim natura magna videntur, alia usu; natura, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae causae, ut in terris mundoque admirabilia quae sunt, ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehementius, quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honestate, ut virtutum maximeque earum, quae ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda et in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur. [Proprius locus est augendi in iis rebus aut amissis aut amittendi periculo.] Nihil est enim tam miserabile quam ex beato miser. Et hoc totum est quod moveat, si qua ex fortuna quis cadat et a quorum caritate divellatur, quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit futurusve sit exprimitur breviter. Cito enim exaescit lacrima, praesertim in alienis malis. Nec quicquam in amplificatione nimis enucleandum est, minuta est enim omnis diligentia; hic autem locus grandia requirit. Illud iam sit iudicii, quo quaque in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quae ad

delectationem exornantur, ei loci tractandi sunt, qui
 movere possunt expectationem admirationem volupta-
 tem; in cohortationibus autem bonorum et malorum
 enumerationes et exempla valent plurimum. In iudiciis
 5 accusatori fere quae ad iracundiam, reo plerumque
 quae ad misericordiam pertinent; non numquam tamen
 et accusator misericordiam movere debet et defensor
 iracundiam. Enumeratio reliqua est, laudatori num- 59
 quam, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo
 10 necessaria. Huius tempora duo sunt, si aut memoriae
 diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis
 vel longitudine orationis aut frequentatis firmamentis
 orationis et breviter expositis vim est habitura causa
 maiorem. Reo rarius utendum [est], quod ponenda sunt 60
 15 contraria, quorum dissolutio in brevitate non lucebit,
 aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum,
 ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis.
 Id effugiet qui non omnia minima repetet, sed brevi
 singula adtingens pondera rerum ipsa comprehendet.
 20 C. Quoniam et de ipso oratore et de oratione dixisti, 18
 expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum 61
 proposuisti, quaestionis locum. P. Duo sunt, ut in initio
 dixi, quaestionum genera, quorum alterum finitum tem-
 poribus et personis causam appello, alterum infinitum
 25 nullis neque personis neque temporibus notatum propo-
 situm voco. Sed [est] propositum quasi pars causae [con-
 troversiae]; inest enim infinitum in definito et ad illud
 tamen referuntur omnia. Quam ob rem prius de pro- 62
 posito dicamus: cuius genera sunt duo, cognitionis
 30 alterum; eius scientia est finis, ut verine sint sensus:
 alterum actionis; quod refertur ad faciendum quid, ut
 si quaeratur quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus
 superioris genera sunt tria: sit necne sit et quid sit
 et quale sit. Sit necne sit, ut ius in natura sit an
 35 in more; quid autem sit, sic: sitne ius id, quod ma-
 iori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste vivere
 sitne utile. Actionis autem duo sunt genera: unum 63

ad persequendum aliquid aut declinandum, ut quibus
 rebus adipisci gloriam possis aut quo modo invidia
 vitetur; alterum, quod ad aliquam commoditatem usum-
 que referatur, ut quem ad modum sit res publica ad-
 ministranda aut quem ad modum in paupertate viven- 5
 dum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi
 sit necne sit aut fuerit futurumve sit quaeritur, unum
 genus est quaestionis, possitne aliquid effici, ut quom
 quaeritur ecquisnam perfecte sapiens esse possit; alte-
 rum, quem ad modum quicque fiat, ut quonam pacto 10
 virtus pariat, naturane an ratione an usu? Quoius
 generis omnes sunt, in quibus, ut in obscuris natura-
 libusque quaestionibus, causae rationesque rerum expli-
 cantur. Illius autem generis, in quo quid sit id, de
 quo agitur, quaeritur, duo sunt [genera]: quorum in 15
 altero disputandum est aliud an idem sit, ut pertinacia
 [et] perseverantia; in altero autem descriptio generis
 aliquoius et quasi imago est exprimenda, ut qualis sit
 avarus aut qui sit superbus. Tertio autem in genere,
 in quo quale sit quaeritur, aut de honestate aut de 20
 utilitate aut de aequitate dicendum est. De honestate
 sic, ut honestumne sit pro amico periculum aut in-
 vidiam subire. De utilitate autem sic, ut sitne utile
 in re publica administranda versari. De aequitate
 autem sic, ut sitne aequum amicos cognatis anteferre. 25
 Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit quae-
 ritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non
 enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit,
 quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione
 quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam 30
 quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissi-
 mum; cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit
 dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitio-
 nis sunt omnia. Restant actionis: cuius alterum est
 praecipendi genus, quod ad rationem officii pertinet, 35
 ut quem ad modum sint colendi parentes; alterum
 autem ad sedandos animos et oratione sanandos, ut

in consolandis maeroribus, ut in iracundia comprimenda aut in timore deleniendo aut in cupiditate minuenda. Quoi quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in
 5 amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos vel concitandos. Atque haec fere [est] partitio
 consultationum. C. Cognovi, sed quae sit ratio in his
 20 inveniendi et disponendi requiro. P. Quid, tu aliamne
 68 censes ac non eandem, quae est exposita, ut ex eisdem
 10 locis ad fidem et ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quae est exposita in aliis ratio, eadem huc transferetur.

C. Cognita igitur omni distributione propositorum causarum nobis genera et praecepta restant. P. Ad-
 15 modum. Et earum quidem forma duplex est: quarum
 69 altera delectationem sectatur aurium, altera, ius ut optineat probet efficiat quod agit, unde omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur; quod cum latum genus esse potest saneque
 20 varium, unum ex eo deligimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum aut utilius civitatibus esse possit aut in
 25 versetur. Reliquum autem genus causarum aut in provisione posteritatis aut in praeteriti disceptatione versatur; quorum alterum deliberationis est alterum iudicii. Ex qua partitione tria genera causarum
 70 extiterunt: unum, quod a meliore parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quam ob rem de primo primum, si placet, disputemus.
 30 C. Mihi vero placet.

P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non
 21 ad bene dicendum solum sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter atque a principiis ex-
 35 ordiar et laudandi et vituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum virtute sunt,

et quae cum vitiis, vituperanda. Quam ob rem finis alterius est honestas alterius turpitude. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis, quod sine ullis argumentationibus ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodatur. Non enim dubia firman-⁵tur, sed ea, quae certa aut pro certis posita sunt, augentur. Quam ob rem ex iis, quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta repetentur.

72 Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit in iis *ornata* oratione et singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis — id fit, si factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur —, et ipsa constructione verborum, ut paria¹⁵ paribus et similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium

73 sensum apto quodam quasi verborum modo. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum, sive²⁰ [quae] admirabilia sive nec opinata sive significata monstris prodigiis [et] oraculis sive quae videbuntur ei, de quo agemus, cecidisse divina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, et admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo voluptatem.²⁵

22 Sed quoniam tribus in generibus bona malave versantur, [externi et corporis et animi] prima sunt externa, quae ducantur a genere; quo breviter modiceque laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile, vel praeterito vel ad augendam eius quem laudes glo-³⁰riam tacto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit facultatibusque dicendum. Postea de corporis bonis; in quibus, quod quasi virtutem maxime significat,

74 facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum³⁵ servandus ordo est aut in primis recentissimum quidque dicendum aut multa et varia facta in propria

virtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum latissime patens ex multis et variis disputationibus nunc in quandam angustam et brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex: 76
5 aut enim scientia cernitur virtus aut actione. Nam quae prudentia, quae calliditas quaeque gravissimo nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus regendisque animi motibus laudatur, eius est munus in agendo; quoi
10 temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis civilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res et in communes 77
distributa est duobusque modis in rebus commodis cernitur, et ea, quae absunt, non expetendo et ab iis,
15 quae in potestate sunt, abstinendo. In rebus [autem] incommodis est itidem duplex: nam quae venientibus malis obstat, fortitudo, quae quod iam adest tolerat et perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno
20 genere complectitur, magnitudo animi dicitur; quoniam est liberalitas in usu pecuniae simulque altitudo animi in capiendis incommodis et maxime iniuriis et omne quod est eius generis [grave sedatum non turbulentum]. In communione autem quae posita pars est, iustitia 78
dicitur eaque erga deos religio, erga parentes pietas
25 [vulgo autem bonitas], creditis in rebus fides, in moderatione animi advertendi lenitas, amicitia in benivolentia nominatur. Atque hae quidem virtutes cernuntur 23 —
in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae; quarum altera quae sint in disputando
30 vera atque falsa quibusque positis quid sequatur distinguit et iudicat, quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita est, altera autem oratoria. Nihil 79
est enim aliud eloquentia nisi copiose loquens sapientia; quae ex eodem hausta genere, quo illa quae in disputando,
35 est uberior atque latior et ad motus animorum vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium dedecus fugiens laudemque maxime consequens

verecundia est. Atque hi quidem sunt fere quasi quidam
 habitus animi sic adfecti et constituti, ut sint singuli
 inter se proprio virtutis genere distincti; a quibus ut
 quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est
 80 summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam [ficti] 5
 animi habitus ad virtutem quasi praeculti et praeparati
 rectis studiis et artibus, ut in suis rebus studia litte-
 rarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut
 siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in com-
 munitibus propensiora studia in aliquo genere virtutis 10
 praecipue colendo aut divinis rebus deserviendo aut
 parentibus amicis hospitibus praecipue atque insigniter
 diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum
 81 autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt
 diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae virtutem vi- 15
 dentur imitari. Nam et prudentiam malitia et tem-
 perantiam inmanitas in voluptatibus aspernandis et
 magnitudinem animi superbia in nimis extollendis et
 despicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem
 effusio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam 20
 duritia inmanis et iustitiam acerbitas et religionem
 superstitio et lenitatem mollitia animi et verecundiam
 timiditas et illam disputandi prudentiam concertatio
 captatioque verborum [et] hanc oratoriam vim inanis
 quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis 25
 similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia.
 82 Quam ob rem omnis vis laudandi et vituperandi ex
 his sumetur virtutum vitiorumque partibus; sed in
 toto quasi contextu orationis haec erunt inlustranda
 maxime, quem ad modum quisque generatus, quem 30
 ad modum educatus, quem ad modum institutus mo-
 ratusque fuerit; et si quid cui magnum aut incredibile
 acciderit maximeque si id divinitus accidisse potuerit
 videri; tum quae quisque senserit dixerit gesserit ad
 ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommoda- 35
 buntur, ex illisque inveniendi locis causae rerum et
 eventus et consequentia requirentur. Neque vero mors

eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri debet, si modo quid erit animum advertendum aut in ipso genere mortis aut in iis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

- 5 C. Accepi ista didicique breviter non solum quem ²⁴
ad modum laudarem alterum, sed etiam quem ad mo- ⁸³
dum eniterer, ut possem iure ipse laudari. Videamus
igitur deinceps in sententia dicenda quam viam et quae
praecepta teneamus. P. Est igitur in deliberando finis
10 utilitas, ad quem ita referuntur omnia in consilio
dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori
aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non
possit et quid aut necesse sit aut non necesse. Nam
et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quam-
15 vis sit utile; et, si quid necesse est — necesse autem
id est, sine quo salvi liberive esse non possumus —,
id est reliquis et honestatibus in civili ratione et com-
modis anteponendum. Cum autem quaeritur quid fieri ⁸⁴
possit, videndum etiam est quam facile possit. Nam
20 quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt ac
si effici non possint. Et cum de necessitate adten-
demus, etiam si non necessarium aliquid videbitur,
videndum tamen erit quam sit id magnum. Quod
enim permagni interest, pro necessario saepe habetur.
25 Ita[que] cum constet genus hoc causarum ex suasionem ⁸⁵
et dissuasionem, suasori proponitur simplex ratio: si
[et] utile est et fieri potest, fiat; dissuasori duplex:
una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest,
ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum est,
30 dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam ⁸⁶
in his versatur omne consilium duobus, de utilitate
ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque ver-
satur. Bonorum autem partim necessaria sunt ut vita
pudicitia libertas, ut liberi coniuges germani parentes,
35 partim non necessaria[; quorum alia sunt per se ex-
petenda ut ea, quae sita sunt in officiis atque virtu-
tibus, alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et

87 copiae]. Eorum autem[, quae propter se expetuntur,]
 partim honestate ipsa partim commoditate aliqua ex-
 petuntur; honestate ea, quae proficiscuntur ab his
 virtutibus, de quibus paulo ante [est] dictum, quae
 sunt laudabilia ipsa per sese; commoditate autem ali- 5
 qua, quae sunt in corporis aut in fortunae bonis ex-
 petenda. Quorum alia sunt quasi quadam cum honestate
 coniuncta, ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires
 25 forma valetudo, ut nobilitas divitiae clientelae. Est
 88 etiam quaedam quasi materies subiecta honestati, quae 10
 maxime spectatur in amicitiiis. Amicitiae autem cari-
 tate et amore cernuntur. Nam cum deorum tum
 parentum patriaeque cultus eorumque hominum, qui
 aut sapientia aut opibus excellunt, ad caritatem re-
 ferri solent. Coniuges autem et liberi et fratres et 15
 alii, quos usus familiaritasque coniunxit, quamquam
 etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur.
 In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu
 89 quae sint contraria. Quod si semper optima tenere
 possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua 20
 sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus,
 quae vim habent maximam, persaepe evenit, ut utilitas
 cum honestate certet, earumque rerum contentio ple-
 rumque deliberationes efficit, ne aut oportuna propter
 dignitatem aut honesta propter utilitatem relinquuntur, 25
 ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus.
 90 Et quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad
 opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio,
 hoc primum intellegamus, hominum esse duo genera,
 alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper 30
 utilitatem honestati, (alterum humanum et politum,)
 quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque
 huic generi laus honos gloria fides iustitia omnisque
 virtus, illis autem alteris quaestus emolumentum fruc-
 tusque proponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime 35
 est inimica virtuti bonique naturam fallaciter imitando
 adulterat, quam inmanissimus quisque acerrime sequi-

tur neque solum honestis rebus sed etiam necessariis anteponebat, in suadendo, cum ei generi hominum consilium des, saepe sane laudanda est. Et illud videndum est quanto magis homines mala fugiant quam sequantur bona. Nam neque honesta tam expetunt quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam umquam expetivit, quam ignominiam infamiam contumeliam dedecus fugit? Quorum rerum dolor est gravis testis genus hominum ad honestatem natum malo cultu pravisque opinionibus esse corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus quare bona consequi malaque vitare possimus; sed apud homines bene institutos plurimum de laude et de honestate dicemus maximeque ea virtutum genera tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus, fructus emolumenta, voluptates vitiationesque dolorum proferantur; addantur etiam contumeliae atque ignominiae. Nemo est enim tam agrestis quem non si ipsa honestas minus, contumelia tamen et dedecus magnopere moveat. Quare quid ad utilitatem spectet ex his, quae dicta sunt, reperietur; quid autem possit effici, in quo etiam quam facile possit quamque expediat quaeri solet, maxime ex causis iis, quae quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt, aliae, quae vim ad conficiendum aliquam afferunt. Itaque illae superiores conficientes vocentur, hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta et perfecta per se, alia ad aliquid adiuvens et efficiendi socia quaedam; cuius vis generis varia est et saepe aut maior aut minor[, ut etiam ea, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur]. Sunt autem aliae causae, quae aut propter principium aut propter exitum conficientes vocantur. Cum autem quaeritur

26
91

92

93

94

27 quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes effi-
 95 ciendi ad assentiendum impellit animos. Et quo-
 niam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione
 dicamus. Quo toto genere quibuscum et contra quos,
 quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus 5
 armorum pecuniae sociorum earumve rerum, quae
 ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti
 requirendum est. Neque solum ea sunt, quae nobis
 suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda.
 Et si ex contentione procliviora erunt nostra, non 10
 solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum,
 sed curandum etiam, ut illa facilia proclivia iucunda
 videantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefac-
 tanda est aut efficiendi difficultates efferendae, neque
 96 aliis ex praeceptis, sed isdem ex suasionis locis. Uter 15
 que vero ad augendum habeat exemplorum aut re-
 centium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus
 auctoritatis habeant, copiam; maximeque sit in hoc
 genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria
 saepe honestis vel haec illis anteferre. Ad commo- 20
 vendos autem animos maxime proficient, si incitandi
 erunt, eius modi sententiae, quae aut ad explendas
 cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas
 iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto
 statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et 25
 de retinendis suis fortunis, si erunt secundae, sin autem
 adversae, de periculo commonendi. Atque hi quidem
 97 perorationis sunt loci. Principia autem in sententiis
 dicendis brevia esse debent. Non enim supplex ut
 ad iudicem venit orator, sed hortator atque actor. 30
 Quare proponere qua mente dicat, quid velit, quibus
 de rebus dicturus sit debet hortarique ad se breviter
 dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex et
 gravis et sententiis debet ornatiores esse quam verbis.
 28 C. Cognovi iam laudationis et suasionis locos. 35
 98 Nunc quae iudiciis accommodata sint expecto; idque
 nobis genus restare unum puto. P. Recte intellegis. At-

que eius quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur sed ex comparatione non numquam, ut cum de verissimo accusatore disceptatur aut cum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis quid aequius atque aequissimum sit quaeritur, quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sitne actio illi, qui agit, aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege, hisne verbis sit actio quaeritur. Quae etiam si ante quam res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in iure civili, quod est in privatarum et publicarum rerum lege aut more positum; cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, de capiendis subeundisve iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium saepe delabuntur, tamen ante iudicium tractanda videantur, paulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quae de iure civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam causarum, in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quae in aequitate et in iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliqui capiendus est, si pluris non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quo de agitur, factum neges aut, si factum fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod adversarius criminetur, aut, si neque de facto neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguare,

neges tale esse quale ille dicat et rectum esse quod
 102 feceris concedendumve defendas. Ita primus ille status
 et quasi conflictio cum adversario coniectura quadam,
 secundus autem definitione [aut descriptione] atque
 informatione verbi, tertius aequi et veri et recti et
 humani ad ignoscendum disputatione tractandus est.
 Et quoniam semper is, qui defendit, non solum res-
 sistat oportet aliquo certo statu aut infitiando aut
 definiendo aut aequitate opponenda, sed etiam rationem
 subiciat recusationis suae, primus ille status rationem 10
 habet iniqui criminis ipsam negationem infitiationem-
 que facti; secundus, quod non sit in re, quod ab ad-
 versario ponatur in verbo; tertius, quod [id] rectum
 esse defendat, quod sine ulla nominis controversia
 103 factum esse fateatur. Deinde uni cuique rationi oppo- 15
 nendum est ab accusatore id, quod si non esset in
 accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque
 ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur;
 quamquam non ea magis, quae contra rationes de-
 fensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes 20
 continent causas. Sed distinguendi gratia rationem
 appellemus eam, quae affertur a reo ad recusandum
 depellendi criminis causa, quae nisi esset, quid defen-
 deret non haberet; firmamentum autem, quod contra
 ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio 25
 30 stare non posset. Ex rationis autem et ex firma-
 104 menti conflictione et quasi concursu quaestio quaedam
 exoritur, quam disceptationem voco; in qua quid veniat
 in iudicium et de quo disceptetur quaeri solet. Nam
 prima adversariorum contentio diffusam habet quae- 30
 stionem, ut in coniectura: Ceperitne pecunias Decius;
 in definitione: Minueritne maiestatem Norbanus; in
 aequitate: Iurene occiderit Opimius Gracchum. Haec,
 quae primam contentionem habent ex arguendo et
 resistendo, lata, ut dixi, et fusa sunt. Rationum et 35
 firmamentorum contentio adducit in angustum discep-
 tationem. Ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius,

quod negat factum, potest aut debet aut solet reddere rationem. Itaque in his causis eadem et prima quaestio et disceptatio extrema est. In illis autem, ubi ita dicitur: Non minuit maiestatem quod egit de Caepione
 5 turbulentius; populi enim dolor iustus [vim tum illam excitavit], non tribuni actio; maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani in eius potestate ac iure retinendo, aucta potius est quam diminuta; et ubi ita refertur: Maiestas est in imperii atque
 10 in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit; existet illa disceptatio: Minueritne maiestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam et aequam per vim egerit. In iis autem causis, ubi aliquid recte
 15 factum aut concedendum esse [factum] defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio: Iure feci, salutis omnium et conservandae rei publicae causa, relatumque ab Decio est: Ne sceleratissimum quidem civem sine iudicio iure ullo necare potuisti, oritur illa
 20 disceptatio: Potueritne recte salutis rei publicae causa civem eversorem civitatis indemnatum necare? Ita disceptationes eae, quae in his controversiis oriuntur, quae sunt certis personis ac temporibus notatae, fiunt rursus infinitae detractis personis et temporibus et
 25 rursus ad consultationum formam rationemque revocantur. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa³¹ ponenda sunt, si quae ex scripto legis aut testamenti¹⁰⁷ aut verborum ipsius iudicii aut alicuius stipulationis aut cautionis opponuntur defensioni contraria. At ne
 30 hoc quidem genus in eis causis incurrit, quae coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id coargui scripto non potest. Ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius. Nam etiam si verbum aliquod ex scripto definiendum est quam vim habeat, ut
 35 cum ex testamentis quid sit penus aut cum ex lege praedi quaeritur quae sint ruta caesa, non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam facit. Cum¹⁰⁸

autem aut plura significantur scripto propter verbi
aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra
dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat
ac velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis
voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel alio 5
se eadem de re contrarie scripto defendere, tum dis-
ceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis
disceptetur quid maxime significetur, in scripti sen-
tentiaeque contentione utrum potius iudex sequatur,
in contrariis scriptis utrum magis comprobandum sit. 10

109 Disceptatio autem cum est constituta, propositum
esse debet oratori, quo omnes argumentationes repe-
tita ex inveniendi locis coiciantur. Quod quamquam
satis est ei, qui videt quid in quoque loco lateat quique
illos locos tamquam thesauros aliquos argumentorum 15
notatos habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum
32 propria, tangemus. In coniectura igitur, cum est in
110 infitiando reus, accusatori haec prima duo sunt — sed
accusatorem pro omni actore et petitore appello; pos-
sunt enim etiam sine accusatione in causis haec eadem 20
controversiarum genera versari —, sed haec duo sunt
ei prima, causa et eventus. Causam appello rationem
efficiendi, eventum id, quod est effectum. Atque ipsa
quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis
111 distributa est. Quae enim in consilio capiendo futuri 25
temporis praecipiebantur, quam ob rem aut utilitatem
viderentur habitura aut efficiendi facultatem, eadem,
qui de facto argumentabitur, conligere debet, quam
ob rem et utilia illi, quem arguet, fuisse et ab eo
effici potuisse demonstret. Utilitatis coniectura mo-
vetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum aut
malorum metu fecisse dicatur; quod fit acrius, quo illa
112 in utroque genere maiora ponuntur. Spectant etiam
ad causam facti motus animorum, si ira recens, si
odium vetus, si ulciscendi studium, si iniuriae dolor, 35
si honoris, si gloriae, si imperii, si pecuniae cupiditas,
si periculi timor, si aes alienum, si angustiae rei fami-

liaris, si audax, si levis, si crudelis, si inpotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi aut, si patefactum esset, depellendi criminis
 5 vel perrumpendi periculi vel in longinquum tempus differendi; aut si iudicii poena levior quam facti praemium; aut si facinoris voluptas maior quam damnationis dolor. His enim fere rebus facti suspicio con-
 10 firmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur et facultates. In voluntate autem utilitas ex adeptione aliquoius commodi vitationeque incommodi quaeritur, ut aut spes aut metus impulsisse videatur aut aliquis repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem quam ratio utilitatis impellit. Quam ob rem
 15 haec sint dicta de causa. C. Teneo et quaero qui sint illi eventus, quos ex causis effici dixisti. P. Conse-
 20 quentia quaedam signa praeteriti et quasi impressa facti vestigia; quae quidem vel maxime suspicionem movent et sunt quasi tacita criminum testimonia atque hoc quidem graviora, quod causae communiter videntur insimulare et arguere omnis posse, quorum modo interfuerit aliquid, haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur,
 25 ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum aut obsignatum aut depositum quippiam. Haec enim talia sunt, quae aut in re ipsa aut etiam
 30 ante quam factum est aut postea suspiciosum crimen efficiant. Quae si non erunt, tamen causis ipsis et
 35 efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae esse coniunctam. Sequitur ille autem locus

ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur;
 34 argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla
 117 ponentur. Atque haec quidem de argumentis. Sin
 autem erit etiam testium facultas, primum genus erit
 ipsum laudandum dicendumque, ne argumentis tene- 5
 retur reus, ipsum sua cautione effecisse, testis effugere
 non posse; deinde singuli laudentur — quae autem
 essent laudabilia dictum est —; deinde argumento
 etiam firmo, quia tamen saepe falsum est, posse recte
 non credi; viro bono et firmo sine vitio iudicis non 10
 posse non credi. Atque etiam, si obscuro testes erant
 aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem
 ponderandam aut eos esse cuiusque rei locupletissimos
 testis, qui id, quod agatur, facillime scire possint.
 Sin quaestiones habitae aut postulatio, ut habeantur, 15
 causam adiuvabunt, confirmandum primum genus erit
 quaestionum; dicendum de vi doloris, de opinione
 maiorum, qui rem totam, nisi probassent, certe repu-
 118 diassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doc-
 tissimorum hominum, apud quos etiam — id quod 20
 acerbissimum est — liberi civesque torquentur, de
 nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis,
 qui cum in dominos de servis quaeri noluisse, tamen
 de incestu et de coniuratione, quae facta me consule
 est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam dispu- 25
 tatio [est], qua solent uti ad infirmandas quaestiones,
 et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides
 diligenter esse et sine cupiditate quaesitum dictaque
 quaestionis argumentis et coniectura ponderanda. At-
 35 que haec accusationis fere membra sunt. Defensionis 30
 119 autem primum infirmitas causarum, aut non fuisse aut
 non tantas aut non sibi soli aut commodius potuisse
 idem consequi, aut non iis se esse moribus, non ea
 vita, aut nullos animi motus aut non tam inpotentis
 fuisse. Facultatum infirmitate autem utetur, si aut 35
 vires aut animum aut copias aut opes afuisse demon-
 strabit, aut alienum tempus aut locum non idoneum

aut multos arbitros, quorum crederet nemini, aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo non¹²⁰
⁵ esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo admissio consequi possent, consistetque in singulis et ea aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius quam criminis, aut sibi cum accusatore communia esse et pro periculo potius quam contra salutem valere debere; testiumque et quaestionum genus
¹⁰ universum et quod poterit in singulis ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Harum¹²¹ causarum principia suspiciosa ad acerbitem ab accusatore ponentur, denuntiabiturque commune insidiarum
¹⁵ periculum excitabunturque animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis collectarumque suspicionum et accusatoris insidiae et item commune periculum proferetur animique ad misericordiam allicientur et modice benivolentia iudicum colligetur. Narratio
²⁰ autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori aut praeteritis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. In confirmandis¹²²
²⁵ autem nostris argumentationibus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hoc quidem utrique maxime in peroratione faciendum; alteri frequentatione argumentorum et coacervatione universa; alteri, si plane
³⁰ causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

C. Scire mihi iam videor quem ad modum coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus.³⁶
 P. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit et uter ad communem verbi vim et eandem,¹²³

quam eius verbi praeceptionem inchoatam habebunt in animis ii qui audient, magis et propius accesserit, 124
is vincat necesse est. Non enim argumentando tractatur hoc genus, sed tamquam explicando excutiendoque verbo, ut, si in reo pecunia absoluto rursusque 5
revocato praevaricationem accusator esse definiat omnem iudicii corruptelam ab reo, defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo, sit ergo haec contentio primum verborum, in quo, etiam si propius accedat ad consuetudinem mentemque 10
sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia 125
legis nitetur; negat enim probari oportere eos, qui leges scripserint, ne ratum haberetur iudicium, si totum corruptum [sit], si unus accusator corruptus sit, non rescindere; nititur aequitate utilitate quasi scribenda 15
lex sit, quaeque tum complecteretur iudiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicit; 126
defensor autem testatur consuetudinem sermonis verbi- que vim ex contrario repetit quasi converso accusatore, cui contrarium est nomen praevaricatoris, et 20
ex consequentibus, quod ea littera de accusatore soleat dari iudici, et ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrariis causis quasi varie positus esse videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, 25
ad finem aliquem periculi; communeque sit hoc praeceptum, ut cum uterque definierit quam maxime potuerit ad communem sensum vinque verbi, tum similibus exemplisque eorum, qui ita locuti sint, suam 127
definitionem sententiamque confirmet. Atque accusa- 30
tori sit in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione defendat; defensor autem ad ea, quae proposuit, aequitate nitatur et ea cum secum faciat, non re sed depravatione verbi sese urgeri 35
queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inveniendi locos; nam et similibus utetur et contrariis

et consequentibus quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi¹²⁸ autem causa quae aut cum degredientur a causa dicere volent aut cum perorabunt, ea vel ad odium vel ad misericordiam vel ad omni modo animos iudicum movendos ex his, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut invidia aut dignitas postulabit.

C. Habeo ista; nunc ea quae, cum quale sit³⁷ quippiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat¹²⁹ velim audire. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprimuntur; sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. Quod dividitur in duas primas¹⁵ partis, naturam atque legem, et utriusque generis vis in divinum et humanum ius est distributa; quorum aequitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis¹³⁰ autem vis est duplex: cuius altera directae veri et iusti et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in iniuria poenitio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex senatusconsultum foedus, privatum tabulae pactum conventum stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali iure praescriptum est. Et quoniam breviter¹³¹ sunt aperti quasi fontes quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter aut necessitate aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur iis,

qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

38 C. Illud equidem, quod iam unum restare video, 5
 132 quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. P. Recte intellegis; isto enim exposito munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim eam significatio- 10
 nem, qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet; uterque id, quod adversarius ex ambiguo scripto intellegendum esse dicet, aut absurdum aut inutile aut iniquum aut turpe esse defendet aut etiam discrepare quom a ceteris scriptis vel aliorum vel ma- 15
 xime, si potuerit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed
 133 planius; eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam 20
 autem si probarint, fore uti multa vitiosa stulta iniqua contraria consequantur. Cum autem aliud sensisse scriptor videtur et aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit, deinde instare adversario, iterare renovare interrogare num aut 25
 134 scriptum neget aut contra factum infitietur. Post iudicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudanda audaciamque confutet eius, qui cum palam contra fecerit idque fateatur, adsit tamen factumque defendat. Deinde infirmet de- 30
 fensionem, cum adversarius aliud voluisse aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea quae plane scripta sint neglexerit, quae nusquam 35
 scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? Quid

impedierit scriptorem quo minus exciperet illud, quod adversarius, tamquam si exceptum esset, ita se dicit secutum? Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor,¹³⁵ aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex aut inutilis futura dicetur aut alia causa optemperandi alia abrogandi; dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde amplificandi causa de con-
 10 servandis legibus, de periculo publicarum rerum atque privatarum cum aliis locis tum in perorando maxime graviter erit vehementerque dicendum. Ille autem, qui³⁹ se sententia legis et voluntate defendet, in consilio¹³⁶ atque in mente scriptoris, non in verbis ac litteris
 15 vim legis positam esse defendet quodque nihil exceperit in lege laudabit, ne devetricula peccatis darentur atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpreta-
 20 retur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sententiis
 25 pareatur. Deinde genus eius modi calliditatis et ca-¹³⁷ lumniae trahatur in odium iudicis cum quadam invidiosa querela. Et si incidet imprudentiae causa, quae non ad delictum, sed ad casum necessitatemve pertineat, quod genus paulo ante attigimus, erit isdem
 25 aequitatis sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum. Sin scripta inter sese dissentient, tanta series artis est et sic inter se sunt pleraque con-
 30 apta, ut, quae paulo ante praecepta dedimus ambigui quaeque proxime sententiae et scripti, eadem
 30 ad hoc genus causae tertium transferantur. Nam¹³⁸ quibus locis in ambiguo defendimus eam significatio-
 nem, quae nos adiuvat, eisdem in contrariis legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam alterius verba defendamus.
 35 Ita quae modo de scripto sententiaque praecepimus, eadem huc omnia transferemus.

Expositae tibi omnes sunt oratoriae partitiones,⁴⁰₁₃₉

quae quidem e media illa nostra Academia effloruerunt, neque sine ea aut inveniri aut intellegi aut tractari possunt. Nam et partiri ipsum et definire et ambigui partitiones dividere et argumentorum locos nosse et argumentationem ipsam concludere et videre quae 5 sumenda in argumentando sint quidque ex his, quae sumpta sunt, efficiatur et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus diiudicare et distinguere et aut male sumpta aut male conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut 10 oratorem decet, late expromere, illius exercitationis et 140suptiliter disputandi et copiose dicendi artis est. De bonis vero rebus et malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis turpibus quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem aut 15 copiam? Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum; ad quos si his isdem ducibus aliisve perveneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia cognosces. C. Ego vero ac magno quidem studio, mi pater, multisque ex tuis praeclaris- 20 simis muneribus nullum maius expecto.

M. TULLI CICERONIS

TOPICA.

Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et
his libris, quos brevi tempore satis multos edidimus,
digniores e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum
enim mecum in Tusculano esses et in bibliotheca se-
paratim uterque nostrum ad suum studium libellos
quos vellet evolveret, incidisti in Aristotelis Topica
quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata.
Qua inscriptione commotus continuo a me librorum
eorum sententiam requisisti; quam cum tibi expo-
suissem, disciplinam inveniendorum argumentorum, ut
sine ullo errore ad ea ratione et via perveniremus, ab
Aristotele inventam illis libris contineri, verecunde tu
quidem ut omnia, sed tamen facile ut cernerem te
ardere studio, mecum ut tibi illa traderem egisti. Cum
autem ego te non tam vitandi laboris mei causa quam
quia tua id interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse
legeres vel ut totam rationem a doctissimo quodam
rhetore acciperes, hortatus essem, utrumque, ut ex te
audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas
reiecit; rhetor autem ille magnus haec, ut opinor,
Aristotelia se ignorare respondit. Quod quidem mi-
nime sum admiratus, eum philosophum rhetori non
esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter ad-
modum paucos ignoretur; quibus eo minus ignoscen-
dum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae
et inventae sunt, adlici debuerunt, sed dicendi quoque

- incredibili quadam cum copia tum etiam suavitate.
 4 Non potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen
 verenti ne mihi gravis esses — facile enim id cerne-
 bam — debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri
 videretur iniuria. Et enim cum tu mihi meisque multa 5
 saepe scripsisses, veritus sum ne, si ego gravarer, aut
 ingratum id aut superbum videretur. Sed dum fuimus
 una, tu optumus es testis quam fuerim occupatus;
 5 ut autem a te discessi in Graeciam proficiscens, cum
 opera mea nec res publica nec amici uterentur nec 10
 honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem
 mihi id liceret, ut veni Veliam tuaque et tuos vidi,
 admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae
 quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum
 libros non haberem, memoria repetita in ipsa naviga- 15
 tione conscripsi tibi que ex itinere misi, ut mea dili-
 gentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore
 non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem.
 Sed iam tempus est ad id quod instituimus accedere.
 2 Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat 20
 6 partis, unam inveniendi alteram iudicandi, utriusque
 princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit.
 Stoici autem in altera elaboraverunt; iudicandi enim
 vias diligenter persecuti sunt ea scientia, quam *δια-*
λεκτικὴν appellant, inveniendi artem, quae *τοπικὴ* 25
 dicitur, quae et ad usum potior erat et ordine naturae
 7 certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam
 in utraque summa utilitas est et utramque, si erit
 otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, or-
 diemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae 30
 sunt, demonstrato et notato loco facilis inventio est,
 sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus,
 locos nosse debemus; sic enim appellatae ab Aristotele
 sunt eae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur.
 8 Itaque licet definire locum esse argumenti sedem, ar- 35
 gumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat
 fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa

sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent, alii adsumuntur extrinsecus. In ipso tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex iis rebus, quae quodam modo adfectae sunt ad id, de quo quaeritur.

5 Extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt longeque disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, 9 tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est formula: Ius civile est aequitas constituta iis, qui eiusdem civi-

10 tatis sunt, ad res suas optinendas; eius autem aequitatis utilis cognitio est; utilis ergo est iuris civilis scientia; — tum partium enumeratio, quae tractatur hoc 10 modo: Si neque censu nec vindicta nec testamento liber factus est, non est liber; neque ulla est earum

15 rerum; non est igitur liber; — tum notatio, cum ex verbi vi argumentum aliquod elicitur hoc modo: Cum lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti; is est enim assiduus, ut ait Aelius, 3 appellatus ab aere dando. Ducuntur etiam argu-

20 menta ex iis rebus, quae quodam modo adfectae sunt 11 ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in pluris partes distributum est. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis,

25 alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum aut parium aut minorum. Con- 12 iugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno

30 varie commutantur, ut sapiens sapienter sapientia. Haec verborum coniugatio *συζυγία* dicitur, ex qua huius modi est argumentum: Si compascuus ager est, ius est compascere. A genere sic ducitur: Quoniam argentum 13 omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae

35 numerata domi relicta est, non esse legata; forma enim a genere, quo ad suum nomen retinet, numquam seiungitur, numerata autem pecunia nomen argenti

14 retinet; legata igitur videtur. A forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ei viro materfamilias esset; si ea in manum non convenerat, nihil debetur. Genus enim est uxor; eius duae formae: una matrumfamilias, [eae sunt, quae in manum convenerunt;] altera earum, quae tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, 15 legatum [ei] non videtur. A similitudine hoc modo: Si aedes eae corruerunt vitiumve faciunt, quarum usus fructus legatus est, heres restituere non debet nec reficere, non magis quam servum restituere, si is, cuius 16 usus fructus legatus esset, deperisset. A differentia: Non, si uxori vir legavit argentum omne, quod suum esset, idcirco, quae in nominibus fuerunt, legata sunt. 15 Multum enim differt in arcane positum sit argentum 17 an in tabulis [debeatur]. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui vir honorum suorum usum fructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis relictis, putare id ad se pertinere. Usus enim, non 20 abusus, legatus est. [Ea sunt inter se contraria.]
⁴ 18 Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quae se capite numquam deminuit, non videtur ex edicto praetoris secundum eas tabulas possessio dari. Adiungitur enim, ut secundum servorum, secundum ex- 25 ulum, secundum puerorum tabulas possessio videatur 19 ex edicto dari. Ab antecedentibus autem et consequentibus et repugnantibus hoc modo; ab antecedentibus: Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. 30
20 A consequentibus: Si mulier, cum fuisset nupta cum eo, quicum conubium non esset, nuntium remisit; quoniam, qui nati sunt, patrem non secuntur, pro 21 liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarum usum fructum legavit 35 a filio neque a secundo herede legavit, mortuo filio mulier usum fructum non amittet. Quod enim semel

testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum est, auferri non potest. Repugnat enim recte accipere et invitum reddere. Ab efficientibus rebus hoc modo: 22

Omnibus est ius parietem directum ad parietem communem adiungere vel solidum vel fornicatum. Sed qui in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debet praestare, quod fornix vitii fecerit. Non enim eius vitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut 10 suspendi non posset. Ab effectis rebus hoc modo: 23

Cum mulier viro in manum convenit, omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quae sunt huius modi: Quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, si in 15 urbe fines non reguntur, nec aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore valet, valeat in maiore. Licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re pari valet, valeat in hac, quae par est; ut: Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium. 20 At in lege aedes non appellantur et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. Valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. Quae 24 autem adsumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci talis argumentationes 25 ἀτέχνους vocant, id est artis expertis, ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum tamquam elementis quibusdam significatio et demonstratio [ad reperiendum] datur. Utrum igitur hactenus satis est? Tibi quidem tam acuto et tam occupato puto. Sed quoniam avidum hominem ad has 5 35 discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid quam te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unus quisque eorum locorum, quos 26

exposui, sua quaedam habet membra, ea quam subtilissime persequamur, et primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quae id quod definitur explicat quid sit. Definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum quae sunt, alterum earum 5
 27 quae intelleguntur. Esse ea dico, quae cerni tangique possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, mancipium pecudem, supellectilem penus et cetera; quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive 10
 non possunt, cerni tamen animo atque intellegi possunt, ut si usus capionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest [quasi] corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et inpressa intellegentia, quam notionem voco. 15
 Ea saepe in argumentando definitione explicanda. 28
 Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum aliae divisionum; partitionum, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur, ut si quis ius civile dicat id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus 20
 iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratum, more aequitate consistat. Divisionum autem definitio formas omnis complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu 25
 aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri possunt. Sunt etiam alia genera definitionum, sed ad 6
 huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est dicendum qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres 29
 praecipiant: cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam 30
 definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Ut haec: Hereditas est pecunia. Commune adhuc; multa enim genera pecuniae. Adde quod sequitur: quae morte alicuius ad quempiam pervenit. Nondum est definitio; multis enim modis sine 35
 hereditate teneri pecuniae mortuorum possunt. Unum

adde verbum: iure; iam a communitate res diiuncta
 videbitur, ut sit explicata definitio sic: Hereditas est
 pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit
 iure. Nondum est satis; adde: nec ea aut legata testa-
 5 mento aut possessione retenta; confectum est. Item-
 que [ut illud]: Gentiles sunt inter se, qui eodem no-
 mine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi
 sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo
 servitatem servivit. Abest etiam nunc. Qui capite
 10 non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim
 video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem ad-
 didisse. Atque haec ratio valet in utroque genere de-
 finitionum, sive id quod est, sive id quod intellegitur
 definiendum est. Partitionum autem et divisionum 30
 15 genus quale esset ostendimus, sed quid inter se diffe-
 rant planius dicendum est. In partitione quasi membra
 sunt, ut corporis caput umeri manus latera crura pedes
 et cetera; in divisione formae, quas Graeci *εἶδη* vocant, 7
 nostri, si qui haec forte tractant, species appellant,
 20 non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos
 casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem
 dici possit, specierum et speciebus dicere; et saepe
 his casibus utendum est; at formis et formarum
 velim. Cum autem utroque verbo idem significetur,
 25 commoditatem in dicendo non arbitror neglegendam.
 Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio 31
 ad plures differentias pertinens; forma est notio, cuius
 differentia ad caput generis et quasi fontem referri
 potest. Notionem appello, quod Graeci tum *ἐννοια*
 30 tum *πρόληψιν*. Ea est insita et animo praecepta cuius-
 que cognitio enodationis indigens. Formae sunt [igitur]
 eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividi-
 tur; ut si quis ius in legem morem aequitatem dividat.
 Formas qui putat idem esse quod partes, confundit
 35 artem et similitudine quadam conturbatus non satis
 acute quae sunt secernenda distinguit. Saepe etiam 32
 definiunt et oratores et poetae per tralationem verbi

- ex similitudine cum aliqua suavitate. Sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius conlega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse voltis, quaerentibus iis, quos ad id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adulescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; tralatione enim utens discedebat a
- 8 verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus; reliqua videamus.
- 33 Partitione tum sic utendum est, nullam ut partem relinquo; ut, si partiri velis tutelae, iuscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiciantur; partium distributio saepe [est] infinitior, tamquam rivorum a fonte diductio.
- 34 Itaque in oratoriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute. At cum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocant *σχήματα*, non fit idem. Res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intellegatur quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.
- 35 Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci *ἐτυμολογίαν* appellant, id est verbum ex verbo veriloquium; nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc quidem Aristoteles *σύμβολον* appellat, quod Latine est nota. Sed cum intellegitur quid significetur, minus laborandum est de nomine.
- 36 Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo, ut cum quaeritur postliminium

quid sit — non dico quae sint postliminii; nam id caderet in divisionem, quae talis est: Postliminio redeunt haec: homo navis mulus clitellarius equus equa, quae frenos recipere solet —; sed cum ipsius
 5 postliminii vis quaeritur et verbum ipsum notatur; in quo Servius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum nisi post, et liminium illud productionem esse verbi vult, ut in finitumo legitumo aeditumo non plus inesse tumum quam in meditullio tullium;
 10 Scaevola autem P. F. iunctum putat esse verbum, ut sit in eo et post et limen; ut, quae a nobis alienata, cum ad hostem pervenerint, ex suo tanquam limine exierint, hinc ea cum redierint post ad idem limen, postliminio redisse videantur. Quo genere etiam Man-
 15 cini causa defendi potest, postliminio redisse; deditum non esse, quoniam non sit receptus; nam neque deditionem neque donationem sine acceptione intelligi posse.

Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae
 20 quodam modo adfectae sunt ad id, de quo ambigitur; quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius est primus locus ex coniugatione, quam *συζυγίαν* vo-
 cant, finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut, si aquam pluviam eam modo intellegeremus, quam
 25 imbri collectam videremus, veniret Mucius, qui, quia coniugata verba essent pluvia et pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset. Quom autem a genere ducetur argumentum, non erit
 30 necesse id usque a capite arcessere. Saepe etiam citra licet, dum modo supra sit, quod sumitur, quam id, ad quod sumitur; ut aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de caelo veniens crescit imbri, sed propiore, in quo quasi ius arceri continetur, [genus est aqua pluvia] nocens; eius generis formae loci vitio et manu
 35 nocens, quarum altera iubetur ab arbitro coerceri altera non iubetur. Commode etiam tractatur haec 40 argumentatio [quae ex genere sumitur], cum ex toto

partis persequare hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur aliud simulatur, enumerare licet quibus id modis fiat, deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere; quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

10 Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratori-
 41 bus et philosophis magis quam vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt aliis angustius. Itaque genera tibi nota 10
 sint; ubi autem iis utare, quaestiones ipsae te ad-
 42 monebunt. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus conlationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si tutor fidem praestare debet, si socius, si, cui mandaris, si, qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. 15
 Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur in-
 ductio, quae Graece *ἐπαγωγή* nominatur, qua plurimum
 43 est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus conlatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quem ad modum, si in urbe 20
 de finibus controversia est, [quia fines magis agrorum videntur esse quam urbis,] finibus regendis adigere arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae
 44 arcendae adigere arbitrum non possis. Ex eodem 25
 similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in causa Curiana exemplis plurimis usus est[, qui testamento sic heredes instituisset, ut si filius natus esset in decem mensibus isque mortuus prius quam in suam tutelam venisset, hereditatem optinuissent]. 30
 Quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in
 45 respondendo uti multum soletis. Ficta enim exempla similitudinis habent vim; sed ea oratoria magis sunt quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod 35
 mancipio dari non potest. Num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob

eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae ὑπεροβολῇ dicitur, multa alia mirabilia. Sed latior est campus illorum. Eisdem tamen ex locis, ut ante dixi, et [in] maximis et minimis [in] quaestionibus argumenta ducuntur.

Sequitur similitudinem differentia, rei maxime contraria superiori; sed est eiusdem dissimile et simile invenire. Eius generis haec sunt: Non, quem ad modum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas, recte possis eodem modo solvere. Deinceps locus est, qui e contrario dicitur. Contrariorum autem genera plura; unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia existunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. Sunt enim alia contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graeci appellant στερητικά. Praeposito enim IN privatur verbum ea vi, quam haberet, si IN praepositum non fuisset, dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, et cetera generis eiusdem, quorum tractatio est eadem quae superiorum, quae adversa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longum breve, maius minus. Sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur negantia; ea ἀποφατικά Graece, contraria aientibus: Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intellegatur, in argumento quaerendo contrariis omnibus contraria non convenire.

- 50 Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa adiungi, quae suscipienda essent, si statuissimus ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet, cum quaeritur quid aut sit aut evenerit aut futurum sit aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit. 'Nihil hoc ad ius; ad Ciceronem', inquebat Gallus noster, si quis ad eum quid tale rettulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen pati ne nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putabis, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius non modo non iuris consultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt: apparatus conloquia locus constitutum convivium; cum re autem: pedum crepitus, [strepitus hominum,] corporum umbrae et si quid eius modi; at post rem: pallor rubor titubatio, si qua alia signa conturbationis et conscientiae, praeterea restinctus ignis, gladius cruentus ceteraque, quae suspicionem facti possunt movere.
- 53 Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus et antecedentibus et repugnantibus. Nam coniuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt; consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur; itemque et antecedentia et repugnantia. Quicquid enim sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario; et quicquid repugnat, id eius modi est, ut cohaerere numquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem antecessionem repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pe-

cuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. Est autem pecunia signata argentum. Legata igitur
 5 est; an illo modo: Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum. Est autem numerata pecunia argentum; legata igitur est; an illo modo: Non et legatum argentum est et non est legata numerata pecunia. Legatum autem argentum est;
 10 legata igitur numerata pecunia est? Appellant autem 54 dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum adsumpseris, consequitur id, quod adnexum est, primum conclusionis modum; cum id, quod adnexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit adnexum,
 15 negandum sit, secundus is appellatur concludendi modus; cum autem aliqua coniuncta negaris et ex iis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi 55
 20 *ἐνθὺμηματα* appellant; non quod omnis sententia proprio nomine *ἐνθὺμημα* non dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, cum omnis sententia *ἐνθὺμημα* dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis con-
 25 ficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. Eius generis haec sunt:

Hoc metuere, alterum in metu non ponere!

Eam quam nihil accusas damnas, bene quam
 meritam esse autumas

30 Male merere? id quod scis prodest nihil; id
 quod nescis obest?

Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quo- 14
 que in respondendo disputationes, sed philosophorum 56
 magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnanti-
 35 bus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis
 tertius modus a rhetoribus *ἐνθὺμημα* dicitur. Reliqui

- dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: Aut hoc aut illud; hoc autem; non igitur illud. Itemque: Aut hoc aut illud; non autem hoc; illud igitur. Quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in disiunctione plus uno verum esse non potest. 5
- 57 Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus posterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non et hoc et illud; hoc autem; non igitur illud. Hic modus est sextus. Septimus autem: Non et hoc et illud; non 10 autem hoc; illud igitur. Ex iis modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere *διαλεκτική*. Sed ne hae quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.
- 58 Proximus est locus rerum efficientium, quae causae 15 appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui equidem ex iure civili; sed haec patent 15 latius. Causarum [enim] genera duo sunt; unum, quod vi sua id, quod sub eam vim subiectum est, certe 20 efficit, ut: Ignis accendit; alterum, quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes statuae causam velit dicere, quod sine eo non 59 possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quiescens, nihil agentia, stolidi quod 25 dam modo, ut locus tempus materia ferramenta et cetera generis eiusdem; alia autem praecursionem quandam adhibent ad efficiendum et quaedam adferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria, ut: Amori congressio causam attulerat, amor flagitio. Ex hoc genere cau- 30 sarum ex aeternitate pendentium fatum a Stoicis necitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane efficiant nulla re adiuvante, aliae, quae adiuvari velint, ut: 35 Sapientia efficit sapientes sola per se; beatos efficiat necne sola per sese quaestio est. Quare cum in dispu- 60

tationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet vim efficiendi necessariam, errorem adferre non fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse non possunt, propterea in parentibus causa fuit gignendi necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tanquam

Utinam ne in nemore Pelio —

Nisi enim accedissent abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis necessaria. At cum in Aiacis navim crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur navis necessario. Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate, sine opinione suum quasi opus efficiant, vel ut omne intereat, quod ortum sit; aliae autem aut voluntate efficiunt aut perturbatione animi aut habitu aut natura aut arte aut casu: voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat; habitu, ut qui facile et cito irascitur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causa, nec quicquam omnino; sed huius modi causae non necessariae. Omnium autem causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura et [in] arte constantia est, in ceteris nulla. Sed tamen earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appetitionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae subiectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunae † eventus obscura causa et

latenter efficitur. Etiam ea quae fiunt partim sunt ignorata partim voluntaria; ignorata, quae necessitate
64 effecta sunt; voluntaria, quae consilio. [Quae autem fortuna, vel ignorata vel voluntaria.] Nam iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae. Ex quo 5
ARIES SUBICITUR ille in vestris actionibus: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT. Cadunt etiam in ignorationem atque imprudentiam perturbationes animi: quae quamquam sunt voluntariae — obiurgatione enim et admonitione deiciuntur — tamen habent tantos 10
65 motus, ut ea, quae voluntaria sunt, aut necessaria interdum aut certe ignorata videantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna argumentorum suppetit copia; in vestris autem si non 15
uberior, at fortasse subtilior. Privata enim iudicia maximarum quidem rerum in iuris consultorum mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum et adhibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum
66 prudentiam confugientibus hastas ministrant. In om- 20
nibus igitur his iudiciis, in quibus **EX FIDE BONA** est additum, ubi [vero] etiam **UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET** in primisque in arbitrio rei uxoriae, in quo est **QUOD EIUS MELIUS AEQUIUS**, parati esse debent. Illi dolum malum, illi fidem bonam, illi aequum bo- 25
num, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum, qui mandasset, eumve, cui mandatum esset, alterum alteri praestare oporteret, quid virum uxori, quid uxorem viro tradiderunt. Licebit igitur diligenter ar- 30
gumentorum cognitis locis non modo oratoribus et philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum
18
67 loco ille locus est, qui efficitur ex causis. Ut enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est 35
quae fuerit causa demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poetis, saepe etiam philosophis, sed

his, qui ornate et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

5 Reliquus est comparationis locus, cuius genus et 68
 exemplum supra positum est ut ceterorum; nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus spectantur haec: numerus species vis, quaedam etiam
 10 ad res aliquas adfectio. Numero sic comparabuntur, 69
 plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis, ex quibus plura bona propagentur quaeque plures imitentur et faciant. Specie
 15 autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt iis, quae propter aliud, et ut innata atque insita adsumptis atque adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam
 20 utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis,
 sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus,
 ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimis, naturalia non naturalibus,
 artificiosa non artificiosis. Vis autem in comparatione 70
 25 sic cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens; quae se ipsis contenta sunt meliora quam quae egent aliis; quae in nostra quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt iis, quae possunt. Adfectio autem ad res aliquas est huius modi:
 30 principum commoda maiora quam reliquorum; itemque quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optumo quoque laudata. Atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae iis sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet nec
 35 submissionem; est enim aequalis. Multa autem sunt, quae aequalitate ipsa comparantur; quae ita fere concluduntur: Si consilio iuvare cives et auxilio aequa in

laude ponendum est, pari gloria debent esse ii qui consulunt et ii qui defendunt; et quod primum, est; quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a formis, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum minorum parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit. 5

19 Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios 10
72 locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios adsumi extrinsecus, de iis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, 15 quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum his, quos 73 recta studia delectant, prodesse possimus. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expertus, in testimonio 20 posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscumque est testimonii pondus habet; ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur; sed auctoritatem aut natura aut tempus adfert. Na- 25 turae auctoritas in virtute est maxima; in tempore autem multa sunt, quae adferant auctoritatem: ingenium opes aetas [fortuna] ars usus necessitas, concursio etiam non numquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos 30 quibus credatur putant; non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest ad eamque omnia dirigunt et qui indicant et qui existimant. Qui enim rebus his, quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere.

74 Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, 35 quamquam in his nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam ad-

hibetur — magna est enim vis ad persuadendum scientiae — aut usus; plerumque enim creditur iis, qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quae 20 tum a corporibus tum ab animis nascitur. Nam et 5 verberibus tormentis igni fatigati quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere et quae perturbationibus animi, dolore cupiditate iracundia metu, quia necessitatis vim habent, adferunt auctoritatem et fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus verum non 75 numquam invenitur, pueritia somnus imprudentia violentia insania. Nam et parvi saepe indicaverunt aliquid, quo id pertineret ignari, et per somnum vinum insaniam multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudenter inciderunt, ut Staieno nuper 15 accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis in iudiciumque prolatis ille rei capitalis iure damnatus est. [Huic simile quiddam de Lacedaemonio Pausania accepimus.] Concurso autem fortuitorum talis est, ut si inter- 76 ventum est casu, quom aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illast in Palameden coniecta suspicionum proditionis multitudo; quod genus refutare interdum veritas vix potest. Huius etiam est generis fama vulgi, 25 quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum natura valet alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit, hominum autem industria. Divina 77 haec fere sunt testimonia: primum orationis — oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest [in] 30 his deorum oratio —; deinde rerum, in quibus insunt quasi quaedam opera divina: primum ipse mundus eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aërii volatus avium atque cantus; deinde eiusdem aëris sonitus et 35 ardores multarumque rerum in terra portenta atque etiam per exta inventa praesensio; a dormientibus quoque multa significata visis. Quibus ex locis sumi

interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum.

78 In homine virtutis opinio valet plurimum. Opiniost
autem non modo eos virtutem habere qui habeant,
sed eos etiam qui habere videantur. Itaque quos in-
genio, quos studio, quos doctrina praeditos vident 5
quorumque vitam constantem et probatam, ut Catonis
Laelii Scipionis aliorumque plurium, rentur eos esse,
qualis se ipsi velint; nec solum eos censent esse talis,
qui in honoribus populi reque publica versantur, sed
et oratores et philosophos et poetas et historicos, ex 10
quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur
ad faciendam fidem.

21 Expositis omnibus argumentandi locis illud pri-
79 mum intellegendumst nec ullam esse disputationem,
in qua non aliquis locus incurrat, nec fere omnis locus 15
incidere in omnem quaestionem et quibusdam quae-
stionibus alios quibusdam alios esse aptiores locos.
Quaestionum duo genera: alterum infinitum definitum
alterum. Definitum est, quod *ὑπόθεσις* Graeci, nos
causam; infinitum, quod *θέσις* illi appellant, nos pro- 20
positum possumus nominare. Causa certis personis
80 locis temporibus actionibus negotiis cernitur aut in
omnibus aut in plerisque eorum, propositum autem
aut in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in
maxumis. Itaque propositum pars est causae. Sed 25
omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae
continentur, aut una aut pluribus aut non numquam
81 omnibus. Quaestionum autem 'quacumque de re' sunt
82 duo genera: unum cognitionis alterum actionis. Cogni-
tionis sunt eae, quarum est finis scientia, ut si quae- 30
ratur a naturane ius profectum sit an ab aliqua quasi
condicione hominum et pactione. Actionis autem huius
modi exempla sunt: Sitne sapientis ad rem publicam
accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt; aut
sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur. Horum 35
primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris
et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio

in quattuor partes distributast, quarum unast, cum
 quaeritur sitne aliquid; altera unde ortum sit; tertia
 quae id causa effecerit; quarta in qua de commuta-
 tione rei quaeritur. Sitne sic: ecquidnam sit honestum,
 5 ecquid aequum re vera; an haec tantum in opinione
 [sint]. Unde autem sit ortum: ut cum quaeritur, na-
 tura an doctrina possit effici virtus. Causa autem
 efficiens sic quaeritur, quibus rebus eloquentia effi-
 ciatur. De commutatione sic: possitne eloquentia com-
 10 mutatione aliqua converti in infantiam. Cum autem
 quid sit quaeritur, notio explicanda est et proprietas
 et divisio et partitio. Haec enim sunt definitioni attri-
 buta; additur etiam descriptio, quam *χαρακτῆρα* Graeci
 vocant. Notio sic quaeritur: sitne id aequum, quod
 15 ei, qui plus potest, utilest. Proprietas sic: in homi-
 nemne solum cadat an etiam in beluas aegritudo.
 Divisio et eodem pacto partitio [sic]: triane genera
 bonorum sint. Descriptio, qualis sit avarus, qualis
 adsentator ceteraque eiusdem generis, in quibus et na-
 20 tura et vita describitur. Cum autem quaeritur quale
 quid sit, aut simpliciter quaeritur aut comparete; sim-
 pliciter: Expetendane sit gloria; comparete: Praepo-
 nendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera
 sunt: de expetendo fugiendoque, de aequo et iniquo,
 25 de honesto et turpi. Comparisonum autem duo: unum
 de eodem et alio, alterum de maiore et minore. De
 expetendo et fugiendo huius modi: Si expetendae divi-
 tiae, si fugienda paupertas. De aequo et iniquo:
 Aequumne sit ulcisci a quocumque iniuriam acceperis.
 30 De honesto et turpi: Honestumne sit pro patria mori?
 Ex altero autem genere, quod erat bipertitum, unum
 est de eodem et alio: Quid intersit inter amicum et
 adsentatorem, regem et tyrannum; alterum de maiore
 et minore, ut si quaeratur eloquentiane pluris sit an
 35 iuris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus
 hactenus. Actionis reliquae sunt, quarum duo genera: 86
 unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignen-

22

83

84

85

86

dum vel sedandum planeve tollendum. Ad officium sic, ut cum quaeritur suscipiendine sint liberi. Ad movendos animos cohortationes ad defendendam rem publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt querelae incitationes miserationesque flebiles; rursus-
 5 que oratio tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. Haec cum in propositi quaestionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

23 Loci autem qui ad quasque quaestiones accom- 10
 87 modati sint deinceps est videndum. Omnes illi quidem ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi. 15
 Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem et de altero diximus, quod genus forma quaedam definitionis est; si enim quaeratur idemne sit pertinacia et perseverantia, definitionibus iudican-
 88 dum est. Loci autem convenient in eius generis quae- 20
 stionem consequentis antecedentis repugnantis; adiuncti etiam eis, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic rei repugnat, illi non repugnat; aut si huius 25
 rei haec, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quovis horum id, de quo
 89 quaeritur, idemne an aliud sit inveniri potest. Ad tertium genus quaestionis, in quo quale sit quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in com- 30
 parationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea, quae sunt aut animi aut corporis aut externa vel commoda vel incommoda. Itemque cum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis 35
 90 oratio dirigenda est. Cum autem de aequo et iniquo disseritur, aequitatis loci conligentur. Hi cernuntur

bipertito, et natura et instituto. Natura partes habet duas, tributionem sui cuique et ulciscendi ius. Institutio autem aequitatis tripertitast; una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate firmata.

5 [Atque etiam aequitas tripertita dicitur esse; una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut aequitas nominatur.] De proposito satis multa, 24

10 enim sunt ei cum proposito communia.

Tria sunt [igitur] genera causarum: iudicii de- 91 liberationis laudationis. Quarum fines ipsi declarant quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expo- 15 sitae, cum aequitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius eae partes, quae modo expositae[, rerum expetendarum]. Laudationis finis honestas, de qua item est ante dictum. Sed definitae quaestiones a suis quoque locis quasi pro- 92 priis instituuntur, † quae in accusationem defensionem- 20 que partitae; in quibus existunt haec genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse aut iure esse factum. Itaque aut infitialis aut coniecturalis prima appelletur, defini- 25 tiva altera, tertia, quamvis molestum nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. Harum causarum propria argu- 25 menta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in praeceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accu- 93 sationis, in qua est depulsio criminis, quoniam Graece 30 *στάσις* dicitur, appelletur Latine status; in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque in deliberationibus etiam et laudationibus idem existunt status. Nam et negantur saepe ea futura, quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, sed aut 35 omnino fieri non possint aut sine summa difficultate non possint; in qua argumentatione status coniecturalis existit; aut cum aliquid de utilitate honestate aequitate 94

disseritur deque eis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter

95 Caesar contra Catonem meum. Sed quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci *κοινόμενον* [vocat], mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, **QUA DE RE AGITUR** vocare. Quibus autem hoc qua de re agitur continetur, ea continentia vocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmiter in controversiis disceptandis esse nihil debet, dandast opera, ut legem adiutricem et

15 testem adhibeamus. In qua re alii quasi status existunt novi, sed appellentur legitumae disceptationes.

96 Tum enim defendetur non id legem dicere, quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguumst, ut duae sententiae differentes accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quaeratur verbane plus an sententia valere debeant. Tum legi lex contraria adfertur. Ista sunt tria genera, quae controversiam in omni scripto facere possint: ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis,

25 26 scripta contraria. Iam hoc perspicuumst, non magis in legibus quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem existere. Horum tractationes in aliis

97 libris explicantur. Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis isdem locis adiuvantur, partim propriis partim communibus; ut in principiis[quibus] ut benivoli, ut dociles, ut attentis sint qui audiant, efficiendumst propriis locis; itemque narrationes ut ad suos fines spectent, id est ut planae sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum dignitate. Quae quamquam in tota oratione esse debent,

magis tamen sunt propria narrandi. Quae autem 98
sequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam
efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant
dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi.
5 Peroratio autem et alia quaedam habet et maxime
amplificationem, cuius effectus hic debet esse, ut aut
perturbentur animi aut tranquillentur, et si ita iam
adfecti ante sint, ut aut augeat eorum motus aut sedet
oratio. Huic generi, in quo et misericordia [et ira- 99
10 cundia] et odium et invidia et ceterae animi adfec-
tiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis [in]
libris, quos poteris mecum legere, quom voles. Ad id
autem, quod te velle senseram, cumulate satis factum
esse debent voluntati tuae. Nam ne praeterirem ali-100
15 quid, quod ad argumentum in omni ratione reperien-
dum pertineret, plura, quam a te desiderata erant, sum
complexus fecique quod saepe liberales venditores so-
lent, ut, cum aedes fundumve vendiderint rutis caesis
receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi
20 causa apte et loco positum esse videatur; sic tibi nos
ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta
quaedam volumus non debita accedere.

50791

LL Cicerone, Marcus Tullius
C5684Mu Cicero's uncorrected oration, ed. by
Fueller.
Vol. 1.

LL
C5684Mu

**University of Toronto
Library**

**DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET**

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED

